

Prin această carte „Biserica. O lecție de istorie”, aducem prinos de mulțumiri, laude și smeritele noastre închinăciuni, Soarelui Moldovei, slăvitului Voievod, celui ce a biruit dușmanii creștinătății și viața și-a pus-o în slujba Domnului Hristos, celui cinstit și iubit ca un părinte, ocrotitorului neamului românesc, la 500 de ani de la fireasca sa strămutare la locașurile de veci.

*Viețuitorii Sf. Mănăstiri Putna
2004*

ȘTEFAN CEL MARE ȘI SFÂNT
1504 - 2004

BISERICA. O LECȚIE DE ISTORIE

Carte tipărită din inițiativa și sub îndrumarea
Înaltpreasfințitului PIMEN,
Arhiepiscop al Sucevei și Rădăuților

SFÂNTA MĂNĂSTIRE PUTNA
2004

- Coperta I – Sfântul Evanghelist Ioan
(*Tetraevangheliarul* din 1504)
- Coperta IV – Evanghelia de la Ioan
(*Tetraevangheliarul* din 1569)

PREDOSLOVIE

„Omul bun, din visteria cea bună a inimii sale, scoate cele bune, pe când omul rău, din visteria cea rea a inimii lui, scoate cele rele. Căci din prisosul inimii grăiește gura lui” (Luca 6,45).

„Toate sunt curate pentru cei curați; iar pentru cei întinați și necredincioși nimeni nu este curat, ci li s-au întinat lor și mintea și cugetul”.

Călăuziți de aceste învățături evanghelice, cronicarii și oamenii condeiiului au scris pagini nemuritoare despre Slăvitul Voievod Ștefan. Au scris cu inima și cu mintea stăpânite de măreția faptelor Voievodului, pe „care nimeni din domni, nici mai înainte, nici după dânsul, l-au ajuns”, cum spune cronicarul. Apărarea întregii creștinătăți și nu numai a țării sale în perioada de vârf a puterii militare otomane – cuceritoarea capitalei Imperiului Bizantin; biruința, atât pe câmpul de luptă cât mai ales pe cel al diplomației, luminată de dragostea pentru glia și credința străbună; ridicarea multor locașuri de închinare a căror arhitectură își atrage o culme a cristalizării și desăvârșirii; icoana brodată sau pictată îmbogățește și desăvârșește formele de exprimare a frumosului moral, a frumuseții vieții de sfințenie, de îndumnezeire și de asemănare a omului cu Dumnezeu, păstrând în același timp și frumusețea firească a trupului omenesc, templu al Duhului Sfânt. Prin aceste realizări în domeniul artei, meșterii vremii lui Ștefan cel Mare au înfăptuit, după Nicolae Iorga, un adevărat „Bizanț după Bizanț”, care a însemnat nu numai o preluare sau o continuare ci și un pas spre desăvârșire și o îmbogățire a culturii bizantine, chiar prin elementele și felul de exprimare al omului dintr-o țară din afara Imperiului, Moldova, dar mărturisitor al aceleiași credințe ortodoxe. O „țărișoară” poartă mai departe flacăra culturii și a artei unui imperiu!

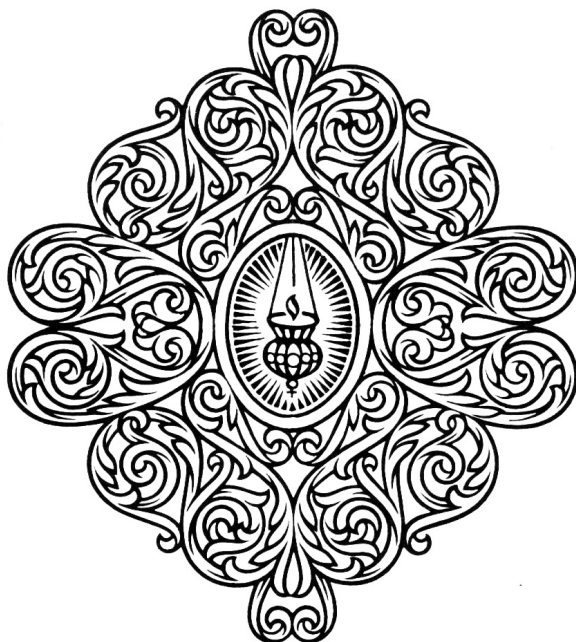
Și dacă nu orice om poate să scrie atât de înălțător despre faptele lui Ștefan cel Mare cum au scris distinșii condeieri ai acestor pagini, fiecare cititor al lor, stăpânit de „visteria inimii sale”, își va înălța sufletul în lumina valorilor care au călăuzit viața și faptele Bincredinciosului Voievod Ștefan: dragostea de credința și glia strămoșească și chiar sfârșitul de jertfă pentru păstrarea și apărarea lor; smerenia și înțelepciunea înaintea oamenilor și a lui Dumnezeu.

O dată cu binecuvântările părintești, cuvânt de mulțumire se cade să îndreptăm către părinții monahi de la Mănăstirea Putna pentru osteneală întru culegerea și orânduirea materialelor și nu în ultimul rând distinsului profesor și cercetător Ștefan Gorovei, sub a cărui oblăduire competentă văd lumina tiparului paginile de față.

PIMEN

Pimen

ARHIEPISCOP AL SUCEVEI ȘI RĂDĂUȚILOR

**CVVINTE
DE
PREMIĂRIE**

NESTOR, MITROPOLIT AL OLTENIEI

CUVÂNT DE PREAMĂRIRE LA CANONIZAREA BINECREDINCIOSULUI VOIEVOD ȘTEFAN CEL MARE ȘI SFÂNT

*„Minunat este Dumnezeu
întru sfinții Lui, Dumnezeul lui
Israel; Însuși va da putere și
întărire poporului Său.”*

(Psalmul LXVII, 36).

Minunat este Dumnezeu întru sfinții Lui!

Ocotitoare permanent, mâna nevăzută a lui Dumnezeu a lucrat pururea în viața și faptele prea evlaviosului voievod al Moldovei, Ștefan cel Mare și Sfânt. Vechile tradiții istorice ale Moldovei aduc mărturie că în lupta cu polonii, la Codrii Cosminului, la 26 octombrie 1497, soarta armelor era de partea marelui voievod Ștefan. În ziua aceea de joi, înainte de începerea bătăliei, când preoții ce însoțeau oștirea slujiseră Sfânta Liturghie lângă flamura domnească, lui Ștefan Vodă biruința i s-a arătat în vedenie, deasupra oștenilor lui venindu-i în ajutor Sfântul Mare Mucenic Dimitrie, călare și înarmat ca un viteaz, spre izbânda oastei moldovene¹. Altă dată, la Râmnic, Ștefan Vodă a primit de asemenea cerescul ajutor, acum prin Sfântul Mucenic oștean Procopie. Inscripția bisericii din Milișăuți-Suceava arată: „În anul 1481, luna lui iulie 8, în ziua Sfântului Mare Mucenic Procopie, Io Ștefan Voievod... a făcut război la Râmnic cu Basarab Voievod cel Tânăr... și a ajutat Dumnezeu pe Ștefan Voievod și a biruit... De aceea, Ștefan Voievod a binevoit a zidi biserica aceasta întru numele Sfântului Mare Mucenic Procopie...”². Tradiția consemnată de cronicarul Grigore Ureche istorisește că, „în timpul acestei lupte, Ștefan cel Mare a văzut în

---

¹ Gh. Ghibănescu, *Ștefan cel Mare. Personalitatea lui religioasă* (Extras din „Viitorul”), Iași, 1904, p. 18.

² *Repertoriul monumentelor...*, p. 57-58.

chip minunat pe Sfântul Mare Mucenic Procopie, umblând deasupra războiului călare și înarmat ca un viteaz fiind într-ajutor lui Ștefan Vodă, dând vâlvă oștii lui”³.

Ar trebui să vedem că, într-un anumit fel, vremurile lui Ștefan cel Mare și Sfânt se asemănau cu cele ale Sfântului Împărat Constantin cel Mare, căruia în chip minunat i s-a arătat Sfânta Cruce pe cer, înconjurată de cuvintele dumnezeiescului îndemn: „Prin acest semn vei învinge!”. Sfânta Cruce a fost totdeauna arma nebiruită a voievodului Ștefan⁴. Credința și convingerea lui a fost că nici o sabie nu poate apăra fără ajutorul crucii. Acest lucru l-a determinat să dea bisericii de la Pătrăuți-Suceava hramul Înălțarea Sfintei Cruci. Aici, în pronaos, pe peretele de apus se remarcă în frescă tema „Aflarea Sfintei Cruci” de către Sfântul Constantin cel Mare, compoziție în care cercetătorii artei noastre religioase văd o transpunere a războaielor lui Ștefan Vodă pentru apărarea creștinătății⁵. Tot Sfintei Cruci a închinat slăvitul domn Ștefan și biserica zidită la Volovăț în anii 1500-1502.

În scopul apărării credinței ortodoxe și a gliei străbune, Sfântul Ștefan Voievod a trimis o Epistolă marelui cneaz Ivan III de la Moscova, memoriu în care se oglindesc frământările și năzuințele marelui nostru voievod. Pune în lumină nevoia de a se consolida în Europa o unitate politică a țărilor creștine, o unitate puternică, spre a fi ca un zid de rezistență în fața primejdiei musulmane, alcătuită din Turcia și Hanatul tătarilor; Ștefan arată cu adâncă îngrijorare că Moldova este în mare primejdie din această cauză. Deplânge căderea Constantinopolului „pentru păcatele noastre”, și încheie cu trista constatare: „în aceste părți eu am rămas singur” în fața unei atât de mari primejdii⁶. Dar Cel Atotputernic nu l-a părăsit pururea.

Minunat este Dumnezeu întru sfinții Lui!

Povara anilor, greutatea de neînchipuit ale atâtor războaie, acea rană nevindecată de la picior căpătată încă în tinerețe într-o luptă la Cetatea Albă, podagra care l-a chinuit doi ani înainte de a trece la cele veșnice în 1504, n-au putut să înfrângă virtutea marelui Voievod Ștefan, care mereu și mereu, cu mintea și cu inima era neînfricatul apărător al hotarelor, al

³ *Ibidem*, p. 105.

⁴ Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, p. 19.

⁵ *Repertoriul monumentelor...*, p. 61.

⁶ P.P. Panaitescu, *Contribuții la istoria culturii românești*, ediție îngrijită de Silvia Panaitescu, Prefață, note și bibliografie de Dan Zamfirescu, București, 1971, p. 109.

libertății țării și al credinței. S-a stins la vârsta de peste 70 de ani, înconjurat de nețărmurita iubire a familiei, a sftnicilor, a oastei și a întregului popor „care-l cinstea ca pe un Mesia”⁷. Într-un basorelief de la mănăstirea atonită Vatoped – căci și acolo Ștefan Voievod s-a numărat printre ctitori –, este înfățișat ca un principe în vârstă înaintat, pe chip se descifrează oboseala unei vieți atât de zbuciumate. Dar întreaga sa viață și în îndelungata domnie pe care Dumnezeu i-a rânduit-o și-a îndeplinit datoria în cea mai înaltă măsură⁸.

Când și-a simțit sfârșitul aproape, la 2 februarie 1503, binecredinciosul Ștefan Vodă a întocmit un hrisov cu semnificații testamentare: „În numele Tatălui și al Fiului și al Sfântului Duh, Troiță Sfântă, de-o-ființă și nedespărțită. Iată eu, robul Stăpânului meu Iisus Hristos, Io Ștefan Voievod, din mila lui Dumnezeu domn al țării Moldovei, facem cunoscut, cu această carte a noastră, tuturor celor care o vor vedea, sau o vor auzi citindu-se, că a binevoit domnia mea cu a noastră bunăvoință și cu inima luminată și curată din toată bunăvoia noastră și cu ajutorul lui Dumnezeu, și am făcut pentru pomenirea sfântrăposaiilor înaintași bunici și părinți ai noștri, și pentru sănătatea și mântuirea copiilor noștri, și am întărit prin acest privilegiu Mănăstirii Putna, unde este hramul Adormirea Preasfintei Născătoare de Dumnezeu...”.

Venind sfârșitul zilelor sale, binecredinciosul Voievod Ștefan nu a putut vedea încheiat de scris Tetraevanghelul pe care începuse să-l ctitorească în primele luni ale anului 1504: „Io Ștefan Voievod... care aprins de dumnezeiască dorință și iubitor al cuvintelor lui Hristos fiind, cu râvnă a dat și a scris aceasta. Și apoi l-a aflat moartea. Iar fiul său, Bogdan Voievod, a ferecat acest Tetraevanghel... și l-a dat bisericii de la curțile din Hârlău... 1504, luna noiembrie 24.”

S-a stins încet din viața aceasta pământească voievodul cel prea evlavios și a fost plâns de țara întreagă căreia îi lăsa amintirea de neșters a unei domnii lungi și strălucite, a unei bunătăți luminate, pe care n-a covârșea decât iubirea pentru neamul și pământul românesc, pe care le-a apărat cu brațul său neînvins vreme de o jumătate de veac, trecând prin vremuri vitrege și prin greutăți fără de seamă⁹.

⁷ Sergiu Victor Cujbă, *Viața și luptele lui Ștefan cel Mare*, Chișinău, 1922, p. 29.

⁸ I. Ursu, *Ștefan cel Mare domn al Moldovei de la 12 aprilie 1457 până la 2 iulie 1504*, București, 1925, p. 277 și T. Voinescu, *Portretele lui Ștefan cel Mare în arta epocii sale*, în culegerea de studii cit.: *Cultura moldovenească...*, p. 477.

⁹ Sergiu Victor Cujbă, *op. cit.*, p.30.

În *Letopisețul anonim al Moldovei* se află mențiuni deosebit de interesante în legătură cu acea sfântă și neuitată zi de 2 iulie 1504. S-au întâmplat atunci fapte și semne prevestitoare ale marelui eveniment: „A fost în același an, înainte de moartea lui, iarnă grea și foarte aspră, cum nu fusese niciodată și au fost în timpul verii ploii mari și revărsări de ape...”.

Dacă pe marmura sacră de la Putna nu este săpată și ziua de hotar, „2 iulie 1504”, ea se află însă menționată pe Acoperământul acestei lespezi: „Io Bogdan Voievod din mila lui Dumnezeu domnul Țării Moldovei, a înfrumusețat și a acoperit cu acest acoperământ mormântul tatălui său, Io Ștefan Voievod, cel care a domnit în Țara Moldovei 47 de ani și trei luni, care s-a și strămutat la lăcașul de veci în anul 1504, luna iulie, ziua 2 de marți, în ceasul al patrulea din zi.”

Despre acea neuitată și sfântă „strămutare”, cronicarul Grigore Ureche știa și arăta spre știința tuturor: „Pre Ștefan Vodă l-au îngropat țara cu multă jale și plângere în mănăstire, în Putna, care era zidită de dânsul. Atâta jale era, de plângea toți ca după un părinte al său, că cunoșteau toți că s-au scăpatu de mult bine și de multă apărătură...”.

Minunat este Dumnezeu întru sfinții Lui!

Marii noștri istorici, analizând și comparând scrierile și tradițiile, cronicile și documentele despre evlaviosul Ștefan Voievod, au remarcat că puțini au fost în istoria omenirii cărmuitorii care să fi fost descriși de contemporanii lor în chip atât de elogios. Chiar și cronicarii țărilor cu care a purtat războaie nu i-au scăzut valoarea, scoțând în relief marile sale virtuți¹⁰. Iar pentru poporul nostru, pentru Biserica noastră ortodoxă, el este eroul și sfântul în fața căruia ne plecăm frunțile și ne smerim cugetul în rugăciune.

Cronica Moldovei aceluși timp, care se oprea la anul 1504, consemnează momentele istorice importante ale epocii: consolidarea puterii centrale și lupta Domnului Moldovei în fruntea oștenilor lui împotriva turcilor, pentru libertatea țării și apărarea credinței. Cronica arată că Voievodul Ștefan este alesul și unsul lui Dumnezeu, puternic, viteaz și evlavios. Pentru cronicarul anonim, toate țările creștine formează o unitate: creștinătatea. Iar ceea ce ne interesează în chip deosebit pe noi acum este faptul că această cronică slavă, oglindind opinia vremii îl numește pe

¹⁰ I. Ursu, *op. cit.*, p. 434.

slăvitul Ștefan Voievodul „un sfânt purtător de biruință pentru credință”, așa cum se putea spune numai despre marii luptători pentru apărarea credinței¹¹. Sfinții care au fost în viața lor luptători, oșteni viteji, se pictau în aproape toate bisericile în acea vreme. La Voroneț sunt înfățișați sfinții mari purtători de biruință: Gheorghe, Eustație, Mercurie, Mina, Artenie, Govdelie. O deosebită semnificație au cele două cavalcade pictate pe pereții sfintelor locașuri de la Pătrăuți și Arbore.

În scena Aflarea Sfintei Cruci de la Pătrăuți, sunt înfățișați șaisprezece sfinți militari pe cai, între care: Gheorghe, Dimitrie, Nestor, Procopie, Teodor Tiron, Mercurie, în fruntea lor fiind Arhanghelul Mihail. Un personaj principal în această compoziție picturală este Sfântul Împărat Constantin cel Mare, ceea ce are un tâlc istoric deosebit. Marele bizantinolog André Grabar a văzut în această cavalcadă un îndemn la cruciadă împotriva turcilor, îndemn pe care purtătorul de biruință Ștefan Voievodul l-a adresat în repetate rânduri întregii creștinătăți a vremii. Scena avea drept menire să țină trează conștiința moldovenilor și să-i îmbărbăteze în lupta pentru apărarea credinței și a independenței țării¹².

Încununarea evlaviosului Domn Ștefan cu denumirea de „purtător de biruință” însemna recunoașterea întru totul a sfințeniei idealului său de luptă pentru apărarea credinței.

Nu credem că denumirea pe care i-a dat-o Papa Sixt IV lui Ștefan Voievod de Athleta Christi, după biruința strălucită de la Vaslui, este prea departe de denumirea menționată în cronică de la Suceava: „Faptele tale, contra necredincioșilor turci, dușmanii noștri comuni, ce le-ai îndeplinit până acum cu atâta înțelepciune și vitejie, au adăugat atâta strălucire numelui tău, încât toate gurile te numesc și toți într-un glas te laudă”¹³. Atunci, prin solii săi veniți la Suceava, Papa Sixt IV îi înmâna binecredinciosului Voievod Ștefan al Moldovei „spada de apărător al creștinătății.”

La acea vreme, după ce țara și lumea întreagă a văzut faptele de biruință și de credință ale Voievodului, umbrite mereu de harul Duhului Sfânt, semnele de prețuire, de laudă, de venerare, veneau din toate părțile.

Cronicarul polon Jan Duglosz scria despre nebiruitul Ștefan Vodă al Moldovei: „O, bărbat demn de admirat, întru nimic inferior ducilor eroici,

¹¹ P.P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 72-73.

¹² Petru Comarnescu, *Îndreptar artistic al monumentelor din Nordul Moldovei*, Suceava, 1961, p. 216-218.

¹³ Hurmuzachi, *Documente*, II, I, p. 14.

pe care atâta îi admirăm, care cel dintâi dintre principii lumii a reputat în zilele noastre o victorie atât de strălucită în contra turcilor. După părerea mea el este cel mai vrednic să i se încredințeze conducerea și stăpânirea lumii, și mai ales funcțiunea de comandant și conducător contra turcilor cu sfatul comun, înțelegerea și hotărârea creștinilor.”

După victoria de la Vaslui, Mura, mama sultanului, spunea că „Oștile turcești n-au mai suferit nicicând o mai mare înfrângere”, iar cronicarul turc Sead-Eddin scria: „A fost un groaznic măcel și puțin a lipsit să nu fie cu toții tăiați în bucăți. Numai cu mare greutate Soliman Pașa și-a scăpat viața cu fuga.”

Medicul lui Sigismund al Poloniei scrie despre viteazul Voievod al Moldovei, după luptele din Codrii Cosminului: „O! Bărbat glorios și victorios!... O! Om fericit, căruia soarta i-a hărăzit cu multă dărnicie toate darurile!... Tu ești drept, prevăzător, isteț, biruitor contra tuturor dușmanilor. Nu în zadar ești socotit printre eroii secolului nostru...”¹⁴. un alt medic, cel care a vegheat asupra sănătății Voievodului Ștefan, foarte suferind în anii 1502-1503, Mathaeus Murianus, scria de la Suceava că domnitorul „este un om foarte înțelept, vrednic de multă laudă, iubit mult de supușii săi, pentru că este îndurător și drept, veșnic treaz și darnic”¹⁵.

În această atmosferă de preamărire a trecut la cele veșnice, în împărăția lui Dumnezeu „Soarele Moldovei”, Ștefan cel Mare și Sfânt, la 2 iulie 1504.

Minunat este Dumnezeu întru sfinții Lui!

După ce s-a așezat lespeda pe mormântul de la Putna și s-a aprins candela care luminează și astăzi, după aproape 500 de ani, venerarea lui Ștefan cel Mare, manifestată chiar din timpul vieții, prin denumirea „Purtător de biruință pentru credință”, „Atletul lui Hristos”, s-a păstrat și s-a extins în întreg spațiul românesc. Chipul său, locul atât de clar configurat pe care l-a ocupat în istoria țării noastre și a continentului, au preocupat statornic și, departe de a cunoaște estompări, s-a limpezit tot mai mult, inconfundabil și nepieritor.

În Cronica rusă de la Hust se menționează că „a murit Ștefan Vodă,

¹⁴ I. Ursu, *op. cit.*, p. 438.

¹⁵ *Rapoarte din Moldova, în Călători străini despre Țările Române*, vol. 1, îngrijit de M. Holban, București, 1968, p. 148-149.

Domnul Moldovei, oștean viteaz ca un al doilea Alexandru (cel Mare)”. La 3 februarie 1531, regele Sigismund al Poloniei îl numea „Stephanus ille magnus” – Ștefan acela Mare”¹⁶. Prin 1563, călătorul Graziani, știa că „biruitorul din Codrii Cosminului a fost moldavul rege, neînfricat și neobosit”¹⁷, iar scriitorul francez Blaise de Vigenère aflase în Moldova că Voievodul Ștefan cel Mare a fost „cel mai viteaz și mai renumit comandant de oști din vremea sa, căci a înfăptuit lucruri mari împotriva turcilor, ungarilor și chiar a polonilor”¹⁸.

De o însemnătate deosebită pentru noi sunt mărturiile arhidiaconului catolic din Polonia Maciej Starykowski, care în anii 1574-1575 a făcut parte din solia trimisă la Constantinopol, trecând prin Moldova și prin Țara Românească: „M-am silit cu stăruință ca, mergând... să nu schimb numai aerul și cerul ci... am descris... toate tradițiile, obiceiurile... și le-am redat întocmai...”¹⁹. Despre Ștefan cel Mare a adunat știri de cea mai mare importanță. A observat că în Moldova, ca și în Muntenia, cu prilejul unor sărbători, la mormintele oamenilor de seamă se istorisesc vitejiile virtuțile, însușirile principale ale acestor bărbați²⁰. La Podul-Înalt lângă Vaslui, unde Ștefan Vodă a repurtat biruința asupra turcilor în anul 1475, a văzut și „trei cruci care stau zidite ca semn al acelei biruințe”²¹. Solia cu care călătorea a fost poftită la București la un ospăț dat de domnitorul Alexandru al II-lea. Pe peretele „iatacului” domnitorului a văzut un chip zugrăvit pe lemn, după obiceiul vechi, „arătându-l pe acest voievod Ștefan..., șezând cu coroană pe cap...”²². Despre Ștefan Vodă spune direct: „Acest Ștefan Voievod al Moldovei era iscusit și norocos, căci într-un rând a biruit o sută cincizeci de mii de turci, pe lângă alte lupte dese și însemnate cu ei. De asemenea a alungat pe Matiaș, regele Ungariei cel viteaz, din țara Moldovei și din cea secuiască, nimicind o mare oaste de unguri și rănind pe regele însuși cu trei săgeți, în dreptul orașului Baia, după care izbândă și-a luat și țara secuiască. De asemenea și pe tătari i-a biruit de câteva ori, de asemenea pe regele Poloniei Albert l-a biruit în Bucovina... Orice istoric poate să-l preamărească cu drept cuvânt pentru acest slăvit noroc cu o țară așa de

¹⁶ În *Documentele Hurmuzachi*, supl. II, I, p. 22.

¹⁷ (*Retragerea lui Laski din Moldova*, octombrie 1563), în *Călători străini despre Țările Române*, vol. II, îngrijit de M. Holban, București, 1970, p. 621.

¹⁸ *Moldova*, în *Călători...*, vol. II, p. 640.

¹⁹ Maciej Strykowski, *Mențiuni despre călătoria prin Țara Românească și Moldova*, în *Călători...*, vol. II, p. 449-450.

²⁰ *Ibidem*, p. 450.

²¹ *Ibidem*, p. 452.

²² *Ibidem*, p. 454.

mică”²³. A fost impresionat de cântecele locului, în care este evocată vitejia voievodului: „Ștefan a bătut pe turci, a bătut pe tătari, a bătut pe unguri...”²⁴, după care, mențiunea cea mai importantă, arătând că moldovenii, „din cauza nespusei sale vitejii îl socotesc ca sfânt”²⁵. Redăm mai jos (n.ed.) și versurile unui cântec adus de urmașii Măriei Sale din ținutul Basarabiei în februarie 1992:

*Când a fost să moară Ștefan
Multă jale a fost în țară
    Și la patul său de moarte,
    Toți boierii s-adunară.
Plânge dealu, plânge valea,
Plâng pădurile bătrâne,
    Și poporul în hohot plânge,
    „Cui ne lași pe noi, Stăpâne?”
„Eu vă las în grijă mare,
Idealul meu cel sfânt,
    Să stați strajă la hotare
    Să păziți acest pământ”.
Tristă-i mănăstirea Putna,
Mii de clopote dau veste,
    Ștefan vodă al Moldovei
    Ștefan vodă nu mai este.
S-arătam prin fapta noastră,
Tuturor necontenit,
    Că prin neamul său în lume,
    Ștefan vodă n-a murit!*

În prima jumătate a secolului al XVII-lea, pentru cronicarul moldovean Grigore Ureche figura centrală era Ștefan Voievod. Celebru portret este fără pereche: „Fost-au acest Ștefan Vodă om nu mare de statu (statură)... întregu la fire, neleneșu și lucrul său știa a-l acoperi și unde nu gândeai acolo îl aflai... Ce după moartea lui, până astăzi îi zice sveti (sfântul

²³ *Ibidem*, p. 454.

²⁴ *Ibidem*, p. 454. Acest cântec vechi s-a păstrat până în secolul al XIX-lea în circulația folclorică (vezi B.P. Hașdeu, *Ioan Vodă cel Cumplit*), p. 63.

²⁵ *Ibidem*, p. 454. Vezi și *Extracțe din cronică polono-litvană a lui M. Strykowski*, în „Arhiva istorică a României”, tom. II, București, p. 8.

Ștefan Vodă, nu pentru sufletu, ce este în mâna lui Dumnezeu..., ci pentru lucrurile lui cele vitejești, carile nimeni din domni, nici mai nainte, nici după aceia l-au ajunsu”²⁶. Este aici cea mai importantă contribuție moștenită din documente și din tradiția orală moldovenească.

În această atmosferă de perpetuă venerare a măritului voievod a apărut în secolul al XVIII-lea acel inegalabil „panegiric” [...], al cărui autor rămâne pentru noi necunoscut.

Cuvânt de îngropare vechiului Ștefan Voievod a fost tipărit pentru prima oară la Iași, în 1841, de Mihail Kogălniceanu și recent, în 1990, în revista „Mitropolia Moldovei și Bucovinei” (nr. 4, p. 136-149). În adevărate pagini de Sinaxar bisericesc s-a încheșat un poem în proză, închinat Sfântului nostru Ștefan Voievodul. Este preamărit în termeni proveniți din datele istorice și ale tradiției, sunt prezentate faptele și virtuțile domnitorului. Se glorifică astfel, în plin regim fanariot, domnia luminoasă și pilduitoare a Voievodului Ștefan.

Acest Cuvânt de laudă arată ceea ce este și trebuie să fie mereu Ștefan Vodă, „pildă de îndreptare celor vii”, care „toate lucrurile lui cu credința lui Iisus Hristos le-a pecetluit”. Ștefan este comparat cu figuri biblice ilustre: „Ștefan, ca un alt Macaveu²⁷, strângea ostașii săi lângă sine și prin singură a lui vitează îndrăzneală și inimile tuturor alina, și de nădejdea biruinței le umplea” și mai departe: „Acest înalt Dumnezeu, zic, carele vântură ca pleava coroanele împăraților, iar pre Ștefan, sluga Sa, îmbărbătează inimile norodului celui până la moarte înspăimântat și pune biruința în mâna lui Ștefan...; în mijlocul luptelor, el, ca dinaintea altarului lui Dumnezeu a petrecut”. Ștefan Voievod „cuvios și drept se dovedea în viața de fiecare zi, drept judecător, ca ceea ce se cuvine să facă, s-a cunoscut. În zilele lui, strâmbătatea era înădușită și legată, dreptatea săracului cel bogat nu o putea întuneca, cel puternic nu o putea călca... Înșuși și până astăzi țara aceasta cu dreptele lui așezări se ține... O, vreme fericită, o, stăpânire minunată, o, țară norocită, unde dreptatea ta nu mai puțin decât domnul stăpânește și unde fieștecarele, rândul său știind din cărarea orânduită nu să poate abate”. Pentru toate slăvitele sale fapte, Ștefan Vodă este „în sânurile lui Avraam”, este fericit în împărăția lui Dumnezeu, este sfânt: „toate faptele lui Ștefan, ori despre care parte se vor căuta, sunt minunate, toate darurile lui,

²⁶ Grigore Ureche, *Letopiseșul Țării Moldovei*, ediție îngrijită, studiu introductiv, indice și glosar de P.P. Panaitescu, ediția a 2-a, (revăzută), București, 1958, p. 120-121.

²⁷ Vezi: *I Macabei* III-V și VII-IX.

covârșitoare”. Ștefan Vodă a avut „o credință nesmintită, nădejde în Dumnezeu neschimbată, fapte bune neconținute, grijă de sfârșit bun și după lege”. Panegiristul termină proiectând aureola asupra părintelui Moldovei: „O, fericit suflet, pentru carele atâtea jărtfe se ridică spre iertarea păcatelor și curățit, lângă Mântuitorul lăcuiești! O, pământean blagoslovit, că așa ai trăit, ca viața aceasta să-ți fie o lesne mijlocire prin care nemurirea să agonisești! O, stăpânitor cuvios, căruia puterea și averea spre împlinirea legii lui Hristos i-au slujit!... Vedeți a lui cuvioșie creștinească! Deșteptați-vă, stăpânitorii noroadelor, ascultați, îndemnați-vă, urmați!... Cei ce fac faptele legii, trăind și murind întru Hristos Iisus, se învrednicesc nesfârșitei bucurii, întru a sa împărăție! Amin!”

Preamărirea, venerația față de Voievodul Ștefan cel Drept și Sfânt au continuat în timpul ce a urmat, nu vor înceta niciodată, cât va fi sub soare neamul românesc și Biserica sa ortodoxă.

Gheorghe Șincai contura o efigie luminoasă măritului Ștefan Voievod, în epistolele dramatice arătând cum știa să transforme o înfrângere în victorie²⁸. Gheorghe Asachi îl consideră pe ilustrul voievod „un lucefăr nemuritor”²⁹. La 27 decembrie 1848, Costache Negri evoca la Paris „nepieritoarea amintire a marelui Ștefan, zidul creștinătății...”³⁰.

Cu prilejul unor cercetări arheologice la mormintele voievodale de la Putna, părintele Iraclie Porumbescu, care văzuse cu emoție adâncă cinstitele relicve pământești ale Voievodului Ștefan, scrie despre simțămintele puternice trăite atunci, o emoție care chema „națiunea întreagă să simtă... acest moment sacru și maiestuos”. Apoi, își exprimă venerația: „Moldovă, Moldovă, veche și nouă, iată eroul tău, iată părintele tău, iată creatorul cununii tale!”³¹.

Venerația și admirația se citește în versul eminescian:

„Ștefan, Ștefan, Domnul sfânt,
Ce nici în ceruri samăn n-are
Cum n-are seamăn pe pământ”³².

²⁸ Al. Zub, *art. cit.*, p. 239.

²⁹ *Calendarul pentru români pe anul 1858*, p. 124.

³⁰ Costache Negri, *Scrieri social-politice*, studiu introductiv, antologie, note și comentariu de Emil Boldan, București, 1978, p. 65.

³¹ Iraclie Porumbescu, *Desmormântarea domnilor Moldovei în catacombele monastirei Putna*, în *Calendarul pentru români*, din 1857, p. 73-75.

³² M. Eminescu, *Poezii postume*. Anexe, note și variante. Exerciții..., Ediție critică îngrijită de Perpessicius, București, 1958, p. 362.

Din venerație adâncă pentru Ștefan cel Mare, Mihai Eminescu și alți tineri de nădejde pentru neamul românesc au organizat cu mari strădanii festivitățile de la Putna din 1871. La vibrantele apeluri ale studenților de la Viena pentru sărbătoarea de la Putna, studenții români de la Paris declarau în răspunsul lor că ei văd în personalitatea Voievodului Ștefan cel Mare „o figură supremă”, deoarece în el s-a întruchipat „concepțiunea unei singure Români”. Organizatorii memorabilei ceremonii de la Putna scriau despre Ștefan Vodă că a fost „cel mai mare apărător al românismului în Orient și al civilizației creștine în secolul al XV-lea. El a înfrânt incursiuni barbare, nu numai spre gloria și fericirea națiunii române, ci și spre binele Europei întregi”³³. Pe frontispiciul arcului de triumf ridicat de ei la intrarea în Mănăstirea Putna strălucea inscripția: „Memoriei lui Ștefan cel Mare, mântuitorul neamului”.

Istoricul Dimitrie Onicul de la București spunea atunci, la Putna: „Ștefane, măreață umbră, revarsă lumina ta asupra noastră și asupra neamului tău întreg și spre faptele iubirii de țară, ale iubirii de neam, ale iubirii de lege, virtuți prin care tu strălucești în veacuri”. La puțin timp apoi, se făcea un îndemn care a și fost urmat, și va fi mereu urmat acum după recunoașterea deplină a sfințeniei Voievodului Ștefan: „... ar fi de dorit ca tot românul, cel puțin o dată în viața sa, să meargă la Mănăstirea Putna spre a se închina la mormântul unde zac osemintele acestui mare erou”.

Când se împlineau patru veacuri de la trecerea Voievodului Ștefan la cele veșnice, în 1904, la Academia Română, președintele de atunci, Ion Kalinderu, a rostit Cuvântul de slăvire, care, „ascultat în picioare de cei de față, a fost primit cu pioasă emoțiune”³⁴. Ziua de comemorare – 2 iulie – a fost atunci numită „o zi sfântă”³⁵. Ion Kalinderu arăta în Cuvântul său că marele Ștefan Vodă „a fost un erou al creștinătății și al civilizației care atunci renăștea și ne-a arătat la toți drept ceea ce suntem: împlinitori ai voinței lui Dumnezeu aici, pe pământ...”³⁶.

Cu același prilej, episcopul Atanasie al Râmnicului spunea: „Ștefan Vodă este sfânt pentru faptele sale cele mari, pentru smerenia, dreptatea și credința sa... A fost un părinte îndurător dorind fericirea tuturor, însuflețit de credința în Dumnezeu întru toate căile sale, vrednic de dragostea și cinstea

³³ Claudiu Paradais, *op. cit.*, p. 108.

³⁴ *Viața și faptele lui Ștefan cel Mare și Bun domnul Moldovei*, de George Catană, Sibiu, 1898, p. 135; *Cuvânt de slăvire lui Ștefan cel Mare Domnul Moldovei*, de Ioan Kalinderu, (București), 1904, p. 6.

³⁵ *Cuvânt de slăvire...*, p. 7.

³⁶ *Ibidem*, p. 11.

tuturor. Deci pentru aceasta l-a numit sfânt. El și-a făcut numele nemuritor și și-a asigurat slava cea veșnică... A urmat Mântuitorului, Care și-a dat viața răscumpărare pentru lume... De aceea petrece acum în locașurile dreptilor și, ca unul ce a slujit Mântuitorului, este cinstit de tatăl cel ceresc”³⁷.

Ca un solemn și pătrunzător legământ suna atunci și cuvântul lui Spiru Haret: „când inimile tuturor românilor bat împreună, însuflețite la amintirea lui Ștefan cel Mare și Sfânt, să fie legătura care să ne unească pe toți în același gând de iubire de țară și de sacrificiu pentru gloria și tăria ei”³⁸.

Profesorul de teologie din Cernăuți, N.T. Tarnavski, mărturisea la Putna în 1904: „Numai Domnul a putut planta în inima lui Ștefan o energie fără seamăn de mare, a putut întări brațul lui cu o putere căreia nu a putut rezista nimeni”³⁹.

Ziarul „Epoca” din București (nr. 184 din 1904) și „Tribuna” din Arad (nr. 124 din 1904) scriau: „De prin toate unghiurile unde se vorbește limbamumă au venit (la Putna) în pelerinaj pios nenumărați români, ca să aducă prinosul lor de venerație, moaștelor binecuvântate ale lui Ștefan” („Epoca”); ziarul din Arad, sub titlul „Plecați-vă neamuri...” scria: „Podoaba neamului nostru, măritul voievod Ștefan cel Bun, Mare și Sfânt, înălțându-se din mormânt după patru sute de ani, primit-a îngenuncherea unui neam întreg”.

Când scria paginile închinare cu adâncă evlavie și admirație lui Ștefan cel Mare, Mihail Sadoveanu nu pierdea nici un moment din vedere adevărul conținut în cronicile pe care le cerceta cu cea mai mare atenție. Meditând la episodul cutremurului din Moldova din anul 1471, arăta că „etic, cutremurul din 1471 era tălmăcit de Ștefan Voievod ca semn din partea lui Dumnezeu pentru căderea vrăjmașilor săi cei răi, și ca vestire pentru cei care trebuia să purceadă îndată la fapte... A detunat din fundul pământului și s-a dat zvon în înălțime, pentru ca să nu mai întârzie domnii și împărații, să nu se mai desfrâneze în lene, ci să purceadă împotriva lui Antihrist război pentru credința dreaptă”.

Într-o aureolă de miracol prezintă Nicolae Iorga trecerea la cele veșnice a binecredinciosului Ștefan Voievod : „... pe mormântul lui a ars atunci, (la îngropare) timp de trei zile și trei nopți, o lumină pe care n-o

³⁷ Episcopul Atanasie..., *Cuvântarea cit.*, p. 453-454 și 458.

³⁸ *Cuvântarea Domnului Spiru Haret ținută la serbarea din București, în Sărbătorirea lui Ștefan cel Mare și Sfânt, în BOR, XXVIII (1904), 4, p. 447.*

³⁹ *Cuvântarea Domnului N. V. Tarnavski la serbarea de la Putna, în Sărbătorirea..., rev. cit., p. 449-450.*

aprinse nimeni”⁴⁰.

Principesa Martha Bibescu scria la sfârșitul deceniului al patrulea: „Ștefan este și astăzi în Bucovina stăpânul netăgăduit al țării. El domnește singur. El se află peste tot. Această prezență prelungită în absență, această viață ce urmează dincolo de moarte...”⁴¹.

Patriarhul Iustin Moiescu scria, pe când era mitropolit al Moldovei, în 1966: „Măritul domn Ștefan cel Mare, care așezase țara pe stâlpii puternici ai biruințelor sale..., își plecase fruntea încoronată de slavă și cinste înaintea Ziditorului a toată făptura..., și s-a purtat ca părinte și frate față de toți cei apăsați de silnicii și împresurați de primejdii...”⁴².

Minunat este Dumnezeu întru sfinții Lui!

În legătură cu canonizarea Sfântului Voievod Ștefan cel Mare de către Biserica noastră prin Sfântul Sinod în anul 1992, trebuie să menționăm câteva noțiuni de aghiologie ortodoxă, de drept bisericesc, principii stabilite pe temeiul învățaturii dogmatice ortodoxe.

Prin canonizare se înțelege actul solemn prin care Biserica recunoaște, declară și așează pe eroii dreptei credințe adormiți în Domnul în rândul sfinților pe care ea îi venerază. Cuvântul vine de la cuvântul grecesc „canon” – catalogul în care se înscriau numele sfinților și ziua trecerii la cele veșnice. Acesta este sensul și în Biserica noastră – trecerea, înscrierea sau așezarea în canonul, catalogul sfinților, spre a li se face cu laudă și cinste pomenirea și spre a li se înălța rugăciuni, ca unor ajutători și mijlocitori ai darurilor celor dumnezeiești pe lângă tronul Celui Prea Înalt.

În calendarul Bisericii, în cărțile de slujbă, găsim enumerați, menționați sfinții Vechiului Testament, apoi Sfinții Apostoli, martiri, mărturisitori, Sfinții Părinți și mari Dascăli ai Bisericii, Părinții Cuvioși din viața monahală, marii binefăcători ai credinței și ai Bisericii, luptători pentru dreapta credință, simpli ostași sau domnitori, împărați. Dintre cei amintiți face parte și Sfântul Voievod Ștefan cel Mare. „Luptătorii pentru Biserică sunt luptători pentru Hristos, sunt mari binefăcători ai Bisericii și opera lor, lucrarea lor binecuvântată a fost și trebuie să fie privită ca fiind un semn al

---

⁴⁰ N. Iorga, *op. cit.*, p. 310.

⁴¹ Principesa Bibescu, *Atletul lui Hristos...*, în „Artă și tehnică grafică”, București, caietul 6, Dec. 1938 – Martie 1939, p. 22.

⁴² *Popas la cinci veacuri...*, în *MMS*, XLII (1966), 7-8, p. 424-425.

creдинței lor sfinte și al proslăvirii lor de către Domnul cu puteri biruitoare asupra vrăjmașilor Lui”⁴³.

Istoria Bisericii ne arată că inițiativa pentru așezarea eroilor creдинței creștine în rândul sfinților a avut-o întotdeauna poporul dreptcredincios prin evlavia sa curată și prin împreună-încuviințarea clerului și episcopilor. Evlavia poporului, ca și în cazul măritului Voievod Ștefan, a fost aceea care a identificat pe adevărații sfinți luptători și eroi⁴⁴.

În baza doctrinei creștine, în baza rânduielilor consacrate de practica și de tradiția bisericească a Ortodoxiei, Sfântul Sinod al unei biserici autocefale este pe deplin competent, deci îndreptățit, să procedeze la canonizarea Sfinților ei care răspund acestor rânduieli spre a fi așezați în rândul sau canonul sfinților.

Condițiile de fond sunt: 1) Ortodoxia neîndoielnică a creдинței; 2) Proslăvirea lui de către Domnul cel puțin printr-unul din următoarele daruri sau puteri: a) puterea de a suferi moartea martirică pentru dreapta creдинță; b) puterea de a înfrunta orice primejdie sau chinuri pentru mărturisirea dreptei creдинțe, până la moarte; c) puterea de s-și închina viața celei mai desăvârșite trăiri morale și religioase; d) puterea de a săvârși minuni în viață sau după moarte și e) puterea de a apăra și de a sluji cu devotament eroic creдинța și Biserica Ortodoxă; 3) Răspândirea miresmei de sfințenie după moartea lui și confirmarea acesteia prin cultul spontan pe care i-l acordă poporul credincios, numărându-l în rând cu sfinții. De la îndeplinirea acestei condiții pot face excepție mucenicii dreptei creдинțe.

Existența condițiilor de fond, și anume, existența neîndoielnică a primei și a celei de a treia – care poate lipsi numai în cazul martirilor –, ca și a oricăreia dintre cele enumerate la cea de a doua, îndreptățește autoritatea bisericească, Sfântul Sinod, să procedeze la actul de canonizare⁴⁵.

Prin canonizarea Sfântului Voievod Ștefan cel Mare al Moldovei, în anul mântuirii 1992, se pecetluiește sinodal cultul pe care, de veacuri, poporul român îl aduce slăvitului nostru domnitor, se toarnă pentru eternitate untdelemnul dragostei, al proslăvirii și al venerației în cinstita candelă de la mormântul Sfântului voievod și erou de la Putna străbună [...].

⁴³ Pr. Prof. Liviu Stan, *Despre canonizarea sfinților în biserica Ortodoxă*, în „Ortodoxia” II (1950), p. 265, 260-262.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 268.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 272-273 și 278.

NICOLAE IORGA

ISTORIA LUI ȘTEFAN CEL MARE (Prefață)

În ziua de 2 iulie 1504 Ștefan-vodă cel Mare se stingea de o moarte blândă la Suceava, în desăvârșita pace măreață ce se boltea asupra întregii țări pe stâlpii puternici ai biruințelor sale.

Pentru cea din urmă oară porțile cetății se deschideau înaintea aceluia ce luptase bărbătește cea mai grea din luptele sale. Boierii călări, în haine de urșinic și aur, unii bătrâni ca și stăpânul adormit, ceilalți în toată puterea vrăstei sau în avântul încrezător al tinerețelor, înconjurau sicriul înfășurat în scumpe stofe. Sulițele ostașilor se ridicau drepte în văzduhul limpede, zâmbitor al zilei de vară. Alaiul străbătea holdele grele de bogăție, în drumul spre Mănăstirea Putnei.

Din turnul de strajă de asupra porții clopotele prindeau a vui de jale. Soborul întreg al Moldovei, sub mitrele scânteietoare de pietre scumpe, mitropolitul, episcopul de Roman, mitropolit și el, al Țării-de-Jos, episcopul de Rădăuți, egumenii care putuse să se încingă pentru această lungă cale primeau în cântările iertării de păcate pe stăpânul tuturor. Veșnica pomenire se cerea pentru acela care se făcuse vrednic a fi pomenit de neamul său în vecii vecilor. Apoi întunerecul gropniții umbrea tot mai mult fața poruncitoare, acum înseninată, și pletele albe, rare ale bătrânului. Și, pe când lacrimile brăzdau cele mai aspre obrazuri, minunata lespede de marmură săpată pecetluia micul mormânt în care încăpuse totuși rămășițele Celui Mare.

Domnise aproape cincizeci de ani, o jumătate de veac. Venise tânăr, în vijelia năvălirii, ca să răz bune pe ai săi, ca să-și întemeieze viața și ca să tragă zid de vitejie în jurul țării sale de moștenire. De atunci toate drumurile spre hotarele dușmane fusese bătute de copitele cailor oștirii sale. Dar peste sabia lui minunată apăsa o mână sigură, stăpânită de un gând cuminte. I-a fost totdeauna milă de sângele oamenilor vărsat în zădar.

A adus cu dânsul rânduiala și buna cârmuire. Oastea aceea ale cărei steaguri îi fluturau deasupra sicriului el o închegase, el o făurise, ca pe o singură armă menită să învingă totdeauna. Boierilor acelora ce-l întovărășeau înainte de a-și lua hotărâtorul rămas bun el li statornicise chemările și drepturile. Secerând buruiana roșie a vremilor de restriște și

nelegiuire, el curățise țărâna ce băuse sângele nevinovat, coborând în ea sfinte temelii de biserică. Vlădicilor ce se rugau acum la Dumnezeu pentru sufletul său el li pusese mitra pe cap, după ce știuse că se cuvine s-o poarte.

Gândul lui de înțelepciune se stinsese în sfârșit, sau, mai curând, el se cobora ca o rază de bucurie asupra tuturor, trecea ca o binecuvântare asupra bogăției lanurilor și fremăta ca o amenințare pentru vrăjmașii viitorului prin frunza pădurilor ce ocrotiseră și meniseră luptele învingătoare. Glasul lui nu se mai auzea însă, și icoana lui nu mai stătea înaintea nimăruia.

Și candela aprinsă deasupra mormântului său s-a stins uneori, în zile rele. Mâni de hoți au scormonit în mormântul cel sfânt.

Dar amintirea sa a luminat totdeauna în marea biserică a conștiinții neamului. Uneori mai tare, alteori mai slab, dar nici un vânt năprasnic n-a putut-o stinge. Și astăzi ea se înalță puternică, în marea flacără de mândrie și recunoștință ce pornește din toate inimile noastre la pomenirea celor patru sute de ani de la moartea puternicului împărat senin al românimii.

Mormântul lui Ștefan cel Mare și Sfânt
din biserica Mănăstirii Putna

VICTOR BRĂTULESCU ȘI COLABORATORII

ȘTEFAN CEL MARE BINECREDINCIOS DOMN ȘI APĂRĂTOR AL DREPTEI CREDINȚE

[...]

Ctitor de țară și păstrător de datini, chipul lui Ștefan cel Mare se ridică peste crestele veacurilor, nimbato de sfințenie.

Și, cu trecerea vremii, el se arată tot mai netrecător. Și nu este o închipuire și nici plăsmuire de basm. Este viu, este aievea chipul strălucitor de luceafăr al Marelui Ștefan.

Lespezile funerare de la Putna nu l-au putut cuprinde și nici țintui pe loc. Ele mărturisesc doar că crugul vieții lui pământești s-a înădit acolo pe crugul veșniciei.

Este atât de adevărat acest lucru, încât se înșiră între cele pe care, dacă nu le vom mărturisi noi, pietrele le vor striga.

Pretutindeni de-a lungul și de-a latul Moldovei, firul vieții și al istoriei se toarce din moștenirea lui. Și după moarte, ca și pe când era în viață s-a întâmplat cu el, așa cum spune cronicarul Ureche: „Unde nu cugetai, acolo îl aflai”.

De după movile, din sprâncene de munte ca și din colbul drumurilor mari de țară, parcă se desprinde figura lui în fruntea norodului în tropote de cai.

Și, ori de vine de la Valea Albă, ori de vine de la Podul Înalt, ori de vine de la Putna, ori de se repede din Suceava la hotare, ori de trece spre Ardeal, ori de pogoară spre Țara Românească și spre mare – el domină spațiul nostru istoric și este atât de viu în peisagiul moldovean, ca nici o altă stihie.

Pasul său biruitor, îndrăzneț și sigur, s-a imprimat și îl simți pe scările cetăților, pe drumurile târgurilor și satelor, pe potecile munților și pe lespezile bisericilor.

Sub bolțile sfințelor lui ctitorii mănăstirești și bisericesti, a răsunat glasul rugăciunilor sale iar din turnurile acelorași așezăminte s-a auzit, de atâtea ori, chemarea lui la oaste, la luptă pentru patrie și lege. Ecolul lor se aude și acum.

Dragostea de țară, de glia strămoșească, destoinicia războinică și iscusința politică nu i-au fost egalate decât de evlavia pe care i-o mărturisesc

nenumăratele sale ctitorii religioase.

Îmbinând virtuțile patriotice pe care le-a dovedit în gradul cel mai înalt, cu o rară vrednicie creștină, Ștefan cel Mare s-a jertfit deopotrivă pentru țară și pentru credință.

Cu înflăcărată dragoste de moșie și cu nezdruccinată încredere în ajutorul și oblăduirea cerească, el a înfrânt potrivnicii și coloșii pe care numai oștile îngerești le-ar fi putut învinge.

La răscruce de veacuri și de mari vrăjmășii, lovit de nenumărate și cumplite suferințe personale prin pierderea atâtor copii și a două soții și în bătaia valurilor mișcate de avalanșa musulmană, ce se prăvălise de la 1430 – 1453 peste sud-estul Europei, Ștefan a stat drept în toate furtunile, nu și-a pierdut niciodată nădejdea în ajutorul lui Dumnezeu și a făcut să cadă cu sunet toate potrivniciile care ne amenințau pământul strămoșesc și credința creștină.

Pentru măreția faptelor sale de apărător al patriei și al credinței, poporul român de pretutindeni i-a durat în conștiința lui un altar, un monument mai trainic decât toate pietrele și metalele. Prin acest monument nepieritor, încheșat din virtuțile străbunului Ștefan, el a fost ridicat în cinstire deasupra multor chipuri de cuvioși părinți și așezat în rândurile sfinților apărători și ocrotitori ai dreptei credințe.

Până astăzi, istoria nu ne-a păstrat amintirea unui domnitor, care să-și fi mărturisit evlavlia prin atâtea ctitorii religioase prin câte și-a dovedit-o Ștefan cel Mare.

Neașezat formal până acum în rândul sfinților de către Biserică, el a intrat de fapt în panteonul Bisericii noastre, prin evlavlia populară, care l-a numit sfânt încă de la moartea sa, așa precum ne spune, stăpânit de fiorul aceleiași evlavii ca și norodul, cronicarul Grigore Ureche: „Îngropat-au pre Ștefan Vodă în mănăstirea Putna, cu multă jele și plângere a tuturor locuitorilor țării, cât plâneau toți ca după un părinte al lor; că cunoșteau toți că s-au scăpat de multu bine și apărare. Ce după moartea lui îi ziceau Sfântul Ștefan Vodă, nu pentru suflet, că este în mâna lui Dumnezeu, și el încă au fost om cu păcate, ci pentru lucrurile sale cele vitejești, carele nimeni din Domni, nice mai înainte, nice după aceia, nu l-au agiunsu”.

Nici astăzi dreptcredincioșii din Moldova n-au încetat a-i zice sfânt, ca și acum 450 de ani. Ba din contră, deodată cu cinstirea națională pe care i-o dă toată suflarea românească, i s-a răspândit și a prins în toate părțile și numele său de Sfânt.

Persistența faimei lui de Sfânt, răspândirea ei continuă și faptul că ea

se întemeiază pe fapte mărețe, de-o vrednicie rară și aproape unică în felul ei pentru Sfânta noastră Biserică Ortodoxă, socotim că îndreptățesc cârmuirea bisericească să-i consacre cultul popular și printr-o hotărâre formală de canonizare.

Căci dacă stăm să-i cumpănim virtuțile și păcatele cu balanța unei jumătăți de mileniu, nimeni nu va ezita să constate că ea s-a înclinat definitiv spre ceata celor drepți și sfinți de cari s-a învrednicit din partea lui Dumnezeu, arătându-l biruitor în timpul vieții și după moarte, înlătură orice obstacol și spulberă orice piedică din calea așezării lui solemne în rândul sfinților. Căci „blagocestivul și iubitorul de Christos Io Ștefan Voevod, gospodar al țării moldovenești, fiul lui Bogdan Voevod” – cum își zicea el însuși de atâtea ori – s-a ridicat prin blagocestie și iubire de Hristos atât de mult deasupra oamenilor comuni, încât cu adevărat i s-a zis în graiul poporului, că „seamă pe lume nu are”.

De aceea, potrivit cu hotărârea adoptată de curând de Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române, socotim că Mitropolia Moldovei și Sucevei ar împlini o faptă bine plăcută lui Dumnezeu și ar răspunde și simțămintelor de evlavie ale credincioșilor săi, dacă ar rândui prăznuirea în rândurile sfinților, a lui Ștefan cel Mare, Binecredinciosul Domn și apărător al dreptei credințe, pe care, de veacuri, rugător către Tatăl Ceresc, către Fiul și către Duhul Sfânt îl are Sfânta noastră Biserică și dreptcredinciosul nostru popor.

TEOCTIST, PATRIARH AL BISERICII ORTODOXE ROMÂNE

CU PRILEJUL ÎMPLINIRII A 500 DE ANI DE LA ÎNSCĂUNAREA LUI ȘTEFAN CEL MARE ȘI SFÂNT

[...]

Figura marelui Domnitor al Moldovei străbate tot mai luminoasă prin veacuri, până în zilele noastre.

Faptele sale mărețe, vitejia sa neasemănată, dragostea de țara strămoșilor săi și apropierea de popor, mintea sa ageră și luminată, care înțelegea tâlcul adânc al istoriei, împletite cu o neșovăitoare credință în Dumnezeu, căruia i-a închinat atâtea sfinte altare, l-au ridicat pe culmi ce au covârșit cele cinci veacuri ce s-au scurs de la urcarea sa pe tronul Moldovei.

Cei 47 ani de domnie, cum nu s-a mai întâlnit în istoria neamului nostru, au pecetluit cu jertfe mari independența Moldovei, vitejia fiilor ei și apărarea dreptei credințe strămoșești împotriva puterii otomane. Poporul i-a păstrat vie amintirea sa, iar cununa recunoștinței nu s-a vestejit niciodată în inimile vitejilor răzeși moldoveni, care, din gură în gură au purtat cu duioșie și cu dragoste, faptele de arme, neastâmpărul tineresc, evlavia și credința în Dumnezeu și apropierea față de popor a aceluia care le-a fost „părinte” – cum subliniază cronicarul.

Timp de cinci veacuri, el a rămas în sufletul și vorba poporului nostru, un „sfânt” pe care, pentru faptele lui vitejești, „nici unul din domni, nici mai înainte, nici după aceea, nu l-au ajuns” – cum spune cronicarul Grigore Ureche.

În adevăr, din toate actele de înnoiri sociale în administrarea țării, din documentele cancelariei domnești, ca și din întregul avânt cultural din timpul său, se desprind și convingerile sale religioase, conștiința că el trebuie să apere, cu orice preț, credința strămoșească.

Dacă în latura strategiei militare și a diplomației, Ștefan cel Mare s-a arătat „ca un bărbat minunat, cu nimic mai prejos decât comandanții eroici, cel dintâi principe al lumii” – după părerea cronicarului contemporan polon, apoi în ceea ce privește creștinătatea, el apare în adevăr ca „atlet al lui Hristos”.

Impresionanta operă constructivă săvârșită de acest domnitor în niște condiții atât de grele, îmbrățișând numeroase și variate domenii, a promovat

dezvoltarea și înflorirea picturii, sculpturii, ceramicei, broderiilor etc. , iar dezvoltarea artei arhitectonice și a miniaturii, ni-l arată ca pe un spirit creator și de gust și ca pe un cunoscător neîntrecut și pasionat de frumos. Dezvoltarea tuturor artelor a fost menită să înfrumusețeze numeroasele sale mănăstiri, biserici și palate, înălțate în timpul domniei sale ajungând la un stadiu de adevărată înflorire.

Opera de zidire a sfintelor locașuri a izvorât din marea lui dragoste de popor și din marea lui credință în Dumnezeu, care-l făceau de neînving în fața oștilor turcești și care îl păstrau curat și dârz în fața multor încercări papistășești. Toate cele 44 mănăstiri și biserici presărate pe tot cuprinsul Moldovei, au fost înălțate spre lauda Domnului și pentru pomenirea „drept măritorului și iubitorului de Hristos, Io Ștefan Voievod”, așa cum se intitula el.

Viziunea clară a viteazului voievod n-a scăpat din vedere nici rolul important al așezărilor monahale. Daniile și ajutoarele sale, ajunse departe până la marile lavre ale Athosului, ori la unele din celebrele mănăstiri din Balcani, ca mănăstirea Rila, de exemplu, dovedesc grija ce o purta sfintelor mănăstiri. Acelea erau vetre ale evlaviei străbune, dar, în același timp, și cetăți spirituale de rezistență împotriva acțiunilor de prozelitism, exercitate prin diferite mijloace, de către papalitate. Se înțelege din trăinicia lor, din podoabele arhitectonice, din odoarele și înzestrările pe care le făcea mai ales ctitoriiilor sale, că Ștefan cel Mare a avut intenția de a crea acestora posibilități de dezvoltare spirituală și culturală, asemănătoare celor din Orient.

Așezările acestea aveau să răspundă efortului comun, pe care Domnul și poporul îl depuneau, pentru ca țara să-și mențină libertatea și să se dezvolte cât mai mult pe plan cultural. Numai în felul acesta se explică dărnicia Domnitorului pentru mănăstirile în care pulsează într-un ritm viu, viața înaltă duhovnicească, alături de cea a îndeletnicirilor practice.

Din mărturiile rămase, se vede că obiectele de artă, dăruite de Ștefan cel Mare, ieșeau din atelierele locale, unde se realizau multe din broderiile, manuscrisele și alte odoare ce constituie astăzi creații de mare valoare pentru muzeele de la noi și din străinătate.

În fruntea mănăstirilor zidite de Ștefan cel Mare se găsea noua sa ctitorie de la Putna, unde a înflorit arta miniaturistică.

Câteva minunate Evangheliare ieșite din această școală, păstrate până în zilele noastre, sunt lucrute de meșterii: Paladie monah, Spiridon, Filip și Nicodim ieromonahi. De asemenea, frumosul Evangheliar dăruit mănăstirii Zografu din Athos, tot la Putna a fost executat de smeritul ieromonah Filip.

Din școlile mănăstirești de la Neamțu, Putna și Moldovița, s-au păstrat

aproape 50 manuscrise, datate și caligrafiate pe pergament. Scrierea acestora, impresionant de îngrijită, vădește dragostea, îndemânarea și răbdarea specifică monahilor harnici, care la îndemnul slăvitului Domnitor al Moldovei, răsplăteau cu astfel de lucrări de artă, grija lui pentru sfintele așezăminte călugărești. Aici se scria cronica țării, se copiau texte din Evangheliile sau din Sfinții Părinți, care uneori erau duse de împrejurări, departe peste hotare. Așa s-a întâmplat cu un manuscris moldavo-bulgar al Pravilei lui Matei Vlastaris, care s-a găsit în mănăstirea Hapova din Iugoslavia. Acesta a fost scris „din porunca și prin fapta dreptcredinciosului și iubitorului de Hristos Domn Io Ștefan Voievod... de mâna mult greșitului monah, grămăticul Damian, la anul 1495”, precum mărturisește însuși ostenitorul manuscrisului.

Tetraevangheliarul moldovenesc din 1504, aflat în muzeul din Cetinje, este roada ostenelilor monahale, tot la îndemnul lui Ștefan Vodă, spre a-și înzestra noua sa ctitorie din Hârlău. Sfânta carte, cumpărată de Mitropolitul Muntenegrului, Daniil, prin veacul al XVIII-lea, a poposit pe la vreo mănăstire din Macedonia, în ale căror diptice se găsesc înscrise numele domnitorilor munteni și moldoveni.

Iată cum, smeritele, dar iscusitele lucrări ale monahilor din școlile moldovenești de caligrafie și miniatură din mănăstirile lui Ștefan cel Mare, s-au răzlețit prin mănăstirile din Balcani și Athos, prin diferite biblioteci și muzee cu renume mondial. Ele oglindesc stadiul de dezvoltare culturală a monahismului nostru, vădesc talentul meșterilor, dragostea lor de frumos și contribuția lor în promovarea vechii noastre literaturi.

Pe bună dreptate se poate spune că marele domnitor a realizat și în acest domeniu, un stil nou de viață și a ridicat mănăstirile la adevăratul lor rost. Școlile mănăstirești își vor continua cu avânt activitatea în veacurile următoare, dând la iveală numeroase opere de artă și numeroase tipărituri pentru luminarea poporului dreptcredincios.

Biserica strămoșească a participat prin glasul și scrisul ierarhilor, preoților și credincioșilor ei, la toate manifestările închinare acestui însemnat eveniment. [...]

Avem încrederea că niciodată nu se vor stinge candelile aprinse de binecredinciosul voievod Ștefan cel Mare pe atâtea sfinte altare, iar mireasma rugăciunilor ce se înalță către Dumnezeu neconținut deasupra mormântului său de la Putna – cea mai dragă ctitorie a sa – va împuternici nevoițele tuturor ostenitorilor din mănăstire, spre a ajuta și ei la înălțarea și înflorirea Bisericii noastre.

IUSTIN, PATRIARH AL BISERICII ORTODOXE ROMÂNE

CINCI SUTE DE ANI DE LA FONDAREA MĂNĂSTIRII PUTNA (IULIE 1466 – IULIE 1966)

POPAS LA CINCI VEACURI

În zorii zilei de 2 iulie 1504, albit de ani și slăbit de chinurile unor vechi dureri, se stingea în falnica cetate a Sucevei, măritul Domn Ștefan cel Mare. Clopotele bisericilor vesteau, tânguitor, până la marginile Moldovei, că „binecinstitorul și de Hristos iubitorul” voievod care așezase țara „pe stâlpii puternici ai biruințelor sale” își plecase fruntea încoronată de slavă și cinste înaintea Ziditorului a toată făptura.

Cetatea, care-și păzise cu dragoste stăpânul vreme de aproape jumătate de veac, își deschidea porțile ca să se lase să pornească spre locul de odihnă veșnică pe marele ctitor de țară și de rânduiești drept.

Sfetcnici copleșiți de întristare, oșteni biruiți de durere, ierarhi și preoți cu făclii în mâini, îmbrăcați în veșminte cernite, țărani cu lacrimi în ochi se înclinau în fața slăvitului voievod. Printre holde încărcate de belșug și pajiști neîntrecute în frumusețe, pe calea care a cunoscut pe Vodă Ștefan biruitorul, alaiul se îndrepta spre marea biserică a Mănăstirii Putna, în care însuși voievodul ctitor își făcuse criptă pentru somnul cel de veci.

Pe lespede care avea să acopere mormântul marelui voievod, lucrată la porunca Măriei Sale, pe când era în viață, n-au fost trecute ziua și nici anul când firul vieții sale s-a rupt, fiindcă nu puteau fi știute. **Dar nici după moartea sa, până astăzi, nimeni n-a îndrăznit să împlinească însemnarea de pe piatră cu arătarea datei morții, nevrând parcă să se știe că a plecat dintre cei vii.**

Măria Sa Vodă Ștefan domnise aproape cincizeci de ani. Tânăr, senin și încrezător în destinele poporului său, el venise în scaunul domnesc cu ajutor din Muntenia și cu sprijinul locuitorilor din părțile de jos ale Moldovei. Ales de „toată țara” la „Direptate”, cum spune bătrânul cronicar, a fost uns ca domn de către fericitul și pururea pomenitul mitropolit Teoctist, cu puțină vreme înainte de înălțătorul și dumnezeiescul praznic al Învierii Domnului, în anul mântuirii 1457.

Sfătuit cu bună credință de sfetcnicii săi și înconjurat cu dragoste de

întreaga țară, Ștefan, încă din fragedă tinerețe, s-a arătat, în scaunul domnesc, pentru vremea aceea, cărmuitor stăpânit de duhul dreptelor cumpăneli. El a statornicit în Moldova rânduiei bune pentru întreg poporul său; țara a slujit-o cu înțelepciune și vrednicie. În bătăliile pentru apărarea moșiei a dovedit destoinicie și îndrăzneală; în legăturile cu vecinii a fost iscusit; plin de omenie, s-a purtat ca un părinte și frate față de toți cei apăsați de silnicii și împresurați de primejdii; judeca cu asprime dar întotdeauna după dreptate pe făcătorii de rele și pe vrășmașii țării.

Marele voievod n-a cruțat nimic pentru înfăptuirea unității poporului și neatarnarea țării; a apărat cu vitejie pilduitoare hotarele Moldovei, purtând războaie aproape în fiecare an; a sprijinit dezvoltarea culturii moldovenești, în diferitele ei forme de manifestare, ridicând-o la o înălțime pe care n-o cunoscuse până atunci.

Înfăptuirile înscrise de Măria Sa Vodă Ștefan în cei aproape cincizeci de ani de domnie au rămas adânc înfăptuite în istoria țării noastre și în conștiința fiecărui fiu al poporului nostru.

Numele marelui voievod Ștefan este înscris cu slove nepieritoare și în istoria Bisericii noastre strămoșești. Găsind la ierarhi, preoți și dreptmăritorii creștini din sate și târguri, sprijin nețarmurit în râvna sa pentru ridicarea Moldovei pe culmi de slavă, el a arătat totdeauna simțăminte de aleasă prețuire față de Biserica Ortodoxă. Astfel, Măria Sa, în vara anului 1466, „a început să zidească mănăstirea Putna” aleasă de el însuși ca locaș pentru somnul său de veci. Rând pe rând, până la sfârșitul său cel de obște, nebiruitor Ștefan a înzestrat și ocrotit mănăstirile zidite de moșii și strămoșii săi, așezând în fruntea lor egumeni harnici și cuvioși; în scaunele vlădicești a rânduit ierarhi înțelepți; a înălțat numeroase mănăstiri și biserici în toate laturile țării. Cu prisos de mărinimie a ajutat locașuri sfinte și așezări călugărești în răsăritul ortodox împresurat de nevoi și de vrăjmășie.

Poporul a dat marelui Ștefan numele de „sfânt”, „nu pentru suflet, că este în mâna lui Dumnezeu, că el încă au fost om cu păcate, ci pentru lucrurile sale cele vitejești, carele nimene din domnii, nice mai înainte, nice după aceia, nu l-au agiuns”, cum zice cronicarul.

***

În luna iulie 1966, s-au împlinit 500 de ani de când „Ștefan Vodă cel Bun s-a apucat să facă mănăstirea Putna”, în locul unei „biserițe de lemn”

carele „s-au risipit”. Cum zic Cuvintele din bătrâni, mănăstirea era frumoasă „tot cu aur poliită zugrăvala, mai mult aur decât zugrăvală și pre din lăuntru și pre din afară”.

Momentul acesta – împlinirea a 500 de ani de la întemeierea mănăstirii Putna – a fost înscris de U.N.E.S.C.O. între marile popasuri aniversare ale anului 1966. Acest popas reîmprospătează în cugetele noastre amintirea glorioasei domnii a marelui voievod Ștefan, iar pentru călătorii care vin din străinătate ca să ne vadă țara înveșmântată în haina cea nouă a prefacerilor de astăzi, este un prilej de cunoaștere a operelor de artă înfăptuite de poporul nostru.

Putna, cea dintâi mănăstire a marelui Ștefan, este prototip al stilului moldovenesc în arhitectura bisericească. Focar de cultură, ea a fost centru de lumină, prin școalele ei, și adăpost al meșterilor în artele scrisului frumos, prelucrării metalelor de preț, broderiei, picturii, sculpturii ș. a.

Nici o mănăstire de pe pământul patriei noastre scumpe nu păstrează, ca Putna, atâtea lucrări de artă bisericească: epitafe, dvere, epitrahile, manuscrise, icoane, argintării, cruci etc. care oglindesc, pe de o parte, evlavia, iar pe de alta, gustul pentru frumos al moșilor și strămoșilor noștri. Aceste comori de artă sunt prețuite în toată lumea.

***

Frumoasa biserică înălțată de marele voievod Ștefan a trecut prin grele și amare încercări: cutremurele de pământ i-au șubrezit temeliiile și zidurile, incendiile i-au zdruncinat încheieturile, vrăjmașii au despuiat-o de multe odoare, nepăsarea a dus-o uneori chiar la ruină. Voievozi și vlădici, cu râvnă și dragoste, au reînnoit această mănăstire și au consolidat-o pentru a rămâne în veac mărturie a trecutului. [...]

În anul 1871, studenții români, înflăcărați de focul sacru al dragostei de patrie și de popor, au organizat o serbare prilejuită de împlinirea a 400 de ani de la sfințirea Mănăstirii Putna. Printre ei, la loc de cinste se aflau atunci Mihai Eminescu, Ioan Slavici și Ciprian Porumbescu.

La finele lunii mai a. c. , au poposit lângă acest locaș conducători ai patriei noastre, care, după ce au vizitat colecția de lucrări cu valoare istorică și artistică, au înscris în cartea de însemnări următoarele cuvinte cu înțelesul înalt al unei chemări:

„Cu adâncă emoție am vizitat Mănăstirea Putna unde se află locul de veci al celui ce a fost gloria Moldovei, scut de apărare al gliei străbune –

Ștefan cel Mare, erou legendar, a cărui luptă și activitate închinată libertății și neatârării patriei și poporului, împreună cu a altor domnitori ai țării, stă la baza făuririi României.

„Împlinirea a cinci sute de ani de la zidirea acestei mănăstiri este un nou prilej de a cinsti minunatele tradiții patriotice ale poporului român” [...].

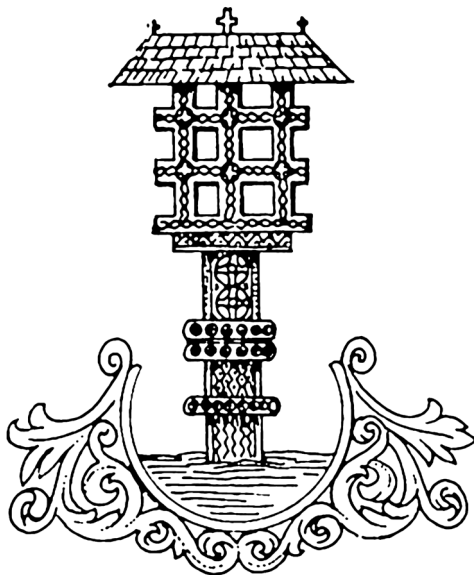
***

[...]

Fie ca glasul clopotelor Putnei să răsunе pururi ca o chemare la viață nouă, în libertate, dreptate și bună stare pentru toți.

Fie ca nestinsa candelă de la mormântul marelui Ștefan să păstreze mereu aprins focul dragostei de țară, de bună înțelegere cu toți vecinii noștri și de viețuire în pace cu toate popoarele lumii.

Fie ca Ziditorul a toată făptura, la rugăciunile pe care viețuitorii Mănăstirii Putna le ridică spre El, să verse din belșug darurile Sale bogate peste noi toți.

GHEORGHE MOISESCU

MĂNĂSTIREA PUTNA LA 500 DE ANI DE LA ÎNTEMEIERE 1466-1966

CUVÂNT ÎNAINTE

Ștefan cel Mare și-a dovedit evlavlia și credința lui adâncă prin zidirea de nenumărate lăcașuri sfinte, dar mai ales prin bogata lor înzestrare. Pășind pe urmele înaintașilor săi, el a făcut mari jertfe pentru bună întocmirea și propășirea Bisericii strămoșești. Însă trebuie știut, că dărnicia marelui Voievod, sprijinul neprecupețit și lărga sa milostivire nu s-au mărginit doar la bisericile și mănăstirile cuprinse între hotarele Moldovei, ci s-au revărsat și asupra unor lăcașuri sfinte din muntele Athos, Transilvania și Muntenia, ridicând pe unele din temelie, refăcând pe cele ruinate, înzestrând pe cele sărace și ajutând pe cele lipsite de ocrotire.

O veche legendă spune, că în urma unei înfrângerii de către turci, marele Domn n-ar fi primit adăpost în cetatea Neamț chiar din partea mamei sale, care l-a îndemnat să nu se lase biruit. Atunci:

*Ștefan se întoarce și din cornu-i sună,
Oastea lui zdrobită de prin văi adună...*

Da! Ștefan cel Mare se întoarce în amintirea zilelor de azi. Buciumul său de aur, tezaurul de cultură și artă, de dărnicie și iscusință, revărsat din moștenirea celor cincisute de ani, de când s-a zidit mănăstirea Putna, strălucește în fața ochilor noștri, care se minunează de atâta bogăție și pricepere, de atâta nestăvilire avânt pentru tot ce e frumos și ne încântă vederea.

Scânteietoarea întrupare a lui Ștefan cel Mare în arta vremii lui este freamătul nemărginit al buciului său, care străbate din umbra veacurilor trecute până în zilele noastre, ca să ne vrăjească și să ne înalțe cugetele.

În bătaia valurilor mișcate de urgia otomană, ce se tălăzuiau atunci asupra sud-estului Europei, Ștefan cel Mare a stat de veghe ca un străjer neadormit și nu și-a pierdut niciodată cumpătul sau nădejdea. El a cutezat să înfrunte singur cea mai cumplită primejdie și să se lupte fără teamă

împotriva celui mai aprig vrăjmaș, care amenința pe acea vreme întregul Occident, împreună cu toate comorile lui de artă și gândire, agonisite de-a lungul veacurilor. Lipsit de orice ajutor din afară, el a izbutit cu pieptul vitejilor săi plăieși să stăvilească revărsarea puhoiului turcesc peste creștinătatea apuseană, împiedicând pe trufașul Mahomed „să dea calului ovăz, din pristolul de la Roma”, cum spune poetul Mihai Eminescu. Cu un curaj neînfrânt, Ștefan cel Mare a dăltuit în cronica neamului piatra scumpă a vitejiei românești, iar prin spada sa neobosită n-a apărut numai glia țării sale, ci însăși „poarta creștinătății”, cum era numită chiar de el, Moldova.

Iată pentru ce, ctitorul mănăstirii PUTNA n-a fost și nici nu trebuie privit drept un erou de legendă, și nici nu poate fi socotit doar un Domn viteaz și înțelept al Moldovei, ci așa cum l-a numit papa Sixt IV, într-o scrisoare din 1476, el s-a dovedit un „adevărat atlet al credinței creștine”.

Însemnătatea luptei, pe care Ștefan cel Mare a dus-o neconținut pentru apărarea Europei, ne este arătată limpede, cu doi ani înainte de moartea lui, în scrisoarea trimisă de sultanul Baiazid II, către hanul tătarilor din Crâm, Mengli Gherai, spunându-i: „... Dacă tu vei avea în mâna ta Moldova, atunci ne va fi deschis drumul spre toate părțile lumii...”. Aceeași părere o avea și papa Sixt IV, care scrisese cândva: „... Dacă turcii vor supune țara lui Ștefan, atunci ei vor putea trece de aici în Ungaria și în celelalte țări creștine...”.

Sfânta Mănăstire Putna – biserica „Adormirea Maicii Domnului”

ADRIAN BOTOȘĂNEANUL, EPISCOP

ȘTEFAN CEL MARE ÎN EVLAVIA MOLDOVENILOR

Se împlinesc, anul acesta, 475 de ani de când „soarele nostru a apus”, dar fără a înceta să lumineze inimile și sufletele tuturor românilor.

Despre mărețele fapte ale acestui „atlet al lui Hristos”, orice român a auzit și le cunoaște, iar dacă unele dintre ele s-au pierdut în negura timpurilor, memoria marelui voievod, „păstrător de datini și dătător de legi”, a rămas vie în viața poporului nostru. „Faptele lui mărețe – afirma marele istoric A. D. Xenopol – sunt păstrate mult mai bine în sufletele poporului decât în cărți”. În condica de impresii, ce se păstrează în arhiva Mănăstirii Putna, ctitoria sa, găsim numeroase epitete: „**cel Mare**”, „**cel Sfânt**”, „**cel drept și blând**”, „**înger ocrotitor al Moldovei**”, „**cel mai mare dintre cei mai mari români**”, toate atribuite marelui voievod, ceea ce dovedește că Ștefan cel Mare este pururea viu în inimile și în sufletele noastre.

Cât de mult a realizat pentru popor și cât de iubit a fost de fiii acestor meleaguri românești, arată de ce la moartea sa „**plângeau toți ca după un părinte**”. Și după aceea, veacuri de-a rândul, fie la 2 iulie, ziua morții sale, fie la Sf. Ștefan, credincioși și turiști români vin cu evlavie la ctitoria sa de la Putna, să lase o floare sau o lacrimă pe mormântul marelui ctitor de neam și de simțire românească. În fiecare an, de ziua Sfântului Arhidiacon Ștefan, la 27 decembrie, credincioși din satele din jurul Putnei vin cu preoții lor pentru a participa la Sfânta Liturghie și la slujba Parastasului de „veșnică pomenire”, „din neam în neam”, a părintelui neamului nostru. Pentru parastas aduc colaci rumeni și colivă de grâu, prosoape cusute cu motive naționale, pe care le așează pe mormânt sau împodobesc sfintele cruci de lemn, pictate cu scena Răstignirii și Botezului Domnului, cruci care străjuiesc mormântul marelui ctitor.

Ierarhii Bisericii Ortodoxe Române, și mai ales cei din Transilvania, venind la Putna, de asemenea, înalță rugă de „veșnică odihnă” eroului neamului nostru, odată cu momente de reculegere păstrate în fața mormântului.

Turiștii veniți de pe diferitele meleaguri ale Patriei noastre, aduc obiecte de artizanat, rod al muncii și al talentului lor creator, pe care le depun pe mormânt, ca mărturie a dragostei și cinstitii aceluia căruia-i

datorăm „existența noastră ca neam și națiune”. Formațiile corale bisericești psalmodiază imnuri religioase și cântece patriotice întru amintirea lui Ștefan. Majoritatea vizitatorilor îngenunchează și sărută lespedea de marmură, rostind rugăciuni de mulțumire către Bunul Dumnezeu, pentru că s-au învrednicit să ajungă la Putna ca să se închine la mormântul voievodului.

Credincioși îmbrăcați în frumoase costume naționale, cu cămăși de in, ȋțari și bondițe purtând busuioc în mâini, meditează îndelung în preajma criptei voievodale.

Un grup de bătrâni, de pildă, vizitând muzeul, se închină la fiecare obiect în parte, iar când au fost întrebați de ce fac aceasta, ei au răspuns cu seninătate: „pentru că lucrurile acestea arată credința lui Ștefan cel Mare, pentru că toate au fost făcute cu credința ca Dumnezeu să-i ajute în războaie”.

Vizitatorii simpli, mai ales cei din rândurile țărănimii, după ce vizitează muzeul și cripta, încep să povestească și ei, ca niște martori oculari, despre faptele de vitejie ale Marelui Voievod, fapte pe care le cunosc de la școală sau din auzite, din acea tradiție transmisă prin viu grai, din generație în generație, până-n zilele noastre. Cine nu se cutremură la auzul mișcătoarelor cuvinte, rostite de Ștefan, păstrate în opera „Apus de soare”, a lui Delavrancea: „**Să țineti minte cuvintele lui Ștefan, care v-a fost baci până la adânci bătrânețe, că Moldova nu este a mea și nici a voastră, ci a urmașilor urmașilor voștri, în vecii vecilor**”. Mergând la Putna, de fiecare dată, avem ferma convingere că auzim cum răsună și azi aceste cuvinte, cu care ne întărim sufletește să păstrăm, cu dârzenie, credința, dragostea de neam și tradițiile românești.

Toate acestea se datorează faptului că „**în Ștefan cel Mare – cum spunea Nicolae Iorga – poporul a găsit icoana cea mai curată și mai fidelă a sufletului său cinstit și harnic, curajos și viteaz**”. Acest popor și-a arătat cinstirea sa față de Ștefan în toate împrejurările. Astfel, cu ocazia săpăturilor arheologice, premergătoare lucrărilor de restaurare, a fost închisă biserica ce adăpostește rămășițele pământești ale marelui voievod al Moldovei. Primul grup de turiști, veniți de pe îndepărtatele meleaguri ale Patriei noastre, [...] n-au dorit să vadă altceva decât să li se deschidă biserica, să se închine la mormânt. Neputându-se împlini arzătoarea lor dorință, câțiva dintre ei au luat ghidul de mână și l-au rugat să le arate, pe dinafara bisericii, locul unde se află mormântul făuritorului de țară. „În dreptul acesta, în camera mormintelor se află mormântul”, le-a indicat ghidul, după care ei au pipăit zidul exterior al bisericii, în dreptul locului

unde se afla cripta funerară, și au rămas cu oarecare mângâiere sufletească. După această întâmplare deosebit de mișcătoare, s-a construit un podium, pe partea de nord a bisericii, sub fereastra de la camera mormintelor, de unde privind, turiștii puteau să vadă mormântul, *ca o sfântă mângâiere*, dar totuși cu regretul în suflet că nu-l puteau vedea mai de aproape și să-l atingă cu mâna.

Există și la egipteni obiceiul ca oamenii să se atingă de piramide sau de mumiile faraonilor, pentru a primi putere spre a învinge moartea sau să străpungă eternitatea. O astfel de convingere o au și moldovenii, venind la Putna și atingându-se de mormântul ctitorului, iau putere din puterea lui, pentru a fi mai buni, mai viteji și mai iubitori de glia străbună.

Evlavia moldovenilor față de acest mare conducător de oști se poate desprinde și din faptul că în ziua comemorării a 500 de ani de la începerea zidirii Mănăstirii Putna, la anul 1466, miile de români, veniți de pe întreg cuprinsul țării, așteptau, în liniște, momentul să vadă mormântul. Poate jumătate din această mulțime mai fusese și în alte dăți la Putna. De data aceasta însă au ținut, cu tot dinadinsul, să-și aducă omagiul lor temeluitorului de vatră de lumină, de credință, de artă și cultură românească. De aceea, așteptau cu evlavie să le vină rândul să treacă prin fața mormântului, considerând ziua punerii pietrei fundamentale ca o zi însemnată, ca o zi sfântă din viața mănăstirii Putna, pagină vie din istoria neamului. Este ceva asemănător cu pelerinajul credincioșilor noștri pe la sfintele mănăstiri, la ziua hramului, pentru a se închina la sfintele icoane făcătoare de minuni, pentru a primi har și ajutor de la Dumnezeu pentru buna sporire a vieții lor de toate zilele. Pelerinajele și întâlnirile acestea simbolizează pentru noi unitatea de credință și unitatea morală a poporului nostru.

Evlavia și cinstirea aceasta adusă lui Ștefan cel Mare se transmite, din generație în generație, și se moștenește din tată-n fiu. Astfel, copiii de la Putna au grijă ca primii ghiocci ai primăverii să-i strângă în buchete și să le pună pe mormânt. Tot ei, pe tot timpul verii, au grijă să împodobească cu flori mormântul înfășurat cu tricolorul nostru românesc. Unii copii, care vin să viziteze Putna, intonează imnuri închinare voievodului, iar alții rostesc poezia „Mama lui Ștefan cel Mare”, sau alte versuri închinare lui Ștefan Vodă. Toți cei ce vin la Putna țin să-și manifeste evlavia și recunoștința lor, potrivit vârstei, pregătirii și mai ales pornirii lor lăuntrice, conștienți fiind de ceea ce reprezintă pentru noi „nebiruitul Vodă Ștefan”.

Evlavia și recunoștința vrednicilor urmași, viețuitori ai Mănăstirii

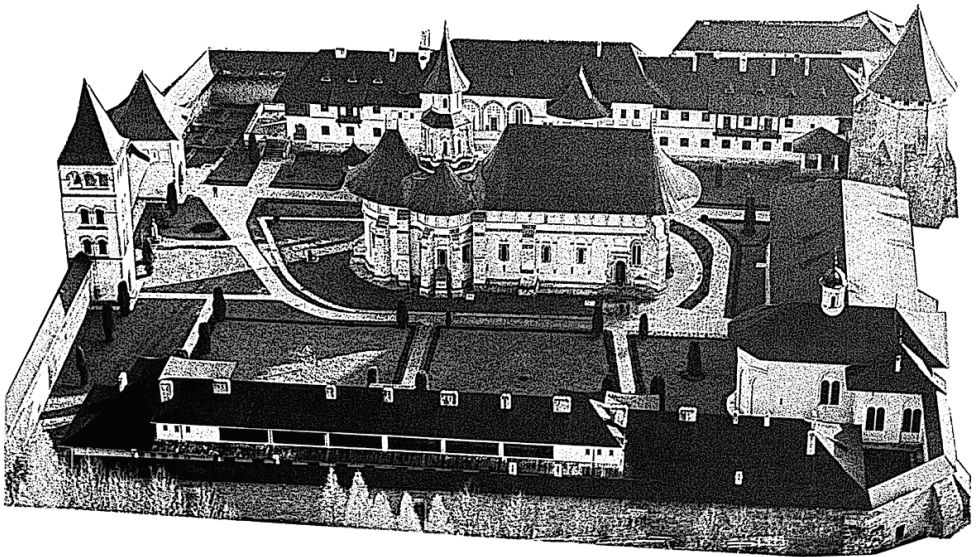

Putna, se arată, așa cum zicea marele prozator Mihail Sadoveanu, prin grija ca la mormântul „unde Măria Sa singur și-a așezat piatra cu inscripție între flori de acantă, să nu se stingă nici o clipă candela aprinsă în iulie 1504”.

Atât de mare este pietatea credincioșilor noștri față de Ștefan cel Mare, încât, prin tradiție, l-au așezat în rândul sfinților, înălțând rugăciuni spre cer și invocând ajutorul lui Dumnezeu, prin intermediul lui Ștefan, cum glăsuiesc versurile populare:

*„Am venit aici la Putna,
La mormântu-ți să mă-nchin,
Să-ți aduc prinos și lauri,
Mare domn și prinț creștin.*

*Am venit aici la Putna,
Și încerc a te ruga,
Să păstrezi această țară,
Neamul ei și datina.”*

Sfânta Mănăstire Putna

TEOCTIST, PATRIARH AL BISERICII ORTODOXE ROMÂNE

LA 475 DE ANI DE LA TRECEREA DIN VIAȚĂ A VOIEVODULUI ȘTEFAN CEL MARE

Anul acesta, la 2 iulie, s-au împlinit 475 de ani de la trecerea din viață a celui mai viteaz voievod odrăslit din glia românească. Ștefan cel Mare și Sfânt, cum neșters îi păstrează amintirea româniei de pretutindeni, erou ca de legendă și ctitor de țară, de neam și de istorie, a biruit prin faptele sale vremelnicia și s-a înscris ca o permanență în istoria și conștiința românească. [...]

În fața luminii nestinse de la cripta locașului ales de slăvitul voievod la Putna spre veșnică veghere a țării și a fiilor ei până în neam și în neam, fruntea ți se înclină, iar sufletul inundat de fiorul respectului se înalță cutezător către piscurile de viață, de curaj și de înțelepciune, la care nemuritorul Ștefan a așezat timp de aproape cincizeci de ani Țara Moldovei. Nu numai această îndelungată epocă, plină de jertfe, dar și de strălucite biruințe, pecetluite cu numeroase altare i-au aureolat chipul, ci însăși convingerea adâncă în dreptatea luptei sale, conștiința limpede despre misiunea sa în apărarea creștinătății aceluia veac, care cuprinde popoare dornice de libertate și neatârnare. Mărturia sa în acest sens, poartă, peste veacuri tensiunea marii încordări pe care o trăia Europa sud-estică în fața invaziei otomane și fixează țelul luptei neînvinsului voievod Ștefan: „Auzind și văzând noi aceasta, am luat sabia în mână și cu ajutorul Domnului Dumnezeuului nostru atotputernic, am mers împotriva dușmanilor creștinătății, i-am biruit și i-am călcat în picioare și pe toți i-am trecut sub ascuțișul sabiei noastre, pentru care lucru lăudat să fie Domnul Dumnezeuul nostru... Dar dacă această poartă, care e țara noastră, va fi pierdută – Dumnezeu să ne ferească de așa ceva – atunci creștinătatea va fi în mare primejdie. De aceea, ne rugăm de domniile voastre să ne trimiteți pe căpitani voștri împotriva dușmanilor creștinătății, până mai este vreme (...). Așa trebuie să faceți și voi pe mare și pe uscat, după ce cu ajutorul lui Dumnezeu cel atotputernic, noi i-am tăiat mâna cea dreaptă. Deci fiți gata, fără întârziere”¹.

---

¹ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. II, București, 1913, p. 319; cf. Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1976, p. 163.

Apelul său însă nu a găsit răspunsul cuvenit. Numeroasa, ambițioasă și bine pregătită oștire a puterii otomane nu putea fi învinsă cu promisiuni și îndemnuri doar. Din amărăciunea unor astfel de constatări avea să odrăslească încrederea marelui strateg și voievod al Moldovei numai și numai în fiii pământului, singurii în stare să înțeleagă momentele grelelor încercări și să se dăruiască jertfelnic pentru ca Țara Mușatinilor să rămână neatârnată.

Atunci când gusta din potirul jertfelniciei de la Valea Albă, marele voievod desprindea lucrarea proniatoare a lui Dumnezeu în istorie, așternând prin acele cuvinte izvorâte dintr-o credință curată și o nădejde puternică, ale inscripției de la Războieni, nimbul sfințeniei, ca fruct al dăruirii supreme și al nevinovăției, pe frunțile eroilor de la *Termopile*-le românesc: „Și noi, Ștefan Voievod, cu fiul nostru Alexandru, am ieșit înaintea lor aici și am făcut mare război cu ei, în luna iulie 26. Și cu voia lui Dumnezeu au fost înfrânți creștinii de către păgâni. Și au căzut acolo mulțime mare de ostași ai Moldovei. Atunci și tătarii ai lovit Moldova din acea parte.

De aceea, a binevoit Io Ștefan Voievod, cu buna sa voință a zidi această casă în numele arhistrategului Mihail și întru rugă sieși și Domniei sale Maria, și a fiilor săi Alexandru și Bogdan și pentru amintirea și întru pomenirea tuturor dreptcredincioșilor creștini care s-au prăpădit aici”.²

De bună seamă, apărarea creștinătății europene constituia una din preocupările marelui voievod moldovean. Luptând pentru „apărarea propriei sale țări, a integrității ei teritoriale și a independenței ei”, el apăra și creștinătatea.³

În îndelungata și binecuvântata sa domnie, Ștefan cel Mare și Sfânt a desfășurat o activitate foarte bogată și variată. În afară de faptul că și-a consolidat domnia, strângând „la oaste nu numai pe oșteni ori pe nobili, ci și pe țărani, învățând pe fiecare să vegheze la apărarea patriei”⁴ Ștefan cel Mare a acordat o mare atenție dezvoltării culturii, în pofida deselor războaie și marilor greutăți prin care trecea Moldova.

Realizările dobândite în timpul domniei sale, care jalonează o epocă de mare prestigiu și cu multiple rezonanțe în istoria mult încercatului popor

² *Inscripția Bisericii de la Războieni*, în *Monumentele istorice bisericesti din Mitropolia Moldovei și Sucevei*, Iași, 1974, p. 104.

³ Alexandru Boldur, *Ștefan cel mare, voievod al Moldovei (1457-1504)*, Madrid, 1970, p. 333.

⁴ I. Długosz, *Historica Polonica, II, col. 417*; apud. *Istoria României*, vol. II, Academiei R. P. Române, București, 1962, p. 508.

român, au constituit obiectul a numeroase și valoroase studii. ⁵ [...]

„Lunga și glorioasa domnie a lui Ștefan cel Mare (1457-1504) a însemnat și pentru arhitectură, ca și pentru celelalte domenii ale culturii și artei moldovenești, o epocă de împlinire, de matură cristalizare. Deceniile care o precedaseră avuseseră meritul de a fi asigurat prototipurile, de a fi stabilit tehnica de construcție și aparatul ornamental, pregătind, de asemenea, atelierile locale de cioplitori și zidari. Era acum timp ca toate experiențele anterioare să fie turnate în forme clare, fără șovăială în alegere, fără echivoc în exprimarea gândirii artistice”. ⁶

Cercetătorii au stabilit, în unanimitate, că „marea epocă constructivă în domeniul arhitecturii religioase, epocă în care s-a concretizat pe deplin stilul moldovenesc în arhitectură, a început în anul 1487, odată cu construirea bisericilor Sfânta Cruce din Pătrăuți și Sfântul Procopie din Milișăuți”. ⁷ În toate domeniile se observă un spirit creator original. Tendința de orizontalitate a arhitecturii bizantine și cea de verticalitate, specifică arhitecturii gotice, au fost îmbibate armonios, oferindu-ne „un remarcabil exemplu de organizare spațială”. ⁸ În felul acesta se valorifica o tradiție autohtonă, moldovenească, despre care noile mărturii arheologice ne aduc argumente incontestabile, tradiție care suferise, într-adevăr, influențe, cum s-a precizat, bizantine și gotice. „Stilul acesta a ieșit din nevoile cultului ortodox, care a ținut seama de stilul bizantin, dar care a împrumutat elemente ale stilului gotic, prin mijlocirea meșterilor veniți din Polonia și din Transilvania”. ⁹

Nu numai arhitectura, ci și pictura, ca de altfel și artele minore, au

⁵ Ne referim în primul rând la volumul editat de către Academia R. P. R. și intitulat: *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel mare*, București, 1964, p. 682. În acest volum au fost publicate contribuții privind: Cultura scrisă moldovenească în vremea lui Ștefan cel Mare (E. Stănescu), Cultura orășenească în Moldova în a doua jumătate a secolului al XV-lea (R. Manolescu), Moldova și Bizanțul în secolul al XV-lea (Al Elian), Emisiunile monetare ale Moldovei în timpul domniei lui Ștefan cel Mare (O. Iliescu), Epoca lui Ștefan cel Mare în lumina săpăturilor arheologice de la Suceava (I. Nestor), Arta în epoca lui Ștefan cel Mare (C. Nicolescu), Considerații asupra picturii din altarul și naosul Voronețului (M. A. Musicescu), Gavriil ieromonahul, autorul frecelor de la Bălinești (S. Ulea), Portretele lui Ștefan cel Mare în arta epocii sale (T. Voinescu), Broderiile de stil bizantin și moldovenesc în a doua jumătate a secolului al XV-lea (I. D. Ștefănescu), trei manuscrise moldovenești de la Muzeul de Artă al R. P. R. (Em. Lăzărescu), trei tetraevanghele ale lui Teodor Mărișescu în Muzeul istoric de la Moscova (M. Berza) și Bibliografia istorică a epocii lui Ștefan cel Mare (S. Papacosteia).

⁶ Prof. dr. Vasile Drăguț, *Introducere. Arhitectura religioasă. Pictura murală*, în *Monumente istorice din Mitropolia Moldovei și Sucevei*, Iași, 1974, p. 10-11.

⁷ Ibidem.

⁸ Ibidem.

⁹ Victor Brătulescu, Pr. Conf. Al. Ciurea, Diac. Prof. Gh. I. Moisescu, Diac. Lector I. Pulpea, Pr. N. Șerbănescu și Pr. Prof. Liviu Stan, *Ștefan cel mare și Sfânt, binecredincios domn și apărător al dreptei credințe*, în **BOR**, LXXII (1954), nr. 7, p. 713.

cunoscut în epoca lui Ștefan cel mare o mare dezvoltare, purtând pecetea creativității originale. Tematica picturii interioare și exterioare apare în epoca sa. La biserica Probota, la care ctitor a fost și Ștefan cel Mare, unde și-a înmormântat mama și, probabil, a reînhumat osemintele tatălui său,¹⁰ „pentru prima dată poate fi dovedită, împreună cu decorația ceramică, prezența unei picturi murale exterioare, modalitate artistică ale cărei origini pot fi astfel căutate încă în primii ani de domnie ai lui Ștefan cel Mare”.¹¹ Așa cum s-a remarcat, „în creația picturală se recunosc ecourile lui Gavriil Uric, al cărui mesaj de noblețe umană era tot mai înțeles”¹², iar broderiile de după anul 1484 sunt „executate într-un spirit nou, influențat mai mult de pictura murală moldovenească, cu unele note proprii, care se datorează creației originale a artiștilor locali”¹³, depărtându-se de modelul bizantin.

Întreaga creație artistică a epocii lui Ștefan cel Mare se detașează prin originalitate. „Armoniile cromatice bizantine, rezultate din îmbinarea aurului și argintului cu culori intense asociate sau savant opuse, cedează în fața tonurilor moldovenești ale frunzelor și florilor de la noi, sau apar «scăzute» în gingașe degradări”.¹⁴ Unitatea de concepție și unitatea de stil caracterizează această epocă înfloritoare. „Fenomenul artistic care a rodit în Moldova, în a doua jumătate a secolului al XV-lea este uimitor prin diversitate și prin deplina maturitate a fiecăreia dintre ramurile sale”.¹⁵

Aceste câteva aspecte adevărate marile realizări în domeniul artei bisericești și naționale legate de epoca înfloritoare a domniei voievodului Ștefan cel Mare și Sfânt. De bună seamă, înflorirea artei bisericești era expresia unei foarte bune organizări a vieții bisericești din Moldova. Prestigiul cu care se urca tânărul voievod Ștefan pe tronul Mușatinilor, ca „os de domn român” se vede din primirea plină de entuziasm de la Câmpia „Direpțății” de către toată suflarea românească în frunte cu căpeteniile poporului. Cu aleasă cinstire, cronicile menționează ierarhii Moldovei din acel timp: Mitropolitul Teoctist a cărei dreaptă a binecuvântat și a miruit

¹⁰ Lia și Adrian Bătrâna, *Date noi cu privire la prima ctitorie datorată lui Ștefan cel Mare: Mănăstirea Probota*, în *MMS*, LII (1977), nr. 7-9, p. 593-594.

¹¹ *Ibidem*, p. 598.

¹² Prof. dr. Vasile Drăguț, *op. cit.*, p. 16-17.

¹³ Corina Niculescu, *Arta în epoca lui Ștefan cel Mare. Antecedentele și etapele de dezvoltare ale artei moldovenești din epoca lui Ștefan cel Mare*, în *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*, Editura Academiei R. P. R., București, 1964, p. 312.

¹⁴ I. D. Ștefănescu, *Broderiile de stil bizantin și moldovenesc, în a doua jumătate a secolului XV. Istorie, iconografie, tehnică*, în *Cultura moldovenească...*, p. 511.

¹⁵ Prof. dr. Vasile Drăguț, *op. cit.*, p. 12.

fruntea noului domnitor al Moldovei în aprilie 1457 și episcopul Vasile al Romanului (1484-1499), bun cunoscător al teologiei ortodoxe, remarcându-se mai ales prin cunoștințele sale liturgice.¹⁶ Stăpâniți de dragoste de țară și de popor, încrezători în dăruirea și vitejia lui Ștefan cel Mare, cei doi ierarhi s-au dovedit a fi la înălțimea acelor momente, așa cum au fost toți înaintașii lor, începând cu Mitropolitul Iosif Mușat.

Sfetnic apropiat, Mitropolitul Teoctist semna, la 8 februarie 1470, actul de eliberare din robie a tătarului Oană și se crede că ideea eliberării din robie „i-a fost inspirată domnitorului de însuși mitropolitul, sfetnicul lui permanent”.¹⁷ Energicul Mitropolit Teoctist a luat parte la „sedințele sfatului domnesc, atât în chestiuni care privesc Biserica, cât și în cele care se referă la donații și confirmări de sate și moșii boierilor, dar nu în mod regulat”.¹⁸

Urmașul Mitropolitului Teoctist, Gheorghe cel Bătrân (1477-1508) s-a ocupat de înzestrarea Episcopiei Rădăuțiului¹⁹, înființată în anul 1472, și de buna gospodărire a mănăstirii Putna, care devenea *stavropighie*, potrivit dorinței ctitorului. De altfel, viața monahală cunoaște o înflorire în veacul al XV-lea. Mănăstirile domnești și mănăstirile mici păstrau rânduiele canonice. Monahii se îndeletniceau cu munca și rugăciunea, mulți dintre ei dovedindu-se neîntrecuți artiști în miniaturi. Activitatea lui Gavriil Uric de la Neamț s-a continuat la Mănăstirea Putna, unde Paladie monahul împodobește, la 1489, un Evangheliar. În anul 1502, Spiridon ieromonahul împodobește un Tetraevanghel pentru Mănăstirea Putna, iar Filip ieromonahul unul pentru Mănăstirea Zografu din Muntele Athos – înzestrată și cu alte danii și odoare de către Ștefan cel Mare. De o remarcabilă ținută artistică este Evangheliarul împodobit, tot în anul 1502, de către Nicodim.

O latură de seamă a grijii pe care voievodul Ștefan cel Mare o arată

¹⁶ Mitropolitul Gherontie al Moscovei îl întrebase despre modul cum să se facă înconjurul bisericii la sfințire. În scrisoarea-răspuns din 2 februarie 1484, Episcopul Vasile scria: „Din nou dăm de știre marelui tale sfințenie, ca păstorului nostru, că dacă se ridică o neînțelegere între tine și marele cneaz al Moscovei cu privire la sfințirea bisericii, pentru că unii zic că sfințele să se poarte după (mersul) soarelui, iar alții după căderea (îndărăt) bine să știe marea ta sfințenie, stăpâne doamne, că în legea grecească nimic nu se face în sfânta biserică după mersul soarelui, ci tot îndărăt, fie la sfințire, fie la toacă sau orice lucrare ce se săvârșește în sfânta biserică, toate se fac împotriva mersului soarelui. Cel ce va săvârși după mersul soarelui în legea grecească, acela este afurisit de întâiul sobor al celor 318 purtători de Dumnezeu sfinți părinți de la Niceea. La noi, latinii (catolicii) fac așa, (adică sfințesc bisericile ocolind după cum merge soarele), dar noi nu primim acest lucru” apud Paul Mihailovici, *Legături culturale-bisericești dintre români și ruși în secolele XV-XX*, 1932, p. 10-11; cf. Preot prof. Dr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române, Manual pentru Seminariile teologice*, ed. a II-a, Sibiu, 1978, p. 95-96.

¹⁷ Alexandru V. Boldur, *op. cit.*, p. 144.

¹⁸ *Ibidem*, p. 143.

¹⁹ Victor Brătulescu..., *op. cit.*, p. 704.

vieții bisericești se concretizează în ajutorul susținut și substanțial acordat mănăstirilor din Muntele Athos. Așa a înzestrat Mănăstirea Zografu, căreia el ca și urmașii săi i-au spus: „a noastră mănăstire”²⁰. Acestei mănăstiri, care avea hramul Sfântul Gheorghe, voievodul Moldovei i-a acordat un mertic anual de 100 de galbeni ungurești, „pentru a-l scrie la proscomidie pe el, pe soția lui și pe copiii Alexandru și Elena și să-i cânte sâmbătă seara un paraclis și marțea o liturghie și să-l pomenească până va fi în viață, iar după aceea să-i facă în anul întâi pomenirile obișnuite și apoi să-i cânte într-o zi din an, seara, un parastas și dimineață liturghia”²¹. Cu banii aceștia a fost reparată mănăstirea și s-a înălțat bolniță, căreia la 13 septembrie 1471 îi dădea sumă anuală de 500 de aspri. În anul 1475, s-a clădit cu banii dăruii de Ștefan cel Mare, tot la Zografu, turnul pentru corăbii de lângă mare; la aceeași mănăstire a trimis icoana făcătoare de minuni a Sfântului Gheorghe, oferită lui Alexandru cel Bun de către Ioan Paleologul, icoană care se păstrează și astăzi. În anul 1485, zidi aici o trapeză pentru 180 de călugări, partea surpată a zidului și înzestră Mănăstirea Zografului „cu veșminte, vase și altă avere”²². Către sfârșitul domniei sale, Ștefan cel Mare repară din nou cu a sa cheltuială, Mănăstirea Zografu, în întregime, și pictează catoliconul. Pentru tot ceea ce a făcut la acest așezământ, călugărul Isaia din Hilandar afirmă în anul 1489 că Mănăstirea Zografu a fost întemeiată de Ștefan Vodă al Moldovei²³.

Dar nu numai Zografu s-a bucurat de dragostea miluitoare a voievodului moldovean. El a reparat Mănăstirea Sfântul Pavel, i-a construit un apeduct și un baptisteriu²⁴, a reînnoit din temelie Mănăstirea Grigoriu, în trei rânduri, 1497, 1500 și 1502, zidind un turn care-i poartă amintirea până în vremea noastră²⁵, la rugămintea egumenului Chiril de la Vatoped, ridică arsanaua pentru corăbii²⁶, în partea de nord a mănăstirii, cumpără vechea chilie a Sfântului Trifon de la Karies²⁷, cu 24.000 de aspri, și face, în 1493, o danie de 5.000 de aspri Mănăstirii Costamonitu²⁸ și a 500 de aspri celui ce va veni în fiecare an să ridice suma.

²⁰ Pr. dr. Teodor Bodogae, *Ajutoarele românești din Sfântul Munte Athos*, Sibiu, 1941, p. 71.

²¹ *Ibidem*, p. 215.

²² *Ibidem*, p. 216, 217.

²³ *Ibidem*, p. 218.

²⁴ *Ibidem*, p. 259.

²⁵ *Ibidem*, p. 279-280.

²⁶ *Ibidem*, p. 116.

²⁷ *Ibidem*, p. 79.

²⁸ *Ibidem*, p. 304.

Chipul marelui ctitor și al binefăcătorului așezămintelor monahale din Muntele Athos apare pe un adăpost de corăbii la Mănăstirea Vatoped, într-un basorelief, fiind reprezentat cu diadema pe cap și oferind Sfintei Fecioare o biserică, sub care se vede stema Moldovei²⁹. Iar faptele sale de vitejie, pe care le interpretează, întotdeauna, ca ajutor primit din partea lui Dumnezeu, sunt cunoscute monahilor atoniți prin cele două steaguri de luptă cu chipul Sfântului Gheorghe, străpungând balaurul, păstrate la Mănăstirea Zografu³⁰.

Opera de unitate a voievodului Moldovei va fi peste veacuri și pentru toți urmașii săi un exemplu. Ea adevărește sentimentele de omenie și de întraajutorare care caracterizează firea românului și sunt o contribuție de seamă a Bisericii strămoșești la păstrarea dreptei credințe din întreg Răsăritul creștin.

Amintirea chipului și faptelor marelui voievod constituie pentru români un exemplu pentru întărirea în credință și nădejdea acestui brav popor, că cine luptă pentru dreptate și independență nu pierde niciodată. Chipul voievodului de la Putna, evocat de la pruncii țării până la cele mai de seamă personalități ale vieții culturale și politice, rămâne pentru totdeauna chipul eroului care și-a închinat întreaga viață pentru propășirea Moldovei, pentru păstrarea integrității și neatârării sale, pentru unirea tuturor românilor împotriva cotropitorilor acestei glii. [...]

Unitatea de neam, de limbă și de credință dreptmăritoare erau binecunoscute voievodului moldovean. Însuflețit de astfel de convingeri, el zidește la Râmnicu Sărat, biserica „Cuvioasa Parascheva”, pentru pomenirea luptelor purtate peste Milcov în vederea stabilirii unor relații frățești și a așezării unui voievod prieten al Moldovei și nu al turcilor, iar la Vad, în Transilvania, ctorește mănăstirea românească, unde-și vor avea reședința vlădicii Vadului, aleși de domni și hirotoniți de către Mitropolitul Moldovei³¹.

Strădaniile voievodului Ștefan cel Mare și Sfânt depuse cu dăruire în slujba poporului român și a creștinătății au avut urmări binecuvântate pentru cultura și civilizația europeană. Din scrisorile sale trimise către Papa de la Roma și principii europeni, și din răspunsurile acestora, reiese cu prisosință, pe de o parte, conștiința voievodului că se află în slujba apărării și

²⁹ *Ibidem*, p. 116 și 118.

³⁰ I. Bogdan, *Două steaguri ale lui Ștefan cel Mare la Mănăstirea Zografu din Muntele Athos*, în *ARMSI*, seria II, tom. XXIX, București, 1902, p. 92.

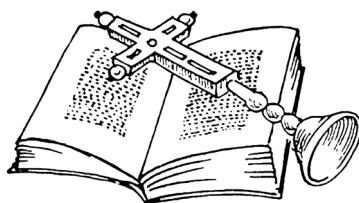
³¹ Victor Brătulescu..., *op. cit.*, p. 734-735.

neatârării Europei în fața invaziei otomane, iar pe de altă parte convingerea conducătorilor religioși și laici, precum și a istoricilor bătrânului continent, că Ștefan cel Mare „a servit interesele Europei”, fiind, așa cum s-a spus, „un mare european, atletul lui Hristos, potrivit propriilor cuvinte ale Papei Sixt al IV-lea”³² [...]

Gândurile noastre, la acest popas comemorativ, se îndreaptă către Altarul durat în conștiința tuturor românilor, în fața căruia străjuie Ștefan cel Mare și Sfânt, ridicat „în cinstire deasupra multor chipuri de cuvioși părinți și așezat în rândurile sfinților apărători și ocrotitori ai dreptei credințe. Până astăzi, istoria nu ne-a păstrat amintirea unui domnitor, care să-și fi mărturisit evlavia prin atâtea ctitorii religioase, prin câte și-a dovedit-o Ștefan cel Mare. Neașezat formal, până acum, în rândul sfinților de către Biserică, el a intrat, de fapt, în panteonul Bisericii noastre prin evlavia populară, care l-a numit **sfânt** încă de la moartea sa, așa precum ne spune, stăpânit de fiorul aceleiași evlavii ca și poporul, cronicarul Grigore Ureche”³³: „Iară pre Ștefan Vodă l-au îngropat țara cu multă jale și plângere în mănăstire în Putna, care era zidită de dânsul. Atâta jale era de plângeau toți ca după un părinte al său, că cunoștia toți că s-au scăpatu de mult bine și de multă apăratură. Ce după moartea lui, până astăzi îi zicu **sveti** Ștefan Vodă, nu pentru sufletu, ce ieste în mâna lui Dumnezeu, că el încă au fost om cu păcate, ci pentru lucrurile lui cele vitejești, carile niminea din domni, nici mai nainte, nici după aceia l-au ajunsu”³⁴.

Străbătând veacurile, chipul voievodului Ștefan cel Mare și Sfânt strălucește în șirul marilor ctitori de țară și neam și se înscrie în istoria universală, ca una dintre cele mai remarcabile personalități din vremea în care a trăit.

³² Radu Cîrneai, Iulian Antonescu, *Ștefan cel Mare ctitor de țară și de istorie*, în „Contemporanul”..., p. 7.

³³ Victor Brătulescu..., *op. cit.*, p. 741.

³⁴ *Letopiseșul Țării Moldovei*, ediție îngrijită, studiu introductiv, indice și glosar de P. P. Panaitescu, ed. a II-a revăzută, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, București, 1958, p. 120-121.

Biserica „Sfântul Mihail” – Războieni

**VIATA
ȘI ORGANIZAREA
BISERICII**

LEON ȘIMANSCHI

„FOST-AU ACESTU ȘTEFAN VODĂ”

Dintre nenumăratele portrete care au încercat să surprindă personalitatea marelui Ștefan, cel realizat de întâiul cronicar al Moldovei, Grigore Ureche, continuă să impresioneze încă prin viziunea sa de ansamblu, prin profunzimea aprecierilor și vigoarea stilistică¹. Fie-ne, de aceea, îngăduit acum, la 525 de ani de la începutul domniei lui Ștefan cel Mare, să-i urmăm modelul, dezvoltându-l și întregindu-l cu ceea ce oferă din belșug tezaurul informativ despre inegalabilul conducător al Moldovei medievale.

***

„Fost-au acestu Ștefan Vodă om nu mare de statu”, voinic la trup și luminos la chip ca ziua de vară. Fruntea-i înaltă și largă părea că răsfrânge întreaga imensitate a gândului omenesc, pe care albastrul intens al ochilor îl dăruia semenilor în priviri calde și visătoare sau în sclipiri tăioase și iuți. În tinerețe, își revărsa de sub coroană, așa cum se vede în Evangheliarul de la Humor, bogăție de plete blonde, care mai apoi, „ca [la] un om ce a fost într-atâtea războaie și osteneală și neodihnă”, s-au preschimbat în omăt scânteietor adormit pe umeri. La port n-arăta semeție deșartă; când îmbrăca însă „mantia fără mâneci, de brocart sângeriu, cu flori de aur, peste tunica de brocart roșu deschis, cu palmete aurii” – îmbrăcăminte înfățișată de aceeași reprezentare – sau când apărea înveșmântat cu mantia înflorată, de tradiție bizantină, atârând până la pământ și lăsând mâneci largi, pentru mișcările sacerdotale, pentru a fi pictat în tablourile votive ale bisericilor de la Voroneț, Pătrăuți, Suceava (Sf. Ilie), Dorohoi sau Dobrovăț, părea a fi coborât din împărații râmleni de odinioară².

Și poate că așa va și fi fost, de vreme ce *Cronica moldo-rusă*, alcătuită câțiva ani după moartea sa, povestește cum odată, demult, tare demult, „au

¹ Grigore Ureche, *Letopiseșul Țării Moldovei*, ed. a II-a de P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 120.

² N. Iorga, *Les arts mineurs en Roumanie*, tom. I, 3, *La miniature Roumaine*, pl. VIII; *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1958, fig. 31, 41, 49, 84, 213, 216 și p. 365; Teodora Voinescu, *Portretele lui Ștefan cel Mare în arta epocii sale*, în vol. *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1964, p. 463-478; I. Solcanu, *Portretul lui Ștefan cel Mare în pictura epocii sale*, în **CI**, Iași, 1975, p. 83-100.

pornit din cetatea Veneției doi frați, Roman și Vlah, care, fiind de credință creștină au fugit de prigoana ereticilor ... și au venit în locul numit Roma Veche și și-au întemeiat o cetate după numele lor, Roman”. Mai apoi, „a fost o luptă mare a lui Vladislav, craiul Ungariei, cu tătarii ... la râul Tisa și au pornit romanii vechi înaintea tuturor ... Și i-au bătut pe tătari ... ”, așezându-se „în Maramureș, între râurile Mureș și Tisa, [la] locul numit Criș ... ”. „Și între ei era un bărbat înțelept și viteaz, anume Dragoș, [care] a pornit cu ceata lui la vânătoare de fiare ... ”, luând urma unui bour. „Și de atunci s-a început, cu voia lui Dumnezeu, Țara Moldovei.”³

Și chiar de n-ar fi fost așa, s-a păstrat cuvânt din bătrâni cum că fiul lui Bogdan al II-lea și al Mariei Oltea, nepotul lui Alexandru cel Bun, născut pe la 1438 în părțile Borzeștilor de la Trotuș, acolo unde mai târziu va ridica o biserică de piatră „întru pomenire sfântărașilor înaintași și a părinților săi”⁴, se arătase de mic a fi ursit să ajungă „om mare și vestit în toată lumea”. „Creștea iute, ca din apă” și „voinic și frumos, cum rar se vede”. „Când era ... poate așa, de vreo 10-12 ani”, a fost văzut ieșind dintr-o pădure „între doi lupi mari, cât doi urși, care urlau în mâinile lui”. „La 15 ani împliniți a ucis un urs, fără să aibă ceva în mână”. Ajunse „așa de meșter ... la trântă, încât nu se găsea nimeni să-l întrecă sau să-l biruiască”; ba chiar, era atât de „iute, încât se bătea cu 30 de oameni deodată, fără să se teamă c-a fi bătut”. Iar când îi fu dat să fie „împărat” falnic în țara sa și să vâre spaima în toate „limbile străine” din preajmă, se iscă, din nu se știe ce pricină, vrajbă mare cu împăratul leșilor; și „fiind coala voinici” amândoi, nu glumă, s-au căutat și s-au întâlnit în rariștea unui codru bătrân. „Suflecându-și [deci] mânecile, se luară la trântă [luptă dreaptă, luptă voinicească] și se zoliră până ce soarele sta în crucea amiezii, dar nu se biruiră; la amiază, băură câte o gură de apă, căci li se uscaseră limba și cerul gurii de înfierbântați ce erau, apoi se hărțuiră până la ojina cea mică, când, împăratul leșilor, mai slăbind din picioare, căzu ... ”⁵.

Și chiar de n-ar fi fost nici așa, coconul domnesc s-a dovedit, prin faptele sale de mai târziu, a fi avut, încă din copilărie, ochii minții veșnic treji și cugetarea deplină. În 1450, la Crasna, unde tatăl său a reușit să dobândească împotriva cavaleriei înzăuate a Poloniei o biruință răsunătoare,

³ *Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI publicate de Ion Bogdan*, ediție revăzută de P. P. Panaitescu, București, 1959, p. 158-160.

⁴ *Repertoriul monumentelor...*, p. 109.

⁵ *De la Dragoș la Cuza-Vodă. Legende populare românești*, antologie de V. Adăscăliței, București, 1966, p. 92-145.

bizuindu-se doar pe armamentul rudimentar al pedestrei țărănime pământene, a învățat cine pot fi adevărații și statornicii prieteni ai domniei. În 1451, la Reusen, unde capul tatălui său a căzut datorită trădării lui Bratul cel Mare și a altor câțiva, a înțeles din care parte îi pot veni, pe nebanuite, dușmanii. Tot atunci, deși „voievod” cu drept de moștenire și nu mai tânăr decât vărul său, Alexăndrel, n-a voit să rămână pe tronul părintesc, cum pare să fi dorit sprijinatorii săi. A luat calea pribegiei aducătoare de multe neazuri, dar și de mari foloase, căci ajungând în prejma lui Iancu de Hunedoara, pe atunci „atlet al lui Hristos”, la fel cum avea să devină și el în scrisoarea papei Sixt al IV-lea din 1475, viața sa căpătă cel mai nobil sens și mai profund ideal pe care și-l putea dori un viitor domn: apărarea țării și, prin aceasta, a creștinătății, sau, cu alte cuvinte, a civilizației europene, de marea primejdie otomană. Nici în 1455, când Iancu de Hunedoara, pregătindu-se să întâmpine marele asediu al Belgradului era gata să treacă munții în Moldova lui Petru Aron, el nu se grăbi. Îl lăsă, dimpotrivă, pe mai vârstnicul său văr, Vlad Țepeș, să ajungă domn la Târgoviște, pentru a avea, în grelele clipe ale oricărui început, reazem de nădejde în „cealaltă Valahie”, cum va numi mai târziu Țara Românească, vădind conștiința unității de neam. Dar, fără nici un dubiu, genialitatea care i se putea, până atunci, numai bănuși, s-a dezvăluit, cu întreaga sa putere de anticipație, în aprilie 1457, când, învingător fiind pe câmpul de bătălie al Doljeștilor și putând intra, fără nici o opreliște, în catedrala de la Mirăuți, pentru a-și pune pe creștet coroana înaintașilor, el s-a oprit, așteptând verdictul mulțimilor de la Direptate: pentru că nu era un vânător de domnie și atâta tot; avea nevoie de țară și nu de tronul care i se cuvenea. Tocmai de aceea, se poate presupune pe baza acestui act, al cărui caracter întâmplător trebuie cu desăvârșire exclus, că cel de atunci „a luat schiptrul Țării Moldovei”, deși tânăr, foarte tânăr încă – de aproximativ 18 ani – își avea deja ațintite privirile spre orizonturi îndepărtate, presimțind ce avea să înfăptuiască și mai ales pe cine să pedepsească⁶.

„Fost-au [deci] acestu Ștefan Vodă om ... mândros și degrabu vărsătoriu de sânge, [după unii] nevinovat; de multe ori, la ospețe, omorâea [boieri] fără județu”, pentru că nu avea rost să-i mai judece pe cei ce se judecaseră singuri. De ce să-l mai fi judecat pe vornicul Crasnăș, de exemplu, când acesta nu s-a supus poruncii primite pentru acea noapte de la

⁶ L. Șimanschi, *Închinarea de la Vaslui (5 iunie 1456)*, în *AHAI*, XVIII (1981), p. 613-637; *Ibidem*, *O cumpănă a copilăriei lui Ștefan cel Mare: Reusen, 15 octombrie 1451*, în rev. cit., XIX (1982), p. 183-199.

Baia, a lunii decembrie 1467, incendiată de cumplitele fulgerări ale mâniei domnești? Pentru că, „de i-ar fi fost cu credință lui Ștefan voievod marele său vornic ... și ar fi călărit acolo unde i se poruncise, atunci n-ar fi scăpat nici picior” de ungur din Moldova. Sau de ce să-i mai fi judecat pe cei 60 de boieri „hicleni”, care se închinaseră, tot atunci, lui Mateiaș Corvinul și fostului domn, Petru Aron, care mai spera încă scaunul Sucevei? Sau poate va fi trebuit să-și potolească mânia și să nu-i „taie pre Isaia vornicul – propriul său cumnat – și pre Negrilă paharnicul și pre Alexa stolnicul, în târgul Vasluiului”, la 16 ianuarie 1471, iertându-le trădarea de la Orbic, când el, domnul, fusese lăsat să cadă pe mâna ungarilor lui Petru Aron, de care abia, abia „s-a răscumpărat ... și i-a înșelat cu vorba, până a scăpat”? Au poate trădarea boierilor din 1504, căzuți la picioarele pretendentului pe care îl adusesese cu sine solul Porții, în pofida dorinței lui Ștefan de a fi urmat în scaun de Bogdan-Vodă, fiul său și al Mariei Munteanca? Nu! De bună seamă că nu puteau fi iertați și miluiți cei ce unelteau împotriva-i⁷.

Daruri scumpe și milă domnească au primit, dimpotrivă, cei ce l-au „slujit cu dreaptă și credincioasă slujbă”, vreme de 47 de ani ai domniei sale. Așa s-a întâmplat în 1473, după Cursul Apei, în 1475, după Vaslui, în 1481, după Râmnic, ori în 1497, după Codrul Cosminului, „în ziua Sfântului Nicolaie, la târgul numit Hârlău ... [când] domnul Ștefan voievod a făcut mare ospăț tuturor boierilor săi, de la mare până la mic; și a instituit atunci mulți viteji și i-a dăruit atunci cu daruri scumpe, fiecare după vrednicia sa”. Și așa va fi fost după toate marile bătălii victorioase, ale căror sărbătoriri nu mai sunt consemnate în anele interne, dar pe care tradiția populară le-a păstrat, atribuind întemeierea mai tuturor satelor de azi „vitejilor” sau „voinicilor” de atunci ai Moldovei⁸.

Cât privește aprecierea bătrânului boier cronicar, ea a fost făcută, desigur, în spiritul aceleiași mentalități care l-a determinat și pe logofătul Mihai – cel ce dusesese primul tribut al Moldovei la Poartă – să nu se mai întoarcă în țară, deși țara avea nevoie de el, iar Ștefan îi trimisese patru cărți de iertare, sau care i-a făcut pe Roman Gârbovăț și pe Bogdan să fugă în

⁷ *Cronicile slavo-române...*, p. 17 și 29-30; C. Cihodaru, *Observații pe marginea izvoarelor privind unele evenimente din istoria Moldovei între anii 1467-1474*, în *SCȘI*, Istorie, VIII, (1957), fasc. 1, p. 1-34; Șerban Papacostea, *Un épisode de la rivalité polono-hongroise au XV-e siècle: la campagne de Mathias Corvin en Moldavie (1467) à la lumière d'une source inédite*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, VIII (1969), nr. 6, p. 967-979; P. P. Panaitescu, *Contribuții la istoria lui Ștefan cel Mare*, în *ARMSI*, sr. III, tom. XV (1934), p. 14.

⁸ *Cronicile slavo-române...*, p. 17-19 și 21; *Marele dicționar geografic al României*, vol. I-V, București, 1898-1902, *passim*.

Țara Românească, pe Avram, pe Vasco și pe Ioan, să fugă în țara Litvaniei, și încă pe mulți alții, în toate cele patru pustietăți ale lumii. Căci nu întâmplător făcuse Ștefan Vodă să se înscrie în tratatul din 1499 cu regele polon: „... dacă s-ar întâmpla să fugă vreun boier al nostru sau vreo slugă a noastră la domnia sa craiul, sau la sus-numiții frați ai domniei sale sau ori unde în țările domniilor lor sau la supușii lor, acela să fie trimis îndărăt la noi, la stăpânul său, după ce-și va fi cerut întâi pace de la noi, sau singur de sine sau prin mijlocirea domniei sale, craiului”⁹. Să nu luăm aminte la acest cuvânt al înțeleptului nostru cronicar decât în deslușirile sale ascunse, la fel cum nu trebuie să dăm crezare că la anul 1470 „intră zavistia între Ștefan vodă și între Radu vodă, domnul muntenesc, pre obiceiul firei omenești: de ce are, de aceea pofteste mai mult; de nu-i ajunse lui Ștefan vodă ale sale, să le știe și să le sprijinească, ci de lăcomie, ce nu era a lui încă vrea să cuprindă”. Era, de bună seamă, o aluzie la planurile domnului său, Vasile Lupu, care încercase să cuprindă Țara Muntenească pentru domnia fiului său, Ștefăniță.

Pentru că, de-ar fi știut marele vornic al Țării de Jos câte planuri s-au țesut în mintea atotcuprinzătoare a celui mai strălucit dintre domnii țărilor române lesne și-ar fi șters slovele prezenteiste, înlocuindu-le cu cele ale adevărului istoric. În 1465, Vodă Ștefan își pusese, într-adevăr, pârca labii săi, Isaia și Bucium, în cetatea Chilei, răpindu-i lui Radul cel Frumos speranța de a le ține el „pentru turci” – cum se aprecia în epocă. A ars apoi, 1470, Brăila, unde își va fi aflat sălașul vreunul din competitorii târzii ai tronului, cum a fost acel Alexandru, candidatul turcilor din 1476, ajungând astfel la conflicte de graniță și la război. Dar planurile lui Ștefan nu se opreau nici la cumițirea nevrednicului frate al lui Vlad Țepeș și nici la câștigarea gloriei militare pe câmpurile de bătălie. Dincolo de Dunăre el zărea catedrala Sfintei Sofia din Constantinopol, transformată la 1453, de Mohamed Cuceritorul în moschee, înțelegând că primejdia în care se afla țara sa era aceeași, iar pe calea ce nu putea fi ocolită – a luptei și sacrificiului – Moldova nu putea avea atunci decât un singur tovarăș adevărat: Țara Românească. De aceea l-a întronat, în două rânduri, pe Basarab Laiotă, de aceea a intervenit, în vara anului 1476, pe lângă Mateiaș Corvin, pentru a-i îngădui lui Vlad Țepeș să revină pe tron, de aceea, în sfârșit, i-a înscăunat pe Țepeluș și pe Vlad Călugărul. De fiecare dată a

⁹ Ion Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. II, București, 1913, p. 430.

sperat într-o adevărată alianță și colaborare, așa cum poporul însuși dorea: i-o dovedise bucuria acestuia în noiembrie 1476, când oștile unite ale Moldovei și Ardealului pătrunseseră victorioase în Țara Românească: „Și a voit poporul ca amândoi voievozii [Ștefan și Vlad] să-și jure între ei dragoste și alianță, astfel ca întregă acea țară s-a asigurat că turcul nu-i va mai face griji”. Mai mult chiar, când necredința s-a dovedit a fi mai puternică decât vechile învoieli, a instituit supunerea vasalică a domnului muntean: „Iar domnul Ștefan voievod a lăsat să domnească peste Țara Muntenească pe Vlad voievod Călugăru, care a făptuit trădare față de domn, pentru că a dat ajutor turcilor când au luat cetățile și când au ars țara și a mers pe urma celorlalți domni munteni și nu s-a lepădat de dânșii”, glăsuiește cronica Moldovei, în timp ce letopisețul muntean îi atribuie lui Ștefan cel Mare o domnie de 16 ani în Țara Românească¹⁰.

Și nu sunt singurele fapte care atestă marele gând de unire și eliberare al domnului Moldovei. Căsătoria lui, în 1472, cu Maria de Mangop, descendentă din Paleologi, după ce și prima lui soție, Evdochia de Kiev se înrudea cu aceeași familie imperială bizantină, îi conferea, totodată, statutul de apărător al cetăților genoveze de la Pontul Euxin. La fel, căsătoria sa cu Maria, fiica lui Radul cel Frumos, îi justifica dreptul de patronaj asupra Țării Românești, iar însușirea titlului de „țar”, pe care i-l atribuie Evangheliarul de la Humor, din 1473, și cronica internă, în paragrafele cutremurului sau al bătăliei de la Vaslui (1471 și 1475) sau noua compoziție a stemei princiare (cu dubla cruce apostolică în dreapta și cu simbolul „fulgerului jupiterian” în stânga) ilustrau preluarea „ideii imperiale” și, implicit, posibilitatea de înglobare a Țării Românești în frontul eliberator ce se anunța. De asemenea, domnul Moldovei a devenit, începând din 1471, ctitor la mănăstirea Zografu de la Sf. Munte, iar secuii i-au promis în anul următor ascultare, așa cum îi vor scrie, mai târziu, și brașovenii: „... parcă ai fost ales... pentru cârmuirea și apărarea Transilvaniei. Cu mare dor și dragoste te rugăm pe Măria Ta ... a te apropia de această țară spre a o apăra”¹¹.

¹⁰ *Ibidem*, p. 340; N. Iorga, *Acte și fragmente*, III, București, 1897, p. 58-59; *Cronicile slavo-române...*, p. 19; *Istoria Țării Românești 1290-1690. Letopisețul Cantacuzinesc*, ed. C. Grecescu și D. Simonescu, București, 1960, p. 4-5.

¹¹ *Repertoriul monumentelor...*, p. 388; *Cronicile slavo-române...*, p. 17 și 18; Șt. Gorovei, 1473 – *Un an-cheie a domniei lui Ștefan cel Mare*, în *AIHAI*, XVI (1979), p. 145-149; Dumitru Năstase, *Ideea imperială în țările române. Geneza și evoluția ei în raport cu vechea artă românească (secolele XIV-XVI)*, Atena, 1972; *Documenta Romaniae Historica*, A, Moldova, vol. II, nr. 176; I. Ursu, *Ștefan cel Mare și turcii*, București, 1914, p. 42; N. Iorga, *Îndreptări și întregiri la istoria românilor*, în *ARMSI*, sr. II, tom. XXVII, București, 1905, p. 118.

„Amintrelea – fost-au acestu Ștefan vodă – om întreg la fire, neleneșu și lucrul său îl știa a-l acoperi și unde nu gândiai, acolo îl aflai”. Pasămite nici unul din darurile omenești nu-i fusese refuzat de ursitoare. După Matteo Muriano, medicul venețian al domnului din 1502, acesta era „un om foarte înțelept, vrednic de multă laudă, iubit mult de supușii săi, pentru că este îndurător și drept, veșnic treaz și darnic”, iar Miechowita, cronicarul polon care i-a cunoscut ultimele înfăptuiri, exclama: „O, bărbat glorios și victorios, care ai biruit pe toți regii vecini! O, om fericit, căruia soarta i-a hărăzit cu multă darnicie toate darurile! Căci, pe când natura le-a dat altora numai unele calități, ... unora prudență împreunată cu șiretenie, altora virtuți eroice și spirit de dreptate, altora biruință contra dușmanului, numai ție ți le-a hărăzit pe toate la un loc. Tu ești drept, prevăzător, isteț, biruitor contra tuturor dușmanilor. Nu în zadar ești socotit printre eroii secolului nostru”. Și, într-adevăr, așa a și fost. Când toată suflarea boierească a Moldovei se aștepta să vadă curgând sânge pe treptele cetății de scaun, el și-a iertat potrivnicii, primindu-i „cu cinste” în sfatul său și al țării. Când Cazimir Jagiello se aștepta la lung și greu război cu cei ce-l alungaseră în Polonia pe Aron răspopitul, el i-a trimis solie de pace și oșteni vrednici să lupte împotriva cavalerilor din îndepărtata Pomorie. Când toți se așteptau să primească suzeranitatea lui Mateiaș Corvinul și să pună Moldova la remorca intereselor maghiare, el îl provocă pe mândrul huniad la luptă și-l învăță cum se câștigă, în 1467, la Baia, o mare bătălie cu oșteni puțini. Când, în sfârșit, reuși să impună respect față de domn și țară la toate hotarele, fie că regele din miază-noapte își aroga suzeranitatea fără a-l fi putut convinge să îngenuncheze, fie că cel dinspre soare-apune îi căuta acum prietenia, fie că talazurile de nomazi ai stepii nu mai cutezau a se revărsa peste limanul Nistrului, el încetă plata haraciului datorat Porții și pe care singur, după cât se pare, îl mărise, în 1465, la 3000 de galbeni, preferând „mai bine o sută de mii de morți”, decât supunerea față de păgâni. Și aceasta, pentru că el știa multe, dar mai ales că „cele două ținuturi, al Chilie și al Cetății Albe, le sunt [turcilor] foarte supărătoare”, iar „aceste două ținuturi sunt Moldova toată și că Moldova cu aceste două ținuturi este un zid pentru Ungaria și Polonia”¹².

Cel mai îmbelșugat dintre toate darurile cu care fusese înzestrat de natură poate fi numit însă, fără îndoială, spiritul de sacrificiu; un spirit

¹² *Călători străini în țările române*, vol. I, de Maria Holban, București, 1968, p. 149; Miechowita, în *Scriptores rerum Polonicarum*, vol. II (apud. I. Ursu, *Ștefan cel Mare*, București, 1925, p. 438); I. Bogdan, *op. cit.*, vol. II, p. 350.

înțeles și trăit în rosturile sale superioare, al dăruirii de sine spre folosul obștesc, așa cum s-a întâmplat în 1476, la Războieni, unde a primit cu bună știință înfrângerea, lăsându-i în schimb pe iubiții săi țărani să-și apere casele de năvala pustiitoare a tătarilor: „Și au căzut acolo vitejii cei buni și mulți boieri mari și oștenii cei buni și tineri și oastea bună și vitează și husarii oșteni viteji, s-au topit atunci. Și a fost atunci mare întristare în Țara Moldovei și în toate țările și domniile din jur...”. Și tot așa s-au petrecut lucrurile peste zece ani, la Colomeea, unde cel atât de mândru și neînduplecat până atunci – ba chiar rămas aidoma și acolo, intitulându-se grăitor „domn din mila lui Dumnezeu” – a consimțit să-și lipească de pământ genunchii în fața lui Cazimir al IV-lea, doar în speranța recuperării cetăților dunăreano-pontice pe care Baiazid al II-lea le cucerise în 1484. Iar când, peste un an, luând aminte la deșertăciunea făgăduielilor jagiellone, a reluat plata haraciului, n-a făcut un sacrificiu mai mic, deoarece el, „eroul secolului” putea fi socotit în rândul celor ce abandonaseră fără temei cauza luptei antiotomane. A încheiat însă pacea ca învingător, pentru că Țara Moldovei își făcuse din plin datoria, susținând cel mai îndelungat și mai greu război cu ienicerii semilunii, de aproape 15 ani, având nevoie, mai mult decât oricine, de răgazul refacerii¹³.

Dar neasemuit și cu osebire coplesitor s-a arătat a fi, chiar de atunci, geniul militar al domnului; „fost-au acestu Ștefan vodă ... la lucru de războaie meșter, unde era nevoie însuși se vârâia, ca văzându-l ai săi să nu se îndărăpțeze; și pentru aceia raru războiu de nu biruia, și unde-l biruia alții nu pierdea nădejdea, că știindu-să căzut jos, să ridica de-asupra biruitorilor”. La Vaslui, în acea zi cețoasă de 10 ianuarie 1475, lovindu-se cu beilerbeiu Rumeliei, Soliman pașa, și cu cei 120.000 de oameni ai săi, câștigă cea mai strălucită biruință asupra semilunii din toată istoria noastră medievală. „Niciodată armatele turcești n-au suferit un dezastru atât de mare”; au căzut „acolo mulți martiri și foarte mulți au rămas prizonieri” – recunoșteau, pentru prima oară, scrierile otomane. Și, într-adevăr, întrevăzut la Baia și triumfător la Vaslui, talentul de strateg și tactician neîntrecut al lui Ștefan cel Mare n-a dezmințit niciodată. Nici chiar la Războieni, unde a fost înfrânt, el nu și-a conceput bătălia decât pentru a-și salva oastea și șansele, așa cum de fapt s-a și întâmplat. Nimic mai firesc, de aceea, n-a fost decât acel război polono-moldav din 1497, când domnul Moldovei și-a etalat

¹³ *Cronicile slavo-române...*, p. 18; I. Bogdan, *op. cit.*, vol. II, p. 348 și 371; Șt. Gorovei, *Apărător al continuității statale românești*, în „Magazin istoric”, XVI (1982), nr. 4, p. 5-11.

savanta sa concepție de ducere a unei lupte până la ultima limită de rafinament militar, ridiculizându-l pe înfumuratul rege Jan Olbracht și provocând dictonul de mai târziu, cum că atunci, la Codrul Cozminului, a pierit șleahta Poloniei¹⁴.

Eruditul cronicar din aceeași țară, Jan Dlugosz, atent și obiectiv observator al operei ștefaniene, nu mai trăia la acel sfârșit de secol. Dar, dacă ar fi trăit, n-ar fi avut desigur prilejul decât să repete cuvintele de odinioară: „O, bărbat demn de admirat, întru nimic inferior ducilor eroici pe care atât îi admirăm, cel dintâi dintre principii lumii care a repurtat o victorie atât de strălucită împotriva turcilor! După părerea mea el este cel mai vrednic să i se încredințeze conducerea și stăpânirea lumii și mai ales funcțiunea de comandant suprem împotriva turcilor...”¹⁵. Iar la mai mult decât „conducerea și stăpânirea” lumii creștine, a Europei aceluia veac, Marele Ștefan nu putea aspira. Era mai mult decât tot ceea ce ar fi putut să viseze!

Biserica „Înălțarea Sfintei Cruci” – Pătrăuți

---

¹⁴ Apud. I. Ursu, *op. cit.*, p. 92.

¹⁵ Jan Dlugosz, *Historicae Polonicae*, ed. Lipsca, 1712, col. 528.

TEODOR MANOLACHE

ȘTEFAN CEL MARE ȘI VIAȚA RELIGIOASĂ DIN VREMEA SA

La 12 aprilie¹ s-au împlinit 500 de ani de când Ștefan cel Mare, învingând în luptă pe Petru Aron, ucigașul tatălui său Bogdan, a fost aclamat domn al Moldovei. [...]

***

La pomenirea și slăvirea viteazului domn al Moldovei care uimise apusul creștin și înspăimântase păgânismul năvălitor din Orient, Biserica noastră ortodoxă este nu numai îndreptățită, ci chiar îndatorată să participe alături de toți cetățenii din țara noastră, întrucât istoria ei din cea de a doua jumătate a veacului al XV-lea este întretesută cu însăși istoria lui Ștefan cel Mare.

Într-adevăr, atât prin structura sa sufletească, dar mai ales prin faptele sale, Ștefan cel Mare a fost mereu alături de Biserică, și Biserica alături de el, sprijinindu-l în toate acțiunile sale.

După înfrângerea lui Petru Aron la Orbic, la 14 aprilie 1457, în Joia Mare, Ștefan, care se îndrepta spre Suceava, a fost întâmpinat de popor la locul numit Direptate, pe Siret și aclamat domn al Moldovei. În fruntea poporului se găsea mitropolitul Teoctist, care a uns cu mirul sfințit pe noul domn. Mitropolitul Teoctist, deși fusese de partea fostului domn Alexandrel, fiul lui Iliăș voievod, l-a primit pe Ștefan „cu cea mai mare bucurie”². Ba, ceva mai mult, se crede că pornirea lui Ștefan cel Mare la război împotriva

¹ Istoria a înregistrat ca dată a începutului domniei lui Ștefan cel Mare 12 aprilie 1457, când a învins pe Petru Aron în lupta de la Doljești, pe Siret, deși el a fost învins definitiv cu două zile mai târziu, la 14 aprilie, în lupta de la Orbic (cf. Giurgescu, Constantin C., *Istoria românilor*, II, 1, București, 1937, p. 50 și Ionașcu I., *Ștefan cel Mare*, I, București, 1955, (Colecția „Societății pentru răspândirea științei și culturii”, nr. 131), p. 10). Chiar și cronicarul Grigore Ureche spune că „la Doljăști... s-au lovit în ziua de Joi Mari, aprilie 12 ... ci Aron Vodă ... de iznoavă s-au bulucitu și al doilea rândul să lovi la Orbic și iară birui Ștefan vodă” (Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ediție îngrijită de P. P. Panaitescu, București, 1955, p. 83). Trebuie precizat, de asemenea, că Joia Mare n-a fost la 12 aprilie, cum greșit menționează Ureche, ci la 14 aprilie (cf. Giurgescu, Constantin C., *op. cit.*, p. 50). În versiunea germană a cronicii lui Ștefan cel Mare, descoperită de profesorul polon Ol. Górka în „Bayerische Staatsbibliothek” din München se spune că lupta de la Doljești a avut loc „în luna lui aprilie în ziua de 11, într-o marți, în săptămâna mare dinaintea Paștilor” (Chițimia, Ion Const., *Cronica lui Ștefan cel Mare*, (Versiunea germană a lui Schedel), Casa Școalelor, București, 1942, p. 59). Este, desigur o greșeală.

² Iorga N., *Istoria Bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, Ediția a II-a, vol. I, București, 1928, p. 90.

lui Petru Aron s-ar fi făcut în înțelegere cu o seamă de boieri, care aveau în fruntea lor chiar pe mitropolitul Teoctist³.

Ștefan cel Mare n-a fost numai viteazul cârmuitor de oști, care din 36 de războaie a ieșit biruitor în 34, n-a fost numai un organizator de țară iscusit și autorul unei excepționale stări de dezvoltare a culturii feudale din Moldova, ci și un creștin convins. Nu spre laudă deșartă a înălțat el atâtea locașuri de închinare, înzestrându-le cu moșii și oameni, cu obiecte și cărți de ritual, acordându-le totodată numeroase privilegii, ci spre mântuirea sufletului lui, și spre slava lui Dumnezeu, spre care își ridica gândurile și nădejdea ori de câte ori se găsea în vreo strâmtoare sau necaz. „Pe creștinătate nu cu cuvinte numai, ci din inimă cu căldură a mărturisit-o”, se subliniază într-un panegiric de o rară frumusețe, rostit la mormântul voievodului în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, atribuit arhimandritului Vartolomeu Măzăreanu, egumen al Putnei⁴. Nu există nici o „îndoială asupra credinței lui, cu care s-a adăpat la curatele și neamestecatele izvoare ale pravoslavniciei Bisericii din copilăria lui, și nici eresurile cele înșelătoare, nici focul vârstei tinerești, n-au putut-o sminti, ci a rămas întărit pe piatra care este însăși Hristos (după apostol), pe a căruia cruce de-a pururi îmbrățișată la pieptul lui fiind, viața sa Lui a închinat-o, nădejde nesmintită printr-însa la părintele veacurilor având, prin care pe toți vrăjmașii săi a gonit, a înfrânt, a surpat”⁵.

Nu numai victoriile, ci și cele câteva înfrângeri erau socotite de Ștefan ca rânduite de Dumnezeu și de aceea, după cum spun cronicarii, el postea și se ruga ori de câte ori se izbea cu vrăjmașii. După izbânda de la Vaslui, de pildă, pe care „de la singur Dumnezeu, au numărat că este... , patru zile nici o mâncare n-au mâncat, fără numai pâine cu apă”⁶. Știm, de asemenea, din tradiție, că în greua cumpănă în care se găsea după pierderea bătăliei de la Războieni, s-a dus la un sihastru, Daniil, din împrejurimile Voronețului, „și s-au ispovedit Ștefan-Vodă la dânsul” cerându-i totodată sfat, pe care l-a ascultat întocmai⁷.

Personalitatea religioasă a lui Ștefan cel Mare este atestată de toți

³ Iorga N., *Istoria Românilor*, vol. IV: *Cavalerii*, București, 1937, p. 125.

⁴ Vartolomeu Măzăreanu, egumenul mănăstirii Putna, *Cuvânt de pomenire vechiului Ștefan Voievod cel Mare, domnul Moldovei*, făcut pe la 1762, București, 1904, p. 29.

⁵ Idem, *ibidem*, p. 30.

⁶ *Cronicile României sau Letopisețele Moldaviei și Valahiei*, a doua ediție, de Mihail Kogălniceanu, tom. I, București, 1872, p. 161, nota 1 (din cronică lui Neculai Costin).

⁷ Ion Neculce, *Letopisețul Țării Românești și O samă de cuvinte*, Ediție îngrijită de Iorgu Iordan, (București), 1955, p. 107.

cronicarii vremii lui, îndeosebi de Grigore Ureche, pentru care gloriosul voievod este „prototipul gloriei vechi a Moldovei”⁸. După cucerirea Chilie (1465), Ștefan Vodă, „lăudând pre Dumnezeu, împlânzia oamenii în cetate”, notează Ureche în cronica sa. „Iară în zecilea an a domniei sale, în anii 6974 (1466), iulie 10, au început a zidi mănăstirea Putna, spre slava lui Dumnezeu și a preacuratei Maicii Fecioarei Mariei”⁹. Amintind de rănirea și înfrângerea lui Mateiaș, regele Ungariei, în lupta de la Baia (1467), Ureche scrie: „Așa norocoște Dumnezeu pre cei mândri și falnici, ca să să arate lucrurile omenști câtu sunt de fragede și neadevărate, că Dumnezeu nu în mulți, ce în puțini arată puterea sa, ca nimenea să nu nădăjduiască în puterea sa, ce întru Dumnezeu să-i fie nădejdea, nici fără cale războiu să facă, căroro li-i Dumnezeu împotriva”¹⁰. În lupta lui Ștefan cu tătarii, la Lipinți în 1470, „ajutoriu nu de aiurea i-au fost, ci numai de la Dumnezeu și de la Preacurata Maica Sa”¹¹. În lupta de la Valea Albă cu turcii, „au căzut Ștefan Vodă de pre cal jos, și Dumnezeu l-au feritu și nu s-au vătămat”¹², iar în războiul de la Râmnicul Sărat cu Țepeluș, „au biruitu Ștefan Vodă cu mila lui Dumnezeu și cu ruga Preacistii și a tuturor sfinților și cu ajutorul Sfântului și Marelui Mucenic al lui Hristos Procopie”¹³. „Luundu ajutoriu pre Dumnezeu și cu ruga Preacistii și a Sfântului Marelui Mucenic Dimitrie”¹⁴, Ștefan a învins și pe poloni, la Codrul Cozminului, în 1497. „Au domnitu Ștefan Vodă 47 de ani și 2 luni și trei săptămâni – spune cronicarul Ureche în încheierea povestirii despre viața și faptele lui – și au făcut 44 mănăstiri”¹⁵.

Profunda religiozitate a lui Ștefan cel Mare se constată însă chiar din propriile sale fapte și mărturii, consemnate de documentele vremii. „Noi suntem domn al țării Moldovei din voia lui Dumnezeu”, spunea el în omagiul prezentat regelui Cazimir al Poloniei la Colomeea, în septembrie 1485¹⁶. Biruințele, și chiar înfrângerile, erau socotite de el ca venind tot prin voia lui Dumnezeu. „Am luat sabia în mână – spune Ștefan cel Mare în scrisoarea circulară adresată tuturor monarhilor creștini din Europa, la 25

⁸ Panaitescu, P. P., *Introducere la Grigore Ureche, Letopiseșul Țării Moldovei*, p. 16

⁹ Grigore Ureche, *Letopiseșul Țării Moldovei*, ed. cit., p. 84.

¹⁰ Idem. *Ibidem*, p. 86.

¹¹ *Ibidem*, p. 87.

¹² *Ibidem*, p. 95

¹³ *Ibidem*, p. 96

¹⁴ *Ibidem*, p. 104

¹⁵ *Ibidem*, p. 112.

¹⁶ Bogdan I., *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. II, București, 1913, p. 371.

ianuarie 1475, după lupta de la Vaslui – și cu ajutorul Domnului Dumnezeuului nostru Atotputernic, am mers împotriva dușmanilor creștinătății, i-am biruit și i-am călcat în picioare... , pentru care lucru lăudat să fie Domnul Dumnezeu nostru”¹⁷, iar despre înfrângerea de la Războieni mărturisește – prin pisania bisericii ridicate în amintirea acestei lupte: „... Cu voia lui Dumnezeu fură biruiți creștinii de către păgâni”¹⁸.

Tot despre această înfrângere, Ștefan a mai spus, cu resemnare creștină: „Eu și Curtea mea am făcut ce mi-a stat în putință, și s-a întâmplat ceea ce știți. Pe care lucru îl socot că a fost voința lui Dumnezeu ca să mă pedepsească pentru păcatele mele, și lăudat să fie numele Lui”¹⁹.

Ca un adevărat creștin ce era, Ștefan cel Mare se grija și de mântuirea sufletului. De aceea, făgăduind mănăstirii Zografu din Sfântul Munte un mertic anual de 100 de galbeni, el a cerut pentru aceasta, ca și pentru alte eventuale milostenii, să fie trecut la pomelnic împreună cu soția și copiii săi, iar după moartea sa să i se facă pomenile obișnuite²⁰. De asemenea, a făcut numeroase dani mănăstirilor moldovene (Probota, Neamț, Moldovița, Tazlău, Bistrița, Dobrovăț, ca și episcopiei de Roman), pentru mântuirea sufletelor moșilor și părinților săi și pentru sănătatea lui și a familiei sale²¹.

Dar poziția lui Ștefan cel Mare față de biserică, de conducătorii și slujitorii ei, se cade a fi privită nu numai prin prisma credinței sale interioare ci și prin aceea a înaltelor interese de stat.

Ștefan cel Mare a apărut pe scena istoriei într-un moment de mare primejdie pentru independența popoarelor europene, la numai patru ani după ce cotropitorii otomani cuceriseră Constantinopolul; trecând în Europa, puhoiul turcesc a fost stăvilit multă vreme de Iancu de Hunedoara, care în cele din urmă a fost răpus (1456); la fel s-a întâmplat și cu Vlad Țepeș. Pericolul otoman se apropia din ce în ce mai mult, primejduind și independența Moldovei, care se găsea pe atunci într-un declin politic, după ce, în primele două decenii ale secolului al XV-lea, fusese consolidată sub domnia lui Alexandru cel Bun. La suirea sa pe tron, Ștefan a găsit țara într-o situație anarhică, „provocată de încercările marii boierimi de a slăbi puterea centrală a domnului și de a accentua fărâmițarea feudală în favoarea puterii

¹⁷ Giurgescu, Constantin C., *Istoria românilor*, II, 1, București, 1937, p. 64.

¹⁸ *Ibidem*, p. 68

¹⁹ Iorga N., *Istoria lui Ștefan cel Mare*, p. 179

²⁰ Bogdan I., *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. I, București, 1913, p. 99-103.

²¹ Idem, *ibidem*, vol. I, p. 104-107, 144-147, 327-331, 353-361, 450-455; vol. II, p. 127-129, 161-166.

locale politice, militare, administrative, a marilor boieri”²². Deci prima grijă a lui Ștefan cel Mare trebuia să fie îndreptată spre consolidarea domniei, străduindu-se să organizeze și să-și alătore „forțele sociale și armate, independența față de marii feudali, forțe în stare să statornicească domnia sa prin îngrădirea fățișă a fărâmițării feudale, către o centralizare feudală, dar mai cu seamă forțe care să polarizeze toate clasele sociale interesate în declanșarea luptei epocale pentru independența țării”²³. Înălăturarea anarhiei feudale constituia o grea problemă internă, care trebuia neapărat rezolvată.

În rezolvarea acestei probleme, Ștefan cel Mare a găsit un sprijin însemnat în Biserica Moldovei²⁴. „Pe când marii feudali laici n-au aprobat politica lui Ștefan decât în număr restrâns, feudații bisericești în schimb l-au susținut... Această atitudine a bisericii a fost de un real folos domniei în lupta cu marea boierime și în războaiele cu turcii. Ea a avut un caracter progresist prin sprijinirea domniei în lupta pentru limitarea puterii marilor boieri, pentru centralizarea statului și apărarea independenței țării”²⁵.

Biserica ortodoxă a sprijinit pe domnitor „pentru a se apăra împotriva propagandei catolice și mahomedane”²⁶, cât și pentru motivul că, prin faptele sale, el s-a dovedit a fi – după cum am subliniat mai sus – un adevărat creștin. În războaiele purtate împotriva turcilor, Ștefan cel Mare a luptat, într-adevăr, în primul rând pentru apărarea independenței țării, dar, după propria sa mărturisire, și pentru apărarea creștinătății. În scrisoarea circulară pe care a adresat-o tuturor monarhilor creștini din Europa la 25 ianuarie 1475, după lupta de la Vaslui, amintită și mai sus, Ștefan al Moldovei le spunea, printre altele: „Necredinciosul împărat al turcilor a fost de multă vreme și este încă pierzătorul întregii creștinătăți, și în fiecare zi se gândește cum ar putea să supuie și să nimicească toată creștinătatea... Am luat sabia în mână și cu ajutorul Domnului Dumnezeu nostru Atotputernic, am mers împotriva dușmanilor creștinătății, i-am biruit și i-am călcat în picioare... pentru care lucru lăudat să fie Domnul Dumnezeu nostru... Păgânul împărat al turcilor își puse în gând să-și răzbune și să vie... cu toată puterea sa împotriva noastră și să supuie țara noastră, care e

²² Georgescu-Buzău Gh., Conf. Univ., *art. cit.*, în ziarul „Scânteia”, nr. 3879, 12 aprilie 1957, p. 3.

²³ Ursu Horia, dr., *Ștefan cel Mare (1457-1504)*, în vol. *Ștefan cel Mare 500 de ani de la înscăunarea sa ca domn al Moldovei...*, Editura de Stat pentru imprimare și publicații, București, 1957, (Col. Biblioteca Centrală de Stat a R. P. R.), p. 9.

²⁴ *Istoria R. P. R., Manual pentru învățământul mediu*, sub redacția acad. Mihail Rölller, (București), 1952, p. 128.

²⁵ Ionașcu I., prof. univ., *Ștefan cel Mare*, (București), 1955, (Colecția Societății pentru răspândirea științei și culturii, nr. 131), p. 18.

²⁶ Rölller Mihail, *op. cit.*, p. 128.

poarta creștinătății și pe care Dumnezeu a ferit-o până acum. Dar dacă această poartă (a creștinătății), care e țara noastră, va fi pierdută – Dumnezeu să ne ferească de așa ceva – atunci toată creștinătatea va fi în mare primejdie. De aceea, ne rugăm de domniile voastre să ne trimiteți pe căpitani voștri într-ajutor împotriva dușmanilor creștinătății... iar noi, din partea noastră, făgăduim, pe credința noastră creștinească și cu jurământul domniei noastre, că vom sta în picioare și ne vom lupta până la moarte pentru legea creștinească”²⁷.

După strălucita victorie de la Vaslui, Ștefan nu s-a lăsat îmbătat de laudele ce i-au adus monarhii din apusul Europei și însuși papa Sixt al IV-lea, cel mai influent factor al lumii catolice, care, gratulându-l cu atributul de „atlet al lui Hristos”, îi scria: „Fapta săvârșită de tine cu atâta înțelepciune și vitejie împotriva necredincioșilor turci... a adus atâta glorie numelui tău, toți vorbesc de tine și te laudă”²⁸. De aceea, în afară de scrisoarea circulară amintită mai sus, el a trimis ambasadori la Veneția, la Roma, la Florența, probabil și la Genova, adică la toți cei care alcătuiau liga creștină, cerându-le ajutor împotriva turcilor. Cerând sprijin din partea papei și a monarhilor apuseni, Ștefan urmărea „formarea unei alianțe antiturce, în interesul creștinătății, cu ajutorul căreia să poată lupta și el cu mai mulți sorți de izbândă împotriva dușmanului comun”²⁹. Venețienii, care aveau tot interesul ca greul război pe care turcii îl duceau împotriva moldovenilor să țină cât mai mult, se mulțumeau să trimită încurajări verbale și chiar diferiți soli care să urmărească evenimentele și să îndemne pe Ștefan să nu încheie pace, iar papa trimetea numai laude, mulțumindu-se să facă episcop catolic de Baia – mutat chiar în cursul anului 1476 la Cetatea Albă – pe unul din solii trimiși de Ștefan pentru a-i cere ajutor, bacalaureatul în decrete Petre de Insula, „de bună seamă după chiar cererea lui”³⁰, și nu la cererea voievodului moldovean, cum afirmă unul dintre istorici³¹, care mai amintește și de o bulă cu născociri ale papei, „în care spune că s-ar fi informat în chip sigur că sub predecesorul său (Paul al II-lea, † 1471), atât Ștefan însuși cât și episcopul (mitropolitul) Moldovei, precum și ducii, comiții, baronii și nobilii acelei țări ar fi vizitat basilicile și alte biserici din Roma, pentru a căpăta iertarea

²⁷ Giurgescu, Constantin C., *op. cit.*, II, 1, p. 63-64

²⁸ Ionașcu I., *op. cit.*, p. 27

²⁹ Xenopol, A. D., *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ed. a III-a revăzută de autor și ținută la curent de I. Vlădescu, vol. IV, p. 55, București, (1927).

³⁰ Iorga N., *Istoria Bisericii românești*, Ediția a II-a, vol. I, p. 106

³¹ Xenopol, A. D., *op. cit.*, vol. IV, p. 70.

păcatelor, cu prilejul jubileului”³². Se înțelege de la sine că este vorba de o curată născocire, în scopul de a trage foloase materiale din relațiile cu Moldova.

În multe împrejurări grele în care s-a găsit de-a lungul celor peste 47 ani de domnie, Ștefan cel Mare „a făcut numai rare ori o politică religioasă provocată de interesele sale politice, care-l putea îndrepta câteodată către Puterile catolice”³³. Este adevărat că, luptând împotriva turcilor, lupta pentru independența țării sale și totodată pentru apărarea întregii creștinătăți, însă, în toate împrejurările a dat dovadă că este un devotat credincios al Bisericii strămoșești, Biserica Ortodoxă a Răsăritului, din care a înțeles să facă o pârghie pentru întărirea și consolidarea țării.

Atașamentul lui Ștefan cel Mare față de Ortodoxie este vădit și de strânsele legături pe care marele Voievod ține să le închege și să le consolideze între Moldova și tânărul stat rus și între cele două Biserici ortodoxe. Mulțime de mărturii ale acestor frățești legături au ajuns până în zilele noastre și vom căuta să amintim câteva din ele.

În muzeul Jitomir se afla înainte de primul război mondial o cruce – lucrată cu atâta măiestrie încât a servit de model multor cruci de lemn făcute în veacurile XVI și XVII pe pământul rusesc – pe care mitropolitul Teoctist va fi dăruit-o vreunei înalte fețe bisericești din Rusia. Crucea „este de lemn vârtos, probabil de nuc, și are o lungime de 42 cm și o lățime de 18 cm. Jos, lângă mâner, pe amândouă părțile crucii, citim inscripția slavonă: „ruga robului lui Dumnezeu, a Mitropolitului Teoctist S(uceveanu)”. Crucea a fost aurită și pe ea sunt săpate în lemn, cu mare iscusință, câteva chipuri din Sfânta Scriptură și unii din sfinți... Pe o parte a crucii găsim următoarele chipuri: sus, „învierea lui Lazăr”. La mijloc are două inscripții: „Răstignirea lui Iisus Hristos, Împăratul Slavei”, și „Îngerul pe piatră șezând”. Mai jos de „Răstignirea Domnului” este sculptată „Învierea Domnului”, cu inscripția: „Învierea lui Hristos”, iar jos, „Pogorârea lui Hristos în iad”. Pe brațul vertical de sus din stânga, găsim chipul „Duminicii Floriilor”. Pe partea dreaptă: „Mormântul lui Hristos”. Pe brațul vertical de jos, la ambele capete, găsim câte doi sfinți. Dosul crucii are, în aceeași ordine, următoarele chipuri cu inscripții: 1. Pogorârea Sfântului Duh, 2. Adormirea Maicii Domnului, 3. Schimbarea la Față, 4. Botezul Domnului, 5. Nașterea Domnului, 6. Intrarea Maicii Domnului în Biserică, 7. Sfântul Gheorghe și 8. Sfântul Ioan cel

³² Idem, *ibidem*, p. 74.

³³ Iorga N., *Istoria Bisericii românești*, Ediția a II-a, vol. I, p. 156.

Nou”³⁴.

Este evident că acest dar trimis de mitropolitul Moldovei vreunui așezământ bisericesc sau vreunui ierarh rus presupune existența unor legături strânse, sau – cel puțin – dorința sinceră a întăririi lor.

Și nu se poate ca vrednicul întâistătător al Bisericii moldovene – pe care Ștefan a știut să-l țină la mare cinste, făcându-l sfătuitoarea său și dându-i cel dintâi loc între boierii țării – să nu fi avut contribuția lui în orientarea Voievodului spre singurul stat ortodox, liber și puternic, din vremea aceea, spre Rusia. Este probabil că „chiar căsătoria lui Ștefan cel Mare cu acea prințesă kieveană va fi fost pusă la cale tot în urma vreunui sfat sau îndemn pornit de la Teoctist, pe care – episcop ortodox fiind – trebuia să-l preocupe mai puțin proiectele de romantice cruciade ale Domnului său, pe care urma să le subvenționeze catolicii, și mai mult ideea strângerii solidarității dintre principii creștini pravoslavnici”³⁵. Cronicarul Grigore Ureche notează înrudirea Voievodului moldovean cu marele Principe din Kiev astfel: „În al șaptelea an al domniei sale, în anul 6971 (1463), iulie, 5 zile, luatu-și-au doamnă de mare rudă, pre Evdochia de la Kiev, sora lui Simeon împărat”. Se știe că această Evdochie – care venea din stepa rusească pentru ca, în puțină vreme, să-și găsească sfârșitul pe pământul Moldovei, în huma căruia își va odihni oasele, rămânându-i doar chipul zugrăvit pe zidul bisericeții Sfântul Nicolae din Iași³⁶, – era fata cneazului Alexandru Olelko din Kiev și al Anastasiei, fiica Marelui Cneaz Vasilie I al Moscovei³⁷, adică sora „acelui prinț lituano-rus care, fiu al lui Olelko, își zicea Semen Țar”. Odată cu ea va fi venit în Moldova și o mână de slujitori, suita unei prințese, care se socotea și era socotită de neam mare, între care nu putea lipsi un duhovnic, un om al Bisericii. Dacă asupra acestor însoțitori nu s-a păstrat nici o mărturie, în schimb obiectele de artă religioasă, rămase din această epocă, adevărate influențe rusească asupra artei moldovene, în anii ce urmează căsătoriei lui Ștefan Vodă cu Evdochia³⁸. Pictura bisericilor acelei vremi se fac în culori întunecate, după tipicuri bizantine, venite în Moldova de cele mai multe ori „prin Rusia Lituania”, iar „pentru cioplirea acelor admirabile pietre de mormânt, a fost ținut în țară, cu cinste și cu bună plată, un slav răsăritean, un

³⁴ Ciobanu St., *Din bibliotecile rusești*, 1924, p. 74-75.

³⁵ Cerna-Rădulescu, Al. și Câmpianu V., *Legături politice și religioase româno-ruse*, extras din rev. „Ortodoxia”, an I, nr. 2-3, aprilie-septembrie, 1949, p. 11.

³⁶ Bezviconi, Gh. G., *Călători ruși în Moldova și Muntenia*, București, 1947, p. 18, nota 3.

³⁷ Bogdan, Damian P., *Pomelnicul de la Bistrița și Ștefan cel Mare*, în *ARMSI*, seria III-a, tom. XXII.

³⁸ Iorga N., *Les arts mineurs en Roumanie*, București, 1937, p. 8

Ian, care putea fi un rutean”³⁹.

După stingerea din viață – la 25 noiembrie 1467 – a Evdochiei, rămânea în urma ei o fată de un an sau doi, Elena, care – când încă nu împlinise 20 de ani – avea să joace un rol de seamă la curtea Marelui Cneaz Ivan al III-lea. Zadarnicele demersuri făcute de Ștefan, după marea victorie de la Vaslui – la care contribuiseră și rutenii, acești ruși depărtați de inima pământului rusesc, care în fața prozeletismului catolic nu puteau avea alt sprijin religios și politic decât cel pornit din Moldova – determină pe Voievod să se îndrepte cu hotărâre spre răsăritul ortodox, cel atât de drag sufletului său. Marele Cneaz moscovit Ivan al III-lea se căsătorise la 1472 cu Zoe (Sofia) Paleolog, „moștenitoarea tronului bizantin”⁴⁰. În epoca aceea, Moscova devenise pentru toți ortodocșii a treia Romă, după prăbușirea celei dintâi – în care trona erezia lui Filioque și a papismului – și a celei de a doua – Constantinopol –, pedepsită de Dumnezeu pentru unirea cu latinii, pe care o primise la Florența⁴¹. „Acum, drepturile de moștenire asupra imperiului de răsărit trecuseră, în mod firesc, principelui moscovit, pe baza căsătoriei cu Zoe”⁴². Spre sfârșitul veacului al XV-lea, Moscova se înfățișa așadar, ca „păstrătoarea scaunului împărăției creștine a răsăritului și apărătoarea dreptei credințe”⁴³. Către această nouă pavăză a Ortodoxiei se îndreaptă și evlaviosul voievod moldovean; tratativele începute cu câțiva ani înainte – și purtate prin prințesa Teodosia, sora Evdochiei – duceau la săvârșirea căsătoriei între Elena, fiica lui Ștefan cel Mare, și Ivan, fiul Marelui Cneaz Ivan Vasilevici.

În urma acestei căsătorii, relațiile dintre cele două state se adâncesc. Sporesc și legăturile dintre Bisericile ortodoxe a Moldovei și cea rusă: cârmuitoarii fiecăreia dintre cele două Biserici surori erau bine informați asupra stărilor de lucruri din cealaltă Biserică, își cereau reciproc sfat și sprijin în rezolvarea problemelor mai dificile. Este cunoscută scrisoarea episcopului de Roman, Vasile, care în 1484 – răspunzând cererii mitropolitului Gherontie al Moscovei – intervenea într-o dispută teologică ce înveninase raporturile dintre Marele Cneaz moscovit și înaltul ierarh rus.

³⁹ Idem, *Istoria românilor*, vol. IV, p. 157; Greceanu, Olga, *Începuturile picturii în România*, în „Arta și tehnica grafică”, București, 1938, nr. 4-5, p. 105-108; vezi și Balș G., *Bisericile moldovenești în secolul al XV-lea*.

⁴⁰ Potemkin, V. P. și colab., *Istoria diplomației*, București, 1946, vol. I, p. 222.

⁴¹ Ledit J., în *Dictionnaire de théologie catholique*, cap. *Russie, - pensée religieuse*, Brian-Chaninov, *L'Eglise russe*, Paris, 1928, p. 110 și urm.

⁴² Potemkin, V. P. și colab., *op. cit.*, p. 222.

⁴³ Cerna-Rădulescu, Al. și Câmpeanu V., *op. cit.*, p. 14.

O asemenea intervenție – de altfel cerută de Mitropolitul Moscovei – vădește și prestigiul de care se bucurau ierarhii Bisericii moldovene în Biserica rusă, dar și existența unor strânse legături între cele două Biserici, – legături pe care Ștefan cel Mare le încurajase și le ajutase să se dezvolte neîncetat. Este adevărat, însă, că și Bisericile moldoveană și rusă aveau tot interesul să vadă adâncindu-se relațiile politice dintre Ștefan cel Mare și Marele Cneaz al Moscovei. Le determina la aceasta nevoia realizării unui front comun, împotriva expansionismului catolic susținut îndeosebi de regele polon, și dorința de a se vedea sprijinite în lupta lor de stăvilire a acestui prozeletism violent, de forța unor state puternice, de autoritatea unor voievozi și principii energici și profund atașați Ortodoxiei.

În aceeași ordine se înscrie și preocuparea lui Ștefan cel Mare față de populația ortodoxă ruteană din sudul Poloniei, care – trăind sub opresiunea marilor feudali catolici poloni – îl aștepta ca pe un mântuitor. Legăturile dintre această populație și Biserica moldoveană erau mai vechi și ele au fost subliniate de numeroși istorici. Rutenii cereau hirotoniri de preoți la ierarhii moldoveni – fapt recunoscut, mai târziu, de însuși regele Poloniei, Sigismund, într-o scrisoare către arhiepiscopul catolic de Leopolle⁴⁴ –; ei „vedeau în domnitorii noștri pe ocrotitorii credinței lor pravoslavnice”, socotindu-i drept „patroni ai Ortodoxiei în regiunile ucrainene de sub stăpânirea polonilor catolici” și, ori de câte ori domniile treceau în aceste provincii, „credincioșii ortodocși, cu mic, cu mare, săreau în întâmpinarea lor, privindu-i ca izbăvitori de sub jugul asupritorilor catolici”⁴⁵.

Desigur că „pe această unitate de credință și pe aceste sentimente ale populației rutene se va întemeia Ștefan cel Mare, când – după îndemnul rudei sale de la Moscova, Marele Cneaz, aflat și el în război cu Polonia, pentru dezrobirea celeilalte Rusii –, în 1490, va sprijini răscoala micii nobilimi și a țărănimii rutene ortodoxe, împotriva marilor proprietari catolici, și va intra el însuși cu oștile, în urma unei năvăliri tătărești, ocupând cea mai mare parte, dacă nu întreaga Pocuție...”. În această epocă, deseori, Ivan Vasilievici al III-lea – cel care era socotit atunci drept singurul împărat al întregii Ortodoxii, moștenitor al scaunului împărătesc al Bizanțului – va căuta și va izbuti să despartă pe micii proprietari ruteni, de marii proprietari catolici din Polonia, „prin mijlocul propagandei religioase

⁴⁴ Hurmuzaki, *Documente*, vol. II, partea III-a, p. 15.

⁴⁵ Nistor I., *Ctitoriile românești în Polonia și Ungaria*, în „Codrul Cosminului”, VIII, p. 87.

ortodoxe”⁴⁶. Aceeași tactică este urmată de acum înainte și de Ștefan cel Mare. Cel care pune la cale o sângeroasă răzcoală printre țărani ortodocși ruteni, contra marilor proprietari catolici din Pocuția, era ruteanul Mucha, un om de încredere al lui Ștefan. Acesta izbuțește să răzvrătescă țărănimea ruteană, „ținută în stare de iobăgie de șleahta polonă”, și să pregătescă drumul voievodului din Suceava, pe care răzvrățiții îl primesc – la începutul anului 1490 – ca pe unul de aceeași lege cu ei, venit să-i izbăvească de sub jugul marilor feudali catolici. Incursiunile în Pocuția vor continua și în anii următori, și ele coincid cu războiul mosco-lituanian. La 27 octombrie 1492, trimisul Moscovei în Crimeea raporta lui Ivan al III-lea Vasilievici, că a sosit la curtea lui Mengli Ghirei un sol al lui Ștefan, care face propuneri de alianță⁴⁷. În anul următor, Alexandru, fiul lui Ștefan cel Mare, conduce două expediții în teritoriile podolene⁴⁸. Rezultatul acestor numeroase incursiuni este dezastruos pentru marii feudali⁴⁹.

Preocupare pentru soarta rutenilor ortodocși dovedește Ștefan cel Mare și prin desăvârșirea organizării vieții religioase din nordul Moldovei. Se știe că biserica din Rădăuți – unde fusese înmormântat Bogdan, primul voievod al Moldovei și alți urmași ai lui – devenise mănăstire de călugări și dobândise pe vremea lui Alexandru cel Bun o autoritate quasiepiscopală, având sub jurisdicție preoți și biserici. Egumenul mănăstirii din Rădăuți primise de la Alexandru cel Bun drepturi de stăpânire și unele privilegii arhieresti asupra unui număr de 50 de sate din ținutul Sucevei. La 15 martie 1490, Ștefan cel Mare, pentru a-și consolida stăpânirea peste teritoriile luate de la poloni, le-a integrat în hotarele mitropoliei țării sale, constituind teritoriul episcopiei de Rădăuți, prin confirmarea stăpânirii peste 44 de sate din ținutul Sucevei, din cele atribuite prin actul lui Alexandru cel Bun, și dându-i, în schimbul a 6 sate din acel ținut, pe care, cu învoirea episcopului Ioanichie de Rădăuți, le dăruise mănăstirii Putna, alte 6 sate din ținutul Cernăuților, ca să împlinească numărul de 50 de biserici, câte aparțineau de egumenul mănăstirii Rădăuți pe vremea lui Alexandru cel Bun⁵⁰. Și astfel, marele domn al Moldovei și-a înzestrat țara cu o nouă episcopie, care nu e pomenită niciodată înainte de așezarea episcopului Ioanichie, al cărui nume

⁴⁶ Panaitescu, P. P., *Petru Rareș și Moscova*, București, 1925, p. 1.

⁴⁷ Boldur Alex., *Politica externă a lui Ștefan cel Mare într-o lumină nouă*, extras din „Studii și Cercetări Istorice”, XVIII, p. 18.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 19.

⁴⁹ Cerna-Rădulescu, Al. și Câmpeanu V., *op. cit.*, p. 21-23.

⁵⁰ v. Bogdan I., *op. cit.*, vol. I, p. 405-418.

Îl întâlnim pentru prima oară într-un document din 25 aprilie 1472, unde e trecut după Tarasie, episcopul de Roman⁵¹. Pe lângă motivele de ordin politic-bisericesc – acelea de a avea în țară, în orice moment, cel puțin doi arhieri, care să poată hirotoni pe al treilea în caz de vacantare a mitropoliei sau a vreunuia dintre episcopii și, astfel, să nu mai facă apel la arhiera străini⁵² – Ștefan cel Mare urmărea, prin această ctitorie, să răspundă nevoii „pe care o simțeau rutenii ortodocși de a avea un scaun episcopal liber în apropiere, spre a se putea rezema pe el, împotriva presiunilor făcute de catolici și de a obține de la el sfințiri canonice, după „legea grecească” a Răsăritului, pentru preoții lor”⁵³.

Când izbucnește războiul între Ivan al III-lea și Alexandru al Lituaniei – cel ce ajunge în curând rege al Poloniei –, Ștefan cel Mare se pregătește din nou să ocupe Pocuția. În 1502 intră iarăși în Pocuția, unde populația ruteană face oștilor moldovene aceeași bună primire. Măsurile religioase, administrative și politice luate de Ștefan se dovedesc a fi pe placul rutenilor ortodocși, mai ales că ele loveau în marea nobilime catolică. Căpitanul Liovului îl vestește pe crai că Ștefan „are trei mii de oameni scriși la oaste, care i s-au supus și au fugit la el” din teritoriile polone, atrăgându-i atenția asupra primejdiei pe care o reprezenta această îndreptare a rutenilor spre voievodul Moldovei: „Să binevoiască a ști Măria Voastră că, dacă nu va lua altă măsură Măria Voastră, aici în părțile acestea cu adevărat toți rutenii vor merge la voievod”⁵⁴. Entuziasmul populației pentru oștile eliberatoare ale lui Ștefan Vodă trebuie găsit în ușurările pe care le aducea micilor nobili, țăranilor și comercianților, pe care-i apăra împotriva marilor boieri, dar și în faptul că Domnul din Suceava venea ca voievod ortodox și aliat al celui ce se chema de pe acum pentru toții rușii ortodocși de pretutindeni „țara a toată Rusia, Mare, Mică și Albă” și era unicul împărat dreptcredincios, neunit cu latinii”⁵⁵.

Iată deci dovezi ale necurmatelor strădanii depuse de Ștefan cel Mare de a consolida Biserica ortodoxă a Moldovei, de a apăra pe ortodocșii din ținuturile stăpânite de catolici și de a înălța pretutindeni prestigiul ortodoxiei.

⁵¹ v. Idem, *ibidem*, p. 170.

⁵² Ștefan cel Mare, *binecredincios domn și apărător al dreptei-credințe*, în **BOR**, an LXXII, 7, (iulie), 1954, p. 704, nota 16.

⁵³ Cerna-Rădulescu, Al. și Câmpeanu V., *op. cit.*, p. 23

⁵⁴ Bogdan I., *Doc. II*, p. 462-3; vezi și Hurmuzachi, *Doc. II*, p. 503.

⁵⁵ Cerna-Rădulescu, Al. și Câmpeanu V., *op. cit.*, p. 24-25.

Din aceleași gânduri a izvorât și întemeierea celei dintâi episcopii ortodoxe a românilor din Transilvania, care tot lui Ștefan cel Mare i se datorește. Împăcându-se în 1475 cu Matiaș Corvin, regele ungarilor, acesta i-a dăruit două „moșii de adăpost”: Cetatea de Baltă și Ciceul, împreună cu 60 de sate dimprejurul lor. Pentru nevoile sufletești ale locuitorilor acestor sate a fost constituită la Vad, pe Someș, o obște monahală condusă de un egumen, unde Ștefan a înălțat și o biserică de piatră, existentă și azi, care a devenit leagănul celei mai vechi episcopii a românilor ortodocși de peste munți. Când și cine a fost cel dintâi episcop de Vad, nu se știe; primele nume de episcopi ai Vadului apar abia în vremea lui Petru Rareș. Ceea ce trebuie reținut este faptul că Ștefan cel Mare a dat românilor din Ardeal „singurul mijloc de înțelegere, de recunoaștere întru sine pe care-l puteau avea: Biserica”⁵⁶.

Pentru evlavia lui Ștefan cel Mare și sprijinul neconținut dat Bisericii grăiesc și numeroasele dării, privilegiile și scutiri acordate mănăstirilor moldovenești, în mare majoritate ctitorite de el. Aproape 100 de sate, din cele 400 cunoscute din documentele vremii, se găseau în stăpânirea mănăstirilor⁵⁷.

De o atenție deosebită din partea credinciosului voievod s-au bucurat mai ales mănăstirile Bistrița, Moldovița, Neamțul, Probota, Voroneț, Humor, Tazlău, Dobrovăț și, în mod deosebit, Putna, cea mai de seamă ctitorie a sa⁵⁸.

Înzestrarea mănăstirilor cu moșii a constituit în același timp și o contribuție la întărirea bazei economice a Moldovei, precum și un sprijin în tendința de centralizare a Statului, prin îngrădirea puterii marii boierimi. Amintind că reprezentanții Bisericii „erau incomparabil mai strâns legați de dezvoltarea producției de mărfuri decât restul feudalilor”, istoricul Barbu T. Cămpina menționează că „un domeniu mănăstiresc (cel al Pobratei) ne oferă unicul caz cunoscut de producție cerealiară **organizată în vederea exportului** peste hotare, din toată Moldova veacului al XV-lea”, subliniind că „în genere, printre domeniile ale căror privilegii domnești cuprind clauze speciale cu privire la negoțul întins practicat de stăpânii lor, cele mănăstirești precumpănesc în chip izbitor”⁵⁹. Multe din satele și moșiile

⁵⁶ Iorga N., *Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul și Mitropolia Ardealului*, Extras din ARMSI, seria II-a, tom. XXVII, București, 1904, p. 1.

⁵⁷ Ursu I., *Ștefan cel Mare*, București, 1925, p. 340.

⁵⁸ Pentru amănunte a se vedea *art. cit.*, din rev. BOR, an LXXII, 7, (iulie), 1954, p. 710-711.

⁵⁹ Cămpina, Barbu T., *Cercetări cu privire la baza socială a puterii lui Ștefan cel Mare*, în vol. *Studii cu privire la*

dăruite mănăstirilor erau cumpărate de Ștefan cel Mare de la diferiți boieri, înțelegând astfel să întărească feudele bisericesti, în detrimentul boierimii feudale. El încearcă – și reușește într-o măsură apreciabilă – să rezolve și problema mănăstirilor aflate sub stăpânirea feudală a câte unui boier, cumpărându-le și dăruindu-le altor mănăstiri, cum a fost cazul cu o mănăstire „din sus de Tamaș”, cumpărată de la Șteful din Tamaș în 1466 și dăruită mănăstirii Bistrița⁶⁰, cu satul Voitin, în care se afla și o mănăstire, cumpărat de la Bogdan Voitin și frații lui și dăruit ctitoriei sale de la Putna⁶¹, sau cu o mănăstire de la Răcătău, în hotarul Horgeștilor, cumpărată de Ștefan cel Mare de la feciorul Petei Huhule și dăruită mănăstirii Tazlău⁶².

Înzestrarea mănăstirilor cu moșii de către Ștefan cel Mare, este apreciată de unii de istorici și ca „măsură de prevedere pentru viitor”. Încredințând Bisericii domenii întinse, marele Domnitor știa că le încredințează pe mâini bune. Timpurile puteau fi nestatornice. Domnii viitori puteau abuza de pământurile statului și de dreptul lor de a face danii. Moșiile încredințate Bisericii aveau să rămână neatinse. Minunata gospodărie a harnicilor călugări va face ca prețul lor să sporească; din economiile realizate se vor cumpăra bunuri noi, și în ziua când statul va fi vrednic a-și lua pe seamă și grija culturii naționale, Biserica, cu o sublimă abnegație, îi va pune la dispoziție sutele de miloane, depozit pe care cu atâta sfințenie îl păstrase în curs de patru sute de ani⁶³.

Tradiția consemnată de cronicarul Ion Neculce spune că „Ștefan Vodă cel Bun ... câte războaie au bătut, atâtea mănăstiri cu biserici au făcut”⁶⁴. Într-adevăr, nici unul dintre domnii Țărilor Românești n-a înălțat atâtea locașuri de închinăciune ca Ștefan, dovedind și prin aceasta cât de puternică era credința sa.

Mănăstirile și bisericile care pomenesc de ctitor pe Ștefan cel Mare se pot grupa în trei categorii: I) cele care se datoresc exclusiv binecredinciosului domn; II) cele existente de mai înainte sau din timpul domniei lui, la care el a făcut biserici noi sau diferite îmbunătățiri și III) cele cărora le-a făcut numai danii. La acestea se pot adăuga cele ctitorite în timpul domniei lui Ștefan de rudele lui, de boieri și de unii călugări ajutați

Ștefan cel Mare, Ed. Academiei, (București), 1936, p. 72, în text și în nota 2. (Apărută și în extras).

⁶⁰ Costăchescu M., *Documente moldovenesti de la Ștefan cel Mare*, Iași, 1933, p. 66.

⁶¹ Bogdan I., *op. cit.*, I, p. 430.

⁶² Idem, *ibidem*, I, p. 403.

⁶³ Rășcanu Petru, prof. univ., *Centenarul lui Ștefan-Vodă*, în rev. „Albina”, an VII, nr. 44-45, 1-8 august 1904, p. 1069.

⁶⁴ *Op. cit.*, p. 105.

de el.

I. Mănăstirile și bisericile care se datoresc exclusiv lui Ștefan cel Mare. După un an de la cucerirea Chilie, în vara anului 1466, s-a început construirea mănăstirii **Putna**, care a durat trei ani, fiind sfințită după biruința asupra tătarilor, la 3 septembrie 1469, în prezența domnului și a marilor boieri, slujba fiind săvârșită de mitropolitul țării, Teoctist, de episcopul de Roman, Tarasie și de 62 de preoți și diaconi. Se crede că meșterii zidari au fost sași, din Ardeal. Potrivit hotărârii lui Ștefan cel Mare, mănăstirea Putna avea să fie locul său de veșnică odihnă. El a făcut acestei mănăstiri danii foarte numeroase, care, după cum se poate constata din documentul de întărire a celor din 6 februarie 1503, constituiau o imensă bogăție. În acest sfânt locaș a fost înmormântat strălucitul cârmuitor al Moldovei, și tot aici se găsesc și mormintele soțiilor lui, Maria de Mangop și Maria Voichița, precum și mormintele a doi fiii, Bogdan și Petru; de asemenea, mormântul mitropolitului Teoctist. Aci s-au mutat, de la Bistrița, călugării caligrafii și tot aci au fost hărăzite numeroase manuscrise și obiecte de artă, care fac parte astăzi din comoara artistică a poporului nostru. Clădirea actuală a mănăstirii este mult schimbată față de cea din vremea lui Ștefan cel Mare; a fost refăcută în veacul al XVII-lea, sub domnitorii Gheorghe Ștefan și Istrati Dabija și restaurată în veacul al XVIII-lea, după un cutremur, de mitropolitul Iacov.

Mănăstirea Putna a fost singurul locaș de închinăciune înălțat de Ștefan cel Mare în răstimp de 30 de ani, în prima lui perioadă de domnie. Numai când trece în defensivă, având oarecum asigurată liniștea la hotare, începe să zidească numeroase biserici, pe locurile pe unde l-au purtat armele sau de care era legată vreo amintire scumpă inimii lui.

Între 8 iulie (ziua Sfântului Procopie) și 13 noiembrie 1487, Ștefan a înălțat biserica din **Bădăuți** (azi Milișăuți), nu departe de Rădăuți, cu hramul Sfântului Mucenic Procopie, care i-a ajutat să învingă, la Râmnicul Sărat, pe Țepeluș. Tabloul votiv reprezenta pe Ștefan, însoțit de familia sa și asistat de Sfântul Procopie, prezentând biserica lui Hristos. Această biserică a fost distrusă cu dinamită de armata austro-ungară, în timpul primului război mondial.

Tot în 1487 a fost construită și biserica din **Pătrăuți**, ținutul Sucevei, cu hramul Înălțarea Sfintei Cruci. Astăzi este tencuită în întregime pe dinafară, având numai în dreptul sânuirilor și la turlă un bandou de plăci pătrate de pământ smălțuit verde. Tabloul votiv se găsește pe un al doilea strat de picturi: Ștefan prezintă biserica lui Hristos, fiind însoțit de un sfânt

încoronat, care ar putea fi Sfântul Constantin. Este cea mai mică biserică din cele zidite sub domnia lui Ștefan cel Mare. Se crede că a fost mănăstire de călugărițe, destinată îngrijirii răniților din războaie.

Biserica **Sfântul Ilie**, de lângă Suceava, a fost începută la 1 mai 1488, fiind terminată în același an, la 15 octombrie. Pictura votivă reprezintă pe Ștefan însoțit de Sfântul Ilie prezentând biserica Mântuitorului, iar alături se văd alți doi voievozi, probabil fiii lui și doamna.

Biserica domnească din Vaslui, cu hramul Sfântul Ioan Botezătorul, a fost zidită în 1490, între 27 aprilie și 20 septembrie, în amintirea vestitei biruințe împotriva lui Soliman Hadâmbul. Ea a reținut în mod deosebit atenția lui Paul de Alep, însoțitorul patriarhului Macarie, care a vizitat Vasluiul în 1650. Surpându-se în decursul vremii, a fost zidită din nou, în 1820 de Maria de Cantacuzino, soția marelui logofăt Costache Ghica. Din vechea biserică n-a mai rămas decât soclul de piatră cu profil și poate primul rând de cărămizi.

În anul următor, 1491, se începe zidirea bisericii **Sfântul Nicolae din Iași**, care a fost terminată abia în 1493. A fost înălțată de Ștefan, după cum se spune în pisanie, „spre desufleția repausaților moși și părinți și a fratelui nostru și pentru sănătatea Domniei noastre ș-a fiilor noștri”. Ea a jucat un rol însemnat în istoria politică a Moldovei, căci fiind în preajma curții domnești zidită de Lăpușneanu, a slujit sute de ani ca altar de ungere a domnilor la suirea lor în scaun, după mutarea capitalei la Iași. Nu se poate preciza în ce măsură actuala biserică mai păstrează ceva din cea zidită de Ștefan cel Mare, restaurată de Antonie Ruset Vodă în 1676 și reconstruită din temelie după planurile arhitectului Lecompte de Noüy, la începutul secolului nostru.

După Neamț și Dobrovăț și alături de Tazlău, biserica **Sfântul Gheorghe din Hârlău**, zidită între 1 mai și 28 octombrie 1493, este cea mai mare din bisericile lui Ștefan. E foarte probabil ca frescele din interiorul bisericii să fie cele de la început.

Biserica din **Borzești**, de pe Trotuș, cu hramul Adormirea Maicii Domnului – satul în care, după tradiție, s-ar fi născut și ar fi copilărit Ștefan cel Mare – a fost zidită între 9 iulie 1493 și 12 octombrie 1494.

Biserica **Sfântului Nicolae din Dorohoi**, vechea catedrală a orașului, a fost construită în anul 1495. A fost restaurată în vremea din urmă și păstrează, în naos, o interesantă pictură, care se crede că este cea de la început.

Biserica din **Huși**, până de curând episcopală, cu hramul Sfinților

Apostoli Petru și Pavel, a fost zidită tot de Ștefan cel Mare, în același an ca și cea din Dorohoi, 1495. În urma deselor transformări și refaceri – ultima în 1910 – nu se mai poate recunoaște nimic din biserica marelui voievod.

La împlinirea a 20 de ani de la crâncena luptă de la **Războieni**, în 1496, Ștefan cel Mare a ridicat pe locul unde s-a dat această luptă o biserică, „pentru pomenirea și pentru sufletul tuturor binecredincioșilor creștini care au pierit aici”, după cum mărturisește prin pisanie. N-au rămas urme de pictură; în 1912 s-a făcut o zugrăveală cu șablon, lipsită de orice gust artistic.

Tot în 1496 a fost construită și biserica **Popăuți**, lângă Botoșani. La început a fost o biserică de mir și numai în veacul al XVIII-lea a fost transformată în mănăstire. Este una din rarele biserici din veacul al XV-lea care și-a păstrat clopotnița.

Biserica din **Piatra**, cu hramul Nașterii Sfântului Ioan Botezătorul, construită la 15 iulie 1497 și 11 noiembrie 1498, s-a păstrat aproape intactă, cu excepția picturii, constituind o grăitoare dovadă a rațiunii și bunului gust în materie de arhitectură al meșterilor de pe vremea lui Ștefan cel Mare. Și aici, ca și la Popăuți, s-a păstrat clopotnița.

La **Volovăț** (Bucovina), unde după tradiție, ar fi fost o biserică de lemn ridicată de Bogdan întemeietorul, Ștefan cel Mare a pus să se zidească o mănăstire (1500-1502), biserica având hramul Înălțării Sfintei Cruci.

La 8 septembrie 1503, Ștefan începe construirea ultimei sale biserici, cea de la **Răusenii** (Bucovina), terminată, însă, la două luni și jumătate după moartea sa (18 septembrie 1504), de fiul său, Bogdan Voievod. Acest sfânt locaș a fost clădit, după cum se menționează în pisanie, pe locul „unde a fost tăiat capul tatălui său Bogdan Voievod” și de aceea i-a și dat hramul de „Tăierea capului Sfântului și Slăvitului Prooroc, Întemernicitorului Ioan”.

Pentru mănăstirile și bisericile menționate mai sus se știe exact data construirii, datorită pisaniiilor. Mai sunt însă și altele pentru care, din lipsă de documente, nu se poate face o precizare cronologică.

E cazul – în primul rând – **Bisericii Albe din Baia**, cu hramul Sfântului Mare Mucenic Gheorghe, care se presupune a fi fost clădită la puțin timp după 1467, anul când Ștefan cel Mare biruise pe unguri. Până în 1898, când a fost dărâmată, mai exista, la **Râmnicul Sărat**, o biserică zidită de Ștefan cel Mare, în amintirea biruinței asupra lui Radu cel Frumos, reparată la 1704, pe vremea lui Constantin Brâncoveanu. În pisania din 1704, care se păstrează încă, se spune că „această sfântă și dumnezeiască biserică... fost-au făcută de Ștefan Vodă cel Bun de la Moldova”. Nu se

arată însă la ce an; se presupusese că în anul următor luptei de la Râmnic, 1474. Se știe, de asemenea, că Ștefan a înălțat o biserică, Sfântul Nicolae, și în Cetatea **Chiliei**, probabil în anul 1482. Tot lui i se datorește, după cum am mai amintit, și biserica mănăstirii de la **Vad**, pe Someș în apropierea cetății Ciceului, biserică existentă și azi.

II. Mănăstiri existente de mai înainte sau din timpul domniei lui, la care a făcut biserici noi sau diferite îmbunătățiri. În timpul 1488, la **Voroneț** (Bucovina), pe locul unde există de mai înainte o mănăstire de lemn, condusă pe la 1471 de un egumen Misail, și unde tradiția spune că ar fi trăit Daniil, Ștefan cel Mare a construit o mănăstire nouă, cu biserică de zid, cu hramul Sfântul Gheorghe. Farmecul acestei mănăstiri îl dă mai ales pictura, care în cea mai mare parte este chiar din vremea marelui domnitor. În pronaos se găsește mormântul călugărului sfânt Daniil, acoperit cu o piatră pe care se poate constata măiestria artei sculpturale din vremea lui Ștefan. La fel de frumos ornamentate sunt și celelalte morminte din biserică.

Deși la 1 februarie 1481 Ștefan cel Mare dăruiește mănăstirii **Tazlău**, două sate, Borileștii și Drăgătoteștii din Câmpul lui Dragoș, totuși el ajunge ctitor al acestui sfânt locaș cu cinsprezece ani mai târziu, în 1496, când din porunca lui se construiește o nouă biserică, de zid, terminată la 8 noiembrie 1497. Pictura actuală dinlăuntru datează din 1859.

La mănăstirea **Neamțului**, în locul vechii ctitorii a voievodului Petru al Mușatei, Ștefan a înălțat o frumoasă și trainică biserică, „întru slava sfintei și slăvitei de la pământ la cer Înălțări” a Domnului, cum se arată în pisanie, care cuprinde și o neobișnuită rugăciune de exteriorizare a adâncii evlavii de care era stăpânit binecredinciosul domn: „Și tu, Stăpâne, acoperă-ne cu mila ta, de acum și până în veac”. Sfințirea acestui măreț locaș de închinăciune a avut loc la 14 noiembrie 1497, deci după biruința din Codrul Cosminului. Mănăstirea Neamț a primit din partea noului ctitor al ei și numeroase danii și privilegii, pentru care a cerut egumenului și călugărilor „să ne cânte nouă și doamnei noastre Maria o liturghie la toate sfintele duminici până ce vom fi în viață, iar după moartea noastră să ne cânte în fiecare miercuri sara un parastas, iar joia o liturghie până în veac, cât va sta această sfântă mănăstire”.

De ctitoria lui Alexandru cel Bun, **mănăstirea Bistrița**, Ștefan cel Mare și-a legat numele prin clopotnița cu paraclis care, cu unele renovări și adause, dănuiește și astăzi. „A zidit această clopotniță și biserica așezată într-însa – cum se arată în pisanie – întru numele Sfântului Mucenic Ioan cel Mare din Cetatea Albă, pentru rugăciunea sa și a doamnei sale Maria și a

copiilor lor în anul 7006 (1498) și tot în acel an le-a și săvârșit în luna septembrie 13 zile”.

Pentru una din cele două mănăstiri existente spre sfârșitul secolului a XV-lea la **Dobrovăț** (în ținutul Vasluiului), și anume pentru cea cu hramul Pogorării Duhului Sfânt, evlaviosul domn a zidit o nouă biserică, de zid, începută la 27 aprilie 1503 și terminată în 1504, cu două luni și ceva înainte de moartea lui. Este penultima biserică din cele zidite sub domnia sa. Mănăstirea Dobrovăț a fost închinată, de Vasile Lupu, Sfântului Munte, unde se găseau numeroase dovezi de pietate din partea ilustrului său înaintaș în domnie.

Dintre mănăstirile din Sfântul Munte, Ștefan cel Mare a arătat o deosebită grijă față de **Zografu**, căreia i-a făcut numeroase îmbunătățiri și dani de preț: în 1471 a reparat bolnița; în 1475 a construit un „turn de corăbii” (un fel de far), iar mai târziu, în 1495, a zidit trapeza; mănăstirea Zografu primea anual din partea voievodului moldovean, încă din 1466, câte un mertic de 100 de galbeni ungurești, la care a adăugat începând din 1471, încă un mertic anual de 500 de aspri. În schimb, Ștefan cerea călugărilor din această mănăstire – după cum am mai amintit – următoarele: „Înainte de toate să mă scrie pe domnia mea la sfânta proscomidie, după obiceiul sfinților părinți și după așezământul sfintei biserici, și să scrie lângă domnia mea și pe doamna mea și pe copiii noștri de Dumnezeu dăruți Alexandru și Elena; și să stea la sfântul pomelnic cum este scris. Și iarăși, până ce Dumnezeu Atotțiitorul se va îndura cu noi și vom fi în viață... sfânta biserică să ne cânte sâmbătă seara paraclis și duminica la prânz să se dea băutură, marțea să ni se cânte sfânta liturghie și la prânz să se dea băutură. Și să mă mai pomenească în fiecare zi la vecernie și la pavecerniță și la miezonoptică (în traducerea pe care o reproduc, „miezul nopții” n. n.) și la utrenie și la liturghie și la sfânta proscomidie și unde mai este obiceiul sfintei și dumnezeieștii biserici, precum e învățătura sfinților părinți; iar în pomelnic să ne pomenească după așezământ. Acestea să ni se cânte până ce vom fi în viață. Iar după trecerea anilor noștri și după sfârșitul vieții noastre, în anul întâi să ni se facă și să ni se cânte sfântul prohod, de către sobor; apoi slujbele de ziua a treia, a noua, a douăzecea și a patruzecoa, de o jumătate de an și de un an. Iar după trecerea unui an, să ni se cânte într-o zi din an, de către sobor, pentru mântuirea sufletului; seara parastas cu colivă și băutură, iar dimineața sfânta liturghie cu colivă; iar la prânz băutură, spre mângâierea

fraților. Aceasta să rămâie așa, câtă vreme va sta și sfânta mănăstire”⁶⁵. Aceste mărturii documentare reflectă ca și multe altele „grija și minuțiozitatea pe care o punea încă din tinerețe evlaviosul voievod în raporturile sale cu biserica”⁶⁶. „Pe peretele de onoare al salonului (pentru primirea oaspeților, din mănăstirea Zografu) stă, în rând cu marii ctitori, Ștefan cel Sfânt și Mare, voievodul Moldovei”, notează preotul și scriitorul Gala Galaction, în jurnalul său de călătorie la Sfântul Munte⁶⁷. „Am cercetat cele două biserici alăturate – notează mai departe Gala Galaction – am privit icoana Sf. Gheorghe, patronul mănăstirii, am sărutat sfintele relicvii și am citit (pe o pagină mare grecească, pusă în cadru și prinsă de un pilastru) toată minunata istorie care l-a făcut pe Ștefan al Moldovei, ctitor vecinic pomenit al acestui sfânt locaș”⁶⁸.

Dintre celelalte mănăstiri din Sfântul Munte care pomenesc pe Ștefan printre ctitori este de amintit aici mănăstirea **Sfântul Pavel**, căreia – după cum mărturisesc două inscripții aflate la această mănăstire – în 1500 marele voievod al Moldovei „i-a dăruit banii cuveniți pentru a se aduce apă la mănăstire prin conductă și a pus să se zidească o fântână și un baptisteriu”⁶⁹.

III. Mănăstiri cărora Ștefan cel Mare le-a făcut numai danii.

Dintre mănăstirile cărora Ștefan le-a făcut diferite danii, **Probota** s-a bucurat într-o mai mare măsură de mila domnescă, întrucât aici a fost înmormântată mama gloriosului voievod, doamna Maria-Oltea. Mănăstirii **Moldovița**, întocmai ca și Pobratei, i se confirmă prin acte deosebite vechile proprietăți pe care le stăpânea de pe vremea lui Alexandru cel Bun, fiind miluită și cu alte numeroase danii. De asemenea, mănăstirea **Humor**, precum și mănăstirea de călugărițe de la **Horodnic**, care, la 16 martie 1490, se închină de bună voie mănăstirii Putna. Pentru toate daniile făcute acestor mănăstiri, Ștefan cel Mare era pomenit în rândul ctitorilor.

Mai toate mănăstirile din Sfântul Munte s-au bucurat, la rândul lor, fie de vreun ajutor bănesc, fie de danii constând din obiecte de cult, broderii și țesături sau manuscrise.

Biserici atribuite lui Ștefan cel Mare. În dragostea lui nemărginită

⁶⁵ Bogdan I., *op. cit.*, p. 99-103. Textul traducerii, după Giurgescu, Constantin C., *op. cit.*, II, 1, p. 93.

⁶⁶ Giurgescu, Constantin C., *ibidem*.

⁶⁷ Galaction, Gala, *În grădinile Sf. Antonie*, (Edit.) „Vremea”, București, (1942), p. 193.

⁶⁸ Pag. 196.

⁶⁹ Turdeanu, Emil, *Legăturile românești cu mănăstirile Hilandar și Sfântul Pavel de la Muntele Athos*, în rev. „Cercetări literare”, IV (1940), p. 68. Cf. Bodogae Teodor, Preot Dr., *Ajutoarele românești la mănăstirile din Sfântul Munte Athos*, Sibiu, 1940, (Seria didactică nr. 11), p. 259.

față de marele Ștefan, despre care știa că a fost „un om minunat, un sfânt cum nu mai poate răsări altul... , izvorul a toată vitejia... , fântâna tuturor dreptăților... , marea bunătăților”,⁷⁰ poporul i-a atribuit și unele fapte pe care nu le-a săvârșit, precum și unele biserici pe care nu le-a înălțat; mai toate sfintele locașuri despre care nu se știa de cine au fost ctitorite erau puse pe seama lui Ștefan. În lipsa documentelor, chiar și unii cercetători sunt înclinați să atribuie lui Ștefan anumite ctitorii, în urma concluziilor trase din anumite conjuncturi, asemănări și deducții.

Din numeroasele biserici atribuite marelui ctitor, cele mai des pomenite sunt: biserica din **Scânteia** (din fostul județ Vaslui); biserica din **Scheia** (din fostul județ Roman); biserica din **Florești** (din fostul județ Tutova); biserica din **Cotnari** (din fostul județ Iași); biserica din **Stroiști** (din fostul județ Fălțiceni); **Căpriana**- Lăpușna; fosta mănăstire **Bisericani** din fostul județ Neamț.

Biserici ale rudelor lui Ștefan cel Mare și ale marilor dregători din vremea sa. Pentru o cât mai completă listă a bisericilor zidite în vremea lui Ștefan cel Mare, amintim și pe cele ale rudelor sale și ale dregătorilor lui. Unul dintre fiii săi, Alexandru, născut din căsătoria cu Evdochia, sau – după pomelnicul de la Bistrița – dintr-o legătură din tinerețe a lui Ștefan cu o oarecare Marușca, a ctitorit la 1491 în **Bacău**, biserica „Adormirea Maicii Domnului”. Șendrea, cumnatul lui Ștefan, a făcut la **Dolhești**, pe Siret, o bisericuță, în care a fost înmormântată soția sa Maria, la 27 martie 1486, și el însuși. La **Bălinești**, în fostul județ Dorohoi, credinciosul logofăt al lui Ștefan, Ioan Tăutul, și-a construit și el biserica sa. În 1502 pârcălabul de Suceava, Luca Arbure, a ridicat, de asemenea, o biserică în satul natal Solca de Jos, al cărui nume a fost schimbat apoi în **Arburea**. Mai sunt și alte locașuri de rugăciune presupuse a fi înălțate în timpul domniei lui Ștefan cel Mare, dar, pentru dovedirea lor, nu avem documente temeinice⁷¹.

⁷⁰ Iorga N., *Istoria lui Ștefan cel Mare*, p. 306.

⁷¹ Pentru ctitoriile din vremea lui Ștefan cel Mare, v.: Istrati, C. I., Dr., *Biserica și podul Borzesci și O ochire relativă la bisericile zidite de Ștefan cel Mare*. (Cu 21 de figuri în text și 28 stampe), Extras din **ARMSI**, seria II, tom. XXVI, București, 1904, 76 p. + 28 pl. ; Ghibănescu Gh., *Ștefan cel Mare. Personalitatea lui religioasă*, Iași, 1904, 35 p. (Extras din „Viitorul”, revistă religioasă și didactică, Iași, an VI, nr. 20-21, 1 iulie 1904, p. 1-5); Mironescu, Vladimir St. M., *Mănăstirile și bisericile întemeiate de Ștefan cel Mare Voievod. Cercetate și rânduite în mod cronologic...*, Cernăuți, 1908, 30 p + 1h. ; Chiriac, N. D., Dr., *Ctitoriile lui Ștefan cel Mare Domnul Moldovei (1457-1504)*, Câmpulung-Muscel, 1924; Balș G., *Bisericile lui Ștefan cel Mare*, București, 1926, 331 p. (**BCMI**, an XVIII, 43-46, 1925); Iorga N., *Istoria Bisericii românești*, ed. a II-a, vol. I, București, 1928, p. 98-104; Giurgescu Constantin C., *Istoria românilor*, II, 1, București, 1937, p. 89-100. Pentru o bibliografie mult mai completă, v. Bratu Daniela, *Bibliografie selectivă*, în vol. *Ștefan cel Mare...*, Studiu de Dr. Horia Ursu, Bibliografia de ..., București, 1957 (Biblioteca Centrală de Stat a R. P. R.), p. 66-70.

În ceea ce privește arhitectura, prin bisericile construite în timpul domniei marelui Ștefan s-a creat un stil propriu, stilul lui Ștefan cel Mare, rezultat din cerințele cultului ortodox, prin îmbinarea a două influențe: cea bizantină, preponderentă, și cea gotică. Calitățile mai de seamă ale stilului bisericilor lui Ștefan cel Mare, care au format punctul culminant al artei noastre moldovenești, sunt „rațiunea, bunul simț, cumpătarea, ingeniozitatea în soluțiile tehnice și în general echilibrul în tot întregul clădirii”⁷².

Pictura bisericilor din timpul lui Ștefan – care se mai păstrează fragmentar numai în câteva – este aproape exclusiv bizantină, fiind executată de meșterii vremii după regulile „erminei” (manualul de pictură bizantin). Deși nu poate fi vorba de originalitate, se constată totuși, în puținele biserici în care a mai rămas, că este făcută „cu deosebită luare aminte și cu o precizie, cu o siguranță de colorit, cu o cinste de procedare vrednice de toată lauda”⁷³. Bisericile erau pictate numai în interior, obiceiul de a se zugrăvi pereții exteriori fiind introdus sub Petru Rareș, sau poate, sub Ștefăniță.

Sculptura în lemn, folosită în arta bisericească din Țara Românească în veacul al XV-lea, în Moldova apare abia în veacul al XVI-lea.

În schimb, arta lucrării obiectelor de argint, cunoscută în Țara Românească încă din vremea lui Mircea cel Bătrân, a apărut în Moldova în vremea lui Ștefan cel Mare⁷⁴. Cădelnița de argint aurit, dăruită de Ștefan Mănăstirii Putna la 12 aprilie 1470, readusă anul trecut de la Moscova cu „Tezaurul”, ripida de argint aurit dăruită aceleiași mănăstiri la 14 ianuarie 1497, ca și panaghiarul aflător la Mănăstirea Neamțului, sunt obiecte care denotă o rară măiestrie artistică, printre multe altele care ne-au rămas de la el.

Arta prelucrării metalelor prețioase este reprezentată de asemenea și prin numeroase obiecte ferecate sau îmbrăcate în aur și argint, cruci de lemn, icoane și mai ales evanghelii (manuscrite).

Domnia lui Ștefan cel Mare constituie un moment culminant și în domeniul țesăturilor și broderiilor bisericești, așa cum se constată din epitrahilele rămase din vremea lui, perdele de biserică, acoperăminte de mormânt, epitafe, antimise, nebedernițe și altele. La mănăstirea Putna exista cel mai însemnat atelier al vremii pentru confecționarea țesăturilor și broderiilor bisericești, de o deosebită valoare artistică. Unele din ele au putut

⁷² Balș G., *op. cit.*, p. 272. Despre arhitectura bisericilor lui Ștefan cel Mare vezi, mai pe larg, capitolul respectiv din studiul *Ștefan cel Mare...*, publicat în rev. **BOR**, an LXXII (1954), 7, p. 713-715.

⁷³ Iorga N., *Istoria românilor în chipuri și icoane*, Craiova, 1921, p. 205.

⁷⁴ Idem, *Vechea artă religioasă la români*, Editura Episcopiei Hotinului, (Vălenii de Munte), 1934, p. 69.

fi admirate în expoziția „Ștefan cel Mare și epoca sa”, organizată în sala „Dalles” cu prilejul sărbătoririi a 500 de ani de la înscăunarea lui Ștefan ca domn al Moldovei, îndeosebi epitrahilul de la mănăstirea Dobrovăț, cu portretul lui Ștefan cel Mare și al soției sale Maria sub două grupe de sfinți, epitaful mănăstirii Dobrovăț, început sub Ștefan cel Mare și terminat sub Bogdan și, mai ales, acoperământul de mormânt al Mariei de Mangop, care prin finețea lucrului și a desenului ca și prin armonia și eleganța coloritului este una din cele mai frumoase țesături din lume. Aceste prețioase opere de artă au fost readuse în țară, de la Moscova, odată cu celelalte valori artistice care fuseseră evacuate cu prilejul primului război mondial. Nu mai puțin valoroase sunt și epitafele din 1484 și 1494 de la mănăstirea Moldovița, cele două antimise dăruite de Ștefan mănăstirii Putna la 20 martie 1481⁷⁵, precum și o serie de perdele de biserică, una din ele înfățișând, ca și epitrahilul amintit, pe Ștefan, cu ultima sa soție, Maria, fiica lui Radu cel Frumos.

Pentru săvârșirea slujbelor în numeroasele biserici înălțate în vremea lui Ștefan cel Mare era nevoie și de textele slujbelor rituale. De aceea, arta caligrafiei căpătase un mare avânt. Călugări harnici copiau cu răbdare manuscrisele necesare cultului divin, îndeosebi la mănăstirea Putna, multe din ele fiind poruncite chiar de domn. Astfel, în această mănăstire a copiat Paladie monahul, în 1488, un evangheliar slavon, și tot aici a scris, în 1502, Filip ieromonahul, evangheliarul dăruit de Ștefan mănăstirii Zografu din muntele Athos, astăzi la Biblioteca Națională din Viena⁷⁶. În schimb, la Zografu se găsește astăzi evangheliarul cumpărat în 1495 de Ștefan Vodă pentru biserica din Borzești. În vechea mănăstire de la Neamț găsim între 1493 și 1500 pe ierodiaconul Teodor Mărișescul, de la care s-au păstrat patru manuscrise; două dintre ele au fost lucrate la cererea lui Ștefan cel Mare, fiind destinate unor locașuri de închinăciune mai puțin înzestrate: unul, evangheliarul din 1493 – acum în Biblioteca de Stat din München – a fost dăruit bisericii din Cetatea Hotinului, iar altul, necunoscut până acum la noi, a fost copiat pentru mănăstirea Moldovița⁷⁷.

Textele manuscriselor, copiate cu pană de găscă cu roșu și negru, erau

⁷⁵ Turdeanu Emil, *La broderie religieuse en Roumanie – les épitaphioi moldaves aux XV-e et XVI-e siècles*, în rev. „Cercetări literare”, IV (1940), p. 183-187.

⁷⁶ Dintr-un reportaj publicat de Visconti C. în ziarul „Informația Bucureștiului” (nr. 1210, din 25 iunie 1957, p. 2), sub titlul *Din „secretele” unei mari biblioteci*, aflăm că Biblioteca Centrală de Stat a R. P. R. a obținut un microfilm după acest evangheliar. „Dacă examinezi microfilmul cu lupa, rămâi uimit de negrita frumusețe a miniaturilor cu care sunt împodobite mai toate paginile acestui evangheliar”.

⁷⁷ Privitor la numeroasele manuscrise din epoca marelui voievod vezi: Turdeanu Emil, *Manuscrise slave din timpul lui Ștefan cel Mare*, în rev. „Cercetări literare”, an V (1943), p. 99-240+XIII pl.

scrise cu toată măiestria, însă tot farmecul lor consta în decorare. Miniaturile, frontispiciile și inițialele, foarte variate ca desen și colorit, sunt printre cele mai frumoase ale genului, constituind opere de artă desăvârșită, cu nimic inferioare celor mai reușite din întreaga lume. Miniaturile, pe un fond bronzat sau roșu de purpură, înfățișau, în chenare de portaluri împodobite cu flori, chipurile evangheliștilor, scene din viața Mântuitorului sau chiar chipul voievodului, ca evangheliarul de la Humor, de pildă, în care Ștefan cel Mare este înfățișat în linii sigure, realiste, oferind Maicii Domnului, protectoarea mănăstirii, evanghelia copiată din porunca lui.

Atât de minunate sunt manuscrisele ieșite din pana călugărilor moldoveni în acele timpuri, încât ele servesc de model tuturor caligrafilor de limbă slavă din veacurile XV și XVI. Cunoscutul slavist A. I. Iațimirschi afirmă că „în a doua jumătate a secolului al XV-lea și la începutul secolului al XVI-lea, stilul moldovenesc domină în manuscrisele rusești”⁷⁸.

Într-adevăr, manuscrisele executate în ținuturile apusene ale Rusiei în acele secole „sunt pur și simplu copii după cele moldovenești”⁷⁹, iar vignetele, inițialele și chenarele desenate de călugării moldoveni își găsesc mereu imitatori printre călugării ruși. Cel mai vechi manuscris rusesc care ilustrează această influență directă este un Triod, copiat în 1466 și păstrat în Biblioteca publică din Leningrad⁸⁰. De asemenea – potrivit afirmației savantului rus A. Sobolevschi – la Cracovia, în tipografia lui Fiol Schweipolt, s-au tipărit în 1491 primele cărți religioase slavone, după „texte de origine românească”⁸¹, aduse din Moldova lui Ștefan cel Mare. Și cele dintâi matrițe tipografice folosite la Moscova au avut ca modele manuscrise rusești, fie copiate direct după altele moldovenești, fie traduse și caligrafiate sub vădita influență a stilului moldovenesc, realizat de ucenicii lui Gavriil Monahul de la mănăstirea Neamț.

În timpul și la curtea lui Ștefan cel Mare găsim și începuturile istoriografiei românești. Gândindu-se să lase urmașilor săi amintirea străduințelor și faptelor sale, Ștefan a însărcinat un cărturar de la curte – probabil un cleric monah – să scrie în limba oficială a statului, cea slavonă, cronică țării, cu toată obiectivitatea istorică. Din cercetările de până acum ale specialiștilor s-a ajuns la concluzia că originalul acestui letopiseț s-a

⁷⁸ Cf. Ciobanu St., *op. cit.*, vol. I, p. 48.

⁷⁹ Bogdan Damian P., *Între români și ruși*, în „Analele Româno-Sovietice”, nr. 2, 1946, p. 264-265.

⁸⁰ Idem, *Ibidem*.

⁸¹ Cf. Ciobanu St., *op. cit.*, p. 49.

pierdut, păstrându-se numai în copie în limba germană – presupusă fidelă – făcută de medicul municipal al orașului Nürnberg, Hartmann Schedel, și descoperită nu demult în Biblioteca de Stat din München de învățatul polon Olgierd Görka, precum și în versurile amplificate cunoscute sub denumirile de „Letopisețul de la Bistrița” și „Letopisețul de la Putna”, descoperite de învățatul slavist I. Bogdan. În urma argumentelor aduse în vremea din urmă, s-a emis părerea că aceste versiuni n-au fost scrise la mănăstirile respective, cum a presupus profesorul I. Bogdan bazându-se pe unele amănunte locale, ci la curte, și deci, numirile date de el sunt improprii. În orice caz, este foarte probabil ca cei care le-au scris să fi fost călugări care aparțineau canonic de acele mănăstiri⁸².

Evlavia lui Ștefan cel Mare și atașamentul lui față de Biserică se desprinde și din aceste cronicile ale vremii, mai ales din cea presupusă de la Bistrița, care, printre altele, arată că după războaie, el porunca „mitropoliților și episcopilor săi și tuturor preoților să mulțumească pe Dumnezeu”⁸³.

De aceea, Biserica strămoșească l-a sprijinit neconținut în toate acțiunile sale, iar el s-a străduit s-o ajute din plin în desăvârșirea organizării, înzestrând-o cu averi însemnate și acordând o deosebită atenție și prețuire ierarhilor ei, pe care i-a luat ca sfinți și colaboratori ai săi.

În ceea ce privește organizarea, Biserica Moldovei și-a păstrat aproape aceeași structură ca pe vremea lui Alexandru cel Bun: mitropolie la Suceava, episcopie la Roman, iar din 1472 și la Rădăuți. Credincioșii satelor erau păstoriți, ca și astăzi, de preoți, iar peste mai multe sate era un protopop, care în afară de sarcina de a face legătura între preoți și vlădici, mai avea uneori și dreptul de a strânge plocoanele și dajdiile. Mănăstirile mari, la început Putna, iar din 1470 și Bistrița și Neamț, erau conduse de un egumen având titlul de „arhimandrit” și atribuții quasiepiscopale peste satele stăpânite de mănăstire, iar cele mici, de un egumen ieromonah, sub directe ascultare a episcopului. Atât în mănăstirile mari cât și în cele mici, bogate sau sărace, viața se desfășura lin potrivit tipicului și rânduielii îndătinată, viețuitorii îndeletnicindu-se cu săvârșirea sfințelor slujbe, cu scrisul sau cu minunatele creații artistice de care am amintit mai sus.

⁸² Pentru o mai completă documentare asupra istoriografiei din vremea lui Ștefan cel Mare, vezi: Cortoian N., *Istoria literaturii vechi*, I, București 1940, p. 30-38, cu bibliografia respectivă (p. 41-42), precum și Ciobanu Ștefan, *Istoria literaturii române vechi*, vol. I, București, 1947, (Academia Română, „Studii și cercetări”, LXXV), p. 81-101.

⁸³ Ciobanu Ștefan, *op. cit.*, p. 94.

***

Marti 2 iulie 1504, la al patrulea ceas din zi, Ștefan cel Mare și Sfânt și-a dat obștescul sfârșit. Trista veste a morții viteazului și binecredinciosului domn, răspândită în întreaga Moldovă de dangătele triste ale clopotelor tuturor locașurilor sfinte, a produs în popor „multă jale și plângere”, după cum mărturisește cronicarul Ureche. Prohodit de întreg soborul Bisericii moldovene, mitropolit, episcopi și egumeni, trupul cel fără de viață al celui ce a fost și va rămâne de-a pururea Mare și Sfânt a intrat în întunericul gropniței, peste care s-a așezat o minunată lespede de marmoră.

A dispărut omul, a apus soarele, însă razele lui încălzesc și vor încălzi neîncetat simțământul de dragoste și de mândrie al poporului din mijlocul căruia s-a ridicat, al țării pentru independența și înălțarea căreia s-a străduit și a înfăptuit ca nimeni altul dintre voievozii ei, al Bisericii căreia i-a fost fiu binecredincios și sprijin de mare preț și care mai este încă datoare marelui ei ocrotitor, cu nimbul sfințeniei. Atât de puternică a fost credința religioasă a lui Ștefan Vodă, încât istoricii de ieri și de azi au trebuit să o sublinieze și să găsească în ea explicația multor fapte săvârșite de marele voievod. Într-un studiu recent, un distins cercetător precizează că „printre trăsăturile caracteristice ale personalității lui Ștefan cel Mare, nu trebuie să uităm și de latura sa religioasă. Nenumărate creații populare scot în relief, cu amănunte pitorești, atât credința sa, cât și respectul față de Biserică și de oamenii credincioși, cărora, în momentele cele mai grele pentru țară, le cere sfatul.

Ca recunoștință pentru ajutorul dat de Dumnezeu împotriva păgânilor, Ștefan a făcut, după unii, „mai mult de 50 de biserici”⁸⁴, ceea ce nu reprezintă o cifră cu mult exagerată față de adevărul istoric; după alții însă, promite să zidească „atâtea mănăstiri și biserici câte zile-s într-un an”⁸⁵. Numeroase alte tradiții și legende ni-l prezintă pe Ștefan ca pe un om profund religios, înzestrat cu această însușire încă din tinerețe, iar faptele lui de mai târziu nu dezminț cu nimic această latură a concepției sale.

„Să fi constituit oare manifestările sale religioase și o tactică în vederea câștigării maselor populare, ce reprezentau factorul preponderent din punct de vedere militar? Este foarte posibil. Credem însă că nu diminuăm cu nimic figura marelui domnitor, dacă într-o epocă stăpânită din plin de misticismul religios și de amenințarea politică, economică și

⁸⁴ Kirileanu, S. T., *Ștefan Vodă cel Mare și Sfânt*, ed. III-a, Neamțu, 1924, p. 28.

⁸⁵ Idem, *ibidem*, p. 132.

spirituală din partea otomanilor, Ștefan cel Mare apare ca un sincer apărător al creștinătății”.

„Poporul... a știut să facă deosebire între fățarnicia practicii religioase și credința sinceră a voievodului său”, care „nu avea credință... mincinoasă și înșelătoare, ci era suflet cu adevărată iubire către cele sfinte și drepte”⁸⁶. Din aceste motive, poporul îl consideră sfânt și crede că n-a murit, ci numai s-a înălțat la cer, „ca să-și dea seama de faptele lui bune și creștinești”⁸⁷.

„Asuprit și hărțuit fără încetare de-a lungul secolelor, poporul, care își pierduse orice încredere în conducătorii lipsiți de virtuțile necesare și de dragostea pentru dânsul, își îndrepta speranța spre singura figură din trecutul său zbuciumat, care l-a condus la izbândă, aproape 50 de ani. Numai o reîntrupare a lui Ștefan – credea poporul – îl va putea scăpa de dușmani și asupritori. De aceea, compătîmîndu-l în aparență pe Ștefan poporul își compătîmea propriul destin, când spunea: „... Săracul Ștefan Vodă! Să-nvie el, altă făină s-ar măcina. Și când a fi, la vremea vremii, crezi că n-are să învie?”⁸⁸.

„Imagina pe care și-a făurit-o poporul despre Ștefan cel Mare, așa cum rezultă din studierea atentă a folclorului nostru, corespunde unui conducător ideal de popoare căruia, pe drept cuvânt, i s-ar fi putut încredința „conducerea lumii”, cum, fără prea mare exagerare, spusese un cronicar străin. Din Ștefan cel Mare, imaginația populară a creat astfel pe cel mai de seamă erou național”⁸⁹. Într-adevăr, „tradiția populară – așa cum subliniază cu justețe unul dintre tinerii noștri istorici – i-a dat lui Ștefan cel Mare coroana de nimburi mitice, care l-a ridicat sus, pe treptele de aur ale altarului nesfințit de nimeni al legendelor”⁹⁰. Adevăratul nimb al sfințeniei este așteptat însă din partea Bisericii.

„Puține din cele alcătuite de măria sa s-au schimbat. S-au prefăcut hotarele; au trecut rândurile de oameni. Pretutindeni au rămas lăcașurile lui Dumnezeu; în toate răzășiile stau uricele sale; în toate cotloanele pământului Moldovei amintirea războaielor pentru dreptate; cel din urmă urmaș al plugarilor de atunci cunoaște semnele Măriei sale Ștefan într-un vad de ape, într-un pisc de stâncă, într-o ruină de pe un colnic. De patru veacuri și

⁸⁶ *Ibidem*, p. 214.

⁸⁷ Bogdan T. A., *Ștefan cel Mare. Tradiții, legende, balade, colinde ș. a., culese din gura poporului*, Brassó, 1904, p. 51.

⁸⁸ Pamfile Tudor, *Mănunchi nou de povestiri populare cu privire la Ștefan cel Mare*, Chișinău, 1919, p. 93.

⁸⁹ Florea-Rariște, D., *art. cit.*, în rev. „Steaua”, Cluj, an VIII, nr. 5, mai 1957, p. 18-27.

⁹⁰ Ursu Horia, *op. cit.*, p. 33.

jumătate acea putere trăiește asupra Moldovei, ceea ce dovedește că anume oameni nu pier decât prin pulbera lor. Puterea lor adevărată stăruiește de ceea ce numesc oamenii de rând moarte. La Sfânta Putnă, unde măria sa și-a așezat singur mormântul și piatra cu inscripțiile între flori de acantă, nu s-a stins nici o clipă candela aprinsă în iulie 1504”⁹¹.

Biserica „Sfântul Ioan” – Piatra Neamț

---

⁹¹ Sadoveanu Mihail, *Viața lui Ștefan cel Mare*, Editura de Stat pentru literatură și artă, București, 1954, p. 226.

ALEXANDRU V. BOLDUR

BISERICA ÎN TIMPUL DOMNIEI LUI ȘTEFAN CEL MARE

Nu avem de gând să cuprindem situația Bisericii moldovenești în domnia lui Ștefan cel Mare în întregime. Ar fi poate aceasta și imposibil în scurta expunere de față. Ceea ce ne propunem este să scoatem la iveală raporturile dintre Ștefan cel Mare și Biserică, cu tot specificul lor.

Există destule lucrări, consacrate istoriei Bisericii românești în general (N. Iorga, I. Lupaș, S. Reli), întemeierii mitropoliilor, episcopiiilor, mănăstirilor (N. Dobrescu, C. Marinescu, B. Stănescu, Fr. Wickenhauser ș. a.), întemeierii de către Ștefan cel Mare a mănăstirilor și bisericilor (N. D. Chiriac, Vl. Mironescu, D. Dan ș. a.). Avem adunat un material abundent, care poate fi folosit.

S-au făcut și primele cercetări asupra situației Bisericii în timpul domniei lui Ștefan cel Mare. Ne revine sarcina să continuăm aceste cercetări, prezentând o privire sintetică asupra atitudinii lui Ștefan cel Mare față de Biserică.

În domnia lui Ștefan cel Mare, Biserica moldovenească a fost condusă consecutiv de doi mitropoliți: 1) până la 1477 de Teoctist¹ și 2) de la această dată până la moartea domnului de Gheorghe „cel Bătrân”. În legătură cu diferita conducere vom socoti că sunt două perioade în istoria Bisericii moldovenești din acest timp.

Prima perioadă se caracterizează printr-o neobișnuită energie a reprezentantului Bisericii, mitropolitul Teoctist.

Obârșia mitropolitului Teoctist nu e clară. N. Iorga afirmă că el e român, unul din clericii băștinași. „Am crede, scrie autorul, chiar că e un fiu de boier, o rudă de voievod, căci prea mare e înrâurirea lui în toate afacerile” statului. O dovadă în plus pentru părerea sa autorul o vede în faptul că Teoctist a fost înmormântat la 18 noiembrie 1477 în Mănăstirea Putna, ceea ce ar fi o confirmare a ipotezei că Teoctist făcea parte din dinastia domnitoare². În sprijinul ipotezei, după cum vedem, nu este adusă

¹ Mitropolitul Teoctist a murit în 1477, Gr. Ureche, *Letopiseșul*, p. 105, fără a da ziua și luna morții. În *Cronica de la Putna*, ed. I. Vlădescu, p. 123, data morții e arătată 8 noiembrie.

² N. Iorga, *Istoria Bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, București, 1928, ed. a 2-a, p. 88-89. După N. Iorga și Simion Reli, *Istoria vieții bisericesti a românilor*, 1942, p. 275.

nici o dovadă serioasă.

Ilie Minea dimpotrivă credea că mitropolitul Teoctist a venit din Serbia³.

Serbia a căzut sub turci după lupta din 15 iunie 1389 pe câmpul Kossovo. La început ea își mai păstra o independență aparentă, recunoscând suzeranitatea otomană și obligându-se să pună la dispoziția sultanului 3.000 de soldați sârbi pentru înrolarea lor în armata turcă. Însă în 1459 capitala conducătorului Serbiei, Iurie Brancovici, Smederevo pe Dunăre, în apropiere de Belgrad, a fost cucerită de către turci și Serbia a fost transformată în pašalâc⁴. Astfel fiind, împrejurările politice au provocat exodul sârbesc în țările vecine, mai ales în Ungaria, dar desigur și în țările românești. Atunci Biserica Sârbă se bucura de popularitate în lumea ortodoxă, deoarece avea o patriarhie ortodoxă proprie, înființată încă în 1346. Situația politică, prin urmare, a putut proteja emigrarea în Moldova a unui cleric din Serbia și anume la Mănăstirea Neamț, care era cunoscută ca centru însemnat al Ortodoxiei. Spre regret, și ipoteza lui I. Minea nu este documentată. De aceea problema obârșiei mitropolitului Teoctist rămâne și mai departe deschisă.

Mitropolitul Teoctist a jucat un rol important în domnia, care precede timpul lui Ștefan cel Mare. Petru Aron l-a prețuit și l-a introdus în sfatul domnesc. În acest sfat, mitropolitul a fost la început asistat de arhimandritul Eustație de la Mănăstirea Bistrița⁵, iar apoi figurează singur ca martor în diferite documente care privesc întăriri de sate atât mănăstirilor (Neamț și Moldovița), cât și boierilor⁶, inclusiv persoanelor foarte apropiate de domn (protopopol Ioil și fiul său pan Giurgiu Gramatic)⁷.

Nu putea lipsi mitropolitul Teoctist nici de la o ședință foarte importantă a sfatului domnesc din iulie-septembrie 1456, în care Petru Voievod îi dă lui Mihail logofătul scrisoare ca să meargă la turci și să le dea tribut 2.000 de galbeni ungurești pentru a-și asigura pacea din partea lor. La ședința aceasta au luat parte peste 60 de boieri⁸.

Documentele acestei domnii, dealtfel puține la număr, ne îndeamnă să

³ Ilie Minea, *Letopisețele moldovenești, scrise slavonește*, extras din „Cercetări Istorice”, 1925, Iași, p. 29-30.

⁴ A. L. Pogodin, *Учюпод Сепдун. (Istoria Serbiei)*, S. Petersburg, ed. Brokhauz-Efron, p. 84-91.

⁵ M. Costăchescu, *Documente înainte de Ștefan cel Mare*, Iași, 1931, vol. I, documente din 2 iulie și 15 august 1455, în chestiunea întăririi satelor laicilor, p. 540 și 543-545.

⁶ M. Costăchescu, *op. cit.*, doc. din 20, 23 și 29 august, 12 și 20 decembrie 1455 și 8 și 13 iunie 1456, p. 549, 554, 559, 561, 563, 577, 582.

⁷ *Ibidem*, p. 568.

⁸ *Ibidem*, p. 797 și urm.

credem că mitropolitul Teoctist s-a bucurat de mare trecere la domn. De la jumătatea anului 1455 el e mereu prezent la toate ședințele sfatului domnesc, cu excepția a trei ședințe, ce s-au ținut în martie, iulie și septembrie a anului 1456, adică spre sfârșitul domniei.

După izbânda lui Ștefan voievod asupra lui Petru Aron, mitropolitul Teoctist a trecut de îndată de partea învingătorului și, după cum ne atestă Gr. Ureche, l-a uns pe Ștefan ca domn în adunarea pe câmpul denumit „Direptate”. Această atitudine denotă înțelepciunea mitropolitului.

În domnia lui Ștefan cel Mare mitropolitul Teoctist ia parte la ședințele sfatului domnesc, atât în chestiuni care privesc Biserica, cât și în cele care se referă la donații și confirmări de sate și moșii boierilor, dar nu în mod regulat. Uneori în același an (de exemplu, 1458) în februarie și iunie el e prezent la ședințe, iar în august, lipsește⁹. În 1463 și 1469 mitropolitul n-a luat parte la ședințele sfatului domnesc de loc. Cauza lipsei nu se cunoaște.

Făcând abstracție de cazuri obișnuite de danii și confirmări de danii, la a căror discuție reprezentantul Bisericii deși deseori lua parte, dar nu era obligat să fie prezent, în sumedenia de acte emise de cancelaria domnească în această domnie putem observa unele probleme de însemnătate principială, la care biserica trebuie să-și spună cuvântul și, de fapt, ea și-a manifestat atitudinea.

Putem distinge **trei categorii de chestiuni, în care amestecul Bisericii era iminent:**

- 1) principiul moral al libertății omului și al existenței lui;
- 2) întărirea prestigiului domnesc prin aprobarea acțiunilor domnului;
- 3) acte de îmbunătățire a situației materiale a Bisericii.

Vom prezenta exemple pentru toate trei categorii de chestiuni pe rând.

Biserica trebuia să aprobe orice act benevol de eliberare a omului din robie. Prin actul din 8 februarie 1470 domnul eliberează din robie pe tătarașul Oană, care în trecut era rob domnesc, dar fugise în Polonia. La ședința consacrată acestei chestiuni, au luat parte trei fețe bisericești: mitropolitul Teoctist, episcopul Tarasie din Târgul de Jos și egumenul Ioasaf de la Mănăstirea Putna¹⁰.

Cred că n-am greși presupunând că ideea eliberării din robie, în legătură cu cazul acesta concret, *i-a fost inspirată domnului de însuși mitropolitul, sfetnicul lui permanent.*

⁹ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, 1913, București, vol. I, p. 6 și 12, 13 și 16.

¹⁰ *Ibidem*, p. 140.

Ipoteza ne este sugerată de reprezentarea masivă a Bisericii moldovenești la discuția acestei măsuri, dovadă de importanța ce se atribuia problemei de eliberare din robie. Domnul dădea exemplul de mărinimie sub dublul ei aspect: i se ierta unui om atât robia, cât și fuga în străinătate. Prin aceasta se întărea sentimentul patriotic, iubirea pentru pământul natal și totodată se arată o pildă de urmat în raporturile dintre boieri și robi.

Iată și un alt caz din aceeași categorie. Din documentul din 14 octombrie 1473¹¹ aflăm că Petru Ponici a ucis pe Andriță, iar fata ucigașului Ilica a fost nevoită să plătească familiei ucisului o despăgubire, conform obiceiului timpului. Ea s-a înțeles să o plătească, oferind pentru împăciuirea rudelor satul său Brătiești. Întrucât însă satul valora mai mult decât suma cu care se învoise a fi plătită moartea lui Andriță, i se plătește Ilcăi pentru valoarea în plus 40 de zloți tătarești, iar satul trece în proprietatea fiului lui Andriță, Petru. Se produce împăcarea.

În timpurile noastre, împăcarea între părți în cazul unui omor nu se admite, întrucât omorul viciază moravurile obștești și pe primul plan se situează interesul public, interesul statului. Însă atunci domina încă ideea că într-un omor sunt lăsate interesele familiei victimei, care trebuia să fie satisfăcute. De aici vine așa zisă „compositie”, adică împăcarea prin despăgubire materială. În acest caz Biserica trebuia să fie prezentă pentru a *consfinți pacea* dintre părțile interesate, alături de domn, reprezentantul elementului public în această afacere.

Se știe cât de mult prețuiește Biserica principiul păcii. Pacea nu este pentru ea un postulat teoretic și abstract al societății, ci însăși societatea. Pacea asigură atât funcționarea normală a societății, cât și dezvoltarea omului. Tocmai de aceea Evanghelia întrebuințează foarte des noțiunea păcii: „Pace vouă”, „pace tuturor”, „ trăiți în pace”, ș. a. m. d. Participarea mitropolitului la discuția cazului de mai sus simbolizează susținerea în viața concretă, reală, a principiului păcii.

În sfârșit, mitropolitul ia parte la emiterea unui act, care la prima vedere nu iese din comun. E vorba de documentul din 13 august 1564 prin care se confirmă boierului Mislea stăpânirea peste sate. Întrucât însă chestiunea nu era clară, a trebuit să se recurgă la 4 cojurători, printre care se afla și popa Hanco (Hâncu)¹². La hotărâre în această chestiune au luat parte mitropolitul Teoctist și episcopul Romanului Tarasie. Firește că trebuia să ia

---

¹¹ *Ibidem*, p. 186.

¹² *Ibidem*, p. 82.

parte reprezentanții Bisericii la discuții și hotărâre, atât pentru că între jurători se afla un cleric, cât și pentru a întări prin prezența lor justetea hotărârii date, conform cu obiceiurile timpului.

În a doua categorie de probleme se află câteva cazuri din domeniul politicii externe, unde reprezentanții Bisericii prin prezența lor întăreau legământul domnesc, sau devin un fel de garanți ai obligațiilor asumate de domn.

În categoria aceasta intră trei salvconduce, emise de cancelaria domnească pentru întoarcerea în patrie a boierului Mihul și a celorlalți boieri fugiți împreună cu el în Polonia. În total au fost emise patru salvconduce, dar la discuții asupra primului salvconduct, din 1457, reprezentanții Bisericii n-au luat parte, din motive ce nu se cunosc.

Salvconducele din 12 iunie 1460, 28 iulie 1468 și 10 august 1470 au fost semnate de chir Teoctist, iar al patrulea din ele, în plus, și de Tarasie, episcopul Romanului¹³. În al treilea salvconduct se menționează că el a fost dat în urma intervenției repetate a regelui polonez și a „mitropoliților” și boierilor țării¹⁴.

Din intervenția Bisericii în favoarea întoarcerii lui Mihul și a boierilor din Polonia se poate trage concluzia că Biserica dorea pacea internă prin lichidarea opoziției boierești din străinătate și, semnând asemenea acte, contribuie la confirmarea sincerității chemărilor și la întărirea prestigiului domnului.

În sfârșit, mitropolitul Teoctist, împreună cu ceilalți demnitari bisericești și civili ai Moldovei și cu toți sfetnicii domnești, jură la 2 martie 1462 că vor rămâne credincioși regelui Cazmir și Coroanei polone și că vor stăru pe lângă domnul lor ca dânsul să păstreze față de rege și Coroană aceeași credință¹⁵. În schimb li se promite că vor fi ocrotiți după vechile tratate și obiceiuri, conform cu dorința lor („să ne ție domnia sa – craiul în bune obiceiuri”).

Desigur, însemnătatea acestui document nu poate fi subapreciată. Mitropolitul, în numele întregii țări, conduse atunci de domn cu ajutorul boierimii, sprijină închinarea regelui Poloniei și prin autoritatea sa duhovnicească întărește actul de supunere al domnului.

La actul de mai sus sunt atârinate 11 peceți, una la mijloc a

¹³ *Ibidem*, vol. II, p. 269, 305, 309.

¹⁴ *Ibidem*, vol. II, p. 305-306.

¹⁵ I. Bogdan, *op. cit.*, vol. II, p. 288.

mitropolitului și celelalte 10 boierești, cinci în stânga și cinci în dreapta. Ele dovedesc că chestiunea s-a discutat în ședința sfatului domnesc și, probabil, și forma actului a fost hotărâtă tot în această ședință.

Dar afirmația luată în sensul ei general despre prestigiul mare, de care se bucura mitropolitul Teoctist, este justă.

În a treia categorie de chestiuni intră numeroase documente, privind interesele pur bisericești. E vorba de întăriri de sate și de dani, făcute de domn Mânăstirilor Neamț, Probota, Bistrița¹⁶ etc.

Se face un schimb de sate între mitropolie și boieri, cumpărări de sate cu scopuri de compensare, de asemenea schimb între mânăstiri și boieri, vânzări de sate mânăstirești¹⁷ etc. O serie de acte sunt emise de cancelaria domnească pentru organizarea Mânăstirii Putna. Aici figurează cumpărarea de către domn a satului Jicovul de Sus și dăruirea lui, Mânăstirii Putnei, cu învoirea mitropolitului Teoctist și a episcopului de Roman, Tarasie, cumpărarea și dăruirea – tot acestei mânăstiri – a unei jumătăți de sat cu jumătate de moară cu aceeași învoială, a unei vii și a patru „corocini”, cumpărate de la locuitorii din târgul Hârlău, a unui sat cumpărat de la Oană, a satului Ostrița pe Prut cumpărat de la boierul Tăbuci¹⁸.

E de observat că dacă în text se vorbește de învoiala domnului cu mitropolitul, acesta din urmă nu semnează actul în calitate de martor.

Cu privire la Mânăstirea Putna, alături de mitropolit semnează și episcopul Tarasie de Roman și numai ca excepție semnătura acestuia din urmă lipsește.

Uneori în afară de acești doi reprezentanți ai Bisericii semnează și episcopul Ioanichie de la Rădăuți¹⁹.

Merită să fie remarcat că deși în principiu toate afacerile bisericești ar fi trebuit să se facă numai cu învoiala reprezentantului Bisericii, întâlnim uneori acte, emise de cancelaria domnească, fără ca la hotărârea asupra lor să fie prezent mitropolitul. De exemplu, la 1 aprilie 1470 domnul acorda Mânăstirii Neamț, unde era egumen Siluan, privilegiul de a trimite anual trei care după pește, fie la Chilia, fie la Bălți, fie la Cetatea Albă, precum și stăpânirea peste sate, prisacă și țigani. La 31 august 1458 se confirmă Mânăstirii Moldovița, privilegiul de a dispune de venitul cerii de la

¹⁶ I. Bogdan, *op. cit.*, vol. I, p. 6 (1458), p. 12 (1458), p. 28 (1459), p. 104 (1466), p. 25 (1458), p. 37 (1460).

¹⁷ De exemplu, *op. cit.*, p. 83 (1464) și p. 89 (1465), p. 152 (1470), p. 155 (1470).

¹⁸ I. Bogdan, *op. cit.*, vol. I, p. 111 (1466), p. 133 (1468), p. 149 (1470), p. 159 (1471), p. 169 (1472).

¹⁹ *Ibidem*, p. 169 (25 apr. 1472).

cârciumile din Baia și stăpânirea asupra Țiganilor. La 30 octombrie 1458 se confirmă Mănăstirii Bistrița hotărârile branștei sale²⁰.

Toate aceste cazuri hotărâte fără participarea mitropolitului le putem socoti ca excepții foarte rare.

Într-o chestiune mai importantă, anume la vânzarea de către mitropolie boierului Teodor Prodan a unui sat și la cumpărarea concomitentă a unui alt sat de la boierul Rotompan²¹, iau parte la hotărâre mai multe fețe bisericești; în afară de mitropolit, încă chir Tarasie, episcop de Roman, egumenii popa Teodor de la Mănăstirea Bistrița, popa Ioasaf de la mănăstirea Neamț, popa Anastasie de la Mănăstirea Moldovița și popa Stahie de la Mănăstirea Probota, în total șase persoane, cel mai mare număr de martori bisericești din câte au fost.

După moartea mitropolitului Teoctist, postul său îl ocupă Gheorghe cel Bătrân²². Ce schimbare enormă s-a produs atunci cu venirea la cârma bisericii moldovenești a unui mitropolit nou! Acesta *și-a restrâns activitatea*. N-a mai luat parte la ședințele sfatului domnesc privitor la chestiunile pur bisericești.

Două chestiuni erau atunci în centrul atenției Bisericii: înzestrarea Mănăstirii Putna cu sate și privilegii și organizarea și înzestrarea episcopiei de Rădăuți.

E interesant că mitropolitul Gheorghe a consimțit la autoadministrarea Mănăstirii Putna. La 17 noiembrie 1502, Ștefan voievod, cu consimțământul mitropolitului Gheorghe și al episcopilor de Roman și Rădăuți, Teoctist și Ioanichie, a decis ca popii de la bisericile satelor atârătoare de Mănăstirea Putnei, unde era egumen Spiridon, să asculte numai de această mănăstire, să încaseze de la ei dajdea și veniturile și să-i judece, fără nici un amestec al dregătorilor episcopești²³. Mănăstirea Putna a devenit de sine stătătoare, un fel de "episcopie" fără episcop, conform cu dorința domnului

În ce privește episcopia Rădăuților, ea se organizează și se înzestrează prin două acte, ambele din 15 martie 1490²⁴.

Un singur act cu caracter laic, ca excepție în această perioadă, semnat de reprezentanții Bisericii, este acela din domeniul politicii externe, anume pacea între Polonia și Lituania de o parte și Moldova de altă parte încheiată

²⁰ *Ibidem*, vol. I, p. 143 și 144, p. 16 și 13, p. 21.

²¹ *Ibidem*, p. 83 (12 septembrie 1464).

²² N. Iorga, *op. cit.*, p. 93.

²³ I. Bogdan, *op. cit.*, vol. I, p. 209 și urm.

²⁴ *Ibidem*, p. 405 și 419.

la 12 iulie 1499²⁵. Dat fiind importanța documentului, îl semnează, în afară de domn și boieri, trei reprezentanți ai Bisericii: Mitropolitul Gheorghe, dar cu titlul de „arhiepiscop” al Sucevei și Țării Moldovei, Vasilie, episcop al Romanului, și Ioanichie episcop al Rădăuților.

Constatăm deci că din punct de vedere al reprezentării Bisericii moldovenești în domnia lui Ștefan cel Mare, după cum am arătat la început, avem două perioade distincte: prima perioadă de 20 de ani (1457-1477) și a doua de 27 de ani (de la 1478 până la 1504). Ele se deosebesc profund una de alta. Pe când în prima perioadă Biserica era prezentă în mai toate afacerile lumești, manifestând o mare energie, în a doua, ea s-a închis în sfera intereselor pur bisericești.

Are perfectă dreptate N. Iorga când, în legătură cu actele din 1490 afirmă: „Ștefan cel Mare, ctitor de episcopii nouă, înțelegea să stăpânească de fapt Biserica țării sale, ceea ce nici un alt domn nu cutezase a face și nici unul n-a putut face după dânsul”²⁶.

Socotim totuși că diferența între cele două perioade de reprezentare a Bisericii nu ne împiedică să extindem caracteristica pe care ne-o dă N. Iorga și asupra primei perioade.

Deși nu avem pentru mitropolitul Teoctist nici un caz asemănător aceluia cu scoaterea Mănăstirii Putna de sub jurisdicția episcopală, în care se văd voința domnului și lipsa de fermitate a mitropolitului Gheorghe, totuși din toată activitatea mitropolitului Teoctist reiese că el aprobă politica lui Ștefan cel Mare atât externă, cât și cea internă. Mitropolitul Teoctist era un om învățat și, desigur, nu putea să nu cunoască doctrina evului mediu despre războaiele juste. Teologii și canoniștii evului mediu erau preocupați de problema războiului, în special de chestiunea care trebuie să fie atitudinea Bisericii față de război. Războiul just e aprobat de Biserică, dimpotrivă cel injust e dezaprobat, respins și judecat aspru.

Caracterul războiului poate fi aflat după cauzele care îl provoacă. De exemplu, dacă un popor trebuie să lupte în contra invaziei inamice, făcute cu scopul de cotropire, războiul lui de apărare trebuie să fie socotit perfect just. Printre războaiele lui Ștefan cel Mare erau și războaie ofensive, nu numai de apărare. Dar în aceste cazuri chestiunea trebuie să fi fost judecată pe bază de motive și fapte concrete. Poate, ofensiva prevenea un atac și era de fapt o apărare preventivă. Realitatea războinică din această domnie trebuie să fi

²⁵ I. Bogdan, *op. cit.*, vol. II, p. 417 și urm.

²⁶ N. Iorga, *Istoria Bisericii*, ed. I, p. 92.

ridicat problema atitudinii Bisericii față de războaie și mitropolitul Teoctist a rezolvat-o în sensul aprobării.

Principala sferă, în care boierii își manifestau nemulțumirile lor până la defecțiuni, era tocmai politica externă. De la 1470 Ștefan cel Mare începe o luptă susținută împotriva domnitorilor munteni, indirect împotriva turcilor, cărora se supuneau domnitorii munteni.

Domnitorul era perfect conștient de înrudirea etnică a moldovenilor cu muntenii. Dovada se află în cuvântarea unchiului lui Ștefan, Țamblac, în fața senatului venețian în 1478, care reprezenta de fapt cuvântarea lui Ștefan însuși. În această cuvântare față de Țara Românească a fost întrebuințată expresiunea italiană „l'altra Vlachia”, adică cealaltă Valachie, a doua, Moldova fiind socotită prima²⁷. În afară de aceasta, ocupându-mă de cronica slavo-moldovenească din cuprinsul letopiseșului Vascesenski, am referit alcătuirea acestei cronici la curtea voievodului Ștefan la anii 1480-1482²⁸. Iar din conținutul cronicii aflăm că de la doi frați Roman și Vlahata se trag țările românești (de la Roman – Țara Românească, de la Vlahata, Moldova). E foarte posibil ca această cronică să fi fost scrisă după indicațiile domnului însuși, care își dădea bine seama de înrudirea Moldovei cu Țara Românească.

Dar, cu toată înrudirea moldovenilor cu muntenii, lupta contra domnitorilor munteni era, după ideea lui Ștefan cel Mare, necesară. Luptând contra muntenilor, care se supuneau turcilor, Ștefan cel Mare urmărea încheierea unei alianțe a celor două state românești, îndreptată împotriva turcilor.

Mitropolitul Teoctist, probabil, își dădea bine seama de scopurile politice ale domnului și înțelegea că, luptând împotriva turcilor în mod indirect sau direct, domnul lupta în contra pretențiilor acestora, apăra în contra lor țara întregă din sentimentul patriotic, apăra totodată Biserica strămoșească, credința ortodoxă. Iată motivele, care îl îndemneau pe mitropolit să susțină fără nici o șovăială politica externă a domnului.

O parte din boierime era împotriva ei, numai din motivele înguste de gospodărire liniștită în domeniile lor, cu atât mai mult că tributul turcilor îl plăteau țaranii, și nu ei, boierii. Pe de altă parte, ideea de neatârnamare a Moldovei, era pentru ei o idee abstractă, prea îndepărtată.

Dar iată că după 1487 vine o schimbare a politicii externe

²⁷ I. Bogdan, *op. cit.*, vol. II, p. 344 și nota la p. 348.

²⁸ A. Boldur, *Cronica slavo-moldovenească din cuprinsul letopiseșului Voscesenski*, în „Studii”, 1963, nr. 5, p. 1110-1111.

moldovenești. Ștefan cel Mare plătește tribut turcilor, intrând cu ei în relații pașnice. El își îndreaptă privirea spre nord și luptă contra Poloniei, încheind alianță politică cu marele principe moscovit Ioan III și cu țarul tătarilor din Crimeea Mengli-Ghirei. De data aceasta domnul cădea de acord cu acea parte a boierimii, care era nemulțumită de războaiele contra turcilor, în schimb însă putea provoca nemulțumirea fețelor bisericești, care aveau motive serioase să privească negativ linia nouă a politicii externe moldovenești.

Dar și de data aceasta nu vedem nici un protest. Faptele ne dovedesc că în întreaga domnie n-a avut loc nici un caz de protest din partea Bisericii, nici o defecțiune ecleziastică față de domn. Fețele bisericești îi păstrau toată stima, în ciuda deselor dezacorduri între domn și boieri. Aceasta ne permite să credem că și atitudinea lui Ștefan față de Biserică este constantă, egală în ambele perioade, fără ezitări sau schimbări.

Se vede clar că politica lui Ștefan cel Mare în întregime s-a bucurat de popularitate în sânul Bisericii, fiind susținută de ea fără cea mai mică împotrivire. Cu alte cuvinte, adeziunea Bisericii la măsurile, pe care le preconiza și înfăptuia domnul, era desăvârșită.

Nu provoca nemulțumirea Bisericii nici politica internă a domnului.

Puterea lui începe să crească vizibil de la anul 1469, în curând după războiul ungaro-moldovenesc din 1467 contra regelui Matei Corvin și după decapitarea rivalului său Petru Aron.

Ștefan cel Mare n-a fost autocrat, după cum cred unii²⁹, deoarece, conform cu regimul social și politic al feudalismului de atunci, guverna țara împreună cu boierimea mare, însă, manifesta *o tendință de a-și întări puterea în dauna boierimii mari*, a lua conducerea statului în mâinile sale, a-și „centraliza” autoritatea. Și această tendință trece ca un fir roșu prin toată țesătura evenimentelor timpului, ca un imperativ de conduită domnească.

Iar Biserica s-a supus conducerii domnului. Firește, Ștefan cel Mare nu se amesteca în amănuntele vieții interne bisericești, lăsate în grija mitropolitului. Era preocupat mai mult de înzestrarea materială a instituțiilor bisericești.

Dar ceea ce este important, întărirea autorității domnului se dezvoltă pe linia știrbirii drepturilor și privilegiilor boierești. De pe urma „centralizării” puterii domnești, puteau să sufere boierii mari. De drepturile

²⁹ I. Ursu, *Ștefan cel Mare*, București, 1925, p. 317: „Puterea lui era nemărginită. Consiliul nu era în realitate, decât expresia voinței sale”.

și privilegiile bisericești, domnul nu se atingea. De aceea și Biserica nu avea nici un motiv plauzibil de a se amesteca în politica internă a domnului.

În afară de motivele principale de susținere a politicii externe și interne a domnului, existau și unele de ordin secundar.

În primul rând Biserica nu prezenta o forță socială în stat. Domeniile ei erau limitate și dispersate. A. I. Gonța a stabilit cifra totală a satelor bisericești, anume - 153³⁰.

Dacă un boier mare ca Mihail de la Dorohoi avea peste 50 de sate, Ivan de Tulova - 38 de sate, vornicul Cupcici - peste 20 sate, vornicul Oană peste 30 de sate³¹, iar Mihul peste 50 de sate³², ne putem da lesne seama că Biserica moldovenească din acest timp, cu numeroasele ei mănăstiri, răsfirate pe toată întinderea teritorială a Moldovei, nu prezenta o forță economică și nu putea concura cu boierimea mare și influența ei politică.

A doua împrejurare importantă, care prevenea orice nemulțumire față de domn, este *grija deosebită din partea domnului pentru instituțiile bisericești*. Înzestrarea mănăstirilor și bisericilor cu toate trebuințioase lor intra în preocuparea constantă a domnului.

Donații și privilegiile au fost acordate Bisericii de Ștefan cel Mare în decursul întregii domnii, cu unele intermitențe.

S-a făcut afirmația că „opera de mare ctitor a lui Ștefan sintetizată de tradiție în cele 44 de mănăstiri, care i se atribuie, s-a desfășurat în cea mai mare parte în ultima etapă a domniei sale”, dar documentele nu confirmă această afirmație. După calculul nostru, pe prima perioadă a domniei lui Ștefan cel Mare, 1457-1472, cad 43 de donațiuni și confirmări de posesiune, pe a doua perioadă 1473-1488, 27, iar pe a treia 1489-1504, abia 22.

Prin urmare, avem o ordine descrescândă. Și nicidecum nu se poate afirma că tocmai în ultima perioadă a domniei sale Ștefan a avut mai multă grijă de Biserică și în special de mănăstiri. Cifrele pe ani sunt următoarele³³:

Prima perioadă: 1457 - 2, 1458 - 10, 1459 - 3, 1460 - 2, 1462 - 2, 1463 - 1, 1465 - 3, 1466 - 5, 1467 - 2, 1468 - 1, 1470 - 5, 1471 - 3, 1472 - 4.

A doua perioadă: 1473 - 2, 1475 - 2, 1476 - 2, 1478 - 1, 1479 - 4,

³⁰ A. I. Gonța, *Domeniile feudale și privilegiile mănăstirilor moldovenești în timpul domniei lui Ștefan cel Mare*, în **BOR**, an LXXV (1957), nr. 5, p. 438-455; *Mitropolia și episcopii moldovenești în secolul al XV-lea*, în **MMS**, 1958, nr. 1-2, p. 21-36.

³¹ *Istoria României*, vol. II, p. 324 și 310.

³² M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. I, p. 506.

³³ Vezi: *Documente privind Istoria României*, veacul XIV, XV, A. Moldova, vol. I (1384-1475), București, 1954, vol. II, veacul XV, (1476-1500), București, 1954.

1480 - 1, 1481 - 3, 1482 - 1, 1487 - 4, 1488 - 7.

A treia perioadă: 1489 - 1, 1490 - 8, 1491 - 3, 1492 - 1, 1497 - 1, 1499 - 5, 1500 - 3.

Avem întreruperi mari de donații și confirmări de posesiuni numai în a doua perioadă de 4 ani (1483-1485) și în a treia perioadă de 5 ani (1492-1497). În prima perioadă întreruperile sunt mici: câte un an (1461, 1464, 1469).

Cele mai mari confirmări cad pe anul 1458 imediat după începerea domniei, anume 10, și pe perioada de trei ani 1488-1490, după o mare cotitură în politica lui externă, anume 16.

Această manifestare de bunăvoință a domnitorului față de Biserică putea dezarma pe orice nemulțumit din sânul clerului.

Dar ceea ce este și mai important, domnul se purta față de Biserică și, în general, *ca un om perfect creștin*. Biruințele obținute asupra vrăjmașilor, nu le atribuia propriei sale persoane, calităților sale de conducător de oști, ci Ființei supreme, harului dumnezeiesc. Când se întâmpla (rar de tot) să sufere înfrângere, o socotea trimisă de Dumnezeu ca pedeapsă pentru păcatele lui. De asemenea Ștefan Vodă își crease aproape un obicei ca după fiecare izbândă obținută împotriva dușmanilor să zidească o biserică. Astfel, de exemplu, după biruința asupra tătarilor, de la 3 septembrie 1469, s-a făcut sfințirea Mănăstirii Putna, la care s-a lucrat mult, domnul dându-și seama că „ajutorii nu de aiurea i-au fost, ci numai de la Dumnezeu și de la Preacurata Maica Sa” și „mulțumind lui Dumnezeu, au sfințit mănăstirea Putna”³⁴. După cea mai însemnată victorie a sa împotriva turcilor în 1475, care i-a dus faima în toate țările europene, „dând laudă lui Dumnezeu de biruința ce au făcut”, a zidit la Vaslui biserica Sfântul Ioan. La întoarcerea sa la Suceava, i-au ieșit înainte mitropolitul și cu toți preoții, „aducând Sfânta Evanghelie și Cinstita Cruce în mâinile sale, ca înaintea unui împăratu și biruitoriu de limbi păgâne, de l-au blagoslovit”³⁵. După izbânda asupra lui Țepeluș, în 1481 s-a zidit la Suceava biserica Sfântul Procopie. Urmează după 1485 (Hroiote cu turcii) biserica Sfântul Nicolae la Iași, în 1487 (Hroiote în 1486) biserica domnească la târgul Hârlău și în 1497 (după războiul polono-moldovenesc) biserica Sfântul Dimitrie la Suceava³⁶.

Ștefan cel Mare a zidit Mănăstirea Voronețului (în 1488), biserica

³⁴ Ureche, ed. P. P. Panaitescu, p. 95; N. Iorga, *op. cit.*, p. 98.

³⁵ *Ibidem*, p. 102.

³⁶ *Ibidem*, p. 106, 108, 115.

mare la Baia (după 1467), biserica ctitorie la Piatra (1497-1498), Mănăstirea de la Războieni, unde se află o inscripție din 1496, în care este descrisă înfrângerea domnului, etc³⁷.

După știrea, pe care ne-o dă Gr. Ureche, Ștefan a zidit 44 de biserici³⁸, iar un catalog cronologic de mănăstiri și biserici întemeiate de domn, întocmit de un cercetător la începuturile veacului nostru, ajunge la aceeași cifră totală de 44³⁹. E adevărat că din acest număr fac parte și două biserici, introduse în catalog după „tradiția locală”, dar dacă le excludem din calcul, totuși căpătăm o cifră destul de impresionantă.

La toate acestea trebuie să adăugăm și *caracterul drept al domnitorului*, despre care ne mărturisește cronicarul polonez I. Dlugosz. Dânsul scria: „Prin asprimea și dreptatea sa, nelăsând nici o crimă nepedepsită, îi făcu pe aceștia (moldoveni) plecați și ascultători întru toate de poruncile lui”⁴⁰.

Deci, vom înțelege de ce Biserica, în persoana reprezentanților ei, i-a păstrat domnului cel mai desăvârșit respect și nu l-a contrazis nici o dată în politica sa externă și internă.

Dar caracterul drept al lui Ștefan, evlavios și respectuos față de Biserică, nu vine oare în contradicție cu cruzimea lui față de dușmani în războaie, manifestată de el de nenumărate ori?

Cum se explică asemenea acte de cruzime?

În primul rând, teroarea lui Ștefan față de inamici emană din dorința lui de a băga frică în dușmanii țării, și făcea parte din *mijloacele militare de luptă ale vremii*. Avem și două dovezi că această teroare își producea efectul.

În 1476, când tătarii au năvălit pe neașteptate în nordul Moldovei, pe la Ștefănești, Ștefan i-a zdrobit. Cu această ocazie I. Dlugosz scria: „Teroarea cuprinseseră pe tătarii, ce fugeau așa de mult, încât ei își aruncau nu numai armele... ci și tolbele, șelele de pe cal și hainele de pe ei”⁴¹.

Când în 1497 polonezii au intrat în Moldova, după cum ne atestă medicul regelui Albert Miechowski, i-a cuprins o frică și o groază atât de

³⁷ N. Iorga, *op. cit.*, p. 101-104.

³⁸ Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 121; cronicarul întrebuițează cuvântul „mănăstiri”, ceea ce socotim o vădită greșeală.

³⁹ Vl. Mironescu, *Mănăstirile și bisericile întemeiate de Ștefan cel Mare*, 1908, p. 6-17; V. de asemenea N. D. Chiriac, *Ctitoriile lui Ștefan cel Mare*, Câmpulung-Muscel, 1924.

⁴⁰ I. Dlugosz, *Historia Poloniae*, vol. II, ed. Lipsiae, 1712 sub anul 1467, col. 416; traducerea de N. Orghidan, *Ce spun cronicarii străini despre Ștefan cel Mare*, Craiova, 1915, p. 9.

⁴¹ I. Dlugosz, *op. cit.*, col. 544-546. Traducerea de N. Densușianu, *Războaiele lui Ștefan cel Mare după istoricii poloni Dlugosz și Cromer*, în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie”, 1902, vol. III, p. 185-188.

mare („tantus metus et tremor”), încât adesea o mulțime de poloni era alungată în chip rușinos de o mână de moldoveni... Din această cauză polonii strigau la regele Albert să-i întoarcă acasă⁴². Acest murmur împotriva regelui, desigur, nu contribuia la succesul expediției polone.

Iată deci recunoașterea faptului că intimidarea inamicului era un mijloc eficace de a conduce războiul.

Cruzimea totuși nu împiedică pe un alt cronicar polon, Bernard Wapowski, să recunoască că Ștefan „cel Mare” a fost înzestrat cu *virtuți de erou*, așa încât pe drept merită fie socotit printre bărbații vestiți în arta războiului⁴³.

Nu mai vorbim de un adevărat panegiric, pe care l-a înserat în cronica sa I. Dlugosz la adresa lui Ștefan cel Mare și care începe cu o exclamație: *O, bărbat minunat, cu nimic mai prejos decât comandanții eroici, de care ne mirăm!*⁴⁴

Ținem să subliniem că cruzimea lui Ștefan cel Mare se manifesta numai în privința prizonierilor. În viața internă putem semnala abia două cazuri de pedeapsă capitală aplicată unor boieri: prima dată în 1471, când s-a tăiat capul vornicului Isaia, paharnicului Negrilă și stolnicului Alexa⁴⁵, și a doua oară în 1504 în preajma morții, când a întâmpinat opoziția planului său de a lăsa tronul fiului Bogdan și a ordonat să fie tăiate câteva capete ale potrivnicilor⁴⁶.

În lunga sa domnie de 47 de ani, izvoarele istorice nu semnalez alte cazuri de răfuială în raporturile interne ale lui Ștefan.

Cruzimea domnului trebuie să fie judecată în lumina moravurilor din acel timp.

Ștefan cel Mare se călăuzea în toată activitatea lui în domeniul politicii externe de un scop înalt de apărare a țării sale împotriva oricărui inamic, prin toate mijloacele posibile. Cu toate că trăia în mijlocul unui sistem de raporturi feudale și apărea ca un stâlp pe care se rezema acest sistem, prin toată comportarea sa pe linia întăririi puterii sale în stat *el se prezenta ca un domnitor nou*. Nu rupea cu trecutul. Totuși în făptura acestui

⁴² Matei Miechowski, *Chronica Polonorum*, în „Scriptores rerum Polonicarum”, vol. II, Cracoviae, 1874, traducerea lui N. Orghidan, *op. cit.*, p. 33.

⁴³ Bern. Wapowski, *op. cit.*, p. 53: „Fuit Stephanus heroicis virtutibus preditus, ut preclaris, in re militari viris valeat merito ascribi.”

⁴⁴ I. Dlugosz, *op. cit.*, col. 225.

⁴⁵ *Cronica de la Bistrița*, p. 119.

⁴⁶ Se atestă într-o scrisoare a medicului Leonardo de Massari din Buda, la C. Esarcu, *Ștefan cel Mare, Documente, descoperite în Arhivele Veneției*, București, 1874, p. 101-104 (din „Diarii”).

domn erau și trăsături de principii noi care îi permiteau să meargă la țintă nobilă prin toate mijloacele posibile.

Spre deosebire de multe alte personalități mari din timpul său el nu era tiran, despot, deoarece nu se călăuzea de interesele lui personale, de lăcomie, de dorința de îmbogățire, ci era un om de principii.

Acestea credem să fie motivele pentru care se împăca Biserica moldovenească cu atitudinile lui Ștefan cel Mare, corespunzătoare moravurilor timpului și îl prețuia ca pe un mare creștin, protector al Bisericii, un mare domn și un mare conducător de oaste.

Sfânta Mănăstire Neamț

ALEXANDRU I. GONȚA

MITROPOLIA ȘI EPISCOPIILE ORTODOXE MOLDOVENEȘTI ÎN SECOLUL AL XV-LEA

Una din principalele preocupări ale voievozilor noștri, după organizarea statului moldovean, a fost – fără îndoială – zidirea de biserici și mănăstiri. Și chiar cel dintâi voievod pe care-l cunosc analele moldovenești, Dragoș Vodă, a zidit o biserică din lemn la Volovăț¹ și alta la Siret², iar Bogdan voievod, biserica de la Rădăuți, care avea să-i servească de necropolă³.

Lăsând la o parte informațiile străine care menționează o viață religioasă pe aceste meleaguri încă în secolul al XIII-lea⁴, din documentele interne emise de cancelaria domnească în secolele al XIV-lea și al XV-lea, putem constata că mănăstirile și bisericile erau presărate pe întreg cuprinsul Moldovei⁵.

Concomitent cu grija pentru zidirea marilor mănăstiri ale căror egumeni, probabil cu rangul de arhieriei, concentrară de timpuriu în mâinile lor, afară de dreptul de a sfinți preoți în satele din jur, și pe acela de judecători ale tuturor faptelor comise de țăranii dependenți, voievozii se preocupă și de organizarea ierarhiei bisericești.

Pentru părțile de nord ale Moldovei s-a urmărit crearea unei episcopii supranumită a Țării de Sus – care să-și aibă reședința la Rădăuți, în biserica Sf. Neculai, și să îndeplinească rosturile religioase în această regiune.

Biserica Sf. Paraschiva din Roman, unde este îngropată Anastasia, doamna lui Roman voievod, avea să devină reședința episcopiei de Roman, a Țării de Jos.

Pentru „biserica mamă” se rezervase biserica Sf. Gheorghe din satul

¹ M. Kogălniceanu, *Cronicele României, sau Letopiseștele Moldaviei și Valahiei*, București, 1872, tom. I, p. 133: „Înțeles-am și noi din oameni bătrâni, locuitori de aici din țară, cum se trage cuvântul din om în om, că o biserică de lemn la Olovăț să fie făcută de Dragoș Vodă, și acolo zic să fie îngropat Dragoș Vodă. Și acea biserică de lemn au mutat-o Ștefan Vodă, de o au clădit la mănăstirea Putna, unde stă până acum; iar pe locul bisericii de lemn, la Olovăț, Ștefan Vodă au zidit biserică de piatră” (N. Costin).

² P. P. Panaitescu îmi relatează că la Biblioteca Academiei R. P. R. se află un manuscris mai complet al lui I. Neculce pentru „O samă de cuvinte”, în care se arată că Dragoș Vodă ar mai fi clădit o biserică de lemn și în târgul Siret.

³ D. Dan, *Cronica Episcopiei de Rădăuți*, Viena, 1912, p. 8.

⁴ Gh. Moisescu, *Catolicismul în Moldova*, București, 1942, p. 17 și urm.

⁵ N. Grigoraș, *Primele mănăstiri și biserici moldovenești*, Iași, 1946.

lui Mirea – Mirăuții – care ajunsese de curând capitala Moldovei, după Siret; cunoscută mai mult sub numele de Suceava.

Pentru înfrumusețarea acestor trei biserici, destinate a fi reședințele celor trei ierarhi episcopi ai Moldovei, au fost angajați de Alexandru cel Bun meșterii zugrăvi, Nichita și Dobre. Dintr-un document emis în jurul anului 1415 vedem că în schimbul a două sate, donate în mod provizoriu, aceștia aveau să zugrăvească o biserică în târgul Romanului, alta care va fi voia domnului – probabil din Suceava – bisericile din Rădăuți și încă o casă ori un pridvor⁶.

Tot la zugrăvirea acestor biserici domnești va fi lucrat și Ștefan Zugravul, căruia Alexandru cel Bun îi dăruiește la 30 ianuarie 1425 satele de pe Miletin din jos de Șipote⁷. Toate aceste eforturi au fost făcute desigur pentru niște instituții deja existente.

MITROPOLIA SUCEVEI

Știrile transmise de „Letopisețul Țării Moldovei” că organizarea bisericii ortodoxe moldovenești ar fi fost făcută de Iuga Vodă, în scurta sa domnie de doi ani, a fost dovedită ca o interpolație a lui Axinte Uricariul; iar mențiunea că „patriarhia de Ahrida” i-ar fi dat „bлагословение ș-au pus mitropolit pre Theoctist” este o închipuire a lui Misail Călugărul⁸. Ambele știri fac parte din intervențiile unor copiiști, aflate din abundență în cronicile moldovenești.

După editarea documentelor relative la istoria românilor⁹, cercetările în domeniul istoriei bisericii românești, au fost încununete de succes.

Studiile publicate de Melchisedec¹⁰, C. Erbiceanu¹¹, N. Dobrescu¹², Ch. Auner¹³, N. Iorga¹⁴, C. Marinescu¹⁵, S. Reli¹⁶, Gh. Moisescu¹⁷, și V.

⁶ *Documente privind Istoria României* - veacul XIV, XV, A. Moldova, vol. I, p. 35, Edit. Academiei, 1954.

⁷ *Ibidem*, p. 60.

⁸ Ureche Gr., *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, Ed. Stat. Lit. și Artă, p. 68.

⁹ Miklosich et Ios. Müller, *Acta Patriarhatus Constantinopolitani*, Vindobonae, 1860-1862, I și II (1315-1402). Hurmuzachi E., N. Densușianu, *Documente privitoare la Istoria Românilor*, I, 1 (1199-1345), București, 1887, I, 2 (1346-1450), București, 1890.

N. Iorga, *Documente grecești, privitoare la Istoria Românilor*, vol. XIV, 1320-1716, București, 1915.

N. Iorga, *Studii și Documente cu privire la Istoria Românilor*, I, II, VI, București, 1901 și 1904.

¹⁰ Melchisedek, *Cronica Romanului și a episcopiei de Roman*, București, 1874; idem *Papismul și Biserica Ortodoxă a României*, București, 1883.

¹¹ C. Erbiceanu, *Istoria Mitropoliei de Moldova și Suceava*, Iași, 1888.

¹² N. Dobrescu, *Întemeierea mitropoliilor și a celor dintâi mănăstiri din Țară*, București, 1906.

¹³ Ch. Auner, *La Moldavie au concile de Florence*, în „Echos d'Orient”, VII, 1904, p. 321 și urmare; VIII, 1905, p.

Laurent¹⁸, cu privire la organizarea vieții religioase a românilor din acest colț de țară au restabilit complet adevărul.

Ultimul studiu publicat de V. Laurent, a lămurit complet și problema înființării mitropoliei de Suceava, și deci începutul organizării vieții religioase în Moldova. Se știe astăzi că Mitropolia Moldovei a fost creată între anii 1381 -1386, ea existând la 1386 în luna septembrie, alături de cea a Vidinului¹⁹, și că primul mitropolit a fost Teodosie, sfințit la Constantinopol. Că – de facto – el nu a putut păstori în Moldova din cauza refuzului voievodului de a-l primi, aceasta este altceva. Scaunul de mitropolit a fost creat de Patriarhia din Constantinopol și – de jure – patriarhul de Constantinopol era cel în drept să hirotonească pe mitropolitul Moldovei, așa cum făcuse și cu mitropoliții de Kiev și Haliciu²⁰.

Petru Mușat voievod, fire ambițioasă și stăpân în țara sa, după ce servise o lecție așa de usturătoare polonilor la 1377, în Codrii Șipențului²¹, deveni și mai sensibil atunci când a trebuit să-și supună biserica patriarhiei de Constantinopol, care designase și omul, pe grecul Teodosie. Crearea scaunului de mitropolit al Moldovei de către Patriarhia de Constantinopol și trimiterea lui Teodosie, a avut însă în vedere faptul că în ultima vreme, biserica ortodoxă de răsărit suferise repetate lovituri din partea catolicismului în Moldova²². În scopul de a opri înaintarea călugărilor catolici a fost creat deci scaunul de mitropolit al Moldovei, iar Teodosie numit să conducă lupta pentru apărarea credinței răsăritene, fără ca voința lui Petru Mușat voievod să fie consultată.

Față de această măsură autoritară, luată de patriarhul Antonie, Petru voievod a răspuns prin trimiterea călugărului de la Neamț, Iosif, ruda sa²³, la

---

5 și urmare.

¹⁴ N. Iorga, *Istoria Bisericii Românești*, Vălenii de Munte, 1908, vol. I și II; idem *Condițiile de politică generală în care s-au întemeiat bisericile românești în veacurile XIV-XV*, ARMSI, seria II, tom. XXXV, București, 1913, p. 387-411.

¹⁵ C. Marinescu, *Înființarea Mitropoliilor în Țara Românească și în Moldova*, ARMSI, seria III, tom. II, București, 1924.

¹⁶ S. Reli, *Istoria Bisericii Române*, p. I, vol. I, anul 1933-1934.

¹⁷ Gh. Moiescu, *Catolicismul în Moldova*, București, 1942.

¹⁸ V. Laurent, *Aux origines de l'Eglise Moldave*, în „Revue des Études Byzantines”, tome V, 1947, Bucarest.

¹⁹ V. Laurent, *op. cit.*, p. 163.

²⁰ N. Dobrescu, *op. cit.*, p. 79-80, N. Iorga, *Ist. Bis. Rom.*, I, p. 36.

²¹ P. P. Panaitescu, *Din istoria luptei pentru independența Moldovei în veacul al XIV-lea*, în „Studii. Revistă de Istorie”, 1956, anul IX, nr. 4, p. 111.

²² Gh. Moiescu, *op. cit.*, p. 95 și urm.

²³ N. Crețulescu, *Istoria Sf. Mănăstiri Râșca, Fălticeni*, 1903, p. 37; cf. D. Dan, *op. cit.*, p. 19, note. Iosif ar fi fost fiul lui Petru Mușat voievod.

Mitropolia de Haliciu, unde Iosif a fost hirotonisit episcop pentru Moldova, cu rangul de mitropolit, având lângă el pe încă un episcop, cu numele Meletie. Așa că, în 1391, când Teodosie grecul s-a prezentat să-și ia scaunul, a primit răspunsul de la Petru voievod că țara are mitropolit²⁴.

Teodosie a trebuit să se întoarcă fără a mai avea pretenția de a reveni vreodată în scaunul de mitropolit al Moldovei.

Retragerea lui Teodosie a fost, însă, interpretată de patriarhul Antonie ca o slăbiciune personală a acestuia. În locul lui a fost designat îndată al doilea grec, Ieremia, chiar în 1392, care se credea că va putea îndupleca pe voievod să-l accepte. Rezultatul însă a fost același. Ieremia a trebuit să se întoarcă tot așa de repede ca și Teodosie, dar nu fără a fulgera țara, pe voievod și pe episcopii săi cu o anatemă!

Astfel că – de jure – mitropolit al Moldovei era Ieremia, iar – de facto – Iosif. Situația a durat astfel până după 1397, când a murit patriarhul Antonie.

Noul patriarh, Matei, judecând cazul mitropolitului Iosif, declarat „adulter” și „tâlhar” de Antonie, și încă sub anatemă, fără să aibă o majoritate de voturi, a hotărât ca Iosif să fie recunoscut și confirmat ca mitropolit al Moldovei în locul lui Ieremia²⁵.

Acesta însă nu a renunțat la titlul ce i s-a acordat și a cerut re judecarea cazului său. În sinodul adunat în grabă, partizanii lui Ieremia hotărâră depunerea patriarhului Matei, sub acuzare de simonie, și Matei a trebuit să plece în surghiun.

A fost nevoie de intervenția împăratului Manuel al II-lea Paleologul, ca Matei să fie readus în scaun. Numai așa recunoașterea lui Iosif ca mitropolit al Moldovei a rămas valabilă, și delegația patriarhală, în frunte cu Grigore Țamblac purtând „gramota” de confirmare, instalează pe Iosif ca mitropolit în biserica Mirăuților în vara anului 1401²⁶.

***

Biserica de reședință a celui dintâi mitropolit al țării – care avea să se numească de acum înainte Mitropolia Moldovei și Sucevei – a fost dăruită de Alexandru cel Bun, la 7 ianuarie 1403, cu satele Averești și Hreățca de

²⁴ *Acta Patr.*, II, p. 531; N. Iorga, *Ist. Bis. Rom.*, I, p. 49; *Cronica Romanului*, p. 59.

²⁵ V. Laurent, *op. cit.*, p. 166. Ieremia era acum episcop al Tîrnovo-lui, încă din anul 1394.

²⁶ *Acta patr.*, II, p. 223, 241; N. Iorga, *Ist. Bis. Rom.* p. 52; *Cronica Rom.* I, p. 72 și urm.; V. Laurent, *op. cit.*, p. 166; N. Iorga, *Studii asupra Chilie și Cetății Albe*, București, 1899, p. 79.

lângă târgul Suceava²⁷.

Dania s-a făcut pentru „sănătatea noastră” și pentru „sufletele sfântrăpoșaiilor domni”. Tot acum, puțin mai târziu, i-a fost donată și Poiana Vlădicăi, unde în 1401, au ieșit în întîmpinarea moaștelor Sf. Ioan cel Nou, voievodul însuși cu mitropolitul țării²⁸ și apoi „cu făclii și cu tămâie și cu miruri binemirositoare” le-au condus până la Suceava, depunându-le în aceeași biserică a Mirăuților²⁹; și satele Iacovul de Jos cu Vama de pe Suceava și Grecii din jos de târgul Siret.

Satul Averești scutit de toate dările³⁰ către stat a fost apoi întărit la 11 aprilie 1434 de Ștefan Voievod. Pentru muncă și diferitele slujbe de care avea nevoie mitropolia, Ilie voievod i-a dat câteva sălașe de țigani, confirmate de Ștefan voievod³¹ la 8 aprilie 1444 și de Alexandru voievod³² la 5 martie și 31 mai 1453, cu adăugirea încă a unui sălaș³³.

Sub domnia lui Ștefan cel Mare averile mitropoliei cresc. Boierul Șendrică îi dăruiește prisaca lui Balint³⁴ de pe Bahlui la 21 februarie 1461, iar marele voievod o altă prisacă³⁵ la 15 ianuarie 1465. În schimbul satului Greci, vândut la 12 septembrie 1464 lui Toader Prodan, mitropolitul Teoctist cumpără de la Giurgea Rotimpan, satul Mihăiești cu mori și pive pe Brădățel³⁶. În urma schimbului făcut la 20 septembrie 1479 cu Ștefan cel Mare, pentru satul Jicovul de Jos, cu Vama și morile de pe Suceava, mitropolitul Gheorghe primește satele Vereșcani de pe Siret cu morile și satul Ungureni³⁷.

La acestea se mai adaugă satele Sârbii și Vlădenii cu mori pe Siret, viile din dealul Hârlăului și 6 sălașe de țigani pentru lucrul viilor³⁸. În total 8 sate cu mori și pive, două prisăci, vii și sălașe de țigani, toate reconfirmate într-un document din 12 martie 1458.

***

²⁷ *Doc. privind Ist. Rom., veacul XIV, XV, A. Moldova, I, p. 13.*

²⁸ M. Costăchescu, *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, Iași, 1931, vol. I, p. 329-330. Vlădicenii din com. Bucium-Iași.

²⁹ N. Iorga, *Studii asupra Chilieii...*, p. 79.

³⁰ *Doc. priv. ist. Rom.*, vol. cit., p. 109.

³¹ *Ibidem*, p. 202.

³² M. Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 465.

³³ *Doc. priv. ist. Rom.*, vol. cit., p. 262.

³⁴ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, București, 1913, vol. I, p. 44.

³⁵ *Ibidem*, p. 87.

³⁶ *Ibidem*, p. 83, 89.

³⁷ *Doc. priv. ist. Rom. veac XV*, II, p. 15.

³⁸ I. Bogdan, *op. cit.*, I, p. 7.

În ce privesc privilegiile de care se prevala mitropolitul de Suceava, documentele secolului al XV-lea sunt foarte zgârcite în a le arăta. În nici unul din ele nu se arată că episcopul din capitala țării ar fi beneficiat de privilegiile pe care le aveau ceilalți doi episcopi de Rădăuți și Roman pe domeniile lor. Nu ne putem închipui măcar o clipă că el ar fi fost lipsit de dreptul de judecător al oamenilor și preoților de pe domeniile mitropoliei, drept pe care-l aveau chiar egumenii mănăstirilor de Neamț, Bistrița, Probota, Humor și Putna. E adevărat că funcția pe care o deținea nu i-ar fi îngăduit să se ocupe și de măruntele judecăți de prin sate, dar pentru aceasta el putea să împuternicească pe protopopi și alți dregători mitropolitani.

În calitatea sa de cap al bisericii moldovenești, având reședința în orașul în care judeca însuși voievodul țării, mitropolitul ajunsese curând sftenic domnesc. Astfel pe Iosif, întemeietorul mănăstirilor de la Neamț și Bistrița îl întâlnim ca „Vlădică”³⁹ în sfatul domnesc la 2 iulie 1398, înainte de a fi fost recunoscut ca mitropolit de patriarhia de Constantinopol. Prestigiul și autoritatea morală de care se bucura cel dintâi mitropolit al Moldovei se vede însă dintr-un document de la 7 ianuarie 1407. Actul, care se pare că este testamentul lui Iosif, începe cu titulatura mitropolitului și nu a domnului țării: „Prea sfințitul mitropolit chir Iosif al Moldo-Vlahiei...” și „cu fiul Vlădiciei mele Ioan Alexandru voievod, domn al țării Moldovii”. În el se arată că în „mănăstirea vlădiciei mele, cea de la Neamț”, supusă sub administrația lui Chir Domețian cu cea de la Bistrița, „pentru că amândouă sunt ale vlădiciei mele”, egumenul Domețian își va designa urmașul⁴⁰ la conducerea mănăstirilor – împotriva principiului alegerii de către sobor înscris în canoane,

Pentru ultima dată el participă în sfatul domnesc la 16 septembrie 1408, când Alexandru cel Bun înzestrea biserica Sf. Paraschiva din Roman, viitoare episcopie a Țării de Jos, cu satele Leucusăuți și Dragomirești de pe Moldova⁴¹.

Din puținele documente pe care le avem de la predecesorii lui Alexandru cel Bun și din timpul domniei acestuia până la 16 septembrie 1408, reiese că Iosif participă în sfatul domnesc ori de câte ori se dăruiau ori întăreau sate mănăstirilor. El nu apare în nici un document în care se dăruiesc ori întăresc proprietăți feudalilor laici. După această dată, și până la

³⁹ M. Costăchescu, *op. cit.*, I, p. 17.

⁴⁰ *Doc. priv. ist. Rom. veac. XIV-XV*, I, p. 15-16.

⁴¹ *Ibidem*, p. 17.

1415 când moare⁴², numele lui nu mai este menționat nici în documentele care privesc mănăstirile. Înaintat în vârstă el se retrage, probabil, la mănăstirea de călugărițe de la Boiște din satul Grași ținutul Neamț, despre care un document emis la 6 iunie 1446 mai păstrează amintirea că acolo a fost chilia Vlădicăi Iosif⁴³. Rudă apropiată a lui Petru Mușat voievod⁴⁴, Iosif rămâne ca o mare personalitate bisericească, vrednică de amintire și sub urmașii lui Alexandru cel Bun. La 23 februarie 1438, când Ilie voievod dăruiește mănăstirii de la Neamț, satul Seucouți, „unde a fost Samoilă Vataman” de pe Bistrița (Roznovul de astăzi) arată că dania se face „pentru sufletul sfântrăposaiilor părinților noștri și pentru sufletul sfântrăposatului părintelui nostru, care-i după Sfântul Duh, Iosif Mitropolitul”⁴⁵.

După Iosif, Patriarhia de Constantinopol a numit ca mitropoliți ai Moldovei pe episcopul de Poleanina (1416 -1437), apoi pe Damian (1437-1447) care a reprezentat țara la sinodul de la Ferrara – Florența⁴⁶, și din noiembrie 1447 pe Ioachim episcopul de Agathopoles⁴⁷. Fiind străini de neam, însă, ei nu aveau ce căuta în țară, de aceea nici documentele interne și externe moldovenești nu-i menționează că ar fi luat parte la vreun sfat domnesc.

Sub păstoria lui Teoctist, care era probabil rudă cu dinastia domnitoare ca și Iosif, biserica ajunge la cea mai mare cinste. Începând cu data de 7 iunie 1455 și până la 14 octombrie 1473, Teoctist face parte, ca mitropolit, din sfatul domnesc, întărind cu pecetea sa toate documentele emise de cancelarie, indiferent dacă erau danii sau întăriri de sate pentru mănăstiri ori laici. De la această dată și până la 18 noiembrie 1477 când moare⁴⁸, el nu mai participă la sfatul domnesc din cauza vârstei înaintate. Pentru a arăta ce influență a avut în viața politică a Moldovei și prestigiul de care se bucura în ochii lui Ștefan cel Mare, este suficient să amintim că la 2

⁴² V. Laurent, *op. cit.*, pag. 167.

⁴³ *Doc. priv. ist. Rom. veac XV*, II, p. 263.

⁴⁴ N. Crețulescu, *op. cit.*, p. 37 și D. Dan *op. cit.*, p. 19. Iosif ar fi fost chiar fiul lui Petru Mușat. „De un neam cu domnii noștri”, spunea doc. din 1401- iulie 14.

Hurmuzaki, N. Iorga, *Doc.*, București, 1915, vol. I, 1, p. 34

⁴⁵ M. Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 10-12.

⁴⁶ N. Iorga, *Studii și Doc...* I-II, p. XXXIII; Ch. Auner, *op. cit.*, VII, p. 321 și urm. și VIII, p. 5 și urm. Între 1415-1418 am avut pe Macarie ca mitropolit, care a participat la Sinodul de la Constanța în 1418, N. Iorga *St. și Doc...* I-II, p. XXXIII. S. Reli, *op. cit.*, p. 278, dar nerecunoscut de Constantinopol.

⁴⁷ V. Laurent, *op. cit.*, p. 164-165; C. Erbiceanu *op. cit.*, p. LV și LVI dă ca Mitropoliți după Iosif pe Macarie, Grigorie și Damian, iar N. Iorga în *Ist. Bis. Rom.*, II, p. 335, susține părerea lui C. Erbiceanu.

⁴⁸ Dr. E. A. Kozak, *Die Inschriften aus der Bukowina*, Wien, 1903, p. 75; N. Iorga, *Ist. Bis. Rom.*, I, p. 83, idem *St. și Doc. VI*, p. 618-619; Teoctist este îngropat la mănăstirea Putna, necropolă domnească.

M. Costăchescu, *Arderea Tîrgului Floci și a Ialomiței în 1470*, Iași, 1935, p. 26, nota 12.

martie 1462, când marele voievod a depus jurământul de vasal⁴⁹ regelui Cazimir al Poloniei, Mitropolitul Teoctist a fost luat ca chezaș, în numele întregii țări. În locul obișnuitului act solemn de închinare în care se înșirau toți boierii țării, a fost de ajuns actul de jurământ dat de capul Bisericii moldovenești⁵⁰ în numele țării și al boierilor „bătrâni și tineri”.

Autoritatea morală, prestigiul și mai ales influența mitropolitului în viața politică a țării, fiind în funcție, probabil, și de faptul dacă acesta era ori nu rudă cu dinastia domnitoare, explică de ce urmașul lui Teoctist, Gheorghe Mitropolitul „venit și el din aceeași mănăstire de călugări cărturari a Neamțului, pentru care i se zicea *Nemțeanul*”, ucenic al lui Teoctist⁵¹, nefiind rudă cu domnul nu se mai bucură de dreptul de a participa ca sfetnic la toate sfaturile domnești. Deși a păstorit 34 de ani⁵², mitropolitul „Gheorghe cel Bătrân” cel dintâi care s-a intitulat „mitropolit de Suceava și al țării Moldovei”, este menționat de documentele interne de foarte puține ori. Lăsând la o parte documentul din 20 septembrie 1479, în care el apare și ca parte într-un act de schimb de sate cu Ștefan cel Mare⁵³, numele lui apare numai când se emit documente de schimb și întăriri de sate mănăstirii Putna (la 20 septembrie 1479, la 15 martie 1490⁵⁴, și la 17 noiembrie 1502⁵⁵).

În documentele externe el apare menționat o singură dată, la 12 iulie 1499, în tratatul încheiat între Ștefan cel Mare și Ioan Albert regele Poloniei, ca arhiepiscop al Sucevei și al țării Moldovei, îndată după Ștefan cel Mare și Bogdan voievod, în fruntea sfatului domnesc din care nu lipsesc ceilalți doi episcopi de Roman și Rădăuți⁵⁶.

***

Mitropolia Sucevei și a Moldovei, sau „biserica mamă” cum o numește Ștefan cel Mare la 20 septembrie 1479, atinge după mai bine de o sută de ani de existență o situație economică suficient de consolidată, beneficiind de privilegii pe care nu le aveau și celelalte episcopii. În

⁴⁹ I. Bogdan, *op. cit.*, II, p. 283.

⁵⁰ *Ibidem*, *op. cit.*, II, p. 289-291.

⁵¹ N. Iorga, *Ist. Bis. Rom.* I, p. 87.

⁵² I. Bogdan, *Cronici inedite atingătoare de Istoria Românilor*, București, 1895, p. 96.

N. Iorga, *op. cit.*, p. 87. A murit la 1511.

⁵³ *Documente m. Ist. Rom. veacul XV*, vol. II, p. 15. Dă satul Jicovul de Jos cu vama și morile, mănăstirii Putna și primește în schimb satele Veresceceni și Ungureni de pe Siret.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 131 și 134.

⁵⁵ *Ibidem*, sec. XVI, vol. I, p. 27.

⁵⁶ I. Bogdan, vol. II, p. 425 și 434.

stăpânirea ei se aflau, la sfârșitul secolului al XV-lea, opt sate cu mori și pive, două prisăci, vii în dealul Hârlăului, „uric cu tot venitul” și mai multe sălașe de țigani pentru lucru. Mitropoliții, în afară de dreptul de a percepe venitul, dările episcopale și plocoanele de la preoții sfințiți, din satele eparhiei, ajung cei dintâi sfetnici ai domniei, bucurându-se mai ales sub Teoctist de favoarea de a face parte din sfatul domnesc, chiar când se emit acte de proprietate pentru feudali laici. Dacă sub păstoria mitropolitului Gheorghe numele capului bisericii moldovenești nu este menționat decât atunci când sunt aduse în discuție satele mitropoliei, ori cele ale mănăstirii Putna, aceasta se datorește, probabil, atitudinii rezervate a marelui voievod că mitropolitul nu era rudă cu domnia, sau ca o măsură generală de îndepărtare a tuturor feudalilor de la cosigilarea actelor domnești după anul 1479⁵⁷, măsură aplicată temporar și marilor ierarhi. Ceea ce trebuie să reținem ca deosebit de important, este că mitropolitul de Suceava are pecete cu care cosigilează actele emise de cancelarie ori de câte ori participă la sfatul domnesc⁵⁸. Aceasta îl așează pe mitropolit alături de marii feudali ai țării.

EPISCOPIA RĂDĂUȚI

Dacă problema înființării mitropoliei de Suceava poate fi socotită închisă, în urma recunoașterii oficiale, de către patriarhia de Constantinopol la 1401, a Mitropolitului Iosif, discuțiile asupra întemeierii episcopiei de Rădăuți rămân deschise din cauza lipsei unui document original, așa cum avem pentru mitropolia ortodoxă și episcopia armeană de la Suceava⁵⁹. Din studiile pe care le avem în prezent putem deosebi două păreri: Dimitrie Dan susține, în cunoscuta sa monografie, că cea mai veche mitropolie din țară funcționa la Rădăuți, înainte de înființarea mitropoliei de Suceava, și că, numai după transferarea acesteia din urmă la Suceava, a rămas la Rădăuți numai episcopia⁶⁰, revendicând ca episcop pe Meletie.

N. Iorga afirmă că despre o episcopie la Rădăuți nu se poate vorbi până sub Ștefan cel Mare, invocând argumentele că:

⁵⁷ E. Vîrtosu, *Din sigilografia Moldovei și a Țării Românești*, în *Documente privind Istoria României, Introducere*, vol. II, Ed. Academiei, 1956, p. 418.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 433 la doc. din 12 iulie 1499 și nota 5; I. Bogdan, II, p. 426.

⁵⁹ *Doc. priv. ist. Rom. veac. XIV-XV*, vol. I, p. 12.

⁶⁰ *Cron. Episc. Rădăuți*, p. 25-26.

1. Sub Alexandru cel Bun, la Rădăuți, exista numai o mănăstire al cărei egumen avea „drepturi de stăpânire, unite cu oarecare privilegii arhieresti”⁶¹ asupra unui număr de 50 sate.

2. La 1469, când se sfințește mănăstirea Putna, nu era episcop la Rădăuți, și de aceea s-au și luat pentru mănăstirea cea nouă unele din satele date de Alexandru cel Bun mănăstirii gropnițe...⁶²

3. Ștefan cel Mare „înzestră Moldova cu o nouă episcopie, care nu e pomenită niciodată înainte de Ioanichie” (25 aprilie 1472), în scopul de a lega teritoriul Pocuției cu cetățile Colomeia și Sniatin de țara Moldovei⁶³.

4. Prin actul de danie dat la 15 martie 1490, Ștefan cel Mare „supune episcopului Ioanichie toate bisericile cernăuțene, afară de acelea care apucaseră a fi dăruite Putnei, într-un timp când – deci – nu ființa încă o episcopie de Rădăuți, al cărei întâi arhipăstor nu e pomenit decât la 25 aprilie 1472⁶⁴.

Dacă părerea lui D. Dan, că mitropolia de Rădăuți a fost cea dintâi din Moldova, este lipsită cu totul de dovezi documentare⁶⁵ și nu poate fi primită, argumentele invocate de N. Iorga în sprijinul afirmației sale nu ni se par suficient de concludente, din cauza unor documente ce lasă să se întrevadă că sub Alexandru cel Bun această episcopie funcționa.

Cronicarul Gr. Ureche, descriind domnia lui Alexandru cel Bun spune că printre acele „multe lucruri bune” făcute în țară, a întemeiat și episcopia de Rădăuți⁶⁶. Această informație a cronicarului ar putea fi pusă la îndoială – ca multe altele – dacă nu ar exista și un document emis de cancelaria lui Alexandru cel Bun în care să se menționeze că, la 6 iulie 1413, funcționa deja la Rădăuți o episcopie. Documentul, deși publicat la vremea când N. Iorga scria „Istoria Bisericii Românești”, totuși, nu a fost luat în seamă. Dăruind satul Coțmani, cu toate cătunele sale, doamnei Anastasia „soacra noastră”, Alexandru cel Bun, poruncește ca „după trecerea ei din viață” aceste sate să rămână „episcopiei de Rădăuți a Sfântului Neculai... pentru

⁶¹ *Ist. Bis. Rom.*, I, p. 90. Aici se rectifică părerea expusă la p. 69 în care se susține că starețul ținea loc de episcop. v. nota 2 de la p. 90.

⁶² *Ibidem*, p. 91, nota 2.

⁶³ *Ibidem*, p. 91: „Pe atunci, unul dintre cele mai sigure mijloace de a consolida o posesiune de teritoriu, era de a-l lega cu ierarhia bisericească a țării către care fusese alipit”. Ideea aceasta este susținută și dezvoltată într-un articol publicat de un colectiv de preoți profesori, în rev. **BOR**, anul LXXII, 7, (iulie), 1954, p. 703-742, intitulat: „*Ștefan cel Mare binecredincios domn și apărător al dreptei credințe*”.

⁶⁴ N. Iorga, *Ist. Bis. Rom.*, I, p. 91.

⁶⁵ E. Popovici, *Istoria Bisericii Universale*, Cernăuți, vol. III, p. 74 respinge părerea lui D. Dan.

⁶⁶ Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 7. Nu vorbește nimic de episcopia de Roman.

ca sânta episcopie să se bucure de venitul lor în veci”⁶⁷. Această danie este confirmată de piatra funerară pusă de Ștefan cel Mare, la 11 aprilie 1497, aceleiași Anastasii, fiica lui Lațcu voievod, care a dat Coțmanii acestui lăcaș, și a murit la 26 martie 1420⁶⁸, și de un document emis la 26 august 1503 de cancelaria aceluiași voievod în care se întărește „acestei sfinte episcopii satul Coțmani... dreapta ei ocină, dania înaintașilor și bunicilor noștri”⁶⁹. În sprijinul lor am mai putea adăuga și actul dat la 15 martie 1490 din care se vede că cele 50 sate întărite de marele voievod, episcopiei de Rădăuți, „cu dajdea, cu plocoanele, cu toate pricinile și cu tot venitul popesc” au fost date de către „bunicul nostru Alexandru voievod și cum sunt scrise în privilegia bunicului nostru”⁷⁰.

Dovezile sunt evidente și nu mai au nevoie de nici o interpretare. Ele demonstrează că episcopia de la Rădăuți funcționa sub Alexandru cel Bun. Analizând mai atent argumentele pe care le invocă N. Iorga, nu putem să trecem cu vederea că, atunci când vorbește despre existența unei simple mănăstiri la Rădăuți, el oscilează între două păreri. La pagina 69 afirmă că „starețul de mănăstire ținea loc de episcop”, iar la pagina 90 spune că „Alexandru cel Bun încă dăduse egumenului mănăstirii de la Rădăuți drepturile de stăpânire, unite cu oarecare privilegii arhieresti” asupra unui număr de 50 sate. Până la urmă, el, totuși, recunoaște că cel care conducea rosturile bisericești aici la Rădăuți, avea drepturi „arhieresti”. Ori, se știe bine că, potrivit canoanelor, egumenul unei mănăstiri nu avea dreptul de a sfinți preoți. Ne aflăm, deci, în fața unei episcopii conduse de cel puțin un horepiscop. Lipsa acestuia din documentele vremii sau neprezența lui la sfințirea Putnei, nu sunt argumente suficiente pentru a susține că episcopia nu exista ca instituție.

Al treilea argument invocat că Ștefan cel Mare a creat episcopia spre a lega Pocuția de Moldova, prin ierarhia bisericească, nu rezistă, pentru că la 25 aprilie 1472, când este pomenit primul episcop de Rădăuți, Pocuția era sub stăpânirea Poloniei. La 16 septembrie 1485 Ștefan cel Mare merge și depune jurământul de vasal în fața regelui Cazimir la Colomeia⁷¹ oraș al

⁶⁷ F. A. Wickenhauser, *Geschichte des Bistums Radautz, und das Klosters Gross-Skit*, Czernowitz, 1890, p. 160-161.

D. Dan, *op. cit.*, p. 191-192; M. Costăchescu, *op. cit.*, I, p. 101-102.

Doc. priv. ist. Rom. veac. XIV-XV, p. 31-32.

⁶⁸ D. Dan *op. cit.*, p. 8. Gh. Balș, *Bisericile lui Ștefan cel Mare*, București, 1926, p. 280-281.

⁶⁹ I. Bogdan, *op. cit.*, II, p. 225.

⁷⁰ *Ibidem*, I, p. 406 și 419.

⁷¹ *Ibidem*, II, p. 371-372.

Pocuției. Luptele pentru anexarea ei la Moldova încep către sfârșitul domniei marelui voievod⁷². Cât privește cel de-al patrulea argument, că la 15 martie 1490 Ștefan cel Mare „supune episcopului Ioanichie toate bisericile cernăuțene, afară de acelea care apucaseră a fi dăruite Putnei”, el este respins de însuși contextul documentului invocat în sprijin, în act arătându-se că toate satele fuseseră date episcopiei de Alexandru cel Bun⁷³.

Înființată în scopul de a îndeplini rosturile religioase în satele Țării de Sus, episcopiei de Rădăuți i s-a creat, dacă nu înainte, cel târziu la 11 iulie 1428, odată cu eparhia mănăstirii Bistrița⁷⁴ al cărei egumen avea probabil rangul de arhieru – o eparhie de 50 sate. Satele cu biserici și preoți, puși sub jurisdicțiunea episcopului, le avem enumerate într-un document din 15 martie 1490, emis de cancelaria lui Ștefan cel Mare, pe baza privilegiului acordat de Alexandru cel Bun⁷⁵ – astăzi pierdut ori încă nedescoperit. Ele sunt în majoritate în ținutul Cernăuți, parte în ținutul Suceava și parte în ținutul Dorohoi, pe când cele ale mănăstirii Bistrița în ținutul Bacău, Neamț și, parte, în ținutul Suceava. Această eparhie a fost modificată de Ștefan cel Mare, care a luat ultimele șase sate și le-a dăruit ca domenii mănăstirii Putna, dând episcopiei de Rădăuți, în schimb, 2 biserici în târg la Cernăuți, 3 biserici în Cuciur și o biserică la Mihalcea.

Schimbul s-a făcut cu învoirea episcopului Ioanichie, fiind de față și Gheorghe, mitropolitul Sucevei și cu toți boierii moldoveni.

Peste aceste sate, Marele voievod mai adaugă toate satele cu biserici „oricâte s-au făcut noi mai înainte și oricâte se vor mai face noi de aici înainte” în ținutul Cernăuți. Preoții de la toate bisericile vor fi supuși, ca și mai înainte, „să asculte de episcopia noastră de la Rădăuți a Sfântului Nicolae și cu darea și cu pocloanele, și cu toate pricinile și cu tot venitul bisericesc”. „Iar alte biserici și popi, câți sunt și câți se vor face noi, și se vor adăuga în ținutul Cernăuților, acele biserici și acei popi, toți să asculte de episcopia noastră de la Rădăuți și cu darea și cu pocloanele și cu toate

⁷² I. Ursu, *Ștefan cel Mare*, București, 1925, p. 266 și urm.

⁷³ I. Bogdan, *op. cit.*, I, p. 406 și 419.

⁷⁴ *Doc. priv. ist. Rom., A. Moldova*, I, p. 66-67. Greșit sunt puse toate în ținutul Suceava.

⁷⁵ Bogdan, I, p. 405-409. Iată eparhia 1) Lucavăț, 2) Jadăuți, 3) Stâncăuți, 4) Storojineț, 5) Balinești pe Siret, 6) Secară pe Siret, 7) Hluboca-Adâncata, 8) Bârlinți, 9) Teterna, 10) Cerepcăuți, 11) Volcineți, 12) „unde este Cudrea Oprișă”, 13) Bainti, 14) Telebecinți, 15) Brânză, 16) Sinăuți, 17) Dârsca, 18) Vlădăuți, 19) Rugășești, 20) Slăvăuți, 21) Călinești, 22) Dobrinăuți, 23) Zamostea, 24) Băsinți, 25) Băilăuți, 26) Grama, 27) Calafendești, 28) Călinești, 29) Roman, 30) Crăinicesti, 31) Badeuți, 32) Ivancicăuți, 33) Iuga cel Prost, 34) Dolhești, 35) Ilieșești, 36) la Vălhoveț, 37) pe Vălhoveț, 38) la Vlad Negrul pe Soloneț, 39) „unde a fost popa Matii”, 40) la gura Solonețului, 41) la gura Solcăi, 42) la gura Costinei, 43) la Bălăceana, 44) la Costina la Dragomir Juratu, 45) Climăuți, 46) Vigsani, 47) Frătăuți, 48) Balasinești, 49) Jicovul de Sus, 50) Măcicăești.

pricinile și cu tot venitul popesc cum scriem mai sus. ” Această orânduire nu avea dreptul să o strice nimeni, nici patriarhul. „Toate acestea mai sus scrise să fie episcopiei noastre de la Rădăuți, de la noi, uric și cu tot venitul neclintit niciodată în vecii vecilor, nici de patriarhi, nici de mitropoliți, nici de altcineva. ” „Iar cine ar încerca să clinească aceste” să fie blestemat de Domnul Dumnezeu, Mântuitorul nostru Iisus Hristos, și de Preacurata lui Maică și de patru evangheliști, și de 12 apostoli de frunte, Petru și Pavel și ceilalți, și de 318 părinți de la Nicheia și de toți sfinții plăcuți lui Dumnezeu și să fie asemenea lui Iuda și blestematului Arie și să aibă parte cu acei Iudei care au strigat asupra lui Hristos Dumnezeu: Sângele Lui asupra lor și asupra copiilor lor”⁷⁶.

Pentru întreținerea clerului de la biserica Sf. Neculai, episcopia de Rădăuți a primit, de la Alexandru cel Bun, „uric cu tot venitul” întreg ocolul Coțmanii, cu toate satele ce ascultă de el, Havrilouți, Hlivișcea, Davidăuți, Sadcău, Clivodinul, Bludna, Suhoverhul, Ciaplinți și Valeva, îndată după moartea Anastasiei, fiica lui Lațcu voievod⁷⁷ precum și satul Rădăuți, pe care le găsim întărite și de Ștefan cel Mare⁷⁸ la 26 august 1503.

În aceste 11 sate, din care episcopia aduna toate veniturile, episcopii aveau și dreptul de jurisdicție, pe care-l exercitau personal sau prin intermediul vornicilor lor. Potrivit unor documente din 30 august 1479 și 23 august 1481, singur episcopul sau vornicii lui aveau dreptul să judece pe oamenii așezați în aceste sate – pentru faptă mare ori faptă mică pentru dușegubină sau răpire de față mare și să ia gloaba. În satele de la Coțmani nu aveau voie să intre stareții de la Țețina și nici vornicii, șultuzii și pârgarii din Suceava; sau târgul Siret în satul Rădăuți, reședința episcopală. „Numai pentru sfadă în târguri – Suceava ori Siret – și pentru furt ce s-ar dovedi de față în târg să-i judece pe oamenii aceia din Rădăuți, vornicii târgului, dar pentru altceva să n-aibă treabă să-i judece. Pripasurile ce se vor găsi la Rădăuți ori la Coțmani să fie ale episcopiei”⁷⁹. Ca mână de lucru pe lângă biserică, episcopia folosea țigani, pe care Ștefan cel Mare îi întărește la 13 noiembrie 1487⁸⁰. Veniturile percepute de la oamenii așezați în aceste sate aveau să completeze pe acele luate de la preoții din eparhia limitată numai la mărimea unui ținut.

⁷⁶ Ibidem, p. 408 și *Doc. priv. ist. Rom. A. Moldova II*, p. 132-133.

⁷⁷ Vezi trimeritele de la p. 15 nota 1 și 2.

⁷⁸ I. Bogdan, II, p. 225.

⁷⁹ Ibidem, I, p. 230 și 257.

⁸⁰ Ibidem, p. 315.

Firește că de aceste venituri au beneficiat toți episcopii de la Alexandru cel Bun și până la Ștefan cel Mare. Cel dintâi însă care se bucură de o favoare deosebită este Ioanichie, menționat în sfatul domnesc ca cel de-al treilea episcop al țării, după mitropolitul Teoctist și episcopul de Roman Tarasie, la 25 aprilie 1472⁸¹. Începând cu această dată îl găsim mereu ca martor în documentele interne din 7 mai și 14 octombrie 1437⁸², 30 august 1479⁸³, 23 august 1481⁸⁴, 13 noiembrie 1487⁸⁵, 15 martie 1490⁸⁶, 17 noiembrie 1502⁸⁷ și 26 august 1503⁸⁸. Ca martor chezaș al lui Ștefan cel Mare îl găsim alături de mitropolitul Gheorghe și pe Vasile al Romanului, în tratatul încheiat la 12 iulie 1499⁸⁹, sigilând importantul act cu pecetea proprie.

***

Aruncând o privire asupra documentelor de danie și întăriri acordate episcopiei de Rădăuți, observăm că toate domeniile au fost donate de Alexandru cel Bun ca și privilegiile episcopului de a sfinți preoții din cele 50 de sate, pe care-i putea judeca și de la care putea lua veniturile. Suma satelor – domenii feudale în număr de 11 – sunt numai întărite de Ștefan cel Mare care nu face altceva decât că adaugă la eparhia creată de bunicul său, toate satele care s-au înființat după emiterea privilegiului lui Alexandru cel Bun și cele ce se vor mai crea după privilegiul său, în cuprinsul ținutului Cernăuți, iar episcopiilor le acorda privilegiul de a judeca pe toți oamenii din satele episcopale, și dreptul de a face parte din sfatul domnesc și de a cosigila actele domnești.

EPISCOPIA DE ROMAN

Înființarea episcopiei de Roman a fost pe larg dezbătută în câteva studii.

Episcopul Melchisedec, în cunoscuta sa lucrare, ajunge la concluzia că

⁸¹ *Doc. priv. ist. Rom. veac. XIV-XV, A. Moldova*, I, p. 388.

⁸² *Ibidem*, p. 394 și 399.

⁸³ *Ibidem*, II, p. 14.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 30.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 76.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 131.

⁸⁷ *Ibidem*, sec. XVI, I, p. 27.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 33.

⁸⁹ I. Bogdan, II, p. 425.

mitropolia Țării de Jos, cu sediul la Roman, este înființată înainte de anul 1400, Alexandru cel Bun fiind numai organizatorul ei⁹⁰. N. Iorga, susține că la Roman, unde se află o biserică a Sf. Paraschiva, în care este înmormântată Anastasia, doamnă a lui Roman voievod, nu era încă o episcopie la 16 septembrie 1408, ea fiind înființată de Alexandru cel Bun⁹¹.

Pr. Scarlat Porcescu, bazat pe un bogat material în legătură cu organizarea bisericii moldovenești, conchide că episcopia de Roman a fost întemeiată de Alexandru cel Bun între anii 1408-1413⁹². Întrucât de la publicarea ultimei lucrări, nu au mai fost descoperite alte documente care să aducă informații noi cu privire la înființarea și organizarea acestei episcopii, rămânem la concluzia părintelui Sc. Porcescu, că ea trebuie să se fi înființat îndată după anul 1408, concomitent cu cea de la Rădăuți.

Nu este exclus că prin documentul de înzestrare a bisericii Sf. Paraschiva cu satele Leucușouții lui Brăteanu și „unde a fost Bratul” – Dragomireștii de mai târziu – să fi făcut începutul operei de fundare a ei. Deși o „gramotă” specială de înființare a ei ne lipsește, totuși la ea trebuie să ne gândim când citim cuprinsul documentului emis de cancelarie la 1415, în care Alexandru cel Bun angajează doi zugravi, pe Nichita și Dobre, să zugrăvească „două biserici una din Târgul de Jos (Roman) și alta care va fi voia noastră” – probabil biserica Mirăuților de la Suceava – afară de bisericile de la Rădăuți⁹³. Ori, se știe că tocmai în aceste centre pe care actul le menționează în mod deosebit, au funcționat episcopiile moldovenești.

Ridicată la rangul de episcopie, biserica Sf. Paraschiva, zugrăvită cu picturi de sfinți așa cum nu aveau să aibă celelalte biserici sau mănăstiri de la Alexandru cel Bun își va fi primit curând și chiriarhul. Documentele noastre interne tac însă când e vorba de menționarea episcopului de Roman, așa cum fac cu mitropoliții de Suceava, după moartea lui Iosif până la venirea lui Teoctist I, și cu episcopii de Rădăuți până la Ioanichie. Abia la 30 septembrie 1445, deci la 30 de ani de la zugrăvirea sediului episcopiei, apare numele unui episcop de Roman, Calist⁹⁴. La această dată Ștefan voievod, fiul lui Alexandru cel Bun, dăruiește susnumitului episcop, un tătar luat de la mănăstirea Neamț, cu sălașele și toată averea, pe care la moartea sa îl va putea „lăsa bisericii ori îl va da cuiva ori îl va slobozi”. Deși ne

⁹⁰ *Cron. Rom.*, p. 106.

⁹¹ N. Iorga, *Ist. Bis. Rom.*, I, p. 69-70.

⁹² Pr. Sc. Porcescu, *Episcopia Romanului. Întemeiere și organizare*. București, 1946, p. 8-13.

⁹³ *Doc. priv. ist. Rom., veac. XIV-XV*, p. 35-36.

⁹⁴ *Ibidem*, p. 213.

aflăm în fața unui document slav original și Calist este numit episcop, totuși reședința sa este numită „biserică”.

Despre episcopia Romanului, denumită „mitropolie”, ca instituție ierarhică, se vorbește abia la 12 aprilie 1458, când Ștefan cel Mare, întărind satele Leucușani cu mori Dragomirești cu pod peste Moldova, scutește de dări în folosul clerului pe toți oamenii așezați în aceste două sate. Judecătorii de ținut ca și dregătorii din târg nu vor putea judeca pe oamenii supuși episcopiei, nici pentru ceartă în târg, chiar de ar fi săvârșită în ziua de Sf. Ilie. Singur episcopul, ori protopopul său îi va putea judeca pentru toate faptele lor, fie în sate, fie în târgul Romanului⁹⁵ și tot el va încasa vama „zeciuiala” când vor face comerț cu varză ori cu pește proaspăt⁹⁶.

Pentru oamenii care se vor așeza în satul Negoiești de pe Pârâul Negru, Episcopia obține „slobozie” de dări pe 5 ani. În virtutea ei locuitorii acestui sat nu vor plăti domniei nici un fel de dare, nici iliș, nici podvodă, nici posadă, nici jold, nici la cetate nu vor lucra, nici la mori, nici vor căra butii sau cosi fân. Judecarea lor, pentru ori ce fapte, se va face de episcop, și numai acela care va fi nemulțumit de judecata lui „să aibă îndreptare înaintea noastră”. În acești 5 ani oamenii din Negoiești vor avea voie să facă comerț cu pește proaspăt și sărat, cu sare, postav, pânză, fier, plute, oale, vase de lemn, varză, mere (fructe), ceară și miere de albine, scutiți de orice vamă când vor vinde. La fel vor fi scutiți de vamă când vor vinde ori vor cumpăra boi, ialovițe (vacii sterpe și grase), berbeci, cai, iepe, fiare, jderi sau helgii, în târguri sau la iezere (Fălciu pe Prut), la Nistru (Tighina), la Cetatea Albă, la Chilia sau la Dunărea (Galați), chiar dacă vămile vor fi arendate ori nu⁹⁷.

Cu această slobozenie Ștefan cel Mare începe seria daniilor sale pentru episcopia Țării de Jos, care va continua la 15 octombrie 1488 cu alt sat Negoiești, jumătate din Gostilești și satele de pe Moldova, Poiana Ciorsăceștii numiți și Tibești și satul Botăș din câmpul Perilor⁹⁸, pentru ca să încheie la 31 august 1499 cu Muntenii-Scutași⁹⁹.

În felul acesta, la cele două sate donate de Alexandru cel Bun se mai adugă încă 6 1/2, măbind domeniul episcopal la numărul de 8 1/2 sate. Ca mână de lucru episcopia primește tot de la Ștefan cel Mare două sălașe de

⁹⁵ Ibidem, p. 295.

⁹⁶ Ibidem, II, p. 93.

⁹⁷ Ibidem, I, p. 342-343.

⁹⁸ Ibidem, II, p. 100-101.

⁹⁹ Ibidem, p. 286-287.

țigani¹⁰⁰, la 12 aprilie 1458, iar de la cumnatul domnului, Isaia pârcălabul de Chilia, încă șapte sălașe la 13 decembrie 1465¹⁰¹, deci 9 sălașe de țigani. Nu știm nimic însă din documentele interne ce vor fi făcut episcopul Calist cu tătarul Pașco și copiii săi. În orice caz el nu mai apare în proprietatea episcopiei, fiind probabil eliberat, ca unul ce depindea de persoana lui Calist, care prin privilegiul acordat putea să-l lase slobod la moartea sa. Urmașii lui Calist nu mai pot dispune de sălașele de țigani ale episcopiei. Ei se bucură însă de privilegiul mult mai mari.

Pe Tarasie, care la 3 septembrie 1469 face parte din soborul ce sfințește mănăstirea de la Putna, alături de mitropolit și ceilalți 64 clerici¹⁰², îl găsim ca martor în sfatul domnesc de la 13 august 1464¹⁰³ și până la 16 octombrie 1473¹⁰⁴; iar pe Vasile de la 15 octombrie 1488¹⁰⁵ la 31 august 1499¹⁰⁶, fiind și chezaș de credință politică în tratatul lui Ștefan cel Mare cu Ioan Albert, regele Poloniei¹⁰⁷, la 12 iulie 1499, alături de mitropolitul Gheorghe și episcopul Ioanichie de la Rădăuți, sigilând cu pecetea proprie, ca și ceilalți ierarhi și boieri moldoveni, actul.

***

Înființată pentru a îndeplini rosturile religioase într-o eparhie care ținea cât jumătate din Moldova – și nu cât un ținut ca eparhia episcopiei de Rădăuți – episcopia Romanului nu a primit de la ctitorul ei decât două sate, pentru că veniturile aduse de preoții pe care-i sfințea în întreaga Țară de Jos erau destul de mari. Sub domnia lui Ștefan cel Mare, care a urmărit concomitent cu consolidarea domniei și pe cea a bisericii, domeniul ei a crescut cu 6 1/2 sate, totalizându-se la 8 1/2 sate. Pe lângă dreptul de a percepe veniturile din dările și vămile provenite de la locuitorii târgului Roman și din cele 8 1/2 sate, episcopul avea privilegiul de a judeca pe toți oamenii satelor dependente și din târg, încasând taxele de judecată de la toate faptele săvârșite și sancționate. Titularul ei participa, ca al doilea episcop al țării în ordine ierarhică – după mitropolit – la sfatul domnesc,

¹⁰⁰ Ibidem, I, p. 295.

¹⁰¹ Ibidem, p. 339.

¹⁰² I. Vlădescu, *Izvoarele Istoriei Românilor*, I, București, ed. „Cartea Rom.”, p. 119.

¹⁰³ *Doc. priv. ist. Rom., A. Moldova veac. XIV-XV*, p. 334.

¹⁰⁴ Ibidem, p. 398.

¹⁰⁵ Ibidem, II, p. 101.

¹⁰⁶ Ibidem, p. 287.

¹⁰⁷ I. Bogdan, II, p. 425.

cosigilând actele domnești ca și ceilalți boieri feudali laici.

CONCLUZII

Înființată în scopul de a organiza viața religioasă în orașele și satele din eparhiile respective, episcopiile moldovenești au devenit, dintru început, centre administrative religioase și nu focare de cultură. Cu un personal bisericesc destul de redus ele și-au putut asigura existența și funcționarea mai mult din veniturile percepute de la clerul de mir în subordine și dările episcopale date de satele eparhiei. De aceea nici nu au fost dăruite cu întinse domenii, așa cum observăm că se întâmplă cu mănăstirile. În raza eparhiei respective ele au primit totuși și câteva sate fiecare, care scutite de dări către vistieria statului, asigurau hrana personalului episcopiei cu zeciuiala din produsele agricole.

Episcopia de Rădăuți, a cărei eparhie se reducea numai la întinderea unui singur ținut – a primit încă sub Alexandru cel Bun 11 sate de la care percepea toate dările cuvenite statului. Mitropolia de la Suceava aduna veniturile din produsele agricole de la 8 sate, cu mori și pive, de la două prisăci și viile din dealul Hârlăului, iar episcopia de Roman, care avea cea mai mare eparhie din țară, a fost înzestrată cu 8 1/2 sate cu mori, un pod umblător și vama din comerțul făcut de oamenii dependenți.

Ierarhii lor, pe lângă că beneficiau de veniturile din plocoanele clerului sfințit, și acela provenit de la judecățile făcute în satele dependente, participau ca membri în sfatul domnesc și sigilau cu pecetea proprii actele emise de cancelarie în legătură cu proprietățile bisericesti, fie episcopale, fie mănăstirești.

PR. SCARLAT PORCESCU

LOCUL MĂNĂSTIRII PUTNA ÎN VIAȚA BISERICII ORTODOXE ROMÂNE

Pe temeiul unor aspecte din istoria poporului nostru și a unor știri documentare se poate afirma cu tot mai multă tărie, că înainte de încheierea statului centralizat al Moldovei, a existat pe teritoriul pe care s-a dezvoltat acest stat și viață călugărească ortodoxă.

Numeroase cercetări arheologice-istorice din ultimii ani, de pildă, au dovedit că pe teritoriul Moldovei, înainte de mijlocul secolului al XIV-lea, erau locuitori organizați în formațiuni politice conduse de feudali locali, existau sate și târguri în care se făceau schimburi comerciale, cetăți de apărare¹ etc.

Unele scrisori papale din secolul al XIII-lea adresate fie regilor sau principilor unghuri, fie episcopilor romano-catolici din aceste părți se referă, deseori, la „schismatici” de pe teritoriul patriei noastre la „niște pseudoepiscopi de ritul grecesc” sau „episcopi schismatici”², la „valahii care au rituri și obiceiuri deosebite”, la „falșii creștini” care pricinuiesc mare sminteală credincioșilor catolici din aceste părți³.

Locuitorii de baștină⁴, cunoscuți în documente sub numele de „vlahi”, „blaci”⁵ sau „walați”⁶ sunt strămoșii poporului român. Dacă din unghiul de vedere al cancelariei papale acești locuitori erau „schismatici”, adică ortodocși, dacă erau păstoriți de episcopi – din același unghi de vedere, „pseudoepiscopi” –, dacă aveau prin urmare, o ierarhie bisericească, se poate crede că aveau și unele așezăminte călugărești în care se păstra și se propovăduia dreapta credință a bisericii de răsărit.

Conflictul izbucnit la finele secolului al XIV-lea între Biserica

¹ *Istoria României*, vol. II, p. 159-172; N. Grigoraș, *Orașul moldovenesc în epoca de formare a statului feudal*, în **SCȘI**, Istorie, filiala Academiei Republicii Socialiste România, fasc. 1, anul 1960, p. 86-87.

² Diaconul Dr. Gheorghe I. Moisescu, *Catolicismul în Moldova până la sfârșitul veacului XIV*, p. 9, 29, 48, București, 1942; C. Cihodaru, *Constituirea statului feudal moldovenesc*, în **SCȘI**, Istorie, anul XI, fasc. 1, anul 1960, p. 71, Filiala Academiei Republicii Socialiste România.

³ *Istoria Bisericii Române*, vol. I, p. 125-138; Al. I. Gonța, *Afirmarea existenței statului moldovean în luptele dintre catolici și ortodocși până la întemeiere, Voievodatul lui Dragoș*, în **MMS**, nr. 9-12, septembrie-decembrie 1960, p. 561.

⁴ *Istoria României*, vol. II, p. 165; Al. I. Gonța, *op. cit.*, p. 556.

⁵ *Istoria României*, vol. II, p. 163; Constantin C. Giurescu, *Istoria Românilor*, I, p. 394, București, 1942.

⁶ Al. I. Gonța, *op. cit.*, p. 561.

Moldovei și Patriarhia din Constantinopol, din cauză că aceasta din urmă nu recunoștea alegerea și hirotonia episcopilor moldoveni, Iosif și Meletie⁷, dovedește, între altele, existența vieții călugărești în Moldova. Iosif, după cum rezultă din scrisoarea de la 26 iulie 1401 a Patriarhului Matei al Constantinopolului către domnitorul Alexandru cel Bun al Moldovei⁸, „n-avenit de aiurea... ci este băștinaș din Moldova și rudă cu domnia țării”⁹.

Potrivit unui document din 6 iunie 1446, la Boiștea, situată în apropiere de Tg. Neamț, spre sud-est, ființa, din vechime, o mănăstire de călugărițe unde era „chilia vlădicăi Iosif”¹⁰. Chilia de la mănăstirea Boiștea se numea astfel, fie pentru că fusese clădită de mitropolitul Iosif, fie pentru că, întâistătorul Bisericii moldovene de atunci, stătea mult timp la acea mănăstire.

Scrisoarea de la 26 iulie 1401 a fost trimisă de Alexandru cel Bun la Constantinopol printr-o solie din care făceau parte „boieri” și „călugări”. În scrisorile patriarhale din vremea conflictului cu Biserica Moldovei sunt referiri la „monahii” și „ieromonahii” care viețuiau în Moldova. Faptul că unii călugări îndeplineau misiuni diplomatice arată limpede că aceștia erau temeinic pregătiți în mănăstiri cu vechi tradiții călugărești. Fiind vorba în scrisorile patriarhale din ultimul deceniu al sec. al XIV-lea de „monahi” și „ieromonahi”¹¹ se poate admite că patriarhii cunoșteau bine realitățile bisericesti de la noi.

Existența vieții călugărești în Moldova, înainte de finele secolului al XIV-lea, este atestată și de unele documente istorice. Astfel, într-un document din 2 martie 1399 este vorba de o mănăstire de călugărițe situată pe lângă Tazlăul Sărat, care, însă, la acea dată nu mai exista¹². Fără îndoială, această mănăstire a ființat înainte de întemeierea statului feudal al Moldovei¹³. Într-un document din 8 martie 1407, sunt referiri la „călugării

⁷ *Istoria Bisericii Române*, vol. I, p. 179; Melchisedec, *Cronica Romanului și a Episcopiei de Roman*, partea întâia, București, 1847, p. 58-80; N. Dobrescu, *Din Istoria Bisericii Române*, secolul al XV-lea, p. 69-72; C. Marinescu, *Înființarea Mitropoliilor în Țara Românească și în Moldova*, p. 15-20, București, 1924.

⁸ Melchisedec, *op. cit.*, p. 98; *Istoria Bisericii Române*, vol. I, p. 187.

⁹ Meletie nu este pomenit în scrisoarea din anul 1401; poate nu mai era în viață.

¹⁰ *Idem*.

¹¹ *Documente Istoria României, Moldova sec. XIV-XV*, vol. I, p. 219-220; M. Costăchescu, *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II, p. 264, Iași 1932.

¹² Melchisedec, *op. cit.*, p. 68-80.

¹³ *Documente Istoria României. Moldova, sec. XIV-XV*, p. 9; M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. I, p. 20.

¹⁴ N. Grigoraș, *Primele mănăstiri și biserici moldovenești*, în *Studii și cercetări istorice*, Iași, 1947.

din dumbravă”¹⁴, situată spre miazăzi de Târgul Romanului. În unele documente din primele decenii ale secolului al XIV-lea apar toponimice care conduc la concluzia că au existat, cu mult înainte, mănăstiri și călugări; în altele sunt pomenite mănăstiri care aparțineau unor feudali din vremea aceea sau depindeau de mănăstiri mai mari¹⁵.

Într-o însemnare din luna mai 1395, păstrată la Patriarhia din Constantinopol, se vorbește despre două mănăstiri din Moldova: *’εν τη Μαβροβλαχίμ* una cu hramul Maica Domnului, iar alta cu hramul Sfântul Dumitru și pentru care „Isachie din Moldova” a scris patriarhului „să le ia în calitate de ctitor”¹⁶. Cei mai mulți istorici cred că mănăstirea Maica Domnului ar fi Bistrița¹⁷. Mănăstirea Sf. Dumitru n-a fost identificată până acum.

Chiar în regiunea în care Ștefan cel Mare a zidit monumentala mănăstire Putna se aflau în secolul al XV-lea câteva schituri și mănăstiri a căror origine se pierde în negura veacurilor. Astfel, în ziua de 18 august 1427, Alexandru cel Bun a miluit pe Herman și pe fratele său Iațcu, întărindu-le ocina lor dându-le satul Voitinu situat în apropiere de Putna, „unde este casa lor și unde este și mănăstirea lor”¹⁸. Firește, nu putem gândi la o mănăstire de mari proporții, cu rolurile pe care le avea, atunci, Moldovița, Bistrița, Neamț sau Sf. Nicolae din Poiană, ci la un schit în jurul căruia, de bună seamă, viețuiau câțiva călugări.

În ziua de 15 iulie 1439, voievozii Ilie și Ștefan au dat mănăstirii Sfintei Înălțări a Cinstitei Cruci, care este la Horodnic – sat situat în apropiere de mănăstirea Putna –, unde este Antonida stareța, un sat la Suceava anume Balașinăuții¹⁹, în ziua de 1 august 1444, voievodul Ștefan face mănăstirii Horodnic și satului ei Balașinăuți mai multe scutiri²⁰.

La 5 – 6 Km de mănăstirea Putna, spre nord, este situat satul Laura, în care, potrivit tradițiilor, se afla o mănăstire cu hramul Sf. Laurențiu, unde ar fi viețuit Sihastrul Daniil, care pe vremea lui Ștefan cel Mare ar fi săpat o chilie într-o stâncă, lângă apa Vițeul, în apropiere de mănăstirea Putna²¹. Denumirea satului Laura poate veni de la mănăstirea cu hramul Sf.

¹⁴ *Documente Istoria României, Moldova sec. XIV-XV*, p. 18; M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 56-57; N. Grigoraș, *op. cit.*

¹⁵ V. Vătășianu, *Istoria artei feudale în țările Române*, vol. I, p. 299-300.

¹⁶ *Istoria Bisericii Române*, I, p. 213.

¹⁷ *Idem.*

¹⁸ Mihai Costăchescu, *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. I, Iași 1931, p. 188-189.

¹⁹ Mihai Costăchescu, *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II, Iași, 1932, p. 47.

²⁰ *Idem*, p. 207-208.

²¹ Dimitrie Dan, *Mănăstirea și comuna Putna*, București, 1905, p. 113.

Laurențiu care se afla aici, sau de la denumirea de lavră sub care era cunoscută așezarea călugărească. În anul 1490 satul purta, deja, numele de Laura²². Unii din viețuitorii acestei așezări călugărești, dornici de liniște, vor fi căutat în desișul codrilor și în adâncimea văilor locuri mai potrivite pentru rugăciune. Originea chiliei de piatră și chiar a bisericeței – de bună seamă un schit – care ființa unde se află, astăzi, mănăstirea Putna, despre care amintește cronicarul Ion Neculce²³, trebuie căutată în tendința călugărilor de a viețui în locuri cât mai ascunse. Nu avem, este drept, documente istorice în legătură cu timpul când au fost întemeiate aceste mici așezări călugărești, dar ele ființau în secolul al XV-lea și n-ar fi o exagerare dacă s-ar afirma că au fost întemeiate cu mult înainte.

Pe de o parte, potrivit celor consemnate în Letopisețele Putna I și Putna II, Ștefan cel Mare a început zidirea mănăstirii Putna, în luna iulie 1466. Mănăstirea este gata în 1469, dar sfințirea a avut loc în ziua de 3 septembrie 1470. După cum se vede, Ștefan a întemeiat cea dintâi mănăstire a sa într-o regiune în care viața călugărească avea rădăcini adânci.

Pe de altă parte, mulți cercetători ai trecutului nostru, cred că Domnitorul, gândind la sfârșitul său cel de obște, a zidit această mănăstire cu menirea de a fi locaș de veșnică odihnă pentru el însuși și pentru familia sa. Întocmai ca Bogdan I, Alexandru cel Bun, poate și Petru Mușat, și ca mulți cârmuitori din vremurile acelea, Ștefan cel Mare a dat ctitoriei sale de la Putna menirea de a fi necropolă domnească.

Se poate însă admite că Ștefan a pornit la zidirea acestei importante mănăstiri având și unele temeuri politice. „Unul din factorii pe care s-a sprijinit Ștefan în acțiunea sa de întărire a statului și de apărare a independenței lui a fost Biserica”... „Biserica a sprijinit lupta pentru apărarea independenței statului, amenințată de turcii mahomedani și de feudalii catolici ai Ungariei și Poloniei. Ea a susținut apoi, cu mijloacele sale materiale și mai ales prin influența pe care o exercita asupra societății, opera de întărire a puterii centrale”²⁴. „La rândul său Ștefan, va ocroti Biserica, îi va spori prin nenumărate danii averile, o va înzestra cu strălucite locașuri de cult, care reprezentau tot atâtea mijloace de creștere a prestigiului de care se bucura ctitorul”²⁵.

²² Ioan Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. I, București, 1913, p. 418-424.

²³ Ion Neculce, *O samă de cuvinte*, ed. București, 1955.

²⁴ *Istoria României*, vol. II, p. 537, București, 1962.

²⁵ *Idem*, p. 538.

Zidind Mănăstirea Putna, înzestrând-o cu sate și moșii și acordându-i unele privilegii, Ștefan cel Mare și-a dezvăluit sentimentele de prețuire față de Biserică în general. Înălțarea acestei mănăstiri era, în cadrul concepției sale politice, un fapt de bunăvoință, un act de mulțumire adus Bisericii în primul rând, și o chemare adresată acestei instituții de a sprijini politica sa, în al doilea rând.

Mănăstirea Putna, ca și celelalte ctitorii ale marelui voievod Ștefan, prilejuiește astfel o concluzie cuprinzătoare în legătură cu pietrele de temelie ale politicii sale în Moldova.

În afară de aceasta, prin ctitoria sa de la Putna, Ștefan a dat un impuls mai susținut activităților culturale în Moldova, adăugând la mediile culturale din timpul său încă unul care să exprime limpede ideile, sentimentele și gusturile sale artistice.

În scurtă vreme, cu sprijinul ctitorului ei, mănăstirea cea nouă a devenit, după Moldovița, Neamț, Bistrița și chiar Suceava, o adevărată școală, unul din cele mai importante medii de cultură bisericească. Cel dintâi egumen, orânduit la Putna, a fost Ioasaf, care-și făcuse ucenicia la Mănăstirea Neamț. O dată cu el au plecat spre Putna mai mulți călugări – caligrafi și miniaturişti – pregătiți în atmosfera statornicită la Neamț de vestitul caligraf miniaturist și pictor Gavriil Uric. Faptul că cel dintâi egumen al Putnei, cum și unii călugări au fost chemați de la Neamț, conduce la concluzia că Mănăstirea Neamț era, pe vremea lui Ștefan cel Mare, cel mai important centru cultural bisericesc din Moldova.

Între zidurile Putnei, călugării așezați acolo au continuat a caligrafia și decora, cu râvnă, migală și spirit artistic, textele bisericești de care era nevoie – cărți de cult (evangheliare, apostoli, psaltiri, octoihe, minee, liturghiere etc.), cărți de îndrumare moral-religioasă (sbornice, cuvântări ale Sfinților Părinți, Leastvița Sf. Ioan Scărarul etc.), pravile cerute de nevoia de a cunoaște prevederile canoanelor bisericești etc. Astfel, în anul 1467, diaconul Nicodim a scris pentru Mănăstirea Putna, la porunca lui Ștefan cel Mare, Mineiul pe aprilie; în 1470, călugărul Chiriac a scris Cuvântările Sf. Ioan Gură de Aur „binecinstitorului domn a toată țara Moldovei Io Ștefan voievod în mănăstirea zidită de dânsul anume Putna”; în 1472, călugărul Vasile a scris Leastvița Sfântului Ioan Scărarul; în 1473, Ștefan cel Mare „a dat de s-a scris un Tetraevanghel cu mâna ieromonahului Nicodim”, manuscris de foarte mare importanță pentru istoria și cultura veche a poporului român, deoarece pe o pagină votivă este pictat chipul lui Ștefan cel Mare – tânăr, senin, viguros, optimist –, unul dintre primele portrete laice din Moldova; în 1488-1489,

călugărul Paladie a scris un Tetraevanghel; „păcătosul Spiridon ieromonahul” a scris în 1502 un Tetraevanghel; „mâna mult păcătosului Paisie așa zis monah” a scris Mineiul pe Martie; „mâna păcătosului ieromonah Ghervasie din Putna” a scris în 1492 (?) un Liturghier; Eustațiu a copiat texte de muzică bisericească etc.

Activitatea de multiplicare și decorare a textelor bisericești a continuat și în secolele următoare.

Multe din textele copiate și decorate la Putna pe vremea lui Ștefan cel Mare și chiar mai târziu s-au pierdut; cele care se cunosc, însă, ne îngăduie o imagine destul de clară asupra rolului pe care l-a îndeplinit această mănăstire în trecutul poporului nostru. Totul arată că acolo a funcționat o școală organizată de copiiști și miniaturiști.

Multiplicarea cărților prin copiere era o lucrare anevoioasă. Răspunzând cererilor, copiiștii, de multe ori, lucrau cu grabă, dar, de cele mai multe ori, mai ales la copierea Evangheliei, Apostolului, Psaltirei și Liturghierului, ei lucrau cu deosebită grijă spre a realiza opere cu înfățișare artistică.

Manuscrisele caligrafiate și decorate în școala sau în mediul cărturăresc de la Mănăstirea Putna stau pe aceeași treaptă, sub aspect artistic, cu cele realizate la Mănăstirea Neamț. Faptul arată că în secolul al XV-lea a existat o școală moldovenească de caligrafie, miniaturistică și pictură, unitară, ale cărei rădăcini veneau pe de o parte, din arta bizantină la care copiiștii au văzut somptuozitatea și grandoarea, iar pe de altă parte, din realitatea înconjurătoare și din arta plăsmuită de popor, la care acești copiiști, ei înșiși oameni din popor, au văzut motive florale, geometrice și uneori zoomorfe, fixate în țesături și covoare, sau săpate în lemn, au văzut linii, desfășurate ritmic, armonie și echilibru estetic.

Arta caligrafierii și decorării textelor bisericești ajunsese pe vremea lui Ștefan cel Mare la o așa de înaltă treaptă de dezvoltare, încât a înrăurit caligrafi și miniaturiști din țările vecine. „În a doua jumătate a secolului al XV-lea și la începutul secolului al XVI-lea, scrie Iațimirschi, stilul moldovenesc predomină și în manuscrisele rusești, dar aici totul iese oarecum țișător și mângălit și ornamentațiile rusești stau foarte departe de modelele lor, de acele manuscrise luxoase moldovenești, care la timpul lor au fost dăruite vechilor mănăstiri de domnitori și ierarhi, și care acum împodobesc cele mai bune biblioteci de manuscrise”²⁶. Fostul profesor

²⁶ N. Cartoian, *Istoria literaturii române vechi*, I, p. 18, București, 1940.

Sobolewschij de la Universitatea din Petrograd spunea că miniaturile moldovenești au avut o mare importanță pentru cultura slavă în general²⁷.

Copierea și decorarea textelor bisericești n-au fost singurele îndeletniciri ale monahilor putneni. Nu avem, este drept, documente deplin grăitoare în legătură cu organizarea unui atelier de orfevrerie și broderie la mănăstirea Putna pe vremea și cu sprijinul lui Ștefan cel Mare, dar unele însemnări votive de pe obiectele din metale prețioase și de pe broderii conduc la concluzia că au ființat și astfel de ateliere. De pildă, unele obiecte din metale prețioase sunt „dăruite” mănăstirii Putna, în timp ce altele sunt „făcute” în această mănăstire; unele broderii sunt, de asemenea, „dăruite” ctitoriei sale iar altele – Dvera din 1485, Epitaful din 1490, Dvera (fără dată precisă) – „sunt făcute în mănăstirea de la Putna”.

Ca și la alte mănăstiri, și la Putna, în prima jumătate a secolului al XVI-lea, s-au alcătuit și copiat letopisețe care vorbesc despre atmosfera cărturărească din această mănăstire. Motive temeinice au impus concluzia că, în atmosfera și condițiile statornicite în timpul lui Ștefan cel Mare în Moldova, s-a scris la curtea domnească primul letopiseț slavo-român al Moldovei, prototipul cronicelor slavo-române din secolul al XVI-lea. La mănăstirea Putna, mediu în care puternica personalitate a marelui voievod vibra cu deosebită intensitate, mai cu seamă după ce trupul său fusese coborât în cripta pe care el însuși o făcuse în biserica acestei mănăstiri, în primele decenii ale secolului al XVI-lea, viețuitorii din mănăstire, anonimi – mulțimea știrilor în legătură cu ctitoria marelui Ștefan, arată, neîndoielnic, că erau de acolo –, au prelucrat letopisețul Moldovei, îmbogățind, astfel, literatura noastră istorică veche cu letopisețele cunoscute, astăzi, sub numele de: *Letopisețul Putna I* și *Letopisețul Putna II*. Prelucrările acestea și traducerea românească făcută în secolul al XVIII-lea, după o versiune slavă a unui letopiseț de la Putna, astăzi pierdută, sunt fapte care arată limpede că în mănăstirea zidită și înzestrată de Ștefan cel Mare s-au frământat probleme încadrate, astăzi, în categoria activităților culturale.

Activitățile culturale – caligrafia, decorația manuscriselor, orfevreria, broderia și consemnarea evenimentelor istorice – arată limpede că mănăstirea Putna a fost un mediu cultural, un centru în care s-a dezvoltat, cu sprijinul Domnului Ștefan și a unora din urmașii săi, o adevărată școală la care unii viețuitori ai mănăstirii erau „ucenici” iar alții dascăli.

²⁷ Dan Simonescu, *Mănăstirea Neamțului ca focar de cultură*, în „Studii și Cercetări Istorice”, vol. XVIII, noiembrie 1943, p. 98.

Pentru desfășurarea vieții călugărești, cu toate aspectele și formele ei de manifestare, mănăstirile primeau de la domnitorii ctitori și de la urmașii lor importante danii – moșii, sate, păduri, iezere, mori etc. Mănăstirea Putna a fost înzestrată de marele ei ctitor și de unii din urmașii săi cu numeroase proprietăți²⁸.

Daniile primite de această mănăstire din partea ctitorului ei, Ștefan cel Mare, și a unor urmași, pot înlesni o concluzie în legătură cu numărul de viețuitori din această așezare călugărească și, mai cu seamă, în legătură cu rolul important pe care l-a jucat ea în trecutul istoric al Bisericii noastre. Aceste danii, arată, fără nici o îndoială, că în mănăstire viețuiau călugări mulți, chemați, pe de o parte, să asigure desfășurarea slujbelor potrivit pravilelor mănăstirești, iar, pe de alta, să gospodărească, în cât mai bune condițiuni, domeniile primite.

Proprietățile pe care le avea mănăstirea Putna constituiau, totodată, o bază materială pentru atingerea scopului pe care Ștefan îl fixase mănăstirii, acela de important mediu cultural. Multiplicarea textelor prin copiere și decorarea cărților cerea material de bună calitate – pergamente, hârtie, cerneluri –, care trebuiau căutate și cumpărate; acțiunea de prelucrare a metalelor prețioase cerea aur și argint care costau mult și se primeau cu greutate; materialele pentru atelierul de broderie – catifea, mătase, fire de aur și argint, pietre prețioase –, de asemenea, necesitau mari cheltuieli; desfășurarea procesului de învățământ și îndrumare în cât mai bune condițiuni, în „școala” de la Putna, cerea, incontestabil, mijloace materiale importante. Ctitorul a acordat cu mărinimie aceste mijloace pentru ca mănăstirea să-și poată îndeplini menirea.

Alte mănăstiri din Moldova – Neamț și Bistrița – care, în condițiile statornicite în secolul al XV-lea, erau centre sau medii culturale, aveau de asemenea, mari și însemnate proprietăți, spre deosebire de alte așezări călugărești, la care activitățile culturale nu se desfășurau în ritmul în care se desfășurau la cele trei centre mari mănăstirești.

În viața Bisericii Ortodoxe Române, mănăstirea Putna, ca și mănăstirile Neamț și Bistrița, a avut privilegii speciale. Egumenul acestei mănăstiri avea asupra unor biserici și slujitori bisericești autoritate cvasiepiscopală. Uricul domnesc din 15 martie 1490²⁹ este deplin concludent în această privință. În această zi, Ștefan cel Mare, confirmând

²⁸ D. Dan, *Mănăstirea și comuna Putna*, București, 1905, p. 165 și urm.

²⁹ Ion Bogdan, *op. cit.*, vol. I, p. 423.

mănăstirii Putna stăpânirea peste 16 sate, a hotărât ca „bisericele” și „popii” din aceste sate „au să asculte de această sfântă mănăstire a noastră de la Putna și dajdie au să plătească acolo și tot venitul ce se cuvine mitropolitului de la popi. Și toți acești popi are să-i judece egumenul din mănăstirea Putna, iar protopopii sau vornicii oricărui mitropolit sau episcop să n-aibe nici o treabă cu acei popi în veci”. Autoritatea cvasiepiscopală a egumenului de la Putna rezultă și din uricul domnesc cu data de 17 noiembrie 1502. Prin acest uric, Ștefan cel Mare dispune cu consimțământul Mitropolitului Sucevei, Gheorghe, și a episcopilor de Roman și Rădăuți, Teoctist și Ioanichie, ca popii de la bisericile atârătoare de Mănăstirea Putna să asculte numai de această mănăstire, care va încasa dajdia și veniturile de la ei și tot ea îi va judeca fără nici un amestec al dregătorilor episcopali.

Autoritatea cvasiepiscopală a egumenului de la Putna a dăinuit și sub urmașii lui Ștefan cel Mare, dar, din nefericire, nu avem știri documentare care să arate cum s-a exercitat în decursul timpului această autoritate.

Atmosfera cărturărească statornicită la Mănăstirea Putna cu sprijinul lui Ștefan cel Mare și a urmașilor săi în scaunul Moldovei a fost, în decursul veacurilor, o adevărată școală în care s-au format și desăvârșit mulți din viețuitorii acestei importante așezări călugărești. Unii s-au remarcat ca buni caligrafi sau ca iscusiți decoratori de cărți bisericești, alții ca meșteri pricepuți în prelucrarea metalelor prețioase sau ca talentați artiști în tehnica broderiei. Unii s-au distins în lucrarea de conducere a treburilor gospodărești sau de desfășurare a activităților cultural-artistice în mănăstire, alții au înscris pagini de cinste în scaunele Moldovei. Din nefericire, cunoaștem prea puțini viețuitori din mănăstirea Putna care au lăsat opere de artă bisericească. Multe din aceste opere s-au pierdut, dar foarte multe din ele nu cuprind nici un fel de elemente indicative în legătură cu autorii lor. Smeriții călugări, fără îndoială autorii celor mai multe din aceste lucrări, au preferat să rămână în fața istoriei niște necunoscuți.

În scaunele vlădicești ale Moldovei au fost chemați în decursul vremurilor următorii monahi care au viețuit, au eguminit, sau, spre sfârșitul vieții lor, s-au retras la mănăstirea Putna: Gheorghe, Mitropolit al Moldovei și Sucevei 1477-1510, s-a retras la mănăstirea Putna unde a îmbrăcat schima cea mare luând numele de David³⁰, Anastasie, episcop de Roman, 1558-1572, apoi mitropolit al Moldovei 1572-1578³¹, Teofan, episcop de Rădăuți

³⁰ *Istoria Bisericii Române*, vol. I, p. 235, Buc., 1957.

³¹ N. Iorga, *Istoria Bisericii Românești și a vieții religioase a Românilor*, Buc., 1932, vol. II, p. 325 și 333; *Istoria*

1658-1667³², Sava, mitropolit al Moldovei și Sucevei 1687-1701³³, Calistru, episcop de Rădăuți 1708-1729³⁴, Misail, episcop de Rădăuți 1730-1735³⁵, Ierotei, episcop de Huși 1741-1752³⁶, Iacov (Putneanul), episcop de Rădăuți 1745-1750, apoi mitropolit al Moldovei și Sucevei 1750-1760³⁷, Inochentie, episcop de Huși 1752-1782³⁸, Gavril Calimachi, mitropolit de Tesalonic, apoi al Moldovei și Sucevei 1760-1786³⁹, Dositei Herescul, episcop de Rădăuți, apoi al Bucovinei 1750-1789⁴⁰, Antonie, episcop de Roman 1787 – 1796⁴¹, Gherasim Clipa, episcop de Roman 1813-1826⁴², Isaia Baloșescul, episcop al Bucovinei 1823-1834⁴³, Arcadie Ciupercovici, mitropolit al Bucovinei 1895-1902⁴⁴. Șirul ierarhilor moldoveni care s-au format la mănăstirea Putna este, neîndoielnic, mult mai mare.

Pagini de mare cinste în istoria Bisericii Române a înscris Mitropolitul Iacov Putneanul călugărit la mănăstirea Putna la 24 martie 1731, ales egumen al acestei mănăstiri la 15 ianuarie 1744, chemat în scaunul de episcop al Rădăuților la 15 august 1745, apoi în cel de mitropolit al Moldovei și Sucevei la 13 noiembrie 1750⁴⁵, din care s-a retras în anul 1760. Viața acestui ierarh distins al Bisericii Ortodoxe Române a fost închinată Bisericii sale și poporului român. El a luat atitudine împotriva exploatării turco-fanariote, a cerut desființarea dajdiei „văcăritului”, a luptat împotriva tendințelor de grecizare a Bisericii moldovene, a activat stăruitor pentru dezvoltarea și organizarea învățământului public în Moldova, tipărind la 1755 un abecedar „Bucvar sau începere de învățatură celor ce vor să învețe carte cu slove slavonești”, a tipărit mai multe cărți: „Cereasca Floare” la 1756, „Sinopsis” (adunare a celor șapte taine și a celor șapte laude) la 1751, „Penticostar” la 1753, „Molitvenic” la 1754, „Antologhion”

Bisericii Române, I, p. 348.

³² Pomenit cu metania de la Putna și în Pomelnicul triptic păstrat la Mănăstirea Moldovița. Pr. Sc. Porcescu, *Pomelnicul triptic de la Mănăstirea Moldovița*, *MMS*, nr. 7-8/1963, p. 530-545.

³³ N. Iorga, *op. cit.*, vol. II, p. 326.

³⁴ N. Iorga, *op. cit.*, p. 337; D. Dan, *Mănăstirea și comuna Putna*, p. 119, București, 1905.

³⁵ N. Iorga, *op. cit.*, II, p. 337; D. Dan, *op. cit.*, p. 119.

³⁶ N. Iorga, *op. cit.*, II, p. 348; *Istoria Bisericii Române*, II, p. 198.

³⁷ N. Iorga, *op. cit.*, II, p. 326 și 337; D. Dan, *op. cit.*, p. 120.

³⁸ N. Iorga, *op. cit.*, II, p. 348.

³⁹ *Istoria Bisericii Române*, II, București, 1958, p. 264.

⁴⁰ N. Iorga, *op. cit.*, II, p. 334; D. Dan, *op. cit.*, p. 120.

⁴¹ *Istoria Bisericii Române*, II, p. 279.

⁴² N. Iorga, *op. cit.*, II, p. 338; D. Dan, *op. cit.*, p. 122.

⁴³ N. Iorga, *op. cit.*, II, p. 338; D. Dan, *op. cit.*, p. 123.

⁴⁴ *Istoria Bisericii Române*, II, p. 163; N. Grigoraș, *Mitropolitul Iacov I Putneanul*, *MMS*, nr. 9-10/1958, p. 792.

⁴⁵ *Istoria Bisericii Române*, II, p. 263 și urm. ; N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 793-801; Pr. prof. P. Rezuș, *Din istoria învățământului teologic în Moldova de Nord, Școala Domnească de la Putna*, în *MMS*, 1-2/1961.

la 1755, „Alfavită sufletească pentru folosul de obște” la 1755, „Apostolul” la 1756, „Psaltirea” la 1757, „Despre lemnul Sfintei Cruci” și o „Liturghie” la 1759 etc. , a sprijinit și dezvoltat școala de la mănăstirea Putna, ajutat de vrednicul arhimandrit Vartolomei Măzăreanu și de dascălul grec Ilarion din Patmos, a întocmit un pomelnic al mitropoliților Moldovei și a refăcut Mănăstirea Putna. Prin opera sa bogată și variată, Mitropolitul Iacov Putneanu este unul din cei mai mari ierarhi ai Moldovei. Într-o mare măsură, la construirea și desăvârșirea acestei personalități, o contribuție importantă a adus înălțătoria atmosferă duhovnicească și cărturărească de la Mănăstirea Putna.

Potrivit unei tradiții consemnată de cronicarul Nicolae Costin, Ștefan cel Mare ar fi mutat biserica de lemn din Volovăț înălțată, tot după tradiție de Dragoș Vodă, la mănăstirea Putna⁴⁶. Chestiunea aceasta a dat naștere la diferite ipoteze. Cei mai mulți cercetători, întemeiați pe un hrisov din 17 martie 1723 de la Domnitorul Mihai Racoviță⁴⁷, cred că, prin mutarea bisericii lui Dragoș – cea mai veche din Moldova –, Ștefan cel Mare ar fi dat întâietate ctitoriei sale între celelalte mănăstiri moldovene.

Cum se știe bine, Ștefan cel Mare a început lucrările de zidire ale bisericii din Volovăț în anul 1500; aceste lucrări s-au încheiat potrivit pisaniei, în anul 1502. Mutarea bisericii de lemn din satul Putna s-ar fi produs cel mai devreme când s-a terminat biserica de piatră. Nu s-ar putea preciza, însă, în ce măsură a crescut prestigiul și vechimea Putnei, prin mutarea bisericii de la Volovăț. Totuși, ctitoria lui Ștefan cel Mare a fost, multă vreme, cea dintâi mănăstire din Moldova. La un moment dat, în secolul al XVIII-lea, egumenul Putnei semna imediat după episcopii țării⁴⁸. Considerațiile istorice interesante pe care le face profesorul I. Zugrav în articolul publicat, chiar în această revistă, sunt deplin lămuritoare în legătură

⁴⁶ „Înțeles-am și noi din oameni bătrâni, locuitori de aici din țară, cum se trage din om în om, că o biserică de lemn la Olovăț să fie făcută de Dragoș Vodă și acolo zic să fie îngropat Dragoș Vodă. Și acea biserică de lemn au mutat-o Ștefan Vodă de o au clădit la mănăstirea Putna unde stă până acum; iară pe locul bisericii de lemn, la Olovăț, au zidit biserică de piatră” (*Cronicile României*, ed. M. Kogălniceanu, tom. I, ed. a II-a, București, 1872, p. 133).

⁴⁷ „Noi Mihai Racoviță Voievod, bojiu milostiv gospodar zemle moldavskoi, scris-am Domnia me la boierii și toți slujitorii care veți umbla ori cu ce fel de slujbă a Domniei mele la ținutul Sucevei, facem știre tuturor pentru sfânta biserică de lemn, ce este lângă mănăstirea Putna, care această biserică din începutul ei au fost făcută de Dragoș Vodă la Volovăț și au fost acolo până în zilele răposatului Ștefan Vodă bătrânul, și atunci Ștefan Vodă au mutat-o acolo la Putna, zidind în locul ei alta de piatră, care din pricina acestei biserici, căci au fost veche, s-au suit rândul și mănăstirii Putna de este mai înaintea altor mănăstiri și până astăzi” (*Uricariul*; D. Dan, *op. cit.*, p. 127; Pr. prof. dr. Gh. I. Moisescu, *500 de ani de la fondarea mănăstirii Putna*, Viena 1966, p. 37).

⁴⁸ N. Iorga, *Istoria Bisericii Române*, vol. II, Văleni de Munte, 1909, p. 88-89.

cu întâietatea Putnei⁴⁹. La aceste considerații ar mai fi de adăugat următoarele temeieri istorice care au contribuit la creșterea prestigiului Putnei: 1) În secolul al XVII-lea și în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, perioadă în care a fost consemnată tradiția în legătură cu mutarea bisericii de la Volovăț și în care a apărut hrisovul lui Mihai Racoviță, mănăstirea Neamț, care până atunci era în fruntea mănăstirilor, a avut un rol mai secundar în viața Bisericii moldovenești (spre sfârșitul secolului al XVIII-lea și tot timpul după aceea, mănăstirea Neamț a fost din nou cea dintâi așezare călugărească din Moldova), locul mănăstirii Neamț în această perioadă a fost luat de Putna; 2) Potrivit celor statornicite de Ștefan cel Mare cu încuviințarea mitropolitului Moldovei și a episcopilor de Roman și de Rădăuți, egumenul Putnei avea autoritate cvasiepiscopală asupra unor biserici și asupra unor preoți; necesitatea de a reafirma întâietatea mănăstirii Putna a readus în mintea unora vechile privilegii ale egumenului acesteia; 3) Ștefan cel Mare a dobândit în toată Moldova proporțiile unui personaj de legendă. Mănăstirea Putna, unde se află mormântul acestui voievod, a dobândit, cu vremea, întâietatea pe care însuși ctitorul o avea între ceilalți domnitori moldoveni; 4) Renumitul episcop, mai apoi mitropolit, Iacov Putneanul, a sprijinit cu toată atenția mănăstirea Putna. În anul 1757, ca un semn de prețuire pentru această mănăstire, el a acordat egumenului ei dreptul de a purta nebederniță, cruce la gât, mitră cu cârjă ca arhieriei „precum se cuvine celui ce stă în fruntea unei astfel de mănăstiri ce din început s-au cinstit a se numi mai întâi cap tuturor mănăstirilor Moldovei, singură de sine stăpânitoare, nicăieri supusă”⁵⁰.

Mănăstirea Putna, ctitoria slăvitului Ștefan al Moldovei, a înscris în istoria Bisericii Ortodoxe Române și a poporului român o pagină importantă în care apar luminoase contribuțiile acestui așezământ monahal.

Continuând pe meleagurile Moldovei de Nord tradițiile călugărești ortodoxe cu rădăcini adânci în istoria poporului nostru, mănăstirea Putna, ca instituție bisericească, sprijinită de marele ei ctitor, s-a arătat, pe de o parte, vatră călugărească ortodoxă care a slujit, într-o mare măsură, unitatea de credință religioasă a poporului nostru, iar, pe de altă parte, izvor neîmpuținat de îndemn la săvârșirea binelui.

În condițiile social-politice din trecut, mănăstirea Putna a jucat un

⁴⁹ I. Zugrav, *Pisanie de la locuința domnească din Mănăstirea Putna, sau piatra funerară a lui Dragoș Voievod pusă de Ștefan Voievod*, în *MMS*, 7-8 iulie-august, 1966.

⁵⁰ N. Iorga, *op. cit.*, p. 163.

important rol cultural. Nu este o exagerare dacă se afirmă că această mănăstire a fost un adevărat mediu de cultură. Manuscrisele care s-au copiat și decorat acolo, letopisețele care s-au înjghebat de către cronicarii anonimi, broderiile și obiectele din metale prețioase realizate de meșterii care au viețuit în chiliile acestui sfânt locaș, școlile care au funcționat de-a lungul anilor la această mănăstire, în genere, atmosfera de preocupări cărturărești artistice statornicită cu ajutorul prea fericților ctitori și prin silința smeriților călugări, pun în lumină înalta misiune pe care a avut-o Putna în trecut.

Adăpostind o adevărată colecție de lucrări bisericești cu importanță istorică-artistică, tezaur neprețuit al patrimoniului nostru cultural, Putna este, astăzi, cunoscută atât în țara noastră cât și peste hotare. Zilnic, mai cu seamă în timpul verii, se îndreaptă spre această mănăstire zeci de mii de vizitatori spre a cunoaște diferite aspecte din trecutul poporului nostru. Piese bisericești păstrate acolo cu grijă oglindesc spiritul creator și gustul artistic al strămoșilor noștri și sunt prețuite tot mai mult de cei care se află în fața lor.

Mormântul marelui și nebiruitului ctitor al Moldovei și al bisericii în care odihnește în veci, Ștefan cel Mare, deasupra căruia stă de veghe candela recunoștinței și evlaviei române, ca și neprețuitele comori de artă din tezaurul Putnei, sunt un îndemn minunat la cinstirea „minunatelor tradiții patriotice ale poporului nostru”.

Sfânta Mănăstire Bistrița

ȘTEFAN S. GOROVEI

BISERICA DE LA VOLOVĂȚ ȘI MORMÂNTUL LUI DRAGOȘ VODĂ

Începuturile Țării Moldovei sunt învăluite într-o legendă, fermecătoare prin conținutul ei, de un substrat ultraarhaic, după cum au dovedit recente cercetări, analize și interpretări. Odată lămurit, printr-o demonstrație magistrală, substratul *mitic* al tradiției¹, rămâne să se stabilească și substratul ei *istoric*.

Prima întrebare care se pune este: *Dragoș Vodă a existat, sau nu?* E un personaj istoric, cu existență reală, sau e o invențiune a istoriografiei medievale? Încă din 1917, D. Onciul remarcase că „Dragoș nu e constatat prin documente, nici ca voievod în Moldova, nici ca tată a lui Sas”² și nici ca voievod al Maramureșului, cum scriu cronicile.

Asupra prezenței lui Dragoș în Moldova există, până acum, doar două mărturii.

Una e mențiunea cronicii: „În anul 6867 (1359) a venit Dragoș voievod din Țara Ungurească, din Maramureș”³. Dar, toți specialiștii sunt azi de acord că în anul 1359 a fost, de fapt, o expediție militară, condusă de maramureșeanul Dragoș de Giulești, răsplătit la 20 martie 1360 pentru meritele sale deosebite în „restaurarea țării noastre moldovene: avusese loc o revoltă a localnicilor – plures Olachi rebelantes – împotriva suzeranității maghiare, domolită de Dragoș de Giulești”⁴. Cu alte cuvinte, *Dragoș din 1359 nu e Dragoș Descălecătorul*⁵.

A doua mărturie e legată de fosta biserică de la Volovăț, azi la Putna, construită, după tradiția populară și după unele documente târzii, de Dragoș Vodă, care, conform aceleiași tradiții, ar fi fost îngropat acolo. S-a adus ca argument o inscripție din mai 1473, în care Ștefan cel Mare ar fi proclamat o descendență din „neamul strălucit al lui Dragoș”. Autenticitatea acestei

¹ Mircea Eliade, *Dragoș et la chasse rituelle*, în volumul *De Zalmoxis à Gengis-Khan*, Paris, 1970.

² D. Onciul, *Scrieri istorice*, vol. II, București, 1968, p. 361.

³ *Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI publicate de Ion Bogdan*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1959, p. 14.

⁴ I. Mihaly, *Diplome maramureșene*, Sighet, 1900, p. 38.

⁵ C. Cihodaru, *Constituirea statului feudal moldovenesc și lupta pentru realizarea independenței lui*, în *SCȘI*, Istorie, 1/XI, 1960, p. 78; A. Sacerdoțeanu, *Sucesiunea domnilor Moldovei până la Alexandru cel Bun*, în *Rsl*, XI, 1965, p. 225; C. Cihodaru, *Tradiția letopisețelor și informația documentară despre luptele politice din Moldova în a doua jumătate a secolului al XIV-lea*, în *AIHAI*, tom. V, 1968, p. 20.

inscripții a făcut obiectul unei controverse care durează și azi: unii istorici au văzut în ea un document veritabil, alții i-au contestat autenticitatea. Nu vom face aici un istoric al chestiunii⁶. Vom observa doar că problema inscripției publicate de ieromonahul Sevastian Gheorghiescul în 1845 și 1862 a fost rezolvată încă din 1905, de D. Dan. Această inscripție, care înconjoară „herbul” Moldovei, a provocat nedumerirea cercetătorilor prin unele particularități, care sunt, însă, greșelile de lectură ale ieromonahului Gheorghiescul.

Inscripția există și azi: a fost pusă de Alexandru Lăpușeanu, în mai 1559⁷, „pe un turn clopotniță, azi dispărut”⁸.

Dar la Putna mai exista o inscripție: ea a fost văzută de un polonez, în 1840. Cuprinsul ei era, pare-se, altul: Ștefan cel Mare reînnoia, în mai 1473, mormântul *strămoșului* său Dragoș Vodă⁹. Acest amănunt a fost aflat în 1939.

Cu 25 de ani înainte, comentând inscripția din 1559, publicată de Kozak sub anul 1473, Iorga scria: „ce putea fi vorba de Dragoș într-o pisanie a lui Ștefan cel Mare!”¹⁰ și o respingea „fără discuție”. O socotea, adică, falsă! Un an mai târziu, D. Dan restabilește situația.

Prin urmare, *de plano* nimic nu trebuie nici respins, nici acceptat. De altfel, câteva rânduri mai jos, tot Iorga scria: „cine și-ar fi permis, și pentru ce, impietatea de a pune inscripții false în numele lui Ștefan cel Mare?!”¹¹.

Inscripția văzută de călătorul polonez la 1840 se pare că a dispărut. Pe marginea ei nu se mai poate discuta: o putem admite sau nu, după cum putem considera că e una și aceeași cu cea din 1559. Însă ceea ce ni se pare sigur e că nu trebuia să fie cititorul inscripțiilor un specialist în epigrafie, ca să nu confunde vleitul 7067 (1559) – în scrierea slavonă „ꙗꙗꙗꙗ – cu 6981 (1473), care se scria „ꙗꙗꙗꙗ. *Aceste două date nu pot fi confundate.* E, deci, foarte posibil ca la Putna să fi existat și o piatră cu data „mai 1473”, în care se amintea de „strămoșul” Dragoș, al cărui mormânt ar fi fost înnoit atunci.

Cine știe ce încurcătură sau confuzie se putea naște, grație și unor

⁶ I. Zugrav, *Pisania de la locuința domnească din Mănăstirea Putna sau piatra funerară a lui Dragoș voievod pusă de Ștefan cel Mare?* în *MMS*, 7-8/XLII, 1966, p. 560-565; Victor Brătulescu, *Biserica de lemn de la Volovăț, adusă de Ștefan cel Mare la Putna*, în *MMS*, 5-6/XLIII, 1967, p. 414.

⁷ D. Dan, *Mănăstirea și comuna Putna*, București, 1905, p. 30.

⁸ Maria Ana Musicescu, *Muzeul Mănăstirii Putna*, București, 1967, p. 49-50; vezi și M. Berza, *Stema Moldovei în veacul al XVI-lea*, în *SCIA*, 1-2/III, 1956, p. 110-112.

⁹ Anton Balotă, *La littérature slavo-roumaine à l'époque d'Etienne le Grand*, în *Rsl*, I, 1958, p. 217, nota 40.

¹⁰ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, p. 617.

¹¹ *Ibidem*.

similitudini între aceste două inscripții; în acest caz, greșeala ieromonahului-epigrafist e explicabilă. Încă o dată: în lipsa pietrei, nu se pot face precizări.

Dacă pasajul din cronică nu se referă la Dragoș Descălecătorul, iar piatra din 1473 e cel puțin îndoielnică, atunci ar însemna că nu avem nici o dovadă a existenței lui Dragoș, dar absolut nici una, ar însemna că tradiția populară a inventat un personaj, căci folclorul, în special cel bucovinean, e plin de amintirea lui Dragoș și Sas; ar însemna că o întregă literatură istorică a pornit pe urme greșite. *Așa ceva nu se poate accepta.*

Analizând toate chestiuni, am ajuns la unele concluzii care vor forma obiectul unui studiu aparte¹², vom lămuri acolo prima mărturie – pasajul din cronică. În rândurile de față, ne vom ocupa de cea de-a doua: Biserica lui Dragoș. Vom încerca să desprindem unele informații din alte fapte, pentru a vedea dacă „putea fi vorba de Dragoș într-o pisanie a lui Ștefan cel Mare”, lucru contestat de Iorga.

Ne punem, prin urmare, întrebarea: *cunoștea Ștefan personalitatea lui Dragoș? Ce știa despre el? De unde putea afla?*

Evident, nu putea afla decât din povestirile celor bătrâni și din cronici. Dar, prototipul „letopisețului unic al Moldovei”, cum spune regretatul P. P. Panaitescu¹³, scris la curtea lui Ștefan cel Mare, *nu are dată stabilită*. Ne interesează, adică, data când s-a pornit scrierea lui.

La 1476, redactarea cronicii era în curs: o probează asemănarea, care nu poate fi doar o coincidență, a pisaniei de la Războieni cu un pasaj din cronică; se scria și la 1475, în vremea luptei de la Vaslui. Încă o dată, „nu poate fi vorba de simple coincidențe, ci de o dovadă că letopisețul provine din același mediu, de la curte, în care s-au redactat aceste texte”¹⁴. *Cu siguranță, cronica se scria încă din 1474.*

La 1466, însă, nu era pornită: ea nu cunoaște începerea zidirii Mănăstirii Putna, în iulie 1466, cum o știu letopisețele de tipul Putna¹⁵. Nici sfințirea Putnei, la 3 septembrie 1470, nu e însemnată, deși fusese un eveniment de mare importanță pentru Curtea Domnească: soborul de 64 de preoți, în frunte cu mitropolitul însuși, n-ar fi scăpat atenției cronicarului de curte. De altfel, s-a dovedit, printr-o analiză riguroasă, că evenimentele dintre 1467 și 1471 nu erau prea bine cunoscute diacului care scria

¹² Rândurile care urmează fac parte din studiul: *Dragoș Vodă* (ms.).

¹³ *Cronicele slavo-române...*, cit., p. 3.

¹⁴ *Ibidem*, p. 4; v. și Anton Balotă, *op. cit.*, p. 219-221.

¹⁵ *Cronicele slavo-române...*, p. 49, 62, 71, 178.

cronica¹⁶, și că, începând cu 1473, letopisețul anonim e „cel mai bine informat dintre izvoarele istorice existente”¹⁷. Puternicele frământări care au urmat după lupta de la Baia îi rămân străine, nici victoria de la Lipiști asupra tătarilor, de la 20 august 1469¹⁸, nici omorârea lui Petru Aron, la 14 decembrie 1470¹⁹ nu le notează. Avem, astfel, dovada că letopisețul e scris între 1471 și 1474. Însă, cum s-a arătat mai sus, *relatarea amănunțită a faptelor lui Ștefan cel Mare începe abia cu anul 1473*. Cronicarul știe de acum și faptele mărunte, urmărite și acestea pas cu pas: astfel, luni 8 noiembrie 1473, Ștefan împarte steagurile; pornește contra lui Radu cel Frumos, cu care se bate la 18, 19 și 20 noiembrie, *până seara*; Radu fuge „în cetatea sa de scaun, numită Dâmbovița”, Ștefan îl urmărește și la 23 asediază cetatea, care la 24 se predă, și așa mai departe. E o relatare de participant, *un fel de jurnal de câmp*.

Credem, prin urmare, că *alcătuirea primului letopiseț, la Curtea lui Ștefan, a început la 1473*. Sigur, adunarea materialului se făcuse mai dinainte. Existau, fără îndoială, la Curte, însemnări, despre natura cărora nu se pot face prea multe precizări. Am putea, însă, deosebi *mai multe categorii de însemnări*.

Astfel, pentru domnia lui Alexandru cel Bun, alcătuitorul a avut sub ochi un *catastif genealogic* – dacă i se poate spune așa; nici o informație, de nici o altă natură, nu se cuprinde în perioada 1400 – 1432, decât informații care privesc *exclusiv* familia lui Alexandru. Cronicarul le-a prelucrat, însă nemaipăstrând ordinea cronologică, în care se vor fi succedat ele și înlăturând, poate, unele, pe care nu le-a mai considerat importante pentru desfășurarea ulterioară a evenimentelor: e ceea ce azi am numi *prelucrare critică*, dar ale cărei nefericite urmări le simțim astăzi, când ne vedem lipsiți de aproape toate informațiile de acest gen.

Pentru perioada dintre 1432 și 1467 a putut avea alte însemnări, dar putea folosi, mai cu seamă, informațiile orale ale bătrânilor boieri de la Curte, ca și amintirile fiicei lui Alexandru cel Bun, Cneajna, care moare abia la 1479, și a cărei moarte cronicarul o și însemnează. Îclinăm pentru această din urmă ipoteză, în favoarea căreia ar pleda și faptul că evenimentele din perioada 1432-1449 erau cam nebulos înțelese de cronicar. A dovedit-o recent

¹⁶ C. Cihodaru, *Observații pe marginea izvoarelor privind unele evenimente din istoria Moldovei între anii 1467-1474*, în SCȘI, Istorie, 1/VIII, 1957, p. 1-22.

¹⁷ *Ibidem*, p. 22.

¹⁸ *Ibidem*, p. 10-11.

¹⁹ *Ibidem*, p. 15.

un studiu care aduce prețioase contribuții la istoria acelor ani²⁰.

Între 1441 (orbirea lui Iliăș) și 1457 (venirea lui Ștefan cel Mare), letopisețul cuprinde *numai trei informații* (1449, 1451, 1455), din care două le știa Ștefan însuși, căci priveau pe tatăl său. Iar de la 1457, nu ne putem îndoi că evenimentele îi fuseseră povestite de voievod; erau, însă, și proaspete în mintea boierilor și încă au fost posibile o seamă de erori.

Pentru secolul al XIV-lea, credem că alcătuitorul a avut la îndemână o listă, alcătuită la începutul domniei lui Alexandru cel Bun. Data acestei prime alcătuirii se poate fixa cu oarecare precizie. Ea e în strânsă legătură cu pomelnicul Bistriței, început la 1407.

Cronicarul lui Alexandru trebuia să ia datele pentru secolul al XIV-lea de la boierii bătrâni, mențiunea acestora în documente nu depășește anul 1420. În acest an, la 26 martie, moare și „izvorul” cel mai autorizat pentru perioada dinainte de 1400: Anastasia, fiica lui Lațco Vodă. Cei mai bătrâni boieri, însă, au murit în primii ani ai domniei lui Alexandru. Din acești ani datează prima închegare de cronică. De altfel, cea dintâi dată din secolul al XV-lea e nașterea lui Iliăș la 1409, dar înaintea sa mai fuseseră și alți copii. Totuși cronică îl numește pe Ilie „întâiul născut”.

În mare, acestea ar fi izvoarele care au stat la baza cronicii scrise la Curtea lui Ștefan cel Mare, izvoare alcătuite în etape diferite.

Analiza aceasta are darul de a ne aduce cel puțin o precizare: *în preajma anului 1473, începe să se cerceteze trecutul Moldovei.*

Nu e fără interes a constata că, după așezarea țării în pace, după luptele din 1475 și 1476, Ștefan pornește la reînnoirea și a celorlalte morminte ale predecesorilor și străbunilor săi.

Nimic nu ne împiedică să credem că, în urma cercetărilor întreprinse de diecii săi în vederea alcătuirii cronicii, Ștefan însuși se va fi interesat de locurile unde se odihneau înaintașii săi în domnie, refăcându-le mormintele. Se știe precis că a refăcut și morminte ale unor membri ai familiei lui Alexandru cel Bun: al lui Bogdan la Rădăuți, al Doamnei Ana la Bistrița, și al lui Ștefan al II-lea la Neamț. Dar mai știm că, tot la Bistrița, mai fuseseră îngropați și unii dintre fiii lui Alexandru: mormintele lor, care se mai puteau vedea la 1677²¹, și care puteau fi ale lui Ilie I și Petru al II-lea (ale celorlalți sunt presărate – Bogdan al II-lea la Săcuieni, Ștefan al II-lea la Neamț, un

²⁰ Leon Șimanschi, *Precizări cronologice privind istoria Moldovei între 1432-1447*, în **AIIAI**, tom. VII, 1970, p. 59-80.

²¹ C. D. M., vol. IV, 162 p. 59.

alt Bogdan la Rădăuți) precum și ale unor fii care n-au domnit, ca micul Roman și un Alexandru, erau și ele înnoite, desigur, tot de Ștefan cel Mare. A fost, deci, o adevărată campanie de consolidare a amintirii străbunilor săi, campanie la baza căreia stă, în mare măsură, începerea redactării letopisețului.

În lumina acestor constatări, nu ni se mai pare neverosimilă o intervenție a lui Ștefan cel Mare la vechea bisericuță de la Volovăț, pe care, în cele din urmă, a adus-o la Putna. Și, până la probe contrare de neînlăturat, nimic nu poate să conteste faptul că această modestă biserică de sat fusese ctitorită de Dragoș.

Tradiția populară, consultată de cronicari în secolul al XVIII-lea, fixează înmormântarea lui Dragoș la Volovăț. Ea adaugă și alte amănunte, între care mutarea bisericii de lemn la Putna și înlocuirea ei de către Ștefan cel Mare cu una de piatră, care, cu vremea, „se ruinează și se acoperă cu un desiș de iederă, dudău și copaci, greu de străbătut”²². Ruinele acestea sunt găsite de niște ciobani, care „curăță și luminează locul”, găsind un sicriu de piatră, pe care „stă scris Dragoș-Vodă”²³.

Astfel, nu ni se mai pare imposibilă nici restaurarea mormântului lui Dragoș, cu atât mai mult cu cât tradiția menționează expres *regăsirea mormântului*.

Cum am presupus mai sus în urma documentării făcute de diecii Curții asupra trecutului Moldovei, Ștefan interesându-se de locurile de veci ale înaintașilor săi în domnie, a putut găsi, urmând și tradiția, cu atât mai vie pe atunci, a poporului, mormântul lui Dragoș în modesta bisericuță de la Volovăț.

O tradiție locală fixează aducerea bisericii de lemn la Putna în 1468; ea ar fi avut o vechime de 122 de ani, deci ar fi fost ridicată la 1346²⁴. Dar, cum vom vedea imediat, biserica era la locul ei și în 1490, iar în 1346 Dragoș însuși nu ajunsese în nordul Moldovei. O „descriere” din 1853, a aceluiași ieromonah Sevastian, care pare să fi fost bine informat, dă anul 1353 pentru construirea bisericii de la Volovăț²⁵. Acest an poate fi admis, cu atât mai mult cu cât, după unele deducții ale noastre, *Dragoș a murit în*

²² Dan Simionescu, *Tradiția istorică și folclorică în problema „întemeierii” Moldovei*, în „Studii de folclor și literatură”, București, 1967, p. 41.

²³ *Ibidem*.

²⁴ D. Dan, *op. cit.*, p. 125; v. și Pr. Oreste Gherasim, *Biserica lui Dragoș Vodă din Putna*, în *MMS*, 3-4/XL, 1964, p. 140.

²⁵ D. Dan, *op. cit.*, p. 125, nota 1.

1354. Chiar neadmițând anul acesta ca exact, construcția primei biserici (cea de azi fiind urmașa ei prin continua înnoire a materialului) nu se poate plasa decât între 1350 și 1354, dar cum luptele cu tătarii se poartă în vecinătatea hotarelor noastre până la 1352, credem că datarea „aproximativ 1353” pentru biserica de la Volovăț e cât se poate de plauzibilă. Să se observe că s-a pus anul 1353, deși cronicile pe care le citise, probabil, ieromonahul Sevastian, fixează descălecatul lui Dragoș la 1359. E și acesta un argument în favoarea tezei pe care o susținem.

Cât privește înmormântarea lui Dragoș la Volovăț, e și o chestiune de logică: în fond, *Dragoș Vodă a murit în Moldova. Ce poate fi mai firesc decât ca mormântul lui să se afle tot în Moldova?! Ar fi absurd să ne imaginăm transportul unui sicriu, peste munți, la atâta depărtare. Privind astfel lucrurile, nici înmormântarea însăși a lui Dragoș la Volovăț nu mai apare ca un fapt absolut imposibil.*

Sunt și alte detalii, până acum neaduse în discuție, care îndreptătesc afirmația că biserica de la Volovăț e foarte veche.

La 15 martie 1490, Ștefan cel Mare a confirmat supunerea a 50 de biserici puterii jurisdicționale a Episcopiei de Rădăuți. Între cele 50 de biserici, figurează o „biserică cu popă la Vîlhoveț” și o altă „biserică cu popă pe Vîlhoveț”²⁶. Trebuie să fi fost un sat întins, ca să aibă două biserici²⁷.

Dar actul din 1490 nu e decât întărirea unei danii mai vechi, de la începutul veacului, făcută de Alexandru cel Bun²⁸. *Proba existenței unei biserici la Volovăț, încă la începutul secolului al XV-lea, înaintea celei zidite de Ștefan cel Mare, este făcută.*

La 1490, deci, biserica de lemn era la locul ei. În ultimii ani ai domniei, Ștefan cel Mare a mutat-o de la Volovăț la Putna, ridicând în locul ei una de piatră. E ciudată, însă, durata neobișnuită a acestei zidiri – 1500-1502, într-o vreme când biserici mai de seamă se ridicau fie în cursul aceluiași an, ca la Bădeuți-Milișăuți (iunie-noiembrie 1487), Sf. Ilie-Suceava (mai-octombrie 1488), Voroneț (mai-septembrie 1488), Vaslui (aprilie-septembrie 1490) sau Hârlău (mai-octombrie 1492) sau într-un an, sau un an și ceva, ca la Iași (1491-1492), Borzești (1493-1494), Tazlău

²⁶ *D. I. R.*, 2/XV, nr. 124, p. 132.

²⁷ Vezi și I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. I, p. 417: „Volovățul avea mai multe cuturi. Putea deci să aibă și două biserici”.

²⁸ *D. I. R.*, cit., p. 131-132.

(1496-1497), Piatra (1497-1498), Dobrovăț (1503-1504) sau Reuseni (1503-1504). Intervalul de doi ani poate să arate că *ridicarea acestei biserici n-a fost un fapt obișnuit*.

De altfel, avem și altă probă a intervenției directe a lui Ștefan cel Mare pe aceste locuri. La 1583, „între țarina Olhovețului și între a Suceviței” se putea vedea, lângă o fântână, „*crucea și stâlpul lui Ștefan voievod*”²⁹. Descrierea hotarelor Suceviței în acest document permite o fixare precisă și pe teren. *Cercetări arheologice se cer a fi efectuate în punctul indicat de document*. Erau, desigur, niște monumente comemorative. Se poate face, în acest sens, o asemănare cu stâlpul de la Vama și crucea de la Iași, ridicate de Mihai Racoviță, pentru amintirea răscoalei lui Ferent. Oare crucea și stâlpul de la Volovăț nu pot fi puse în legătură cu lespedea atât de contestată, care poartă anul 1473? Oare nu vor fi purtat și ele același an? Iată întrebări la care numai cercetarea arheologică poate aduce un răspuns.

Mai apoi, satul Volovăț a intrat în componența domeniului mănăstirii Sucevița: Petru Șchiopul l-a dăruit, la 20 iunie 1589, stolnicului Nicula, și, tot atunci, acesta l-a dat fraților Movilești, în schimbul satului Stănilești, iar Movileștii l-au dat Suceviței³⁰. Satul era „ascultător de ocolul Bădeuților”; despre Sucevița se spusese, la 1533, că e „ascultătoare de Curtea noastră de la Bădeuți”³¹.

Din documentul din 1589 nu se vede, însă, că Gheorghe Movilă ar fi mutat vreo biserică de la Volovăț la Sucevița, cum s-a afirmat³². De altfel, la data aceea, la Volovăț era biserica de piatră a lui Ștefan cel Mare.

După cum se vede, datele tradiției se potrivesc în mare cu cele istorice, cu o singură excepție: ctitoria lui Ștefan n-a fost ruinată și nici părăsită. Tradiția a inversat datele istorice: „descoperirea” mormântului a precedat mutarea bisericii la Putna și nu a succedat-o.

Vechimea bisericii de la Volovăț e dovedită, după cum am văzut, prin documentul din 1490. Istoricii de artă confirmă și vechimea *planului* acestui monument³³.

²⁹ D. I. R., 3/XVI, nr. 278, p. 227; pasajul a fost relevat de C. Cihodaru, *Constituirea statului feudal moldovenesc...*, cit., p. 74.

³⁰ D. I. R., 3/XVI, nr. 519, p. 430-431.

³¹ Vezi pentru acest ocol: D. Ciurea, *Organizarea administrativă a statului feudal Moldova*, în **AIIAI**, tom. II, 1965.

³² Victor Brătulescu, *Câteva date suplimentare asupra bisericii de lemn din comuna Putna*, în **MMS**, 1-2/XLIV, 1968, p. 92; la data aceea, Gheorghe Movilă era mitropolit, și nu episcop de Rădăuți: o spune documentul înșuși; la Rădăuți era Ghedeon.

³³ V. Vătășianu, *Istoria artei feudale în Țările Române*, vol. I, București, 1959, p. 300, 302; I. Cristache Panait, T.

Biserica păstrează și un pomelnic, care începe, bineînțeles, cu Ștefan cel Mare, și pe care prof. Victor Brătulescu îl consideră „din vremea lui Gheorghe Ștefan și după duct, și fiindcă lista domnilor țării se oprește la el”³⁴. Să vedem ce știri putem culege din acest triptic.

Pomelnicul conține o listă de boieri care au făcut danii bisericii. În cuprinsul acestei liste, am reușit să identificăm trei familii de boieri. Pomelnicul începe cu „*Pan Gavrilaş și soția lui Sârbca*”³⁵. Este cunoscutul logofăt *Gavrilaş Mateiaș* și soția sa *Sârbca*, sora lui Miron Barnovschi. *Gavrilaş Mateiaș* a avut „o frumoasă carieră”, de la clucer, în 1600, până la mare logofăt, între 1636 și 1643. *El moare înainte de 1652*³⁶. Deci, pomelnicul boierilor începe cel puțin înainte de Gheorghe Ștefan.

Al doilea boier pe care l-am putut identifica e „*Pan Andrei și soția lui Theodosia*”. Este *Andrei*, primul portar al Sucevei, care poartă și titlul de hatman³⁷. Fusese pârcălab de cetate în nordul țării între 1584 și 1586, și, în urma morții lui Melentie Balica în acest an, îi urmează ca portar al Sucevei. Din 1588 apare ca hatman și pârcălab al Sucevei până în 1593³⁸. Soția sa, *Tudosia*, e fiica lui *Gavrilaş Hâra*, pisar, logofăt, nepot (colateral, se pare) al vestitului *Nicoară Hâra*, cămărașul lui *Petru Rareș*, apoi pârcălab de cetate, mort la 1545³⁹. *Tudosia* era sora *Doamnei Marghita Movilă*⁴⁰ și soacra lui *Vasile Ureche*, fratele mai mare al cronicarului *Grigore Ureche*⁴¹.

Se pare că și *Gavril Hâra* e trecut în pomelnic, cu soția sa *Marinca* și fiii lor. Un *Gavrilaş*, al doilea logofăt, e arătat, la 1587, ca fiind soțul *Marincăi*, fiica vistierului *Ioan Stroici* și soră a celebrului *Luca sau Lupu Stroici*⁴². Or, *Sever Zotta* arată că *Gavril Hâra* era căsătorit cu fata lui

Elian, *Bisericile din lemn din Moldova*, în *MMS*, 7-9/XLV, 1969, p. 480.

³⁴ Victor Brătulescu, *Pomelnicul Bisericii de lemn din Volovăț*, în *MMS*, 5-6/XLIV, 1968, p. 325, nota 1; tot acolo, o icoană din 1760 și un izvod al Sărbătorilor împărătești, alcătuit de Sevestian Gheorghiescu.

³⁵ *Ibidem*, p. 325.

³⁶ Amănunte la: D. Dan, *Un manuscript slavon scris în 20 mai 1650 în satul Bârnova din Moldova*, în „Arhiva Genealogică”, II, 1913, p. 35-37; împărțea la copiii săi la 4 martie 1652 o publică *Sever Zotta*, în aceeași revistă, p. 99-100.

³⁷ N. Grigoraș, *Instituții feudale din Moldova*, I, București, 1971, p. 265; v. și Gh. Ghibănescu, *Boierii Moldovei (1400-1634)*, în *Uricariul*, vol. 18, p. 493.

³⁸ Gh. Ghibănescu, *Divanurile domnești din Moldova și Muntenia în sec. XVI*, în „Ioan Neculce”. Buletinul Muzeului Municipal Iași, fasc. 7, 1928, p. 31-34; „Cercetări Istorice”, 1-2/XIII-XVI, p. 97-105.

³⁹ Vezi, despre el și evenimentele de atunci, studiul nostru: *Găneștii și Arbureștii. Fragmente istorice (1538-1541)* (ms.)

⁴⁰ Collatio inedita, pentru *Movileștii și înrudirile lor*.

⁴¹ Ștefan S. Gorovei, *Înrudirile cronicarului Grigore Ureche* (ms. în curs de publicare în Anuarul Centrului de Lingvistică, istorie literară și folclor din Iași).

⁴² *D. I. R.*, 3/XVI, nr. 414, p. 339-340.

Stroici⁴³.

Gavril Hâra moare între 1590 și 1600; ginerele său, Andrei, moare înainte de 1597⁴⁴. Menționarea lor dovedește că *pomelnicul s-a început în secolul al XVI-lea*.

Al treilea boier identificat sigur e „*Pan Vasilie și soția lui Irina, și fiii lor, Dumitru, Maria*”⁴⁵. Este *Vasile Ceaurul*, mare hatman la 1660, fratele lui Gheorghe Ștefan Vodă (1653-1658). Soția lui este *Irina Buhus*, fiica marelui vistier Dumitru Buhus († 15. III. 1647). După ei, urmează fiul lor, viitorul logofăt Dumitrașco Ceaurul († 1691), cu soția sa Maria, care era fiica lui Stamatie Hiotul și a Tudoscăi Boul, aceasta din urmă fiind chiar vara Doamnei Safta, soția lui Gheorghe Ștefan⁴⁶. Credem că această căsătorie, între nepotul lui Gheorghe Ștefan și nepoata Doamnei Safta s-a făcut între 1653 și 1658, adică în vremea domniei Ceaurului.

Deci, în ceea ce privește boierii din pomelnic, putem spune că acesta *se termină* sub Gheorghe Ștefan, și, de altfel, se știe că acest voievod a inițiat, după 1654, repararea Mănăstirii Putna.

Pomelnicul cuprinde și numele a opt prelați – trei Arhiepiscopi (Mitropoliți) și cinci Episcopi. Episcopii sunt, probabil, cei de Rădăuți, de a căror putere jurisdicțională țineau aceste locuri: *Gheorghe* (ori al II-lea Movilă – 1579, 1586 – ori al III-lea – 1581-1593), *Teodosie* (Barbovschi, 1599-1600, 1600-1604), *Teofan* (al II-lea, 1646-1654), *Evstatie* e neidentificabil, iar *Eftimie* ar putea fi cel de la 1552-1555.

Mitropoliții sunt: *Anastase Crimca* (1608-1617, 1619-1628), *Teodosie Barbovschi* (1604-1608) și *Gheorghe Movilă* (1587-1591, 1598-1604).

Și din analiza numelor de prelați vedem că pomelnicul actual a fost scris între sfârșitul veacului al XVI-lea și jumătatea celui următor, oprindu-se și aici, ca și la boieri, în domnia lui Gheorghe Ștefan.

Firește, alta e situația la voievozi. Sunt înșirați Ștefan cel Mare, Bogdan (al III-lea), Ștefan (cel Tânăr, Ștefăniță), Petru (Rareș) cu Elena, Alexandru (Lăpușneanu) cu Ruxanda și fiii lor, Petru (Șchiopul) cu fiul Ștefan, Aron Voievod, Ieremia (Movilă) cu Elisabeta și fiii, Simion Movilă,

⁴³ Sever Zotta, *Note* (la un document din 1752), în „Ioan Neculce”, Buletinul Muzeului Municipal Iași, fasc. 2, 1922, p. 298.

⁴⁴ *D. I. R.*, 4/XVI, p. 162.

⁴⁵ Victor Brătulescu, *op. cit.*, p. 325-326.

⁴⁶ Pentru aceste înrudiri, vezi: I. Tanoviceanu, *Marele spătar Ilie Țifescu și omorârea lui Miron și Velișco Costin*, în *ARMSI*, seria II, tom. XXXII, București, 1910.

Barnovschi, Vasile Lupu și Gheorghe Ștefan cu Safta. E o simplă înșiruire, care nu spune prea mult.

Se dovedește și prin acest pomelnic faptul că biserica de lemn era la Putna încă de la sfârșitul secolului al XVI-lea. Trebuie să fi existat și un pomelnic mai vechi, care între timp a dispărut sau a fost rescris.

***

Recapitulând, avem următoarele date ale problemei:

I. *Date istorice directe.*

1. Volovățul, atestat documentar la 1421, avea, la vremea aceasta, două biserici.

2. Cele două biserici existau și la 1490.

3. Între 1500 și 1502, Ștefan cel Mare ridică la Volovăț o biserică de piatră; durata construcției e neobișnuită pentru această vreme, biserica există și azi.

4. La sfârșitul secolului al XVI-lea, biserica de lemn era la Putna.

II. *Date istorice indirecte.*

1. La 1472 se începe redactarea cronicii de curte.

2. Ștefan cel Mare restaurează toate mormintele aflate în țară, ale înaintașilor săi în domnie.

3. Ștefan cel Mare ridică în marginea satului Volovăț o cruce și un stâlp de piatră.

III. *Date tradiționale*

1. Biserica de lemn de la Volovăț e ridicată de Dragoș Vodă la 1353.

2. Murind, Dragoș Vodă a fost îngropat la Volovăț.

3. Mormântul său a fost descoperit din întâmplare.

4. Ștefan cel Mare înlocuiește biserica de lemn cu una de zid, iar cea de lemn o duce la Putna.

IV. *Date contestate*

1. O inscripție, din 1473, văzută în 1840 la Putna, azi dispărută, în care Ștefan cel Mare arată că a înnoit mormântul străbunului său, Dragoș Voievod.

Din toate aceste premise, nu se poate trage altă concluzie decât aceasta: biserica de la Volovăț, construită de Dragoș Vodă unde acesta a și fost îngropat, a fost adusă la Putna după 1490, probabil între 1500 și 1502. E foarte posibil ca, în 1473, pe când ea mai era la Volovăț, Ștefan să fi pus o lespede pe locul unde se arăta de către contemporani a fi mormântul lui

Dragoș. Nu se poate ști dacă mormântul a fost adus la Putna, o dată cu biserica. Tot atât de posibil e ca piatra tombală să fi rămas la Volovăț, ascunsă sub pardoseală.

***

Numele acestui sat, așa cum suna el inițial – *Volhovăț, Olhovăț* – e identic cu cel al unui sat maramureșean *Olhovți* (Ialova), din cuprinsul cnezatului de vale al Câmpulungului⁴⁷ de unde era originar și Dragoș Vodă. Poate fi și acesta un punct de plecare pentru noi ipoteze. Dar, desigur, o chestiune atât de complicată nu poate fi socotită rezolvată prin discutarea câtorva argumente. Sunt chestiuni în care ultimul cuvânt e foarte greu de spus. Din lanțul de informații lipsesc unele date – cele arheologice. Prin urmare, rezolvarea definitivă o va aduce viitorul. Dar credem că în rândurile de față, am adus un plus de argumente care vor întări convingerea celor care cred că *Dragoș vodă a fost îngropat la Volovăț.*

Biserica „Sfântul Gheorghe” – Baia

---

⁴⁷ Radu Popa, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, București, 1970, p. 87.

PIMEN, ARHIEPISCOP AL SUCEVEI ȘI RĂDĂUȚILOR

CUVIOSUL PĂRINTELE NOSTRU DANIIL SIHASTRUL

Acest dumnezeiesc părinte s-a născut din dreptmăritori creștini într-un sat nu departe de Rădăuți, veche așezare moldavă, unde se află înmormântați primii voievozi ai Moldovei, în ctitoria lui Bogdan I Întemeietorul. Din copilărie, cuprins de o deosebită râvnă către cele duhovnicești, a părăsit casa părintească și a trăit o vreme în obștea cuvioșilor părinți de la biserica Sfântului Nicolae din Rădăuți, nevoindu-se la sporirea credinței și a faptelor bune, iubind foarte mult rugăciunea și privegherile de toată noaptea.

Îmbogățindu-se în cunoștințele teologice din citirea cărților de slujbă și din sfinții părinți, arătând ascultare și smerenie în toate cele încredințate de părintele stareț al acelei sfinte obști călugărești, de la Catedrala din Rădăuți, a îmbrăcat rasa de călugăr primind numele de David.

Râvna spre și mai multe nevoițe duhovnicești l-a mânat la mănăstirea Sfântului Lavrentie, aproape de satul Laura de astăzi, tot în preajma Rădăuților. Cunoscându-i râvna și simțindu-i dorința neîncetată după Dumnezeu, cu sfatul părintelui său duhovnicesc, starețul acelei lavre i-a dat schisma cea mare, primind numele de Daniil. Nu după multă vreme de la primirea stării de schivnic, cu binecuvântarea starețului, se retrage în codrii locului, pe un pârâu cu numele Vițâu, din satul Putna, unde cu ajutorul iubitorilor de viață duhovnicească și cinstitori ai sihaștrilor, a săpat într-o stâncă chilia pe care o vedem și astăzi, nu departe de mănăstirea Putna.

Cunoscut ca mare nevoitor al sfințelor rugăciuni, cuviosul Daniil este cercetat de foarte mulți credincioși pentru a primi sfat de învățătură și trăire creștinească și mai ales pentru vindecare de boli sufletești și trupești, deopotrivă. Un alt loc unde a sihăstrit cuviosul Daniil este și stâncă Șoimului, de lângă Voroneț. Și aici a fost cercetat de credincioși pentru folosul cel duhovnicesc.

Între nenumărații săi fii duhovnicești care l-au cercetat s-a aflat și voievodul Moldovei, Ștefan cel Mare. Cronicile și cronicarii (între care Ion Neculce în *O samă de cuvinte*), alte mărturii ale vremii, ne vorbesc, peste timp, despre popasurile domnitorului, pentru sfat și întărire sufletească, în chilia sihastrului Daniil.

De altfel, amintirea poporului a păstrat pentru totdeauna împreună cele două nume de mare rezonanță ale istoriei Moldovei: voievodul Ștefan și înțeleptul Daniil.

Când pomenim aceste două nume, noi fiii Bisericii strămoșești cinștim în egală măsură atât pe nevoitorul rugăciunii, Daniil Sihastrul, cât și pe viteazul apărător al credinței străbune, Ștefan cel Mare, amândoi iubitori deopotrivă ai rugăciunii și ai casei lui Dumnezeu – Sfânta Biserică. Cuvintele încrustate pe piatra de mormânt¹ a cuviosului Daniil, pusă de Ștefan cel Mare, arată legătura duhovnicească a fiului față de părintele duhovnicesc: „Acesta este mormântul părintelui nostru David, schimnicul Daniil”. De aici și rânduiala Bisericii noastre ca acești doi mari bărbați preaiubitori de Dumnezeu să fie canonizați în aceeași zi, 2 iulie, ca unii care au fost uniți permanent în rugăciune și dragoste curată și statornică.

După îngroparea sa, în biserica mănăstirii Voroneț, unde a povățuit multă vreme pe ostenitorii acelei obști, Sfântul Cuvios Daniil este cinștit mai departe ca părinte duhovnicesc și pomenit, împreună cu Sf. Mare Mucenic Gheorghe, ca ocrotitor al mănăstirii. La mormântul său străjuiește permanent un sfeșnic cu lumânarea aprinsă, iar credincioșii vin continuu să primească binecuvântare și ajutor duhovnicesc.

Chipul lui este zugrăvit alături de cel al mitropolitului Grigore Roșca, fiul său duhovnicesc, pe peretele exterior al bisericii Mănăstirii Voroneț, deasupra ușii de intrare, pe latura de sud. Pe sulul de pergament pe care cuviosul Daniil îl ține în mână sunt scrise cuvintele: „Veniți fraților, de mă ascultați, Învățați-vă-voi frica Domnului, cine este omul...”

¹ Nu există menționată undeva data săvârșirii din viață a lui Daniil Sihastrul. Lespedea sa de mormânt, de gresie groasă, din partea sudică a pronaosului bisericii Voroneț, este asemănătoare cu pietrele de mormânt așezate de Ștefan cel Mare în 1479-1482 în biserica Bogdan Vodă din Rădăuți, ceea ce ne face să credem, că Daniil Sihastrul a adormit întru Domnul după ce s-au lucrat aceste pietre de mormânt, deci pe la 1480.

PR. GH. I. POPOVICI

SFÂNTUL DANIIL SIHASTRUL (†1496)

1. Vetrele românești de sihăstrie, presărate pe tot cuprinsul Moldovei, numeroase și fiecare cu mulți sihaștri și cu un număr și mai mare de ucenici, și-au adus contribuția lor la promovarea și dezvoltarea spiritualității românești ortodoxe alături de celelalte vetre de sihăstrie din toate ținuturile românești.

Cuviosul părintele nostru Daniil Sihastrul a fost unul dintre cei mai mari sihaștri pe care i-a dat Bisericii noastre pământul Moldovei, mare dascăl al pustiei, al rugăciunii inimii și povătuitor al călugărilor.

În viața vestitului sihastru Daniil de la Voroneț, care a trăit pe vremea lui Ștefan cel Mare, faptul istoric este învelit și însoțit de multe tradiții. Documentele istorice n-au păstrat ceea ce a păstrat tradiția. De altfel, faptele bărbaților de seamă care nu iubeau publicitatea, cum era Sfântul Daniil, se răspândeau încă din timpul vieții acestora, căci credincioșii le purtau din gură în gură până departe de locul și timpul afirmării lor în viață. Iar istorisirea unei fapte minunate a sfântului atrăgea istorisirea alteia, așa că erau povestitori bătrâni prin mănăstirile și satele Moldovei care reușeau să strângă amănunte multe și semnificative din viața lui, cele mai multe neconsemnate în cronicile țării. Un fapt este însă sigur, anume că Daniil Sihastrul face parte dintre sfinții români atestați documentar. În jurul lui s-au putut țese multe tradiții¹, care departe de a trăda în vreun fel datele istorice ale vieții și personalității sale, le completează în mod fericit.

2. Cele mai multe tradiții sunt răspândite în părțile de sus ale Moldovei, străjuite de mănăstirile Putna și Voroneț, ctitorii ale lui Ștefan cel Mare, în care Sfântul Daniil Sihastrul a trăit și și-a desfășurat minunata sa activitate. Din aceste ținuturi vestea despre faptele sale s-a răspândit în împrejurimi, fiind purtată la mari depărtări. Și astăzi, în ținuturile Rădăuțiului, Putnei și Voronețului, viața și activitatea Sfântului Daniil sunt cel mai bine cunoscute, tradițiile păstrându-se și transmițându-se pe cale orală din generație în generație. Felurite întâmplări din viața sfântului,

¹ Pe larg, despre tradițiile privind pe Sfântul Daniil Sihastrul, vezi Pr. prof. Petru Rezuș, *Viața și faptele Sfântului Daniil Sihastrul*, în „Studii Teologice”, VIII (1956), nr. 3-4, p. 227-231.

cunoscute și transmise de călugării și credincioșii din aceste ținuturi, au fost adunate și consemnate de cercetători ca: I. G. Sbierea², C. Erbiceanu³, Fr. Ad. Wickenhauser⁴, E. A. Kozak⁵, Pr. Simeon Florea Marian⁶, Dimitrie Dan⁷, C. Bobulescu⁸, G. T. Kirileanu⁹, Dr. Liviu Stan¹⁰, Pr. prof. Petru Rezuș¹¹, C. Turcu¹² ș. a. Alte tradiții legate de Sfântul Daniil Sihastrul mai circulă și astăzi pe cale orală.

Cea mai veche consemnare a unei tradiții despre Sfântul Daniil Sihastrul ne-a dat-o cronicarul Ion Neculce în „O samă de cuvinte”. Alte tradiții, prezente încă în memoria bătrânilor, au fost auzite și cercetate de Pr. prof. P. Rezuș, care constată că Sfântul Daniil este cunoscut în acestea sub numele de „Sfântul Daniil Sihastrul cel Bătrân”, „Sfântul Daniil Schimonahul” și „Sfântul Daniil cel Nou”, spre deosebire de prorocul Daniil din Vechiul Testament. El s-a născut într-o casă de oameni săraci, pe moșia Episcopiei de Rădăuți. La botez a primit numele de Dumitru. Crescând mare, a lucrat cu părinții pe moșia episcopiei, alături de călugări și țărani. Face cunoștință și îndrăgește de timpuriu viața călugărească, petrecând nopțile în rugăciuni. Intrând în monahism ia numele de David.

La Rădăuți, în acea vreme, la străvechea mănăstire a lui Bogdan, înflorea o viață duhovnicească aleasă, cultivându-se virtuțile creștine, știința de carte și munca. Aici tânărul călugăr David a cunoscut în amănunt pravila vieții marilor asceți creștini, a învățat carte și a deprins meșteșugul împletirii coșurilor de nuiele. Din acest centru monahal foarte puternic – unde își avea metania și cuviosul David – călugării plecau în văile și munții din jur, întemeind schituri și sihăstria și ducând o viață ascetică. După câțiva ani de aspră nevoiță se învrednicește de harul preoției și se retrage la Mănăstirea Sfântului Lavrentie din Vicovul de Sus¹³. Cât va trăi, cuviosul David va

² *Codicele Voronețean*, Cernăuți, 1885.

³ *Notițe istorice extrase din Viețile Sfinților a lui Dosofieiu Mitropolitul Moldovei*, în „Biserica Ortodoxă Română”, XI (1887), nr. 9.

⁴ *Geschichte der Klöster Woronetz und Putna*, 2 Heft, Urkunden, 1888.

⁵ *Die Inschriften aus der Bukovina*, I Teil, Wien, 1903.

⁶ *Tradiții populare române*, București, 1895.

⁷ *Mănăstirea și comuna Putna*, cu două apendice, București, 1905, și *Daniil Sihastrul*, în „Șezătoarea”, VI (1916), Fălticeni.

⁸ *O legendă confirmată de istorie: Daniil Sihastrul*, în „Lamura”, IV (1923), nr. 8, București.

⁹ *Ștefan cel Mare și Sfânt. Istorisiri și cântece populare*, București, 1924.

¹⁰ *Sfinții români*, Sibiu, 1945.

¹¹ Pr. prof. Petru Rezuș, *op. cit.*, p. 227-228 sq. ; Idem, *Sfântul Daniil Sihastrul*, în „Altarul Banatului”, III (1946), nr. 7-8.

¹² *Daniil Sihastrul*, în „Studii și cercetări istorice”, vol. XX, Iași, 1947.

¹³ Astăzi satul Laura, derivat din „Lavrentie” sau de la „lavra”. Vezi Dimitrie Dan, *Mănăstirea și comuna Putna*, București, 1905, p. 113.

păstra pravila rădăuțeană și își va îmbunătăți neconținut alesele daruri care îi împodobiseră tinerețile, câștigându-și pâinea zilnică din împletitul coșurilor și iubind pe Dumnezeu din tot sufletul său și din tot cugetul său, căruia I se ruga neconținut.

Sihăstrindu-se de lume, cu binecuvântarea egumenului Mănăstirii Sfântului Lavrentie, a îmbrăcat mai întâi marele și îngerescul chip al schivniciei, schimbându-și numele din David în Daniil. Apoi, tăinuindu-se de lume, el s-a retras singur în adâncul codrilor de pe valea pârâului Putna, cu puțin înainte de anul 1450.

„Sihăstria lui Lavrentie” sau „Laura” (Lavra) a fost cea mai vestită sihăstrie din Moldova de Nord. Ucenicii lui Lavrentie practicau asceza și rugăciunea lui Iisus în deplină ascultare și tăcere, iar el învrednicindu-se de harul preoției și al facerii de minuni era toată ziua și noaptea petrecând cu ucenicii. Lavrentie a ajuns episcop de Rădăuți și apoi, luând marea schimă și numele de Leontie, s-a mutat la cele veșnice.

Cuviosul Daniil Sihastrul a fost cel mai vestit dintre toți ucenicii Sfântului Lavrentie. Călăuzit de Dumnezeu, Părintele Daniil Sihastrul și-a făcut mai întâi o colibă pe valea pârâului Vișeu. Aflând, apoi, o stâncă mare în apropierea locului unde se va ridica Mănăstirea Putna, Sfântul Daniil și-a săpat cu dalta, mulți ani în șir, o chilioară în peretele stâncii, cât să poată încăpea. Alături și-a scobit o altă încăpere, drept paraclis de rugăciune, cum se vede până astăzi. În această chilie, săpată în stâncă, s-a nevoit Sfântul cuvios Daniil la Putna, în rugăciune și postire aspră, mai mult de 20 de ani. Este peștera care se păstrează și îi poartă până astăzi numele.

Vestea călugărului sihăstrit se răspândește repede pretutindeni, iar de numele lui cel nou se leagă nimbul sfințeniei. Viața lui duhovnicească aleasă, plină de mireasma faptelor sale bune, atrage spre chilia lui credincioși pentru sfaturi și tămăduiri de suferințe și boli. El avea și darul proorociei și multe fapte minunate făcea.

Mulțimea faptelor lui minunate ajunsese până la urechile domnitorului Ștefan cel Mare, care îl cercetase încă înainte de a fi domn, dându-i ascultare și cinstire. Încă din această epocă a vieții sale a început înrâurirea mare a Sfântului Daniil asupra voievodului. Ștefan Vodă l-a cercetat pe Sfântul Daniil încă de pe vremea când domnea tatăl său, Bogdan Vodă, cel ucis la Reusenii. Atunci tânărul Ștefan venea adesea la chilia sfântului și poposea mai multe zile în șir, dormind pe o prispă de piatră – arătată și astăzi vizitatorilor – și-i asculta sfaturile și învățătura înțeleaptă. Iar după uciderea tatălui său Bogdan, de către Petru Aron, tânărul Ștefan s-a oprit

iarăși la chilia sihastrului, pentru îmbărbătare, întipărindu-și în minte proorocia Sfântului Daniil că în scurt timp va ajunge domn al Moldovei.

Cele mai multe și mai frumoase tradiții scrise și orale, din viața Sfântului Daniil Sihastrul, se împletesc cu faptele minunate ale domnitorului Ștefan cel Mare, căruia credincioșii care au păstrat aceste tradiții i-au dat numele de „Ștefan cel Mare și Sfânt”. Dar Vodă-Ștefan l-a cercetat pe Sfântul Daniil la Putna nu numai în vremuri de grea cumpănă pentru el și pentru țară (de pildă, după înfrângerea suferită la Valea Albă), ci și în vremuri de pace. Astfel, cercetându-l odată pe sfânt, acesta l-a sfătuit pe Vodă Ștefan să înalțe aici, în aceste locuri frumoase, o mănăstire. Și plăcându-i domnitorului sfatul și locul, a zidit el aici frumoasa Mănăstire Putna (1466 – 1469), pe care a sfințit-o cu mare alai în anul 1471. La sfințirea acestei mănăstiri, care nu era prea departe de chilia sfântului, au luat parte mitropolitul țării Teoctist, episcopul de Roman Tarasie, arhimandritul Teodor de la Bistrița, arhimandritul Anastasie de la Moldovița, arhimandritul Stahie de la Probota (Pobrata), arhimandritul Ioasaf de la Neamț, noul egumen al mănăstirii sfințite, precum și ctitorul moral al Putnei, Sfântul Daniil. Deși Ștefan Vodă îl voia pe Sfântul Daniil ca stareț al acestei mănăstiri, acesta n-a primit, rămânând mai departe la chilia sa de lângă mănăstire, dar fiind prezent în mănăstire la toate momentele mai importante din viața obștei și o dată pe săptămână spovedind și împărtășind pe călugări.

După sfințirea mănăstirii, valea Putnei s-a umplut de călugări și de credincioși veniți de departe și din împrejurimi. Rădvane boierești se îndreptau spre mănăstire și spre chilia sfântului. Sihăstria sfântului era din ce în ce mai tulburată de curiozitatea oamenilor; sfântul începea a dori liniștea și pacea altor locuri, necercetate de picior de om. Murind, în 1477, mitropolitul Teoctist, ochii Domnului, ai ierarhilor țării și ai credincioșilor se opriră asupra Sfântului Daniil Sihastrul ca să-l ridice în treapta de mitropolit și, deci, de părintele duhovnicesc al întregii țări. Acesta însă, când alaiul se îndrepta spre chilia lui, părăsește Valea Putnei și se afundă tot mai adânc în munți. Astfel, trimișii Domnului și ai soborului aflară chilia goală.

El trece munții Obcina Mare și se oprește în valea Voronețului sau apa Corbului, unde își începe a doua parte a vieții sale. Aici, în locuri sălbatice, asemănătoare cu cele ale Putnei, Sfântul Daniil Sihastrul își făcu o altă chilie, sub stânca Șoimului de pe Voroneț. Alți mulți ani, vreo douăzeci, trec aici cu nevoițe călugărești aspre și cu nenumărate fapte minunate. Credincioșii și ucenicii își îndreaptă pașii spre Voroneț. În vale, mai jos de

chilia sihastrului, era o mănăstire de călugări, cu biserică veche de lemn, unde stărețea „popa Misail”.

Înaintând în ani, el mergea din ce în ce mai greu, aplecat, sprijinindu-se în toiag. Vindeca felurite „boli și betegiuni”, făcea proorociri și avea viziuni minunate. Ca și în valea Putnei, ucenicii au început să roiască în juru-i. Dintre ucenicii lui de la Voroneț se vor ridica unii până la scaunul mitropolitan al Moldovei, ca Grigore Roșca. Ucenicii îi urmăresc cu evlavie pașii, îi sorb învățăturile și îi cinstesc viața de sfânt, încercând să-i fie și ei cât mai asemănători.

În vremi de cumpănă îl cercetă iarăși Voievodul Ștefan cel Mare. Era după lupta pierdută la Valea Albă (1476), când Domnul, după ce pierduse în luptă pe cei mai de seamă oșteni ai săi, se retrage din calea sultanului Muhamed El-Fatih (Cuceritorul), spre nordul țării și în munți, fapt consemnat într-una dintre legendele culese de Ion Neculce în „O samă de cuvinte”. Sihastrul era în rugăciune. Și terminându-și rugăciunea, sihastrul l-a ascultat, ca și în alte dăți și, la întrebarea pusă de voievod dacă să se mai bată sau să închine țara turcilor, „i-au zis să nu se închine, că războiul este al lui; numai după ce va izbândi să facă o mănăstire acolo în numele Sfântului Gheorghe, să fie hramul bisericii”. Și, continuă legenda, „deci au și purces Ștefan Vodă în sus, pre la Cernăuți și pre la Hotin și au strâns oare feliori de oameni și au purces în gios. Iar turcii, înțelegând că va să vie Ștefan Vodă cu oaste în gios, au lăsat și ei Cetatea Neamțului de a o mai bate și au început a fugi spre Dunăre. Iar Ștefan Vodă au început a-i goni din urmă și a-i bate până i-au trecut Dunărea. Și întorcându-se înapoi, Ștefan Vodă s-au apucat de au făcut Mănăstirea Voronețul și au pus hramul bisericii Sfântul Gheorghe.”

Povestirea „Daniil Sihastrul”, din „O samă de cuvinte”, pune în relief personalitatea puternică a sfântului. Acesta nu-și întrerupe rugăciunea nici când Domnul țării îl așteaptă afară. Îl primește pe Domnitor, iar acesta i se spovedește și apoi îi cere sfatul cu privire la soarta țării. Sfântul îi proorocește biruința, dar îl leagă să zidească o mănăstire, cum a și făcut.

Ștefan cel mare biruie pe turci și, amintindu-și de făgăduința dată lui Dumnezeu și Sfântului Daniil, zidește din temelie, în vara anului 1488, la mănăstirea Voroneț, o frumoasă biserică de piatră închinată Sfântului Mare Mucenic Gheorghe, în locul vechii biserici de lemn. Printr-un act domnesc, la 17 august 1488, Ștefan Vodă dăruiește Mănăstirii Voroneț – stareț, în acea vreme, fiind Efrem –, satul Stilbicanii de lângă Toplița Rece, pe Suha Mare, și Suha Mare de la gura ei până la izvoare, cu toate poienile și

muncelele, cu izvoarele Răcăoane, Ostia și Negrileasa, cumpărate de la Șandru Gardu și de la neamurile lui¹⁴. În acest act nu se vorbește nimic despre Sfântul Daniil Sihastrul. Aceasta pentru că stareț al Mănăstirii Voroneț era atunci Efreem, după care a urmat Sfântul Daniil. La 14 septembrie 1488, biserica a fost sființită de mitropolitul Gheorghe, în prezența fericiiților ei ctitori, Ștefan Voievod și cuviosul Daniil Sihastrul și a mii de credincioși, călugări, clerici și dregători de țară. În această zi – după unele tradiții – Sfântul Daniil Sihastrul, deși bătrân, a fost numit egumen al mănăstirii Voroneț¹⁵.

Timp de aproape zece ani, Sfântul Daniil a povățuit obștea Mănăstirii Voroneț, ca un mare părinte duhovnicesc al călugărilor, al sihaștrilor și al întregii Moldove. Și, deși petrecea mai mult la chilia sa de pe stânca Șoimului, fiind iubitor de liniște, Sfântul Daniil cobora adeseori în obște, mărturisea soborul, tămăduia pe cei bolnavi care se adunau de prin sate și îi mângâia pe toți. Apoi se retrăgea la chilia sa¹⁶.

În timpul egumeniei Sfântului Daniil Sihastrul, Mănăstirea Voroneț a cunoscut cea mai înfloritoare viață duhovnicească din istoria ei, fiind socotită multă vreme lavra isihasmului din Moldova. Toți monahii din obște, care număra peste 60 de nevoitori, practicau rugăciunea lui Iisus. Unii erau vestiți păstori și duhovnici pentru credincioși, alții erau dascăli învățați în școala mănăstirii și neobosiți caligrafi. Aici au învățat carte și au deprins nevoința duhovnicească numeroși preoți de enorie, egumeni, episcopi, monahi, sihaștri precum și dregători de țară¹⁷.

Simțindu-se slăbit, îndată după trecerea vârstei de nouăzeci de ani, Sfântul Daniil Sihastrul s-a adăpostit în mănăstire și aici, spre sfârșitul veacului al XV-lea (1496), și-a dat duhul în brațele lui Hristos. Mulțimea ucenicilor lui împreună cu mitropolitul și Domnul țării, plângându-l mult, l-au înmormântat în pronaosul bisericii Voroneț, punând deasupra mormântului o piatră cu inscripția: „Acesta este mormântul părintelui nostru David, Schimonahul Daniil”.

După săvârșirea sa din viață, văzând că se fac unele minuni și vindecări de boli la moaștele cuviosului, ucenicii și credincioșii l-au trecut

¹⁴ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. I, București, 1913, p. 350, sq., apud Pr. prof. Petru Rezuș, *op. cit.*, p. 232.

¹⁵ Ierom. Ioanichie Bălan, *Pateric românesc*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1980, p. 49.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*, p. 50.

în ceata sfinților, numindu-l „Sfântul Stareț Daniil”, „Sfântul Daniil Sihastrul” sau „Prea Cuviosul de Dumnezeu rugătorul părintele nostru Daniil cel Nou”¹⁸.

Obștea Mănăstirii Voroneț, împreună cu mitropolitul Grigore Roșca, ucenicul sfântului, au dat acestei lavre, după hramul „Sfântul Mare Mucenic Gheorghe” și al doilea hram, al „Sfântului Daniil cel Nou”, pomenindu-l în rândul fericiților ctitori. Și i-au fixat ca zi de prăznuire peste an, a treia zi după pomenirea Sfântului Daniil Stâlpcul (11 decembrie), adică în ziua de 14 decembrie când, după tradiție, s-a săvârșit din viață, în 1496.

Și de atunci, secole de-a rândul, Mănăstirea Voroneț pomenește, ca al doilea hram al său, pe Sfântul Daniil Sihastrul, la 14 decembrie, după primul său hram, Sfântul Mare Mucenic Gheorghe, la 23 aprilie.

Poporul credincios l-a cinstit, încă în viață fiind, cu numele de „sfânt”, așezându-l între ceilalți sfinți, zugrăvindu-i chipul pe peretele bisericii Voronețului și făcându-i icoane. Viața și faptele lui sunt vii în suflete până astăzi, purtate mai departe pe cale orală și intrând în legendă.

3. Sfântul Daniil Sihastrul este un sfânt român atestat documentar. În documentele epocii, de pildă, când va apare Mănăstirea Voroneț, se va face pomenire oficială fie despre hramul Sfântului Daniil Sihastrul, fie despre moaștele sfântului care sunt în biserică. Într-un act de la 21 martie 1551, de la Ilieș Vodă Rareș, se arară că mitropolitul Grigore Roșca, ucenicul sfântului, îi cinstește amintirea într-un chip deosebit. Datoria recunoștinței îl îndeamnă pe mitropolitul Grigore să se îngrijească de mormântul sfântului. Prin acest act se întărește dania pe care o face mitropolitul Grigore Mănăstirii Voroneț cu hramul „Sfântului Mare Mucenic Gheorghe” și unde se odihnește Sfântului stareț Daniil.

Într-un alt act, de la Alexandru Vodă Lăpușneanul, din 5 aprilie 1558, se întărește Mănăstirii Voroneț, „unde este hramul Sfântului Mare Mucenic Gheorghe și unde este Sfânt starețul Daniil”, satul Drăgoiești, făcut danie de călugărul Teodosie. Iar într-un act de la Petru Vodă Șchiopul, dat în iunie 1575, sunt întărite unele danii pentru Voroneț și se face iarăși amintire despre „moaștele Sfântului stareț Daniil”. O altă mărturie o avem într-un alt act de la Ieremia Movilă, din 17 decembrie 1599, prin care Mănăstirea Voroneț, „unde se odihnesc sfintele moaște ale prea cuviosului de Dumnezeu rugător părintele nostru Daniil cel Nou”, se întăresc ca danii

¹⁸ *Documente privind Istoria României – veacul al XVI-lea – A. Moldova*, vol. III, Editura Academiei, 1951, p. 57; Ierom. Ioanichie Bălan, *op. cit.*, p. 50.

satele Trăisteni, cu iazuri și mori, Târnauca și Hlinovoda din ținutul Sorocii¹⁹.

Nu mai puțin importantă este mărturia lui Zaharia Kopystenski, de la 1621-1622, din cunoscuta „Palinodie” în care, în rândul sfinților români, după Leontie de Rădăuți, este trecut Daniil de la Voroneț: „În Voroneț, în mănăstire, Daniil, sfântul făcător de minuni”²⁰.

Șaizeci de ani mai târziu, după Kopystenski, mitropolitul Dosoftei al Moldovei amintește, de asemenea, pe Daniil Sihastrul între sfinți, în opera sa *Viețile Svinților* (vol. IV, fila 152), așezându-l în fruntea unui șir de 9 sfinți români, pe care marele cărturar îl notează la loc potrivit spre veșnică pomenire: „Deci mulți sfinți să fac la ruși și până astăzi să fac, că am văzut pre Arhimandritul Inochentie în Pecersca de patru luni mort și părea că-i din acest ceas adormit, îți părea că-i scâldat. Așa era de curat, nemică acru sau greu ceva, ca niște moaște trupul lui. Că și în vremea de acum mulți sfinți sunt de petrec cu noi, care numai Dumnezeu îi știe la inima lor. Dară tocmai și din rumâni mulți sunt carii am și văzut viața și traiul lor, dară nu s-au căutat fără numai Daniil de Voroneț și Rafail de Agapia, am sărutat și sfintele moștii...”²¹. Mărturia lui Dosoftei, care dă și un număr de 9 sfinți români având în frunte pe Daniil Sihastrul, a fost preluată de mitropolitul Veniamin Costachi în *Viețile Sfinților din luna Dechembrie*, Neamț, 1811, de *Mineiul lunii Dechembrie*, Neamț, 1840, de același *Minei*, editat de Andrei Șaguna la Sibiu, 1856, de *Oratoriu*, publicat de episcopul Melchisedec în 1869²², precum și de alte cărți și autori.

4. Moaștele Sf. Daniil Sihastrul se odihnesc la Voroneț în biserică, în pronaos, pe dreapta, lângă analoghionul pe care se află icoana sa. Deasupra mormântului este așezată o lespede de gresie, cu 10 cm mai înaltă decât pardoseala bisericii, lungă de 132 cm și lată de 50 cm, „care este din vremea lui Ștefan cel Mare”²³, având următoarea inscripție: „Acest mormânt este al părintelui nostru David, ca schimnic Daniil”. Inscripția laconică este tipică vieții sfântului, care a fugit de slava deșartă căutând anonimatul faptei bune. Documentele istorice atestă existența moaștelor Sf. Daniil Sihastrul în acel mormânt. Ele au fost făcătoare de minuni, cum atestă și Kopystenski, atunci

¹⁹ *Documente...*, p. 57. Prezentarea tuturor acestor acte la Pr. prof. Petru Rezuș, *op. cit.*, p. 233-234.

²⁰ Liviu Stan, *Sfinții români*, p. 31.

²¹ Dosofteiu, Mitropolitul Moldaviei, *Viețile Svinților*, vol. IV, Iași, 1686, fila 152, la ziua de 9 iunie; cf. și Liviu Stan, *op. cit.*, p. 32.

²² Vezi pe larg Liviu Stan, *op. cit.*, p. 33-39 și urm.

²³ Gh. Balș, *Bisericile lui Ștefan cel Mare*, București, 1926, p. 36.

când amintește de sfânt și de ele. Râvna credincioșilor a îndemnat pe călugării de la Voroneț, la începutul secolului al XVII-lea, să scoată moaștele sfântului din mormânt și să le așeze în biserică, într-un sicriu frumos împodobit, pentru închinare. Pe acestea le-a sărutat și mitropolitul Dosoftei. Vestea minunilor sfântului ajunsese până la Kiev, în Polonia, în Transilvania, la Sf. Munte, de unde veneau credincioși să i se închine, toți numind pe sfânt „Sfântul Daniil cel Nou, făcătorul de minuni”.

În 1749, egumenul Mănăstirii Voroneț, Ghedeon, a dat Mănăstirii Putna degetul arătător al Sfântului Daniil Sihastrul, ferecat în argint, unde se păstrează până astăzi. Moaștele poartă următoarea inscripție: „Acele relicve le-am ferecat eu, Ghedeon, egumen la Voroneț, cu toată cheltuiala mea în anul 1749, decembrie 4”²⁴. În 1775, Moldova de Nord – Bucovina – ajungând sub ocupație austriacă, moaștele Sf. Daniil Sihastrul au fost așezate din nou în mormânt, unde se odihnesc și astăzi.²⁵

Amintirea Sfântului Daniil Sihastrul a trecut din tradițiile care înconjoară viața și faptele sale minunate în documente istorice, apoi într-o serie de cărți bisericești și în literatură („Daniil Sihastrul”, de D. Bolintineanu). Viața și faptele minunate ale acestuia sunt mărturia spiritualității ortodoxe românești, discretă și adâncă, proprie Bisericii și poporului român dreptcredincios.

²⁴ Dimitrie Dan, *op. cit.*, p. 111; Pr. prof. Petru Rezuș, *op. cit.*, p. 236.

²⁵ Ultima dată când aceste sfinte moaște au fost scoase din mormânt a fost în anul 1962, cu prilejul restaurării bisericii, după care au fost din nou introduse în mormânt.

CONSTANTIN TURCU

LITERATURA BISERICESCĂ ÎN TIMPUL LUI ȘTEFAN CEL MARE

„Biserica și în special mănăstirile au fost în trecut focare de cultură”. Aici a funcționat școala timpului. Aici s-au copiat, s-au tradus ori s-au scris cărțile noastre cele dintâi și primele izvoare istorice care – toate – sunt monumente de limbă, de literatură și de artă. Și tot aici s-au înființat și au funcționat – mai târziu cu un secol și jumătate în Moldova, decât în celelalte țări române – cele dintâi tipografii, de la care am moștenit minunatele opere de artă grafică, mereu admirate din multiple puncte de vedere: al imprimării, al ilustrației cu gravuri în lemn și al legăturii în scoarțe învelite în piele, adesea ornate cu incrustații.

Această activitate bisericească, alături de arta arhitecturii monumentale și de arta frescelor și a miniaturii, precum și de cea a broderiei, au asigurat culturii românești, pentru totdeauna – în trecut ca și azi – un loc de frunte în cultura europeană.

Cultura religioasă propriu-zisă, a epocii lui Ștefan cel Mare, se reflectă mai întâi în construirea numeroaselor biserici și mănăstiri pe care le-am moștenit ca pe o zestre sacră. Inventarul epocii ne arată că s-au construit atunci 32 de biserici și mănăstiri, din care 20 sunt ale domnului însuși, la care se mai adaugă încă 8, atribuite lui după tradiție, iar încă 4 sunt ale unor contemporani: Alexandru, fiul voievodului, hatmanul Șendrea, cumnatul domnului, logofătul Ion Tăutul și Luca Arbore portar de Suceava¹.

A fost, în acel timp, în Moldova, o activitate constructivă unică în toată Europa contemporană și realizarea acestor numeroase opere arhitecturale s-a făcut într-un ritm nemaîntâlnit. Cele mai multe s-au zidit câte două într-un an, uneori însă câte trei deodată: Popăuți, Războieni și Tazlău; și în continuare, Tazlău, Neamț și Piatra. Multe din ele sunt adevărate monumente de artă, atât prin stilul și măiestria construcției lor, cât și prin strălucitoarea lor pictură – frescă, ce le îmbracă în interior și adesea și în afară. Arhitectura și pictura ajunse la apogeu! Ele sunt expresia geniului național, vădit încă din secolul anterior, și stârnesc de secole

---

¹ Academia Republicii Socialiste România, *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1958.

admirația unanimă a tuturor celor ce le-au văzut și cercetat.

Fără o cultură religioasă profundă și fără o credință superioară, desigur că țara nu s-ar fi transformat într-un vast șantier de construcție monumentală, neîntreruptă timp de aproape 20 de ani (1487 – 1504). Biserica, mănăstirea, erau poate singurele locuri unde se auzea muzică – foarte asemănătoare cu cea populară – și unde se citeau operele timpului: evanghelia, apostolul, vechiul testament, viețile sfinților și, în general, literatura patristică.

„Biblia este o carte complectă” a spus undeva Nicolae Iorga. Cu marea lui putere de sinteză și de intuiție, istoricul român a reușit să dea o definiție magistrală a Bibliei, în concepția epocii lui Ștefan cel Mare. Redăm aici parțial această pagină. „Cine dorea, în societatea românească din secolul al XV-lea să citească pagini în care să răsunec ciocnirea armelor, în care scene teribile de tragedie să zguduie, în care să fie momente de înfrângere, în care să se simtă voința lui Dumnezeu intervenind în acțiunile oamenilor, nu avea nevoie de altceva. Lua și citea *Cartea regilor*”².

Dar, în altă parte, în Biblie se cuprind elemente de poezie lirică, (Cântarea Cântărilor)...

„Dacă era cineva, să zicem, în societatea românească de după 1400, care nu dorea nici evenimente războinice „și nici poezie lirică...” ci voia să audă despre legătura omului cu Dumnezeu, despre marea durere și marea speranță, despre așteptarea supremă, despre înfrângerea trupurilor din care se ridică strigăte deznădăjduite de ajutor, atunci, acela se ducea la *Psalmii lui David*... sub influența cărora s-au format toate societățile creștinești. Și noi trebuie să ținem seama că suntem plăsmuiți sufletește sub influența Bibliei, că sunt societăți plăsmuite și mai puternic sub influența ei... Psalmii pot prin urmare să hrănească ei singuri un suflet omenesc, în ceasurile cele mai mari, ca și în ceasurile cele mai desperate ale ființei noastre”.

„Dar erau și amatori de înțelepciune pusă în formule. Aceia se duceau la ceea ce se numește *proverbele*”.

„Însă oamenii aceștia aveau și lupte politice; erau amestecați în frământările societății contemporane, combăteau pentru un Domn, sau un alt grup de boieri pentru alt Domn. Oamenii aceștia stăteau cu glasul sau stăteau cu sabia asupra altora și aveau nemulțumiri care se cereau hrănite

² În inscripția de la Războieni, Ștefan afirma: „cu voia lui Dumnezeu au fost înfrânți creștinii de către păgâni”. Iar în scrisoarea către venețieni din 1478, motiva astfel înfrângerea: „care lucru socotesc că a fost cu voia lui Dumnezeu, ca să mă pedepsească pentru păcatele mele”.

prin literatură. Ei, bine, atunci se duceau contemporanii lui Ștefan cel Mare sau ai lui Mircea cel Bătrân, la altă parte, foarte bogată, de un ton foarte variat, fiindcă acei oameni care s-au exprimat prin acea parte a Bibliei, nu aparțineau unui singur moment istoric ci unor momente deosebite, altei conștiințe politice; atuncea se ducea spiritul combativ la *profeți*. Când era vorba de luptă fără cruțare ei se duceau la Isaia, acela care ar putea fi socotit ca un Eschile al literaturii evreiești; dar când era nevoie de o notă de poezie mai adâncă, mai duioasă, la Irimia, care vorbește mai omenește, un fel de Sofocle... Sau, când era în planul prozei simțirea lui, se adresa omul profeților celor mici, care argumentează, raționează, întocmai cum în literatura dramatică grecească se poate adresa cineva lui Euripide... ”³

Avem credința că N. Iorga a intuit excepțional de bine concepția religioasă a epocii lui Ștefan cel Mare. Voievodul însăși ne-a lăsat ample indicații despre cunoștințele sale în acest domeniu. Vom cita numai esențialul din documentul cu data de 10 mai 1466, prin care el dăruiește mănăstirii Zografu de la Athos, 100 de galbeni pe an, făgăduind și alte danii care au și urmat⁴.

În schimb, Domnul, cerea mănăstirii să îndeplinească strict, următorul „așezământ” făcut după dorința sa: „înainte de toate să scrie pe domnia mea la sfânta proscomidie, după datina sfinților părinți și după așezământul sfintei biserici și să scrie pe doamna mea lângă domnia mea, și pe copiii noștri dăruieți de Dumnezeu, Alexandru și Elena, și să stea în sfântul pomelnic, cum este și scris. Și iarăși, până când va fi mila lui Dumnezeu Atotțiitorul asupra noastră, și vom fi în viață pe lumea aceasta, sfânta biserică să ne cânte sâmbătă seara paraclis și duminică la prânz să se dea băutură. Marțea să ni se cânte sfânta liturghie și la prânz să se dea băutură. Și să mă pomenească și în fiecare zi la vecernie și la pavcerniță și la miezul nopții și la utrenie și la liturghie și la sfânta proscomidie, și unde este obiceiul sfintei și dumnezeieștii biserici, după obiceiul sfinților părinți, iar în pomelnic să ne pomenească după așezământ. Aceasta să ni se cânte cât vom fi în viață. Iar după trecerea anilor noștri, după trecerea vieții noastre, în primul an să ni se facă și să ni se cânte sfântul prohod în sobor și apoi slujbele de a treia zi, și asemenea de a noua zi, la a douăzecea, la a patruzecia și la jumătate de an și iarăși la un an. Iar după trecerea unui an, de atunci să ni se cânte în fiecare an într-o zi, în sobor, pentru pomenire –

³ N. Iorga, *Istoria literaturii românești – introducere sintetică*, București, 1929, p. 34-36.

⁴ Acad. Română, *Documente privind Istoria României*, XIV, XV, A. vol. I, p. 344.

seara parastas și colivă și băutură iar dimineața sfânta liturghie și colivă și iarăși la prânz băutură spre mângâierea fraților. Aceasta să rămâie așa cât va dăinui sfânta mănăstire”.

Cum observăm, în aceste rânduri – ca într-un adevărat testament – se precizează totul cu amănunțime. Sunt indicate cântările, slujbele și succesiunea lor, așezământul pomelnicului etc...

Aceleași cunoștințe ample se remarcă și în daniile marilor boieri din acea epocă. Menționăm actul lui Iuga, vistiernicul cel mare, din 29 iunie 1476, în care se precizează să i se facă „pomenire în vecii vecilor, la 1 Ianuarie, ziua sfântului Vasile cel Mare, seara parastas, iar dimineața sfânta liturghie, cum este obiceiul, înaintea morții noastre, iar după moartea noastră, în vecii vecilor, pomenire pentru sufletul nostru și pentru sufletul soției noastre, Nastea și pentru copilul iubit Mihul ceașnicul, și pentru fiica mea dragă Sofia”⁵.

La această dată Iuga veghea asupra familiei sale la Putna, unde se călugărise sub numele de Ignatie. Din acest fapt și din alte exemple, putem trage unele concluzii și asupra componenței obștiilor monahale din vechile noastre mănăstiri.

În incinta unora dintre instituțiile cultural-religioase ale epocii lui Ștefan cel Mare – biserici și mănăstiri – unde viața s-a desfășurat numai în aparență liniștită, mâini de aur și minți strălucite au creat acele minunate manuscrise, din porunca și cu cheltuiala marelui voievod, ca o încoronare superbă a întregii activități ce s-a desfășurat între zidurile lor puternice.

Se cunosc până acum numai 59 de opere din acea epocă de glorie a Moldovei. Ele reprezintă zestrea culturală și sufletească a strămoșilor. Sunt cărțile care s-au citit pe când cartea nu era încă tipărită. Sunt capodopere de artă caligrafică și miniaturală, săvârșite de cei mai vechi cărturari, scriitori și artiști ai începuturilor noastre culturale. Valoarea lor artistică, neîntrecută în tot Orientul creștin, a fost unanim recunoscută și subliniată.

Dar inventarul cultural al epocii lui Ștefan cel Mare a fost, desigur, cu mult mai bogat. Se poate dovedi acest lucru dacă ne referim numai la colecțiile mineelor, din care nu s-a păstrat nici una completă. De le-am fi avut, numai numărul acestora ar fi trebuit să ajungă la aproape 400 volume, dat fiind că la fiecare biserică și mănăstire au fost câte 12 volume – deci câte unul de fiecare lună. Ținând seama că între cele 59 opere ce s-au păstrat din

⁵ Acad. Română, *Documente...*, XV, A., vol. II, p. 3-4.

tezaurul lui Ștefan cel Mare, numai 15 sunt minee, înseamnă că ele reprezintă abia un procent de 4% din ceea ce a fost.

Așadar, ceea ce se păstrează astăzi din moștenirea culturală a epocii voievodului este numai o mică parte din ce a fost la început.

Potrivit indicațiilor bibliografice existente, am putut să aflăm cu precizie răspândirea de azi a celor 59 manuscrise din epoca lui Ștefan cel Mare⁶.

Un număr de 34 opere se află în țară și anume 9 la Putna, 22 la București, 1 la Dragomirna, 1 în colecție particulară, 1 la Cluj. Alte 25 de opere se află peste hotarele țării.

Privite din punctul de vedere al destinației inițiale a acestor manuscrise, aflăm că 47 din ele au aparținut unor biserici și mănăstiri din țară și câteva din alte părți. Fără precizarea destinației, din lipsa epilogului sau a altor însemnări, sunt 12 opere. Desigur că majoritatea acestora au aparținut tot de Putna, Neamț și Zografu.

Cele 59 de volume se grupează sub 14 titluri. Acestea sunt: 3 Apostoli, 15 Minee, 4 Cuvinte ale unor sfinți, 2 Psaltiri, 2 Leastvițe, 18 Tetraevanghele, 3 Testamente vechi, 2 Sbornice, 1 Liturghier, 2 Octoihuri, 3 Vieți de sfinți, 1 Ceaslov, 1 Pomelnic.

Această grupare după denumirea operelor ne permite să facem și o clasificare a lor din punct de vedere al conținutului. Sunt opere liturgice (evangheliile, liturghiile, psaltirile, apostolii, mineele), opere didactice-morale (sbornicele, cuvintele, vieți de sfinți), opere juridice (pravilele), opere istorice (pomelnicul) etc... Toate sunt redactate în limba slavă – limba oficială a Cancelariei și a Bisericii din acel timp – sunt scrise pe pergament, unele sunt legate în scoarță groasă de lemn îmbrăcată în piele artistic încrustată sau ferecată în argint, uneori aurit.

O socoteală aproximativă ne arată că din cele 59 de opere manuscrise din epoca lui Ștefan cel Mare, peste 20 sunt cu bogate miniaturi, iar restul sunt ornamentate mai simplu. Unele sunt de o frumusețe rară – în special cele de la Putna, unde noua școală a continuat tradiția de la Neamț și a întrecut-o. Marea activitate în acest domeniu de creație a început o dată cu construirea Mănăstirii Putna (1466 – 1470) și a continuat în același ritm cu zidirea noilor ctitorii ce trebuiau înzestrate.

Iscușiții, învățații și talentații meșteri, au fost călugării români, care prin munca lor răbdătoare au creat tezaurul cultural al mănăstirilor noastre și

⁶ Acad. Republicii Socialiste România, *Repertoriul...* citat mai sus.

chiar al unora de peste hotare. Numele caligrafilor și miniaturiştilor cunoscuți documentar se apropie de 30. Lucrul lor a uimit lumea. Ei – „umilii” și „păcătoșii” și „nevrednicii” – au creat adevărate monumente literare și artistice, parcă spre a încununa strălucita domnie a voievodului care a devenit un protector al creștinătății din Orient, direcție în care s-a manifestat o adevărată expansiune culturală românească, timp de secole.

Se cuvine, deci, să le dăm numele. Mulți din ei vor fi fost și zugravii care au făcut frescele minunate ale unor monumente de artă. Unii sunt grămăticii – adică profesori. Alții cântăreți iscusiți, alții dieci de cancelarie. Dar sunt și simpli monahi și preoți de țară.

De la Mănăstirea Neamț, de unde unii au trecut apoi la Putna: *Nicodim* a scris două opere, *Casian 3*, *Ghervasie 3*, *Ioanichie 1* și *Teodor Mărișescu 7*.

De la Putna: *Chiriac*, *Vasile*, *Iacob*, *Paladie*, *Spiridon*, *Paisie*, câte o operă.

De la Voroneț: *Pahomie* o operă.

De la Coțmani: *Ignatie* o operă.

De la Moldovița: arhimandritul *Atanasie* o operă.

De la Iași: *Damian* grămăticul o operă.

De la Zografu: *Visarion* originar de la Neamț și *Filip* originar de la Putna – câte o operă.

Diecii de cancelarie: *Mircea*, *Trif*, *Isaia* – câte o operă, iar grămăticul *Dumitru 4* opere. Apoi *Petru*, *Ioan*, *Fedea*, *Asinkrit*, câte o operă, dar fără să știm de unde erau. Fac în total 39 volume. Iar pentru restul de 20 opere nu avem cunoștință despre autori sau despre locul unde s-au scris. Fără îndoială că multe din acestea sunt tot de la Putna și Neamț, de aceeași meșteri pe care i-am arătat.

Dar, ceea ce mărește valoarea cu totul deosebită a operelor din epoca lui Ștefan cel Mare, sunt însemnările diecilor care le-au scris sau notițele unora dintre proprietarii contemporani. Astfel, *Apostolul* scris la 1463 și dăruit la Zografu, ne arată legătura domnului cu monahismul de la Athos. O atenție deosebită a dat Ștefan acestei mănăstiri. Pe lângă alte câteva manuscrise, între care „Cuvintele pustnicești ale părintelui Dorothei”, scrise la 1475, voievodul i-a acordat, precum am văzut, o danie de 100 galbeni pentru obștie, alți bani pentru întreținerea unui spital și a zidit acolo un turn de pază la malul mării. Alt *Apostol* din același an 1463, scris de „nevrednicul diac Mircea”, a ajuns în stăpânirea lui Trif diacul, care l-a vândut lui pan Vlaicu pârcălabul cu 18 galbeni. Marele dregător e unchiul după mamă al domnului.

De la anul 1466, data începerii zidirii mănăstirii Putna, în activitatea culturală bisericească au loc prefaceri. Voința domnului s-a impus și în această direcție. El a înscris în istoria Moldovei o adevărată „ctitorie culturală”, înzestrând atâtea biserici și mănăstiri cu cărți manuscrise și miniaturate în cea mai reușită artă a policromiei – poate cele mai frumoase din toată arta bizantină. Într-un an au fost gata, în atelierele școlii miniaturistice de la Neamț, cele 12 minee pentru Putna, din care se mai păstrează doar 7, dar și acelea plecate peste hotare. Ca un protest peste veacuri au rămas însemnările de pe mineiul pe luna aprilie, scris de „mâna mult păcătosului Nicodim din Neamț”, însemnări din care aflăm că la 1653 Putna a fost prădată și arsă de Timuș Hmielnicki cu cazacii săi, iar la 1676, februarie 16, „ au venit leșii și cazacii și au jefuit mănăstirea și au ars-o toată, până în temelie. ”

De la 1470, de când Putna fusese sfințită, o parte din călugării de la Neamț s-au mutat aici, împreună cu arhimandritul Ioasaf. Ei au întemeiat în noua chinovie, o școală nouă de cărturărie slavonă, din atelierul căreia au ieșit chiar în acel an două splendide manuscrise: *Psaltirea* și *Cuvântările Sfântului Ion Gură de Aur*. Analele sunt opere de literatură patristică. Munca aceasta de copiere a cărților pentru îndrumarea ortodoxă a credincioșilor, se continuă aici cu asiduitate, până la 1484, data fatală când o epocă întregă de muncă rodnică s-a risipit în flăcările mistuitoare ale focului ce a distrus noul și luminosul locaș voievodal.

O viață emoționată a avut-o și *Tetraevanghelul de la Humor*, din 1473, operă excepțională a ieromonahului Nicodim, fostul diac de la Neamț, care a scris și *Mineiul pe aprilie* din 1467.

Tetraevanghelul reprezintă o treaptă superioară în dezvoltarea miniaturisticii românești. E cel mai bogat în podoabe – adevărate flori ale artei în paginile lui cu litere mari, frumoase, luminoase. Printre acestea, aici este și minunatul portret al voievodului. În 1487 cartea a fost legată și ferecată în argint. În 1538 călugării care o păstrau ca pe un scump odor, au ferit-o din calea invadatorilor turci, veniți să-l prindă pe Vodă Rareș, trimitându-o în cetatea Ciceu. Nu puțină emoție va fi avut domnul fugăr întâlnind acolo dania tatălui său, al cărui portret îl va fi privit cu smerenie. În eforturile depuse pentru recuperarea tronului, Rareș a plecat la Constantinopole, luând cu sine cartea, ca pe un talisman. Iar în 1540, revenit în țară, domnul a dus cartea la locul ei. Dar, așezată, cum zice cronicarul despre Țara Moldovei „ în calea răutăților”, n-a fost loc pentru odihnă și pace, prea mult timp. În 1653, Timuș Hmielnicki a prădat și Humorul, de

unde a luat *Tetraevanghelul*. În luptele cu ungurii, veniți să susțină la domnie pe Gheorghe Ștefan, cazacii au pierdut cartea. Noul domn a răscumpărat-o însă de la aliații săi, unguri, și a trimis-o din nou la mănăstirea de origine.

Cum se observă, însemnările acestea oglindesc viața zbuciumată a cărților, dar și viața instituțiilor și însăși viața tragică a poporului nostru, în veacurile vitregiilor⁷.

Înainte de a încheia, să mai facem o subliniere. După ce biblioteca bisericească, de specialitate, a fost dotată cu textele de bază, liturgice, s-a început adunarea celor de literatură patristică, ajungându-se chiar și la mult prețuitul „roman” al lui Varlaam și Ioasaf, transpus în fresca mănăstirii Neamț. A venit apoi timpul pentru cărțile de lege – de reglementare a vieții monahale și clericale în genere, precum și a celei laice. Și, astfel, călugărul Ghervasie de la Neamț, a copiat în 1474, *Pravila lui Matei Vlastares*. E cel mai vechi manual juridic al țării. S-a simțit nevoia și de acesta, deși baza juridică a țării era „legea țării” adică „obiceiul pământului”, nescris în vreun cod, dar utilizat de-a lungul secolelor în mii de documente de judecată. *Pravila lui Vlastares* a fost totuși folosită, de vreme ce există mai multe copii succesive. Ea are la sfârșit un mic vocabular latino-slavon și alte adnotații românești.

Problema juridică sub Ștefan cel Mare e discutată și într-un document al voievodului, datat 1470, în legătură cu tătarul Oană și familia lui, cărora li s-a dat libertate „ca să trăiască în țară după legea românească și să nu mai plătească nimic după dreptul robilor și al tătarilor”.

Fără îndoială că nu putem să ne referim la prea multe manuscrise în aceste pagini. Toate sunt interesante și toate țin vie istoria și rostul lor cultural. Ar mai fi de spus câte ceva despre cele patru manuscrise ale diacului monah Toader Mărișescu de la Neamț. El e continuatorul lui Gavril Uric, învățătorul tuturor urmașilor săi, în ceea ce privește măiestria artistică și a dat opere remarcabile. Apoi despre *Tetraevanghelul lui Spiridon* de la Putna (1502) scris pentru biserica voievodală din Piatra, precum și despre cărțile de la Dobrovăț și multe altele.

Dar, tot opere culturale bisericești, miniaturale, sunt și minunatele broderii din atelierile de la Moldovița, de la Putna, de la Neamț, ca și ferecăturile în aur și argint, sau unele obiecte de cult – cădelnițe, potire și altele.

⁷ Datele privind manuscrisele sunt împrumutate din „*Repertoriul...*” citat mai sus și din studiul lui Emil Turdeanu, *Manuscrise slave din timpul lui Ștefan cel Mare* în „Cercetări literare”, anul V/1943.

PREOT PAUL MIHAIL

RELAȚIILE EXTERNE BISERICEȘTI ALE LUI ȘTEFAN CEL MARE

Domnia lui Ștefan cel Mare (1457-1504) este precedată de evenimentul cel mare din Răsărit: Căderea Constantinopolului în 1453 sub turci.

Prin aceasta, centrul bisericesc al lumii ortodoxe era pecetluit pentru secole la strâmtoare și umilință.

La doi ani după suirea sa pe tron, în 1459, se înăbușea un alt centru bisericesc, Patriarhia sârbească de la Peci, sub apăsarea turcească.

Adăugând la acestea și desființarea Patriarhatului bulgar de la Târnovo întâmplat mai înainte la 1395, vom avea imaginea faptului că ortodoxia, în epoca începerii domniei lui Ștefan cel Mare, era în suferință și transformare.

Singure Țările Române, întărite prin înființarea Mitropoliilor mai ales din Moldova, oarecum de sine stătătoare, erau puncte de rezim și întărire pentru întreaga ortodoxie.

Țările române deveneau un refugiu al populațiilor ortodoxe. Așezate la marginea dintre lumea cucerită de turci și popoarele Europei centrale, țările române au moștenit cultura bizantino-slavă sub manifestările ei.

La această cultură bizantino-slavă, românii au adăos o creație proprie, uneori originală, cu care au întreținut în decursul secolelor popoarele ortodoxe.

Orice mărturie o ctitorie domnească, biserică, bolniță, trapezărie, turn, chilii, un dar de odoare sau manuscrise, o carte, arată relațiile bisericești din trecut între două popoare legate prin aceeași credință¹.

Voievozii români n-au făcut niciodată deosebire între creștinii din țările lor și creștinii ortodocși din țările vecine și din Răsărit.

În fața dușmanului comun, care erau turcii, creștinii își dădeau mâna, pe față sau pe ascuns.

Păstrarea ortodoxiei în Moldova și Valahia, a fost o binefacere pentru toată biserica de Răsărit².

---

¹ Emil Turdeanu, *Din vechile schimburi culturale dintre români și jugoslavi* în „Cercetari Literare”, III (1939), p. 142.

² Marin Popescu-Spineni, *Procesul mănăstirilor închinat*, București, 1936, pag. 16.

Biserica cu spiritul ei ecumenic însuflețea pe luptători și unea sufletele mai strâns.

De spiritul ecumenic era însuflețit și voievodul moldovean Ștefan cel Mare, atunci când moștenea urmările căderii Constantinopolului și a zdruncinării definitive a patriarhatului sârbesc de la Peci, singurele patriarhii din Balcani.

1. RELAȚII CU MĂNĂSTIRILE ATHOSULUI

Ștefan cel Mare conștient de noua situație religioasă în Balcani, și-a îndreptat privirea spre centrul religios al Athosului, încă liber. Dincolo de lumea statelor, stătea cu nimb de sfințenie Muntele Athos, imensul rezervor de cultură a Bizanțului. La Athos se crease o sinteză a vieții ortodoxe, unde toate popoarele ortodoxe erau reprezentate prin călugări.

Înrâurirea Athosului a fost capitală în dezvoltarea vieții monahale, a artei și literaturii din Răsărit. De acolo a venit Nicodim întemeietor de mănăstiri între 1376-1406, Hariton, mitropolitul Țării Românești pe la 1379-1381, Grigore Țamblac „dascălul Moldovei” dinaintea și din timpul lui Ștefan cel Mare.

Deci, într-acolo, sub formă pioasă a prinosului pentru altarele athonite, oblăduirea se transforma în concepție politică religioasă.

Și cea dintâi mănăstire de la Athos, care a devenit ctitoria voievodului moldovean a fost *Zograful*. Mănăstirea era ținută de călugări bulgari și sigur că Ștefan și-a îndreptat privirile spre ea. Aceasta și cu sfatul lui Grigore Țamblac ce-l avea pe lângă sine, care era ultimul reprezentant al școlii patriarhale de la Târnovo.

După consolidarea domniei, Ștefan dăruiește mănăstirii *Zograful* în 1463, mai întâi, un manuscris slavon: *Apostolul* copiat în școala de la mănăstirea Neamțu. Făcând parte din patrimoniul cel mare al artei ornamentale din timpul lui Ștefan cel Mare, valoarea lui artistică neprețuită a fost apreciată într-o expoziție de artă veche slavă la Moscova în 1913³.

La 10 mai 1466, voievodul suportă cheltuielile unor mari lucrări de renovare ale *Zografului* prin ajutorul anual de 100 ducați. Mănăstirea fusese

---

³ Emil Turdeanu, *Miniatura bulgară și începuturile miniaturii românești*, în „Buletinul Institutului Român din Sofia”, anul I, nr. 2 (1942), p. 438.

arsă cu treizeci ani în urmă de cavalerii catolici din insula Rodos⁴.

Cinci ani mai târziu, la 13 septembrie 1471, refăcându-se Zografu, pe care o numește „sfânta noastră mănăstire”, cu un spital, îi dăruiește un alt ajutor de 500 aspri pe tot anul.

„Am pus un ajutor bolniței noastre pe care după voia lui Dumnezeu această bolniță singur am întărit. Și să-i fie de la noi acestei bolnițe pe fiecare an 500 aspri, pentru cei ce se vor afla în această bolniță”⁵.

Pe lângă ajutorul de 100 ducați anual la refacerea mănăstirii, ziditul bolniței și ajutorul de 500 aspri anual, în anul 1493, Ștefan cel Mare a făcut și trapezăria sfintei mănăstiri⁶. Trapezăria era gata în ajunul războiului cu Ioan Albert, craiul Poloniei.

Cheltuielile pentru aducerea apei în mănăstirea Zograf au fost făcute de Ștefan cel Mare, după cum zice inscripția:

„Binecredinciosul Io Ștefan voievod și domn al Țării Moldovei, fiul lui Bogdan voievod și fiul său Bogdan voievod, au adus această apă și au făcut și cristelnița și canalul de apă această ... în anul 7009 al domniei sale curgător anul 45-lea”⁷.

Iar inscripția pe o fântână amintește că „am adus apa acestei mănăstiri pentru odihna lui și pentru veșnica lui pomenire”.

Și turnul pentru corăbii a fost construit tot cu cheltuiala evlaviosului domn la anul 1475 (6983) în plină strădanie de luptă cu turcii.

În urma luptei de la Războieni, 1476, Ștefan cel Mare dăruiește icoana Sf. Gheorghe făcătoare de minuni, ce o purta însuși voievodul în lupte și care acum se păstrează cu cinste, fiind îmbrăcată în aur și argint⁸.

Tot mănăstirii sale Zografu, în anul 1500, voievodul Ștefan dăruiește și două steaguri bisericești. Unul din ele pe o față reprezintă Învierea Domnului, cu troparul respectiv, iar pe fața a doua se află icoana Sf. Gheorghe, hramul mănăstirii. Icoana este încadrată pe margini cu inscripția slavă în litere de aur:

„... primește de la noi și această rugăminte a smeritului robului tău a domnului Io Ștefan voievod cu mila lui Dumnezeu domn al Țării Moldovei, și-l păzește pe el neatins în acest veac și în cel viitor”⁹. Al doilea steag

⁴ Șt. Nicolaescu, *Din daniile lui Ștefan cel Mare făcute mănăstirii Zografu*, București, 1938, p. 6.

⁵ *Idem*, p. 8.

⁶ Șt. Nicolaescu, *op. cit.*, p. 11.

⁷ N. Iorga: *Muntele Athos în legătură cu Țările noastre*, în *ARMSI*, seria II, tom. XXXVI, București, 1913, p. 4.

⁸ Șt. Nicolaescu, *op. cit.*, p. 20.

⁹ *Idem*, *op. cit.*, p. 16.

bisericesc, fără dată de an, dar după tradiția mănăstirească, tot de Ștefan voievod dăruit, are pe o față Botezul Domnului, cusut pe atlas, iar pe fața a doua, icoana Sf. Gheorghe cu troparul sfântului.

La 1502, aprilie 23, deci de hramul mănăstirii, Ștefan cel Mare dăruiește Zografului un tetraevangheliar cu însemnarea:

„Io Ștefan voievod... a dorit și s-a silit să scrie acest tetraevangheliar și l-a legat și l-a dat spre rugăciune... în sfântul munte, în biserica sa proprie în mănăstirea Zograf... în anul de la facerea lumii 7010 (1502) iar a domniei sale anul 46 curgător, luna lui aprilie 23”¹⁰.

Ținând seama de destinația Tetraevangheliarului și de caracterul lui cu totul deosebit de stilul celorlalte monumente de dinainte și de după el, s-a încercat a se localiza unde a fost pictat: chiar la mănăstirea Zograf. În această vatră de cultură, generos protejată de voievodul Moldovei, meșterii bulgari și români își contopeau munca în comunitatea aceleiași vieți religioase și artistice¹¹.

Biblioteca mănăstirii păstrează și un tetraevangheliar din 1495 noiembrie 5, dăruit de Ștefan cel Mare, ctitoriei sale bisericii din Borzești¹².

Rând pe rând, cea mai mare parte a mănăstirilor de la Athos, se bucură fie de un ajutor bănesc, fie de lucrări executate pe socoteala voievodului, fie de danii din truda artistică a Moldovei: manuscrise, broderii și țesături, obiecte de cult¹³.

La mănăstirea *Hilandar* se păstrează cel mai vechi manuscris din lunga și înfloritoare domnie a lui Ștefan cel Mare. Este manuscrisul *Faptele Apostolilor*, în folio de 312 foi, scris după porunca evlaviosului domn Ștefan voievod în anul 6971 (1463) de Mircea tahigraf, ajuns acolo prin legăturile bisericești. E scris în epoca de consolidare a domniei până la 1466.

Importantele biruințe asupra dușmanilor vecini au insuflat un nou avânt în arta epocii sale. Țesăturile, cusăturile și miniaturile scoase la lumină după 1467 înainte, rămân *printre cele mai minunate din toată arta bizantină*¹⁴.

¹⁰ I. Bogdan, *Manuscripte slavo-române...*, în „Analele Academiei Române”, 1889.

¹¹ Emil Turdeanu, *Miniatura bulgară și începuturile miniaturii românești*, în „Buletinul Instit. Român din Sofia”, anul I, nr. 2 (1942), p. 434.

¹² Șt. Nicolaescu, *op cit.*, p. 20.

¹³ Emil Turdeanu, *Legăturile românești cu mănăstirile Hilandar și Sfântul Pavel de la Muntele Athos*, în „Cercetări Literare”, IV (1940), București, p. 68.

¹⁴ *Ibidem*, p. 66.

Despre daniile lui Ștefan cel Mare, pomenește Isaia de la Hilandar în călătoria lui spre Rusia¹⁵, în anul 1489.

Ștefan cel Mare a făcut operă de ctitor către *mănăstirea Sf. Pavel*, care în acel timp era cu monahi bulgari. El a dăruit banii cuveniți pentru a se aduce apă la mănăstirea Sf. Pavel prin conductă și a pus să zidească o fântână și un baptisteriu în preajma anilor 1500¹⁶.

Ctitorie românească în sprijinul ecumenicității arată Ștefan cel Mare, în afară de bulgari și sârbi, și către greci¹⁷.

Țara Moldovei păstrându-și neatârnrarea politică fiind o țară cu mare bogăție economică, cu popor muncitor, a putut sprijini bisericile grecești din Răsărit. Biserica grecească a fost din belșug înzestrată cu prinoase din această țară¹⁸.

Astfel, la anul 1500 Ștefan cel Mare reînnoiește „din temelii” *mănăstirea Grigoriu*. Până astăzi se păstrează turnul zidit de Ștefan iar la bază are inscripția slavă „Bincredinciosul domn Io Ștefan voievod, am făcut aceasta la anul 1502”¹⁹.

Prin actul din 7021 (1513) iunie 10, Kinotul muntelui Athos, scrie către mănăstirea Grigoriu care fiind distrusă de turci și rămânând pustie a trimis pe monahul Spiridon pentru conducere. Acesta a cerut ajutorul lui Ștefan cel Mare domnul Moldovlahiei. Voievodul e făcut ctitor al mănăstirii, care fu renovată din temelie. A mai dăruit și 24 mii aspri cu care s-a cumpărat chilia de la Karies – reședința Kinotului –, descriindu-i și hotarele ei²⁰.

Și la altă mănăstire grecească, numită *Costamonitul*, Ștefan cel Mare este cel dintâi dintre voievozii români, care în 1493 face o danie de 5000 aspri mănăstirii și 500 trimisului, în fiecare an²¹.

În sfârșit, mănăstirea cea vestită a împăraților bizantini numită „Marea Lavră împărătească” *Vatopedul* va avea și ea sprijin de la Ștefan cel Mare, atunci când Imperiul Bizantin nu mai exista.

La 1472, datorită egumenului Chiril al Vatopedului, Ștefan Vodă ridică arsanaua pentru corăbii din partea nordică a mănăstirii. Și azi se

¹⁵ Pr. Teodor Bodogae, *Ajutoarele românești la mănăstirile din Sfântul Munte Athos*, Sibiu, 1941, p. 153.

¹⁶ N. Lorga, *Muntele Athos în legătură cu Țările noastre în ARMSI*, seria II, tom. XXXVI, București, 1913, p. 468-469.

¹⁷ Damian P. Bogdan, *Despre daniile românești la Athos*, în „Arhiva Română”, VI (1941), p. 263-309.

¹⁸ Episcop Melhisedec, *Relațiuni istorice despre Țările Române*, București, 1882, p. 55.

¹⁹ Bodogae, *op. cit.*, p. 279-280.

²⁰ Paul Mihailovici, *Mărturii românești din Bulgaria și Grecia*, 1933, p. 57-59.

²¹ Bodogae, *op. cit.*, p. 304.

păstrează, încă, pe un adăpost de corăbii, basorelieful și inscripția din 1496 reprezentând pe Ștefan cu coroană pe cap oferind Maicii Domnului o biserică, sub care se vede stema Moldovei²².

Și astfel, Ștefan cel Mare deschide drumul ajutorării izvoarelor ortodoxiei ale Athosului, Constantinopolului și țărilor de sud, strâmtorate sub raport politic.

Domnul moldovean înțelegea să sprijine centrele ortodoxe cu dani, cu zidiri, cu bolnițe, cu apeducte, dar nu închina mănăstiri, biserici și sate din moșia apărută cu lupte și jertfe. Sprijinirea în acest fel a izvoarelor ortodoxiei și îndemn la jertfă dau dovadă urmașii mai însemnați ai lui Ștefan: Bogdan, Ștefăniță, Petru Rareș și Alexandru Lăpușneanu.

2. RELAȚII CU ARHIEPISCOPIA OHRIDEI

Învățații străini: Golubinski, Gelzer, Jirecek, Iațimirschi, ca și istoricii români: episcopul Melchisedec, Filaret Scriban, A. D. Xenopol, N. Dobrescu, nu se îndoiesc că în cursul secolului al XV-lea Moldova era în legătură cu arhiepiscopia Ohridei.

Chiar N. Iorga, admite că au fost legături între Moldova și Ohrida, deși socotește scrisorile schimbate între Ștefan cel Mare și Dorotei arhiepiscopul Ohridei, ca neautentice.

Deși Ioan Bogdan²³ a arătat că aceste documente sunt false, totuși, nu și-a părăsit opinia exprimată anterior, că mitropolitul Moldovei Teoctist a fost hirotonit la Ohrida²⁴.

Istoricul bisericesc N. Dobrescu, a arătat mai târziu²⁵ că după sinodul de la Florența în 1439, moldovenii curmară legăturile cu Patriarhia din Constantinopol și intrară și ei în legătură cu arhiepiscopia din Ohrida, căci mitropolitul Teoctist I al Moldovei (1452 – 1477) fu sfințit de arhiepiscopul Ohridei.

Cercetările din ultimele decenii²⁶ au arătat că scrisorile schimbate între Ștefan cel Mare și Dorotei arhiepiscopul Ohridei sunt autentice. Ele însă au ajuns a fi cunoscute sub formă de copii de mai târziu.

²² *Ibidem*, p. 116.

²³ *Documente false atribuite lui Ștefan cel Mare*, în „Buletinul Comisiei Istorice a României”, București, 1915.

²⁴ *Vechile cronicе moldovenești până la Urechea*, București, 1891, p. 259.

²⁵ *Istoria Bisericii Române*, ed. II, 1923, p. 48-49.

²⁶ Ivan Snegarov, *Căm vâprosa za zavisimostita na moldovscata țărva ot Ohridscata prez XV vec.* în „Machedonschi pregled”, anul V, cartea 3, p. 45-62, 1929; și Iordan Trifonov, *Zavisimosti na moldavscata țărva ot ohridscata v polovinata na XV vec.*, în „Machedonschi pregled”, anul V, cartea I, p. 45-70.

Ștefan cel Mare scrie arhiepiscopului, că din pricina drumului lung și din pricina fricei și a silniciei musulmanilor, nu poate trimite pe un nou mitropolit și de aceea roagă „să ne trimiteti binecuvântarea ta și oameni care să ne așeze mitropolit”.

Arhiepiscopul răspunde că nu poate veni însuși, nici în stare a trimite clerici din partea sa, ci împuternicește pe Ștefan „ca să vă alegeți mitropolit după legiuitele pravili și după așezământul sfinților părinți, să-l hirotonisiți cu episcopii de acolo, chemând la voi și pe mitropolitul Ungrovlahiei, fratele și împreună slujitorul nostru chir Macarie”²⁷.

După cum s-a arătat²⁸ arhiepiscopul Dorotei a dat prin această scrisoare bisericii moldovene autonomie, în împrejurările de atunci. Mitropolitul amintit în corespondență ar fi episcopul de Roman, care și în 1445 și în timpul lui Ștefan cel Mare, 1466, 1470, 1473 purta titlul de mitropolit²⁹.

Legătura cu Ohrida a lui Ștefan Vodă se baza pe datele canonice și pe tendința bisericii moldovene de independență, față de cele întâmplate după unirea de la Florența.

Legăturile culturale ale cărturarilor moldoveni cu Ohrida din această epocă s-au păstrat în redacția Tetraevangheliarului, în care *Predoslovia* se atribuie lui Teofilact, arhiepiscopul Ohridei, iar nu cel al bulgarilor, ca în marea majoritate a secolelor următoare. Tetraevangheliare din epoca Ștefan cel Mare cu mențiunea lui Teofilact Arhiepiscopul Ohridei se află în Biblioteca Academiei Române, Muzeul Elisavetgrad și Mănăstirea Noul Neamț³⁰.

3. RELAȚII CU KIEVUL ȘI MOSCOVA

Statul moldovean, înființat în 1359, ca stat independent, are legături cu rușii apuseni și cu Moscova. În luptele cnejilor ruși cu Polonia iau parte și oșteni moldoveni. Episcopul ucrainean de la Muncaci și cu cel al moldovenilor din Peri sunt centre de rezistență ortodoxă față de catolicism³¹.

Legătura strânsă între Biserica moldoveană și mitropolia din statul Haliciului era făcută pe baza întrebuițării aceleiași limbi slave folosită în

²⁷ *Documente privind Istoria României*, A. Moldova, vol. I, (1384-1475), p. 418, 419, 420.

²⁸ Ivan Snegarov, *op. cit.*, p. 60.

²⁹ Pr. Sc. Porcescu, *Episcopia Romanului în secolul XV*, București, 1941, p. 42-44.

³⁰ A. I. Iațimirschi, *Grigorie Țamblac*, St. Petersburg, 1904, p. 301.

³¹ P. Constantinescu-Iași, *Relații culturale româno-ruse...*, p. 67.

biserică și în cancelariile domnești.

Prin Moldova avea drum ieromonahul rus Zosima către Locurile Sfinte, la anul 1419 trecând Nistrul și Cetatea Albă³².

Legăturile cu Kievul, care era sub stăpânirea Polonă și ducea o viață intensă culturală bisericească ortodoxă, va fi încă o verigă în relațiile dintre statul moldovean și statul kievean.

Episcopii moldoveni vor hirotonisi preoți pentru părțile ucrainene, vor da ajutor la combaterea iezuiților, vor sprijini așezămintele bisericești.

Ștefan cel Mare face un pas și mai departe. De acolo de la Kiev, cum scrie Letopisețul de la Bistrița la 5 iunie 1463, va lua în prima căsătorie pe Evdochia, sora cneazului de Kiev Semion Olelcovici. Prin aceasta va arăta interesul ce-l poartă către ortodoxia acelor părți, în lupta cu iezuitismul.

Prin Moldova lui Ștefan cel Mare a trecut pictura greco-italiană și meșterii în Rusia. De asemenea numeroase còpii ale icoanei Vzâgranie ce au inscripția „chipul Maicii Domnului Moldovenești”, care se află în muzeele din Rusia, arată o influență moldovenească asupra artei rusești³³.

Din Rusia au pătruns în Moldova, în timpul lui Ștefan cel Mare, icoanele Maicii Domnului de tipul „Umilenia” și din Liovul ucrainean se vor aduce clopote pentru mănăstirile moldovene³⁴.

De asemenea acolo se vor afla din această epocă o cruce a lui Teoctist, Mitropolitul Sucevei, și un medalion de aur, a vornicului Nicolae, de prin anul 1493.

Răsunetul marii biruințe de la Vaslui în 1475 precum și faima de biruitor a lui Ștefan cu care-și apăra țara sa, numită atunci „poarta creștinătății”, a ajuns și la Moscova. În perioada cnejilor săi, Moscova are relații cu Moldova prin fețele bisericești. Prin anul 1480 marele cneaz al Moscovei Ioan Vasilevici începe tratative cu Ștefan cel Mare pentru căsătoria fiului său Ioan cu Elena, fiica Voievodului Ștefan. Nunta a ajuns să fie săvârșită la 12 ianuarie 1483 la Moscova. Prin această legătură de rudenie se întărea frontul împotriva dușmanului comun: turcii.

La un an după aceasta, ajungea la 2 februarie 1484 la Moscova, scrisoarea episcopului Vasile al Romanului către mitropolitul Gherontie al Moscovei, unul din cele mai vechi documente bisericești dintre români și

³² Gh. Bezviconi, *Călători ruși în Moldova și Muntenia*, București 1947, p. 16.

³³ N. P. Lihacev, *Istoricescœe znanenie italo-grecescoi iconopisi Bogomateri...*, St. Petersburg, 1911, p. 210.

³⁴ P. Constantinescu-Iași, *Influențe ale arhitecturii vechi rusești asupra vechii arhitecturii românești*, București, p. 20 și 27.

ruși.

Lucrurile s-au întâmplat astfel: între energicul mitropolit al Moscovei Gherontie (1473-1489) și marele cneaz Ivan al III-lea Vasilievici, se ivește neînțelegere într-o chestiune bisericească.

Cu prilejul sfințirii catedralei Adormirea Maicii Domnului din Moscova în anul 1478, mitropolitul Gherontie, înconjurând catedrala cu procesiunea bisericească, a mers împotriva cursului soarelui, cea ce a provocat nemulțumire din partea cneazului. La 1479 s-a început cercetarea chestiunii, cum trebuie să meargă procesiunile bisericești, împotriva soarelui sau după cursul soarelui. Pe această temă se produce chiar o ruptură între mitropolit și cneaz. Mitropolitul Gherontie în toiul certei între el și cneaz, se adresează episcopului Vasile al Romanului, care era considerat ca om învățat, cu cunoștințe în ale bisericii, ca să-și dea părerea în chestiunea aceasta. De bună seamă, că răspunsul lămurit dat de episcopul moldovean a curmat neînțelegerile³⁵.

În cursul anului 1484, după căderea celor două cetăți moldovene, se îndesesc schimburi de soli între voievodul Ștefan și cneazul Ioan al III-lea, în vederea unei lupte unite împotriva primejdiei turcești. În mai 1485 un ambasador florentin comunica știrea despre o alianță între ruși, moldoveni și tătarii din Crâm, îndreptată împotriva turcilor. În anul următor 1486, călătorea spre Moscova solul moldovean Ioan Turcu cu scrisoarea lui Ștefan rugându-l să facă pregătire de oaste împotriva turcilor. Drept răspuns a fost trimisă o solie în Moldova, făgăduind lui Ștefan sprijin diplomatic. În acest scop Ioan al III-lea mijlocește pe lângă Cazimir al IV-lea, regele Poloniei, spre a fi ajutat Ștefan. Dar regele polon n-a ajutat, ba în 1489, cade la înțelegere cu Poarta³⁶.

Așadar, când veni momentul sprijinului efectiv, preferau să nu strice pacea³⁷.

În anul 1497, începându-se război între poloni și moldoveni, cneazul Ioan al III-lea cere cneazului Alexandru Kazimirovici al Litvaniei să se conformeze tratatului încheiat, „Căci Ștefan voievod este înrudit și în alianță cu noi... ca tu, frate, să nu pornești împotriva lui Ștefan voievodul Moldovei, ci să fii cu el în pace...”³⁸.

³⁵ Paul Mihailovici, *Legăturile culturale bisericești dintre români și ruși, în sec XV-XX*, 1932, p. 10-11.

³⁶ I. Ursu, *Ștefan cel Mare*, p. 208-209.

³⁷ O. Pirling, *Rusia și scaunul papal*, I, Moscova, 1912, p. 10.

³⁸ K. V. Bazilievici, *Politica externă a statului centralizat rus în a doua jumătate a secolului al XV-lea*, București, 1955, p. 311.

După expediția lui Ștefan în Polonia în 1498, la 13 iulie același an, se iscălea actul de alianță de la Cracovia, prin care se restabileau raporturile dintre Ștefan și craiul Poloniei.

Domnul Moldovei a cedat și și-a schimbat atitudinea, dând creștinilor dovadă materială de sentimente antiturcești.

În același an 1498, Ștefan, în numele idealului creștin, ridică din nou armele contra turcilor.

De data aceasta, se adresează cuscrului său cneazul Ioan al III-lea prin solii săi:

„Toți craii și toți domnii creștini, câți sunt, și toate părțile apusului și toate țările Italiei se unesc și se gâtesc și ar dori să meargă împotriva păgânilor.

Ar fi bine să ai și tu pace cu creștinii și să te scoli împreună cu toți domnii creștini împotriva păgânătății”³⁹.

Nu se știa care a fost răspunsul dat de cneazul Ioan Vasilevici solilor voievodului moldovean, însă, după toate probabilitățile, el și-a declinat alianța cu Ștefan, sub motiv de prea mare depărtare între Moscova, Moldova și Turcia⁴⁰.

Ultima lucrare de sinteză arată însă, că „în tot cursul anului 1493, Ivan al III-lea a continuat să manifeste un interes foarte mare pentru cauza voievodului Ștefan, interes pe care nu l-am putut constata nici înainte nici după această perioadă”⁴¹.

Problema atitudinii față de Turcia a lui Ivan al III-lea era determinată, în măsură considerabilă, de situația Moldovei. Nu numai în interesul cuscrului său, voievodul Ștefan... era important pentru Ivan al III-lea să asigure menținerea independenței Moldovei, care reprezenta pentru el un aliat util.

În același timp, Ivan al III-lea își dădea bine seama de totala imposibilitate de a sprijini pe Ștefan cu forțe militare în cazul când ar fi amenințat dinspre Turcia și Crimeea⁴².

Ștefan cel Mare a dus o politică de apropiere față de ruși, susținând și populația rusească ortodoxă ce se afla în provinciile fostului cneaz de Halici, vecine cu Moldova de nord.

³⁹ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, p. 471.

⁴⁰ K. V. Bazilevici, *Politica externă a statului centralizat rus, în a doua jumătate a secolului al XV-lea*, Ed. Academiei, București, 1955, p. 342.

⁴¹ Palauzov, *Țările românești: Valahia și Moldova*, St. Petersburg, 1859, p. 77.

⁴² *Ibidem*, p. 360.

În epoca legăturilor prietenești dintre domnul Moldovei și Ioan al III-lea, a fost adusă la Moscova, o variantă a Letopisețului de la Putna și care a intrat în letopisețul rus numit Voscresenschi⁴³.

De asemenea, cronica numită Costinschi, cuprinde pasaje de mare simpatie față de Ștefan cel Mare în relatările faptelor mărețe, socotindu-se ca o expresie a dragostei pe care populația ortodoxă rusă din regiunile sudice ale Poloniei o purta voievodului moldovean⁴⁴.

4. RELAȚIILE CU SÂRBI

Orizontul relațiilor externe religioase a lui Ștefan cel Mare cuprinde în cercul lui și pe sârbii de la sud. Ștefan cel Mare a sprijinit cu danii mănăstirea Kruședol, fapt care se trece în pomelnicul mănăstirii⁴⁵.

De asemenea, câteva manuscrise răslețe din epoca înfloritoare a domnului moldovean, au rămas de-a lungul secolelor în folosința mănăstirilor sârbești. Astfel se găsea la Hopovo o redacțiune moldavo-slavă a *Pravilei lui Matei Vlastaris*. Copia, în folio, 280 foi, a făcut-o la Iași, la anul 1495 grămăticul Damian „... din porunca și prin fapta binecredinciosului iubitorului de Hristos domn, Io Ștefan voievod, fiul lui Bogdan voievod, scrisu-s-a această carte, Pravila... în Iași în anul 7003 (1495)”⁴⁶.

Manuscrisul *Pravilei* din 1495 scris de grămăticul Damian pentru biserica Sf. Nicolae din Iași, din timpul lui Ștefan cel Mare, a servit ca *model* pentru toate edițiile ulterioare ale *Sintagmei* în redacția slavă din secolele următoare⁴⁷.

Tot așa de însemnat prin valoarea lui artistică e *Tetraevangheliarul moldovenesc din anul 1504*, care se păstrează la Muzeul de Stat din Cetinje, scris în școala moldovenească de caligrafie și miniatură, care a dat minunate exemplare ce împodobesc acum bibliotecile de la Athos, din Viena, din Londra și Paris, manuscrisul a fost făcut din grija lui Ștefan cel Mare⁴⁸.

Oarecare legături religioase între Ștefan cel Mare și învățatul călugăr Maxim, care a fost mai înainte despotul sârb Brancovici până la anul 1496,

⁴³ P. Constantinescu-Iași, *Relațiile culturale româno-ruse din trecut*, București, 1954, p. 110.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 81.

⁴⁵ Emil Turdeanu, *Din vechile schimburi culturale dintre români și jugoslavi*, în „Cercetări Literare”, III (1939), p. 146.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 147.

⁴⁷ A. I. Iașimirschi, *op. cit.*, p. 289.

⁴⁸ E. Turdeanu, *op. cit.*, pag. 147.

n-ar fi excluse, întrucât la Kruședol se afla înscris în pomelnicul ctitoricesc numele voievodului moldovean⁴⁹.

De asemenea, prin Aerul dăruit de Alexandru Lăpușneanu mănăstirii Milișevo din sudul Serbiei, se face legătura cu tipul epitafului dăruit de Ștefan cel Mare mănăstirii Putna la 1490⁵⁰.

Relațiile religioase ale moldovenilor cu slavii din sud, se vor face și prin trecerea atâtor fețe bisericești prin Moldova și vor continua până la apariția tipăriturilor românești din secolul al XVI-lea.

5. RELAȚII CU POCUȚIA

Pierderea cetăților Chilia și Cetatea Albă la anul 1484 de către Moldova, face ca privirile voievodului Ștefan să se îndrepte către Pocuția, pe care o stăpânise Petru Mușat și Alexandru cel Bun, de la regii poloni.

Pe lângă acest drept de moștenire, era și legătura dintre populația ortodoxă din Moldova și cea din Pocuția ce dănuia de secole.

Pentru aceasta „credincioșii ortodocși din Pocuția și Halici vedeau în domnitorii noștri pe ocrotitorii credinței lor pravoslavnice”.

Când aceștia năvăleau în provincia lor, „cu mic cu mare săreau în întâmpinarea lor, privindu-i ca izbăvitori de sub jugul asupritorilor catolici”.

Multă vreme domnitorii moldoveni au fost socotiți de populația din Pocuția ca „patroni ai Ortodoxiei în regiunile ucrainene de sub stăpânirea polonilor catolici”⁵¹.

Populația de acolo îndemna pe moldoveni să vină în ajutorul lor, spre a-și păstra neatinsă credința ortodoxă⁵².

Expediția regelui Ioan Albert al Poloniei (1492–1501) în Moldova întâmplată în toamna anului 1497 și care se încheie cu nimicirea armatei poloneze de la Codrul Cozminului, a dat nou prilej pentru apărarea ortodoxiei.

Ștefan cel Mare la 22 iunie 1498 intră în Polonia și „trecut-au și de Liov la Canțug orașului, la apa Vâsloca”⁵³. De acolo a ridicat mulți oameni, bărbați, muieri, copii mai mult de 100 000, mulți de aceea au așezat Ștefan

⁴⁹ *Ibidem*, p. 148.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 163.

⁵¹ T. Nistor, *Ctitoriile românești în Polonia și Ucraina* în „Codrul Cosminului”, VIII (1933-34), p. 87.

⁵² *Ștefan cel Mare binecredincios domn și apărător al dreptei credințe*, în **BOR**, anul LXXXI (1954), nr. 7, p. 730.

⁵³ Grigore Ureche, *Letopisețul țării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, p. 107.

Vodă în țara sa⁵⁴, acordându-le însemnate înlesniri de trai.

Mai târziu Ștefan ia măsuri asupra Pocuției, organizându-o după obiceiul moldovenesc cu „pârcălabi și căpitani” și așezând vameși și cămărași prin orașe și târguri. Aceste măsuri, „erau primite de pocuțieni cu toată încrederea, simțindu-se legați de voievodul de la Suceava prin aceeași credință religioasă”.

Pentru apărarea populației ortodoxe din Pocuția cu cetățile Colomeii și a Sniatinului, Ștefan întărește noua episcopie creată la Rădăuți. La anul 1490 voievodul întărea dania către episcopia Rădăuțiului cu șase biserici și șase preoți „în starostia Cernăuțiului, și anume două biserici în Cernăuți chiar, două în Cuciur și două în Mihalcea”⁵⁵.

Numărul celor ce veneau în Moldova pentru hirotonie de preoți, crescuse între timp în chip simțitor, căci „unul din cele mai sigure mijloace de a consolida o posesiune de teritorii, era a-l lega cu ierarhia bisericească a țării către care fusese alipit”⁵⁶.

Și Ștefan făcuse tocmai aceasta față de populația ortodoxă din Pocuția.

6. RELAȚII CU TRANSILVANIA

Pentru ramura de leagăn a românismului din Transilvania, pentru întărirea ei împotriva altor confesiuni, Ștefan Vodă zidește cea dintâi mănăstire românească.

Obținând de la unguri în 1489 cetatea Ciceiului cu cele 60 de sate și Cetatea de Baltă cu dependențele ei, Ștefan izbutește să înlăture contestațiile și să devină stăpân. Prin aceasta a așezat premisele pentru crearea episcopiei Vadului⁵⁷.

În mănăstirea Vadului de lângă Dej își vor avea sediul vlădiciei, care vor ține de Moldova, fiind aleși de domni și sfințiți de Mitropolitul Moldovei⁵⁸. Astfel Ștefan vodă, devine ctitorul bisericii din Vad, destinată să deservească populația de cult ortodox de pe teritoriul Transilvaniei. Și prin aceasta deci, spiritul său a viețuit printre românii din Ardeal.

---

⁵⁴ *Ibidem*, p. 107.

⁵⁵ N. Iorga, *Istoria Bisericii Românești*, I, București, 1929, p. 97

⁵⁶ *Ibidem*, p. 97.

⁵⁷ I. Ursu, *Ștefan cel Mare*, București, 1925, p. 415.

⁵⁸ N. Iorga, *Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul și Mitropolia Ardealului*, în *ARMSI*, seria II, tom. XXVII, București, 1905, p. 5.

Biserica din Vad care a fost mănăstire este o clădire de plan treflat, foarte asemănătoare cu bisericile moldovenești contemporane.

Cea ce o deosebește de structura acestora sunt bolțile pe nervuri prin care ea se leagă direct de stilul gotic local. Îmbinarea acestor două concepții artistice ne dovedește că la același monument au lucrat atât meșterii aduși din Moldova, familiarizați cu stilul bisericilor lui Ștefan cel Mare, cât și meșteri locali, deprinși cu realizarea unor forme specifice bisericilor catolice din Transilvania.

Din această colaborare a luat naștere un monument, care mai păstrează și astăzi întregul său interes⁵⁹.

7. RELAȚII CU ȚARA ROMÂNEASCĂ

Legăturile lui Ștefan cel Mare cu Vlad Țepeș, Radu cel Frumos, Laiotă și Țepeluș din Țara Românească reclamă prezența lui în părțile muntene.

Semănător de biserici și mănăstiri pe pământul Moldovei sale, Ștefan Vodă înalță o biserică cu hramul Cuvioasei Parascheva la Râmnicul Sărat în Țara Românească.

Pisania bisericii e din epoca de mai târziu și amintește de numele voievodului Ștefan al Moldovei.

Cronicile moldovenești nu ne dau știri mai multe decât pisania din 1704.

Biserica de la Râmnicul Sărat s-a ridicat în timpul de bună vecinătate cu Vlad Călugărul la 1484.

A fost înălțată în amintirea întregii epoci de frământări și lupte purtate de Ștefan cel Mare în Țara Românească⁶⁰, în anul în care pierde Cetatea Albă și Chilia, porțile Moldovei și Țării Românești.

8. RELAȚII CU VENEȚIENII ȘI PAPA

Ștefan cel Mare însuflețit de ideea ecumenicității creștine s-a ridicat mai presus de hotarele țării și a poporului său. Ștefan a luptat și pentru creștinătatea Apusului, pentru cultura europeană.

Lupta cu turcii este ținta vieții sale, ca să scape creștinătatea de

⁵⁹ Teodora Voinescu, în *Scurtă istorie a Artelor Plastice în R. P. R.*, Editura Academiei, București, 1957, p. 116.

⁶⁰ Al. Lapedatu, *O biserică a lui Ștefan cel mare în Țara Românească*, în *BCMI*, III (1910), p. 107-109.

amenințarea lor.

În ultima perioadă a vieții sale, Ștefan a avut preocupări și în nord-estul Europei și a jucat acolo un rol foarte important.

Împreună cu Mengli-Ghirei, hanul tătarilor din Crimeea, el a ajutat la dezvoltarea și întărirea statului velicorus susținând ortodoxia împotriva catolicismului polon⁶¹.

În epoca începerii luptelor împotriva turcilor de după 1470, Ștefan apelează la venețieni și Papă. Prin scrisoarea din 29 noiembrie 1474 din Vaslui, Ștefan cel Mare scrie Papei Sixt al IV-lea să stăruiască ca în lupta contra păgânilor, care erau turcii, să nu rămână izolat, ci să fie ajutat de regii și principii creștini. El a luptat mereu și înțelegea să lupte și de aici înainte toată viața pentru creștinătate⁶².

După victoria de la Podul Înalt, din ianuarie 1475, asupra turcilor, numele lui Ștefan constituie o nădejde pentru întreaga creștinătate.

Prin scrisoarea din 25 ianuarie 1475, din Suceava, Ștefan cel Mare anunță principilor creștini biruința câștigată de armata sa împotriva „dușmanilor creștinătății”: „Auzind despre aceasta, păgânul împărat al turcilor își puse în gând să se răzbune și să vie, în luna lui mai, cu capul său și cu toată puterea sa împotriva noastră și să supună țara noastră, care e poarta creștinătății și pe care Dumnezeu a ferit-o până acum. De aceea, ne rugăm [...] să ne trimiteți pe căpitanii voștri într-ajutor împotriva dușmanilor creștinătății, [...] că vom sta în picioare și ne vom lupta până la moarte pentru legea creștinească, noi cu capul nostru”⁶³.

În anul 1476, așezând pe Vlad Țepeș pe tronul Munteniei, Ștefan al Moldovei putea să fie mulțumit că se crease un stat tampon în sfera creștinilor.

Dar cele ce au urmat prin uciderea lui Vlad Țepeș și trecerea lui Laiotă în partea turcilor, îl face pe Ștefan să rămână izolat. Regele Ungariei avea îndreptată atenția spre Apus, iar craiul Poloniei continua să plutească în indiferență.

Singura speranță rămăsese Veneția și Papa.

La 8 mai 1477, Ioan Țamblac, solul lui Ștefan cel Mare, ținea o cuvântare înaintea Dogelui Veneției.

„Cu alți Principi în adevăr creștini, vecini cu mine, n-am voit să fac

⁶¹ Alexandru Boldur, *Politica externă a lui Ștefan Mare într-o lumină nouă*, Iași, 1943, p. 36.

⁶² I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, p. 318.

⁶³ *Ibidem*, p. 321.

nici o încercare, ca să nu mă gădesc din nou înșelat. [...]

Ca cunoscuți creștini eu recurg [...] implorând, ca creștin, ajutorul vostru pentru conservarea acestei țări folositoare intereselor creștine [...]. Căci ceea ce eu cer, o fac, fiindcă cred că sultanul va veni din nou contra mea [...] pentru cele două cetăți, Chilia și Cetatea-Albă [...]. Căci excelența voastră poate să considere, că aceste două cetăți valorează cât întreaga Moldovă, iar Moldova cu aceste cetăți este un zid al Ungariei și Poloniei”.

Apelul acesta a produs oarecare emoție în rândurile venețienilor care au intervenit și la Papa și care a făgăduit ajutor bănesc, dar practic nu s-a realizat nimic⁶⁴.

În schimb, biruințele asupra turcilor fac să izvorască din gura Papei cuvinte și aprecieri pentru secole.

Papa Sixt al IV-lea (1471-1484) scrie lui Ștefan cel Mare, la 20 martie 1476, „Faptele tale săvârșite până acum cu înțelepciune și vitejie contra turcilor necredincioși, inamicii comuni, au adus atâta celebritate numelui tău, încât ești în gura tuturor și ești în unanimitate foarte lăudat [...] Să nu te descurajezi [...] ci să continui victoria, care ți-a fost hărăzită de Cel de Sus”⁶⁵.

Într-o altă scrisoare din același an, același Papa Sixt al IV-lea, îl numește pe Ștefan al Moldovei cu titluri atât de mărețe și neobișnuite „fiu iubit” și „bărbat nobil” și „adevărat atlet al credinței creștine”⁶⁶.

Cronicarul polon contemporan Dlugosz, laudă victoria lui Ștefan: „întru nimic mai prejos eroicilor principii, pe care atâta îi admirăm, care cel dintâi dintre principii lumii a reputerat în zilele noastre o victorie atât de strălucită”.

După judecata cronicarului, Ștefan „este cel mai vrednic de a i se încredința principatul și comandamentul a toată lumea, mai ales contra turcului, prin comuna înțelegere și hotărâre a creștinilor”⁶⁷.

Și în cărțile rare apărute la Veneția în 1550 și Paris în 1573, se laudă de contemporani arta militară, larghețea sufletului și rolul de apărător al creștinismului a lui Ștefan cel Mare⁶⁸.

Această recunoaștere de apărător a creștinătății s-a menținut de-a lungul secolelor în conștiința popoarelor lumii și a scriitorilor sub diferite

⁶⁴ I. Ursu, *Ștefan cel Mare*, București, 1925, p. 157.

⁶⁵ Hurmuzachi, *Documente II*, 1, p. 14.

⁶⁶ Idem, *Documente II*, 2, p. 241.

⁶⁷ Ilie Minea, *Informațiile românești ale cronicii lui I. Dlugosz*, Iași, 1926, pag. 56.

⁶⁸ Scarlat Callimachi, *Din cărțile vechi*, București, 1946, p. 16, 33.

manifestări.

Una din cele mai recente este cea de la expoziția internațională de la Paris din 1937, unde în pavilionul central era expus tabloul votiv al lui Ștefan cel Mare și inscripția cu memorabile cuvinte de apărător al creștinătății și civilizației⁶⁹.

Făcându-se ecoul recunoașterii unanime de apărător al creștinătății, cronicarul Grigore Ureche putea să însemneze cuvinte de epitaf: „Ce după moartea lui, până astăzi, îi zic sfântul⁷⁰ Ștefan Vodă, nu pentru suflet, [...] ci pentru lucrurile lui cele vitejești, carile nimenea din domni nici mai înainte, nici după aceia l-au ajuns”⁷¹.

[...]

Biserica „Sfântu Nicolae” – Bălinești

---

⁶⁹ Duiliu Marcu, *Architecture*, 1930-1940, Bucharest, 1946, p. 55.

⁷⁰ În original: *sveti*.

⁷¹ Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, Ediția P. P. Panaitescu, p. 111.

ALEXANDRU GĂINĂ

LEGĂTURI BISERICEȘTI ȘI CULTURALE ÎNTRE TRANSILVANIA ȘI MOLDOVA PE TIMPUL LUI ȘTEFAN CEL MARE (1457-1504)

I. SCURTĂ PRIVIRE GENERALĂ ASUPRA SITUAȚIEI BISERICII ORTODOXE DIN TRANSILVANIA ÎN VEACUL AL XV-LEA

Una dintre problemele cele mai controversate din istoriografia Bisericii Ortodoxe Române este cea privitoare la vechimea și organizarea Bisericii Ortodoxe din Transilvania. Datorită lipsei de documente referitoare la această chestiune, până în prezent nu s-a putut stabili, de pildă, data întemeierii Mitropoliei Ortodoxe de aici.

Totuși, istoricii noștri au emis diferite păreri încercând să rezolve această problemă dificilă. Istoriografiile vechi duc originea acestei Mitropolii până pe timpul Sinodului I ecumenic (325)¹, iar alții la anul 948², pe când istoricii mai noi admit existența Mitropoliei Ortodoxe din Transilvania doar cu puțin timp înainte de Mihai Viteazul³, sau chiar în timpul lui.⁴

Referitor la problema de mai sus, domnul Vasile Drăguș⁵ a făcut nu de mult o deosebit de interesantă descoperire. Este vorba de o inscripție din 2 iulie 1486, zugrăvită pe peretele bisericii mănăstirii Râmeț din Transilvania, în textul căreia apare însemnarea că acel sfânt lăcaș a fost zugrăvit de către zugravul Mihul de la Crișul Alb, în zilele regelui Ungariei, Matei Corvin

¹ Nicolae Popea, *Vechia Metropolia ortodoxă română a Transilvaniei suprimarea și restaurarea ei*, Sibiu, 1870, p. 39-40.

² Dr. Ilarion Pușcariu, *Metropolia românilor ortodocși din Ungaria și Transilvania*, Sibiu, 1900, p. 1; la „Ierarhia românilor din Ardeal și Ungaria”, Sibiu, 1905, p. 10.

³ Prot. Dr. Gh. Cotoșman, *Contribuții la începuturile Mitropoliei Ardealului și la legăturile ei cu Mitropolia Banatului*, în *Omagiu înalt Prea Sfinției Sale Dr. Nicolae Bălan, mitropolitul Ardealului, 1905-1955*, Sibiu, 1955, p. 336; Prot. Dr. Ștefan Lupșa, *Biserica Ortodoxă Română din Ardeal și Ungaria în veacul XVI*, în „Mitropolia Ardealului”, III (1958), nr. 1-2, p. 82; Z. Păclișanu, *În jurul ierarhiei românilor ardeleni în secolul al XV-lea*, în „Revista istorică română”, XIII (1943), fasc. 2, p. 13-14; Șt. Lupșa, *Mitropolia Ardealului în veacul XVI*, în „Mitropolia Ardealului”, V (1960), nr. 7-8, p. 573.

⁴ N. Iorga, *Sate și preoți din Ardeal*, București, 1902, p. 11-12; Dr. Augustin Bunea, *Vechile episcopii românești a Vadului, Geoagiului, Silvașului și Bălgradului*, Blaj, 1902, p. I; Idem, *Ierarhia românilor din Ardeal și Ungaria*, Blaj, 1904, p. 6-7 și 15; Idem, *Mitropolitul Sava Brancovici*, Blaj, 1904, p. 19.

⁵ Vasile Drăguș, *Zugravul Mihu și epoca sa*, în „Studii și Cercetări de Istoria Artei”, tom. XIII (1966), nr. 1, p. 39-47.

(1458-1490), „sub păstoria arhiepiscopului Gheorghe”.

Această prețioasă informație trebuie legată însă de cunoscutul privilegiu de confirmare dat de regele maghiar Vladislav II (1490-1516), în 14 mai 1494 „egumenului Ilarie al mănăstirii Peri din Maramureș, în care este iarăși pomenit un arhiepiscop al Transilvaniei („Arhiepiscopo vero Transsylvania”)⁶, identificat cu arhiepiscopul ortodox al Bisericii transilvănene din acel timp.

În sfârșit, acestor știri li se adaugă și însemnarea gravată pe ferecătura Tetraevangelului bisericii din Feleac (Cluj), care glăsuiește următoarele: „Robul lui Dumnezeu Isac vistiernicul a ferecat acest Tetraevangeliar pentru Mitropolia din Feleac în anul 1498 decembrie”⁷.

Știrile de mai sus „se completează și duc la una și aceeași concluzie, confirmând existența unui arhiepiscop român... ortodox... recunoscut și de regele Ungariei”, Matei Corvin, „atestă fără putință de tăgadă existența Mitropoliei Ortodoxe a Transilvaniei la sfârșitul veacului al XV-lea”⁸.

Dar, cu toate acestea, nu este exclus ca și înainte de secolul XV să fi existat în Transilvania o organizare bisericească ortodoxă cu episcopi canonici în frunte, cu protopopi și preoți, care să fi avut sub jurisdicția lor un număr corespunzător de credincioși. Deși nu se cunosc numele acestor ierarhi ortodocși, suntem încredințați că vor fi existat și că „vor fi locuit prin schituri și mănăstiri de la munte”⁹... vor fi... „pribegit fiecare prin alte părți și locuri cercetând satele și bisericile, sfințind diaconi și preoți și învățând pe credincioși să-și păstreze credința lor cea dreaptă”¹⁰, adică legea și credința ortodoxă. În ce privește reședința Mitropoliei din Transilvania se știe că s-au emis diferite păreri: Alba Iulia¹¹, Feleac¹² sau Vad¹³. Indiferent de locul unde-și va fi avut sediul această Mitropolie, este cert că în cea de-a doua jumătate a veacului al XV-lea a existat, iar dacă va fi fost așezată la

⁶ Ștefan Andreescu, *Un ierarh necunoscut: arhiepiscopul Gheorghe*, în **BOR**, LXXXIII (1966), nr. 7-8, p. 839.

⁷ Prof. Dr. Victor Popa, *Considerații critice cu privire la Mitropolia Transilvaniei din secolul al XV-lea și al XVI-lea și a raporturilor ei cu Moldova*, în „Mitropolia Banatului”, VIII (1958), nr. 7-9, p. 408-409.

⁸ Ștefan Andreescu, *art. cit.*, p. 840; Roman Cotoșman, *O nouă teorie privitoare la originea Mitropoliei Ardealului, pe baza izvoarelor străine*, în „Mitropolia Ardealului”, X (1965), nr. 7-8, p. 547-548.

⁹ Ștefan Meteș, *Istoria bisericii românești din Transilvania*, vol. I, Sibiu, 1935, p. 61.

¹⁰ Gh. I. Moiescu, Șt. Lupșa, Alexandru Filipașcu, *Istoria Bisericii Române*, vol. I, București, 1957, p. 266.

¹¹ Teodor V. Păcățian, *Istoriografi vechi. Istoriografi noi. Studiu critic în chestia Mitropoliei ortodoxe române*, Sibiu, 1904, p. 108-109.

¹² Prot. Dr. Gh. Cotoșman, *op. cit.*, 336; Prot. Dr. Ștefan Lupșa, *Biserica Ortodoxă Română din Ardeal și Ungaria în veacul XVI*, p. 82.

¹³ Z. Păclișanu, *op. cit.*, p. 13-14.

Alba Iulia, va fi avut sub jurisdicția sa încă o episcopie, cea de la Feleac (1488).

După ce domnitorul Ștefan cel Mare va primi în dar de la Matei Corvin cetatea Ciceului va înființa pe domeniul său de la Vad o episcopie pe care o va subordona Mitropoliei Moldovei. Așadar, în secolul al XV-lea, pe lângă Mitropolia de la Alba Iulia și episcopia din Feleac mai exista în Transilvania o a doua episcopie, cea de la Vad, dar aceasta, aflându-se pe domeniul domnitorilor Moldovei, depindea canonic de Mitropolia din Suceava.

II. STAPÂNIREA LUI ȘTEFAN CEL MARE ÎN TRANSILVANIA

După căderea Constantinopolului sub turci, la 29 mai 1453, țările din sud-estul și centrul Europei erau amenințate să fie cucerite de către aceștia. Într-o situație asemănătoare se afla și poporul nostru din cele trei țări românești: Moldova, Țara Românească și Transilvania. Dar pronia divină avea să le trimită un ocrotitor în persoana neînfricatului domnitor Ștefan cel Mare (1457-1504), care va înfrunta cu succes, în decursul îndelungatei sale domnii, numeroasele invazii ale armatelor otomane. Astfel preocuparea principală a politicii sale externe va fi aceea de a apăra independența țării sale în fața expansiunii turcești.

Dar pentru aceasta va trebui să ducă o politică de alianță și colaborare cu celelalte două țări românești: Transilvania și Țara Românească, precum și cu Ungaria, Polonia, Rusia.

Comunitatea de interese de ordin etnic și cultural, dar și politic și economic, vor contribui în acest timp la cimentarea colaborării între țările noastre. Aceste relații dintre țările românești se vor îmbunătăți îndeosebi după încheierea tratatelor de alianță dintre domnitorul Ștefan cel Mare și regele Ungariei, Matei Corvin, la 12 iulie și 15 august 1475. După ce domnul Moldovei va primi în dar de la regele Matei două cetăți de refugiu în Transilvania, Ciceul pe Someș și Cetatea de Baltă pe Târnava Mică, legăturile dintre cei doi conducători vor fi din ce în ce mai bune.

În ce privește data cedării celor două cetăți transilvănene, solicitate de Ștefan cel Mare, trebuie să amintim că părerile sunt împărțite. Unii înclină să creadă că ele au fost cedate în același timp: 1469/70¹⁴, 1475¹⁵, după

¹⁴ Grigore Condratu, *Încercări istorice. Relațiunile Țării Românești și Moldovei cu Ungaria până la anul 1526*, București, 1898, p. 400-401.

1479¹⁶, 1484¹⁷, 1485¹⁸, 1489¹⁹, sau 1490²⁰, iar alții sunt de părere că cetatea Ciceului a fost cedată mai degrabă, adică prin 1475²¹, pe când Cetatea de Baltă în 1476²², 1478²³, sau 1479²⁴.

Pe temeiul cercetărilor făcute, se va căuta în cele ce urmează a se lămuri – pe cât se va putea – această problemă.

Întâi de toate, trebuie să arătăm că în prima parte a domniei lui Ștefan cel Mare, relațiile de bună vecinătate dintre Moldova și Transilvania au fost tulburate de pretențiile regelui Matei Corvin (1458-1490), care dorea „a impune Moldovei suzeranitatea Ungariei și a trata pe Ștefan ca pe un vasal al său”²⁵. Cu timpul însă, pericolul turcesc crescând, expansiune ce amenința atât Moldova, cât și Transilvania și Ungaria, s-a simțit nevoia unei

¹⁵ N. Iorga, *Sate și preoți...*, p. 322-323; Idem, *Documente românești din arhivele Bistriței*, vol. I, București, 1899, p. VII; Idem, *Istoria lui Ștefan cel Mare*, București, 1904, p. 167; Idem, *Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul și Mitropolia Ardealului*, București, 1904, p. 4. (Extras din ARMSI, seria II, tom. XXII); Idem, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria (până la mișcarea lui Horea, 1784)*, București, 1915, p. 120; Idem, *Istoria bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, ed. II, vol. II, București, 1929, p. 105; Idem, *Istoria românilor. Cavalerii*, vol. IV, București, 1937, p. 179; Dr. N. D. Chiriac, *Ctitoriile lui Ștefan cel Mare, domnul Moldovei (1457-1504)*, Câmpulung-Muscel, 1924, p. 47; Ștefan Meteș, *Istoria bisericii și a vieții religioase a românilor din Transilvania și Ungaria*, vol. I, Sibiu, 1935, p. 68; Dr. Augustin Bunea, *Vechile episcopii românești...*, p. 15; Idem, *Ierarhia românilor...*, p. 37; Horia Teculescu, *Ștefan cel Mare și Ardealul*, Brașov, 1936, p. 4; (Extras din rev. „Țara Bârsei”); Magistrand Pr. Andrei Eftimie, *Au existat episcopi canonici în veacul al XVI-lea?*, în „Studii Teologice”, VII (1955), nr. 1-2, p. 99-100; Pr. Paul Mihail, *Relații externe bisericești ale lui Ștefan cel Mare*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, XXXIII (1957), nr. 3-4, p. 238; Victor Brătulescu, Al. Ciurea, Gh. I. Moisescu, I. Pulpea (Râmureanu), N. Șerbănescu, Liviu Stan, *Ștefan cel Mare, binecredincios domn și apărător al dreptei credințe*, în **BOR**, LXXV (1957), nr. 5, p. 425.

¹⁶ Z. Păclișanu, *Când a ajuns Ștefan cel Mare stăpân al Ciceului?*, în „Revista istorică română”, XIII (1943), fasc. 2, p. 61; Victor Motogna, *Cetatea Ciceului sub stăpânirea Moldovei. Schiță istorică, 400 de ani de la suirea pe tron a lui Petru Rareș (1527-1927)*, Dej, f. a., p. 16.

¹⁷ Victor Motogna, *Stăpânirea lui Ștefan cel Mare asupra Ciceului*, în „Revista istorică”, VII (1922), nr. 7-9, p. 128; Ștefan Pascu, *Istoria României, Compendiu*, ed. III, București, 1974, p. 137.

¹⁸ I. Ursu, *Ștefan cel Mare*, București, 1925, p. 202.

¹⁹ Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. II, partea I, București, 1937, p. 75.

²⁰ Ștefan Meteș, *Moștile domnilor și boierilor din Țările Române, în Ardeal și Ungaria*, Arad, 1925, p. 21; Prof. Ștefan Pascu, *Un vlădică român necunoscut: Marcu al Vadului (1557)*, în „Studii Teologice”, VIII (1956), nr. 3-4, p. 251; I. Ionașcu, *Ștefan cel Mare*, București, 1955, p. 22.

²¹ Vasile Pârvan, *Relațiile lui Ștefan cel Mare cu Ungaria*, București, 1905, p. 56 și 71; A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană. Epoca lui Ștefan cel Mare (1478, 1504)*, ed. III, vol. IV, București, f. a., p. 67; Ștefan Meteș, *Înființarea episcopiei de Vad*, în „Revista Ortodoxă”, I (1912), nr. 1-2, p. 18-19; Ștefan Pascu, *O scurtă descriere a Moldovei din veacul XV*, în „Studii și cercetări istorice”, vol. XVIII, Cluj (1943), p. 182; Ioan C. Băcilă, *Poseziunile domnilor moldoveni în Transilvania*, în „Anuar de geografie și antropogeografie”, București, 1914-1915, p. 86.

²² A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 82.

²³ Ștefan Meteș, *Înființarea episcopiei de Vad*, p. 19; N. Iorga, *Istoria lui Ștefan cel Mare*, p. 266.

²⁴ Vasile Pârvan, *op. cit.*, p. 9; Ioan C. Băcilă, *op. cit.*, p. 88.

²⁵ Ion Sabău, *Relațiile politice dintre Moldova și Transilvania în timpul lui Ștefan cel Mare*, în *Studii cu privire la Ștefan cel Mare*, București, 1956, p. 225.

lupte comune împotriva primejdiei otomane. Vom menționa în acest sens că la bătălia de la Vaslui (1475) au participat pe lângă ostași moldoveni și maghiari și secui, trimiși ca ajutor lui Ștefan de către regele Matei Corvin. După această bătălie, legăturile dintre Ungaria și Moldova încep să fie din cele mai bune. Astfel, domnitorul trimite la Matei Corvin un sol cu scopul de a-i cere o cetate de adăpost „în cazul când ar fi înfrânt de turci și salvconducte pe seama unor trimiși pe care avea de gând să-i îndrepte spre el, pentru continuarea tratatelor”²⁶.

În urma acestei solii, în același an (12 iulie și 15 august 1475), se și încheie tratatul de alianță dintre Matei și Ștefan, în urma căruia, afirmă A. D. Xenopol²⁷ „Matei se arată chiar darnic față cu Ștefan dându-i castelul Ciceul pentru ca să aibă un loc de retragere în cazul când ar fi alungat din țară”.

Cu acest prilej trebuie a se arăta că majoritatea istoricilor se alătură acestei ipoteze, considerând-o plauzibilă.

După bătălia de la Vaslui, pericolul turcesc devenise și mai mare atât pentru Moldova, cât și pentru Transilvania. Ce-l putea împiedica oare pe Matei să-i dea lui Ștefan cetatea Ciceu în acest an (1475), cunoscut fiind marele pericol turcesc? Cu siguranță că nu era nici un motiv, însuși regele Ungariei în această situație avea nevoie de un bun aliat și pentru a fi încredințat de acest lucru, a căutat să și-l apropie și mai mult pe Ștefan prin dania pe care i-a făcut-o.

Referitor la Cetatea de Baltă trebuie să arătăm că în anul 1479²⁸, era încă în posesia voievodului transilvănean Ioan Pongratz. Însă, în același an, murind acest voievod, cetatea de pe Târnava Mică va ajunge în posesia lui Ștefan cel Mare, ea formând a doua danie a lui Matei Corvin.

Prin urmare, datorită legăturilor de bună vecinătate ce au existat între Matei Corvin și Ștefan cel Mare, primul dăruiește domnitorului moldovean două cetăți de refugiu împreună cu domeniile lor: Ciceul la 1475, cu peste 50 de sate²⁹ și Cetatea de Baltă la 1479, sau poate nu mult după acest an, cu

²⁶ A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 67; I. Ursu, *op. cit.*, p. 103.

²⁷ A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 67.

²⁸ Z. Păclișanu, *Când a ajuns Ștefan cel Mare stăpân al Ciceului?*, p. 61; Victor Motogna, *Cetatea Ciceului sub stăpânirea Moldovei*, p. 16.

²⁹ Dintr-o conscripție a castelului Ciceu, făcută prin 1553, s-a aflat și numele localităților aparținătoare acestei cetăți: Reteagul, Uriul de Sus, Ciceu Cristur, pe hotarul căruia se afla castelul cu același nume, Coldău, Bața, Mihăiești, Sînmărghita, Urișor, Copleanu, Mica, Giurgești, Negriștești, Ambrișiu, Canciu (Ganciu), Hășmaș, Ilișua, poate împreună cu Târlișua, Lelești, Corabia, Suciul de Sus, Șomcutul Mic, Peșteș, Dichișul de Sus, Cheșeu, Rugășești, Selișca, Cățcău, Gălgău, Muncel, Căpâlnea, Poieni, Gostila, Baba, Ileanda, Glod, Raffa, Bărsău, Doboceni, Vima Mare, Vima Mică, Lăpușul românesc, Lăpușul unguresc, Domocușeni, Libotin, Spermezeu,

aproape 10 sate³⁰, unde domnul Moldovei va impune o administrație politico-bisericească asemănătoare sau chiar identică cu cea a țării sale. Menționăm că aceste cetăți dimpreună cu domeniile lor vor rămâne în stăpânire Moldovei până pe timpul domniei lui Alexandru Lăpușneanu (1561).

III. LEGĂTURI BISERICESTI

Precum se știe, de-a lungul veacurilor locuitorii Moldovei și Transilvaniei „având aceeași limbă și lege au trăit într-un viu și permanent contact”³¹. Astfel păstorii din Transilvania „cercetau an de an cu turmele lor pământurile Moldovei învecinate, iar moldovenii, la rândul lor, cercetau adeseori Transilvania, îndeosebi Bistrița, de unde-și cumpărau toate produsele meșteșugărești de care aveau nevoie”³². Dar legăturile dintre cele două țări s-au întărit, mai ales, o dată cu stăpânirea lui Ștefan cel Mare a unor ținuturi din Transilvania: cetățile Ciceu și Cetatea de Baltă, împreună cu feudele lor, începând cu anul 1475. Cu acest an (1475), se va simți tot mai mult influența Moldovei asupra acestor ținuturi transilvănene.

În cetățile amintite, domnitorul Ștefan cel Mare avea nevoie nu numai de o organizare militar-politică, ci și de una bisericească. Astfel după ce va primi în dar cetatea Ciceului (1475), va înființa pe domeniul său de la Vad, o episcopie³³, zidind pentru ea cu meșteri locali și din alte părți transilvănene, o frumoasă biserică în stilul gotic și moldovenesc al epocii³⁴. Din analiza elementelor arhitectonice ale bisericii de la Vad, s-a ajuns la concluzia că

Mașca, Poiana-Porcului, Văleni, Borcut, Dragia, Rogoz, Suciul de Jos, Rohia, Petrihaza, Orman, Chirău, Vajda-Kamaraș, Vad, Zlatina, Bogata românească și Bogata ungurească (cf. Dr. Augustin Bunea, *Vechile episcopii*, p. 17).

Satele românești îndeosebi, din domeniul cetății Ciceu au fost împărțite în voievodate cu câte un voievod în frunte. Voievozii erau aleși de obicei de către poporul din satele respective, dintre oamenii cei mai de încredere, autoritatea lor fiind în funcție de mulțimea satelor pe care le cărmuiau, însă supuși părcălabilor cetăților amintite.

În afară de grija pe care o purtau cetăților și domeniilor aparținătoare, părcălabii de aici, mai aveau și obligația de a strânge venitul ce se cuvenea domnitorului Moldovei. Astfel aflăm că în anul 1495, aceste cetăți au adus un venit de 1515 florini, deci o sumă destul de însemnată pentru acel timp. Prin urmare, cetățile transilvănene erau și o sursă de venit pentru tronul Moldovei. (Cf. Ștefan Meteș, *Contribuții nouă privitoare la voievozii români din Ardeal și părțile ungurești în veacul al XVI–XVII-lea*, Cluj, 1922, p. 1-2; Ioan C. Băcilă, *op. cit.*, p. 88.)

³⁰ În ce privește Cetatea de Baltă, ei îi aparțineau localitățile: Târnăveni, Cuștelnic, Craifălău, Sălcud, Petrisat, Zagăr, Vesăuș, Boian și dealul cu vii de la Velț. (Cf. Ștefan Lupșa, *Mitropolia Ardealului în veacul XVI*, p. 577.)

³¹ Mircea Păcurariu, *Legăturile Bisericii Ortodoxe din Transilvania cu Țara Românească și Moldova în secolele XVI–XVIII*, Teză de doctorat, în „Mitropolia Ardealului”, XIII (1968), nr. 1-3, p. 26.

³² *Ibidem*, p. 26-27.

³³ Ștefan Meteș, *Înființarea episcopiei de Vad*, p. 21-22; N. Iorga, *Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul*, p. 4-5.

³⁴ Șt. Balș, *Biserica lui Ștefan cel Mare de la Vad, jud. Someș*, în **BCMI**, XXXVI (1943), fasc. 115-118, p. 76.

această biserică a fost zidită de Ștefan cel Mare³⁵ și nu de Petru Rareș, așa cum s-a crezut de către unii dintre istoricii noștri³⁶, ea servind totodată și ca biserică episcopală, pentru episcopia nou înființată aici.

Cu toate că lipsesc documentele privitoare la organizarea episcopiei Vadului, credem că va fi fost organizată după modelul episcopiilor moldovenești cu un episcop în frunte, ajutat în ocârmuirea ei de preoți și diaconi.

Episcopul de la Vad va fi fost hirotonit de către mitropolitul Moldovei de care va fi și atârnat, iar „prin scrisori domnești... recomandat... și recunoscut de către regele prieten”³⁷. Prin urmare, acești episcopi erau români de naționalitate³⁸, hirotoniți de către vlădicii din Moldova și recunoscuți apoi de către puterea politică a Transilvaniei.

Istoricul Ștefan Meteș³⁹ e de părere că majoritatea episcopilor de la Vad erau de loc din Transilvania care, însă, înainte de a fi aleși și numiți au fost trimiși în Moldova, pentru a învăța „carte sfântă în limba slavonă... în vestitele mănăstiri răspânditoare de lumină”⁴⁰ din acea țară, după care erau hirotoniți și apoi instalați în scaunul episcopal de la Vad.

Indiferent de locul lor de baștină – Moldova sau Transilvania – cert este faptul că înainte de a fi aleși, episcopii, făceau carte în mănăstirile moldovenești din aceea epocă, iar apoi se întorceau la Vad, de unde vor fi răspândit lumină în sânul poporului român din Transilvania.

Până în prezent, istoria noastră nu cunoaște numele celui dintâi episcop trimis la Vad de către Ștefan cel Mare și apoi recunoscut de regele Matei Corvin.

Mărturii sigure despre existența unor episcopi la Vad avem abia din veacul al XVI-lea. Cel dintâi dintre ei este Ilarion⁴¹, pe la anul 1523, căruia până în 1550 i-au urmat: Varlaam, Anastasie, Tarasie și Gheorghe⁴². Până

³⁵ Prof. Dr. Victor Popa, *op. cit.*, p. 426.

³⁶ Ștefan Meteș, *Mănăstirile românești din Transilvania și Ungaria*, Sibiu, 1936, p. XV.

³⁷ N. Iorga, *Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul*, p. 5.

³⁸ Ștefan Meteș, *Primii episcopi ai Vadului*, în „Revista Ortodoxă”, I (1912–1913), nr. 3–4, p. 84–85; N. Iorga, *Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul*, p. 5.

³⁹ Ștefan Meteș, *Primii episcopi ai Vadului*, p. 84.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 84–85.

⁴¹ Dr. Augustin Bunea, *Vechile episcopii...*, p. 23; Dr. Ioan Lucaș, *Istoria bisericească a românilor ardeleni*, Sibiu, 1918, p. 25; Ștefan Meteș, *Primii episcopi ai Vadului*, p. 86.

⁴² Z. Pâclișanu, *În jurul ierarhiei...*, p. 14–15.

nu demult s-a crezut⁴³ că șirul episcopilor de la Vad a fost întrerupt între anii 1550-1564, dar s-a dovedit⁴⁴ „canonicitatea episcopilor... aici...”, că nu a fost întreruptă nici un moment în secolul XV”, ci s-a continuat pe mai departe.

Jurisdicția de drept a episcopiei Vadului se întindea asupra tuturor satelor și orașelor din ținuturile ce erau sub stăpânirea domnilor moldoveni, însă de fapt era asupra majorității românilor din Transilvania, deoarece credincioșii din toate colțurile acestei țări alergau la ierarhul de aici⁴⁵ pentru nevoile lor spirituale.

Pentru relațiile bisericești între Transilvania și Moldova din această perioadă, merită să fie amintite și legăturile lui Ștefan cel Mare cu episcopia din Feleac.

După părerea istoricului V. Popa⁴⁶, domnitorul ar fi intervenit la Matei Corvin să ridice episcopia din Feleac la rang de mitropolie ceea ce s-ar fi și întâmplat în urma acestei intervenții. Istoricul citat afirmă că și la zidirea bisericii de aici – construită pe timpul arhiepiscopului Daniil – domnitorul moldovean și-ar fi adus o importantă contribuție prin faptul că el însuși ar fi ridicat-o. Autorul acestei ipoteze arată că în acel timp iobagii de aici nu aveau dreptul să zidească biserici din piatră, acest privilegiu avându-l doar voievozii sau nobilii. În ce privește orașenii și negustorii din Cluj crede că nu ar fi avut nici un interes a face acest lucru. Cine putea oare săvârși această lucrare și care putea fi acel voievod? De bună seamă – concluze autorul amintit – că nu putea fi altcineva decât Ștefan cel Mare.

Pentru a lămuri această problemă, se va cita în acest sens părerea istoricului Ștefan Lupșa⁴⁷, care arată că „această argumentație ar fi admisibilă, dar acest lucru nu poate fi atestat documentar”.

Singura mărturie istorică referitoare la legăturile bisericești dintre episcopia Feleacului și Moldova pe timpul lui Ștefan cel Mare este un Tetraevanghel, danie făcută de vistiernicul Isac pe seama acestei episcopii, în anul 1489⁴⁸.

⁴³ Ștefan Meșeu, *Încetarea episcopiei din Vad pe vremea Reformei*, în „Revista Ortodoxă”, I (1912, 1913), nr. 5-6, p. 157-158.

⁴⁴ Ștefan Pascu, *Un vlădică român necunoscut*, p. 521.

⁴⁵ Dr. Augustin Bunea, *Vechile episcopii...*, p. 26.

⁴⁶ Prof. Dr. Victor Popa, *op. cit.*, p. 420-424.

⁴⁷ Ștefan Lupșa, *Mitropolia Ardealului în veacul XVI*, p. 575.

⁴⁸ Prot. Dr. Gh. Cotoșman, *op. cit.*, p. 338.

Din cele de mai sus s-a putut afla că Ștefan cel Mare a avut legături bisericești cu Transilvania, mai ales că a fost adevăratul întemeietor al episcopiei Vadului, unde va fi așezat un ierarh sfințit la Suceava și bineînțeles dependent de mitropolitul Moldovei. În al doilea rând, se pare că Ștefan cel Mare a avut relații și cu episcopia din Feleac, mărturie fiind și acel Tetraevanghel amintit mai sus. Trebuie menționat însă, faptul că, aceste eparhii cuprinzând în jurisdicția lor pe aproape toți românii transilvăneni, ei puteau fi într-un permanent contact cu frații lor moldoveni, înlesnit și de legăturile bune ce existau între cele două țări românești.

Prin aceste relații bisericești dintre Transilvania și Moldova, românii din Transilvania și-au putut păstra mai bine ființa națională și și-au putut menține mereu aprinsă flacăra credinței ortodoxe.

IV. LEGĂTURI CULTURALE

Veacuri de-a rândul au existat legături de bună vecinătate între Transilvania și Moldova, bazate îndeosebi pe interese de ordin politic și economic. În afară de astfel de relații între ele de bună seamă că au fost și relații culturale, legate, mai ales, de existența episcopiei Vadului, precum și a celei din Feleac.

Prin înființarea episcopiei de Vad, domnul moldovean a impulsionat viața românească din Transilvania, dând celor de aici și un păstor sufletesc, care avea să le călăuzească viața spre tot lucrul bun.

Cu toate că Ștefan cel Mare a întemeiat în Transilvania o episcopie, dându-i apoi și un ierarh, documentele vremii nu amintesc de ceva danii făcute pe seama acesteia, nici măcar de ceva „manuscrise închinare ei” de către piosul domnitor moldovean. Aceasta nu înseamnă însă că n-au existat ci, poate, documentele respective nu s-au descoperit încă sau chiar au fost pierdute.

Istoriografia românească ne arată că domnitorul Ștefan Vodă ori de câte ori înălța vreo biserică sau mănăstire acorda acestora anumite danii. Putea oare domnitorul moldovean să nu fi făcut nici o danie pe seama unei episcopii, al cărei ctitor era? Nu credem. De aceea, putem afirma cu toată probabilitatea că Ștefan cel Mare va fi acordat anumite danii episcopiei din Vad – poate chiar și obiecte de cult – care, din pricina vitregiei vremurilor, nu s-au mai păstrat, iar ierahul de aici va fi comandat sau va fi adus de la mănăstirile din Moldova manuscrise ce cuprindeau diferite slujbe bisericești necesare oficierei serviciilor divine. În sprijinul acestei afirmații, se va

aminti faptul că în această epocă mănăstirile din Moldova: Neamțu, Voroneț, Bistrița și Putna, au fost adevărate ateliere de copiere, înfrumusețare și ferecare a manuscriselor religioase,⁴⁹ adevărate școli de caligrafi, pricepuți miniaturişti, legături etc. , de unde cei din Transilvania vor fi cumpărat anumite manuscrise pe seama episcopiei de Vad. Se crede deci că proveniența manuscriselor din Moldova e posibilă, deoarece mănăstirile de aici sunt mai active, mai bogate în scrieri, în lucrări, iar trecerea lor în Transilvania a fost ușurată îndeosebi de stăpânirea lui Ștefan asupra Ciceului și Cetății de Baltă⁵⁰. Aceste manuscrise puteau circula prin intermediul călugărilor sau negustorilor care făceau comerț cu ele, sau prin diferite donații sau cumpărări. În stadiul actual al cercetărilor trebuie să admitem că majoritatea manuscriselor cuprinzând felurite slujbe bisericești, folosite în bisericile ortodoxe transilvănene, au fost aduse din Moldova în „condițiile unor legături politice și economice continue și intense, îndeosebi prin călugări”, ele apoi răspândindu-se „pe cea mai mare parte a teritoriului Transilvaniei”⁵¹.

Dovezi sigure despre existența unor legături culturale între Transilvania și Moldova sunt și scrierile religioase: Tetraevanghelul din 1489, dăruit de vistiernicul Isac pe seama episcopiei din Feleac, precum și o Psaltire din secolul XV, dăruită de către Ioan Logofătul din Moldova, pe seama episcopiei din Muncaci – din nord-estul Ungariei – pe teritoriul căreia se aflau și români⁵².

S-a pus întrebarea, de ce oare s-a făcut această danie de către vistiernicul lui Ștefan cel Mare pe seama episcopiei din Feleac? După părerea istoricului N. Iorga⁵³, vistiernicul Isac, fiind într-o solie la regele Matei Corvin, curând după eliberarea sa din temnița de la Liow – unde a stat aproape un an de zile – a făcut comandă la meșterii din Cluj⁵⁴ spre a executa Tetraevanghelul amintit, cu scopul ca mai apoi să fie dăruit episcopiei Feleacului drept recunoștință față de Dumnezeu. Prin urmare, aceasta ar fi explicația daniei vistiernicului Isac către episcopia Feleacului.

În ce privește Psaltirea (sec. XV) dăruită de Ioan Logofătul din

⁴⁹ Prof. Dr. Victor Popa, *op. cit.*, p. 431.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 432.

⁵¹ *Ibidem*, p. 433.

⁵² Emil Turdeanu, *Manuscrise slave în timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1943, p. 179.

⁵³ N. Iorga, *Les arts mineurs en Roumaine, i Icones*, București, 1934, p. 40.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 40.

Moldova episcopiei din Muncaci, în cuprinsul căreia erau și un însemnat număr de români, Emil Turdeanu⁵⁵ arată că această Psaltire „chiar dacă nu e sigur că exprimă o legătură contemporană cu episcopia ortodoxă din Ungaria, în tot cazul sporește numărul odoarelor răspândite în vechime peste granița de vest și de nord-vest a Moldovei, cu unul din cele mai însemnate manuscrise” ale aceluia timp.

Se crede că, în general, manuscrisele din această perioadă ar fi fost copiate la mănăstirile din Moldova amintite mai sus, de unde ar fi circulat în toate părțile, bineînțeles și în Transilvania⁵⁶. Astfel circulația acestor manuscrise pe teritoriul transilvănean este o dovadă „a legăturilor de ordin bisericesc... și ... cultural ce se stabiliseră între Moldova și Transilvania în acea vreme”⁵⁷.

În Moldova lui Ștefan cel Mare, în acel timp, în afară de literatura istorică se dezvoltă în mod deosebit și literatura religioasă de exegeză teologică. În acest sens au fost copiate un mare număr de manuscrise cu scopul îmbunătățirii „vieții bisericești și mănăstirești... precum și pentru... perfecționarea culturii teologice”⁵⁸. Așa se poate explica numărul mare al manuscriselor de exegeză teologică, care au fost copiate chiar din îndemnul domnitorului moldovean. Aceste manuscrise circulau nu numai în Moldova ci și în țările vecine, ca de altfel și manuscrisele cu slujbe religioase amintite.

Astfel, două manuscrise din anul 1498 copiate în Moldova au avut ca destinație Transilvania, „activitatea de acest fel... fiind considerată de contemporani ca trebuind să slujească nu numai ortodoxia moldovenească, ci și ortodoxia în general”⁵⁹.

În epoca lui Ștefan cel Mare, mănăstirile și bisericile ortodoxe, atât din Moldova cât și din Transilvania, au fost adevărate centre de cultură. În ele, călugării sau preoții ortodocși „dădeau copiilor noțiuni de scris, citit... și socotit... în limba slavonă... apoi îi învățau preceptele... religiei ortodoxe... elemente de muzică bisericească” și altele⁶⁰.

⁵⁵ *Op. cit.*, p. 180.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 112–113.

⁵⁷ Prof. Dr. Victor Popa, *op. cit.*, 434.

⁵⁸ Eugen Stănescu, *Cultura scrisă moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*, în *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1964, p. 30.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 30.

⁶⁰ Radu Manolescu, *Cultura orășenească în Moldova în a doua jumătate a secolului al XV-lea*, în *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1964, p. 79-80.

Merită să fie amintite cu acest prilej, în afară de mănăstirile din Moldova despre care s-a vorbit, și cele din Transilvania: Ieud, Peri, Vad, Apșa, Budești, Moisei, Giulești și Rona de Jos⁶¹. În aceste mănăstiri au funcționat și școli unde „egumenii întorși de pe la mănăstirile din Moldova... învățau pe cei interesați rugăciunile și cititul... așa cum văzuseră sau cum au fost inițiați acolo în taina slovelor”⁶². Așadar, aceste centre de viață religioasă din Transilvania au avut relații prin acești călugări cu centrele culturale ale Moldovei aceluși timp, deci, cu mănăstirile din Moldova. Ar fi interesant dacă s-ar găsi și alte date în acest sens.

În această epocă, atât în Transilvania, cât și în Moldova, meșteșugurile au luat un avânt foarte mare, la fel și producția de mărfuri orașenești. În Transilvania îndeosebi s-au dezvoltat meșteșugurile: brutăritul, morăritul, tăbăcăritul, pielăritul, cizmăritul, cojocăritul, blănăritul, măcelăritul, țesătoritul, postăvăritul, croitoritul, fierăritul, armurăritul, turnătoritul, zidăritul, olăritul, aurăritul, sticlăritul etc., toate fiind organizate în bresle ce își aveau statutele lor de organizare și funcționare⁶³, fiind conducător un meșter breslaş.

Meșteșugurile amintite au luat o dezvoltare destul de mare – în general – în orașele mari ale Transilvaniei: Brașov, Cluj, Sibiu, Sighișoara, Bistrița, Sebeș, Orăștie⁶⁴, precum și în unele târguri și sate ca: Agnita, Cojocna (Cluj), Rupea, Panticeu (Gherla), Cislădie, Cincul Mare, Biertan etc.⁶⁵

Aceste asociații meșteșugărești sunt semnalate în Transilvania încă din cea de-a doua jumătate a veacului al XV-lea. Cea dintâi organizație meșteșugărească cunoscută este cea numită „Frăția Sfântului Ioan din Sibiu” (der Bruderschaft). Din registrul acestei „Frății”, aflăm că între anii 1484–1557, au frecventat această organizație un număr de 714 ucenici, unii fiind de loc din Transilvania, iar alții din Moldova sau Țara Românească. Printre ucenicii respectivi sunt pomeniți și doi moldoveni din Baia: Toma și Velten. Alți moldoveni făceau însă ucenicia și în alte orașe ale Transilvaniei: Brașov sau Bistrița. Astfel în anul 1436, croitorul Ioan din Roman și-a trimis fiul la Brașov pentru a deprinde tunderea postavului, iar în 1472 „un tânăr

⁶¹ A. Oțetea, M. Berza și alții, *Istoria României*, vol. II, București, 1962, p. 688; Nicolae Albu, *Istoria învățământului românesc din Transilvania până la 1800*, Blaj, 1944, p. 16.

⁶² Nicolae Albu, *op. cit.*, p. 16.

⁶³ Ștefan Pascu, *Meșteșugurile din Transilvania până în secolul al XVI-lea*, București, 1954, p. 97.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 109, 117, 127–128, 142–143, 196–197.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 222–223.

sucevean își terminase stagiul de calfă la un tăbăcar din Bistrița”.⁶⁶

E interesant faptul că după terminarea celor 3-5 ani de ucenicie, li se elibera acestora câte un certificat de absolvire, ucenicul devenind astfel calfă, după care putea să-și exercite în voie meseria deprinsă.

Se poate presupune că și alți moldoveni vor fi venit în Transilvania pentru a învăța unele meșteșuguri, unde vor fi avut și posibilitatea să învețe carte, mai ales în centrele mai importante ale acestei țări.

Dar această circulație dintr-o provincie în alta a determinat și „pătrunderea timpurie a elementelor romanice și apoi a celor gotice în arta moldovenească”⁶⁷, precum și a celei moldovenești în cea transilvăneană, întâlnită îndeosebi la biserica din Vad. În bisericile din Moldova din timpul lui Ștefan cel Mare se observă influențele stilului gotic din Transilvania, dus acolo de către meșterii transilvăneni⁶⁸, aceasta dovedind existența legăturilor bisericești și culturale între cele două țări din epoca respectivă.

***

Dacă se face o retrospectivă asupra vieții marelui domnitor moldovean, Ștefan cel Mare, se observă că întreaga sa viață s-a desfășurat sub semnul dragostei față de Biserică și neam, față de binele și prosperarea celor mulți. De la urcarea sa pe tron (1457), până în ultima clipă a vieții sale (1504), a stat tot timpul alături de poporul său din cele trei provincii românești: Moldova, Transilvania și Țara Românească, s-a avântat în mijlocul tuturor frământărilor pentru a rezolva cât mai repede problemele națiunii noastre. Numai așa se explică de ce în tot decursul vieții sale a căutat să trăiască în bună înțelegere cu românii din celelalte două Principate, îndeosebi prin legături economice, culturale și bisericești, relații ce-i apropiiau mai repede pe toți românii din epoca respectivă. Astfel, prin înființarea episcopiei Vadului s-a dat „o altă înrăurire... vieții românilor din aceste părți”⁶⁹, această organizație bisericească fiind printre mijloacele prin care românii de aici și-au putut păstra mai bine ființa lor națională și

⁶⁶ Radu Manolescu, *op. cit.*, p. 49–50 și 68; Ștefan Pascu, *Meșteșugurile...*, p. 265–266; N. Iorga, *Istoria comerțului românesc. Epoca veche*, București, 1925, p. 101.

⁶⁷ Corina Nicolescu, *Arta în epoca lui Ștefan cel Mare. Antecedentele și etapele de dezvoltare ale artei moldovenești din epoca lui Ștefan cel Mare*, în *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1964, p. 263.

⁶⁸ G. Balș, *Bisericile moldovenești din veacul al XVI-lea*, în *BCMI*, XXI (1928), fasc. 55–58, p. 231–232.

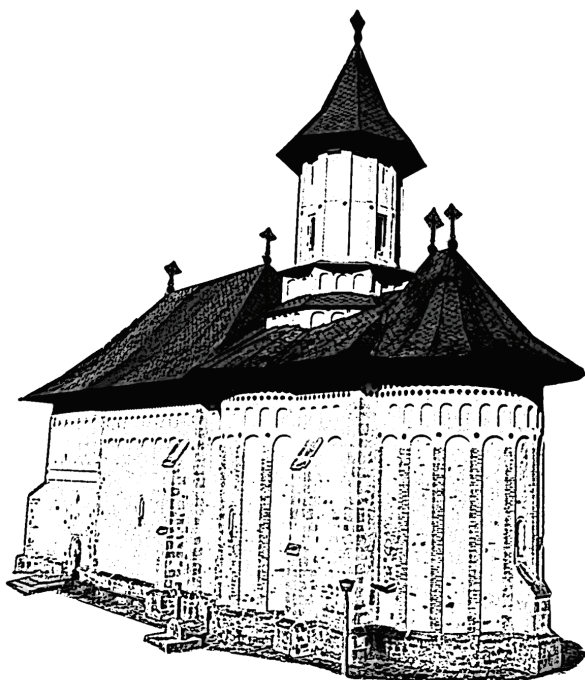
⁶⁹ Ioan C. Băcilă, *op. cit.*, p. 112.

credința ortodoxă. S-au mai adăugat și legăturile economice și culturale dintre cele două țări, relații ce au contribuit la păstrarea conștiinței „unei vieți libere și independente de orice asuprire directă a unor stăpânitori lacomi”,⁷⁰.

În pofida complexității chestiunilor și a caracterului sumar al documentelor s-a putut crea totuși o imagine aproximativă privitoare la legăturile bisericești și culturale între cele două țări românești, Moldova și Transilvania, din epoca lui Ștefan cel Mare.

Sperăm ca noi cercetări sau descoperiri arheologice să elucideze și mai mult această problemă.

[...]

Sfânta Mănăstire Tazlău – biserica „Nașterea Maicii Domnului”

---

⁷⁰ Ștefan Meteș, *Istoria bisericii românești...*, p. 35.

ALEXANDRU I. GONȚA

DOMENIILE FEUDALE ȘI PRIVILEGIILE MĂNĂSTIRILOR MOLDOVENEȘTI ÎN TIMPUL DOMNIEI LUI ȘTEFAN CEL MARE

Așezăminte religioase prin esența lor, mănăstirile ortodoxe moldovenești au jucat sub domnia lui Ștefan cel Mare un rol multiplu.

Presărate pe întreaga suprafață a Moldovei¹, ele au constituit prin însuși scopul pentru care au fost create, forța morală a statului și poporului moldovenesc.

Un rol deosebit au jucat mănăstirile moldovenești împotriva prozelitismului catolic. [...] Propaganda făcută de către Biserica Romano-Catolică de a aduce pe „schismaticii” moldoveni încă în sec. al XIII-lea la ascultare față de papa de la Roma², fu reorganizată și continuă cu o și mai mare intensitate³. Oamenii în serviciul coroanei maghiare, cutreierau Moldova în lung și lat îmbrăcați în haină de călugăr catolic. N-au lipsit chiar cazuri când în călătoria lor prin țară, ei și-au expus viața⁴.

Împotriva acestei arme pusă în serviciul coroanei maghiare, nu putea lupta decât Biserica Ortodoxă. Și ea își făcu din plin datoria. Rezistența opusă de poporul moldovenesc față de propaganda catolică ce ascundea sub haina sa tendințele expansioniste ale regatului ungar a fost categorică. Cea mai concludentă dovadă că ea și-a făcut datoria este faptul că poporul a rămas credincios ritului ortodox și regatul ungar n-a mai putut să întindă stăpânirea asupra Moldovei.

Pentru aceste multiple servicii aduse țării și poporului însăși, domniile au acordat mănăstirilor ortodoxe o mare încredere și le-au dăruit fiecăreia în parte, după zelul pe care l-au depus și râvna cu care au muncit pentru folosul obștesc, privilegii de diferite naturi: economice, judiciare și comerciale.

Obiceiul de a li se acorda privilegiile introdus de Petru Mușat și aplicat de Alexandru cel Bun și fii săi, Ilie, Ștefan, Petru și Bogdan al II-lea, nu

¹ N. Grigoraș, *Primele mănăstiri și biserici moldovenești*, Iași, 1946.

² Diacon Dr. Gheorghe I. Moisescu, *Catolicismul în Moldova, până la sfârșitul veacului XIV*, București 1942.

³ N. Iorga, *Istoria Bisericii Românești*, vol I, Vălenii de Munte 1908, p. 60 și 98; N. Iorga, *Studii și Documente cu privire la Istoria Românilor*, București, 1901, prefață.

⁴ M. Costăchescu, *Despre un episcop latin, omorât în Moldova în timpul lui Ștefan cel Mare. Despre Mitropolitul Teoctist*, Iași 1937.

numai că a fost respectat de Ștefan cel Mare, dar a fost chiar consacrat. Mănăstirile moldovenești n-au cunoscut o mai mare prosperitate economică și nici n-au atins un mai mare grad de putere politică și economică, în tot cursul evului mediu, ca în domnia lui Ștefan cel Mare⁵.

I. Privilegiile mănăstirii de la Neamț

Lăsând la o parte mănăstirile de la Volovăț, unde tradiția istorică arată că este îngropat Dragoș Vodă⁶, a cărei biserică de lemn a fost transportată de Ștefan cel Mare la mănăstirea Putna⁷, date sigure despre existența mănăstirilor de la Neamț și Sfântul Nicolae din Poiana Siretului – înainte de organizarea bisericii moldovenești de către Alexandru cel Bun – le avem de la Petru Mușat Voievod. Un document dat de Alexandru cel Bun în 7 ianuarie 1407, arată că mănăstirea de la Neamț, cu hramul „Înălțarea Domnului nostru Iisus Hristos” fusese înzestrată încă de Petru Mușat Voievod cu satele Cârștianești și Timișești de la gura pârâului Neamț, împreună cu două mori, două vii, oi, boi, cai și stupi⁸.

Acestei mănăstiri, care la 7 ianuarie 1407, fusese pusă sub administrația aceluiași stareț, Domentian, cu mănăstirea de la Bistrița, Ștefan cel Mare îi clădi din temelie o nouă biserică cu același hram⁹.

Devenită instituție de cultură de prim ordin, în care la 1474 se copia un *nomocanon* pentru Ștefan cel Mare în limba slavă¹⁰, mănăstirea de la Neamț este dăruită cu multe sate „uric cu tot venitul”, din vechile sate deja cunoscute.

În 13 februarie 1458 i se întărește satul Băloșești de pe Neamț și i se închină mănăstirea de la Hangu cu două sălașe de tătari¹¹.

⁵ Articol scris de un colectiv format din: prof. Victor Brătulescu, pr. conf. Al. I. Ciurea, diac. prof. Gh. I. Moisescu, diac. lector. I. Pulpea, pr. N. Șerbănescu și prof. Liviu Stan: *Ștefan cel Mare binecredincios domn și apărător al dreptului credinței*, în rev. **BOR**, an. LXXII, 7, (iulie), 1954, p. 703-742. 450 ani de la moartea lui Ștefan cel Mare.

⁶ M. Kogălniceanu, *Cronicele României sau Letopisețul Moldoviei și Valahiei*, ed. II, București, 1872, tom. I, p. 133, nota 1.

⁷ Dr. Eugen Kozak, *Die Inschriften aus der Bukowina*, Wien, 1903, I, p. 197-198. Pe locul ei de la Volovăț, Ștefan cel Mare a zidit o altă biserică de piatră cu hramul „Înălțarea Sf. Cruci”, la 1502, septembrie 14. Vezi și G. Balș, *Bisericile lui Ștefan cel Mare*, București 1926, p. 132.

⁸ *Documentele privind Istoria României, veacurile XIV-XV, A. Moldova*, vol. I (1384-1475), București, (Ed. Acad. R. P. R.), 1954, p. 15.

⁹ G. Balș, *Bisericile lui Ștefan cel Mare*, București 1926, p. 111; N. Iorga, *Ștefan cel Mare și Mănăstirea Neamțului*, în **BCMI**, 1910.

¹⁰ *Biblioteca Academiei R. P. R., mss. Nr. 131*. De la 1557 avem *mss. Nr. 636*. Al. Grecu, *Începuturile dreptului scris în limba română*, în rev. „Studii”, IV, anul 7, oct.-dec. 1954, p. 216.

¹¹ *Doc. Ist. Rom., A. Moldova, op. cit.*, I, p. 292.

La 7 aprilie și 1 mai 1470, starețul fiind chiar Siluan, i se întăresc prisaca lui Chiprian de la Botne cu mănăstirea de la obârșia Vișnivățului cu poieni și prisăci dăruite de Chiajna, mătușa domnului¹² și satele Telebeciști, pe Siret, Trestiana, Dumbrăvița pe Șomuz, Buzuți pe Moldova, Jemerești pe Toplița, Bașoteni, Fântânele pe Siret, Cârștianești, Timișești, Dvorănești de la Gura Neamțului și țiganii mănăstirești¹³.

La 17 martie 1496 și 27 iunie 1501 i se stabilesc hotarele din jurul mănăstirii cu întreaga braniște, dându-i-se în exploatare muntele Neamț cu toate izvoarele lui. „Și cine s-ar duce acolo în acest munte, să-și pască oile sale, sau să prindă pește, ei (călugării) să-și ia venitul de la dânșii, cum a fost demult”¹⁴.

În sfârșit la 30 septembrie 1503, fiind egumen Macarie, i se dăruiesc satele Băiceni cu mori pe Siret și Mogoșești, cumpărate cu 400 zloți de la nepoții lui Cozma Șandrovicii, o prisacă la Bohotin în gura Tatarcăi și anual câte șase pietre de ceară, din pietrele de la târgul Neamț¹⁵.

Pentru această ultimă danie, călugării de la Neamț trebuiau să facă „paraclis” cât timp domnul avea să fie în viață și pentru doamna Maria, la toate liturgiile din duminicile de peste an; „iar după moartea noastră – hotărăște porunca domnească – să ne cânte în fiecare miercuri seara parastas, iar joia liturgie, până în veac, cât va sta această sfântă mănăstire”. Egumenii și călugării care nu vor respecta pomelnicul „să fie blestemați de Domnul Dumnezeu și Mântuitorul nostru Iisus Hristos”.

Afară de venitul pe care-l va aduna mănăstirea de la oamenii din satele enumerate mai sus, domnul mai dăruiește pentru hrana călugărilor anual câte 3 măji de pește, scutite de vamă de la pescăriile din Chilia, Bălți, (iezerile de pe Prut de la Fălciu), Nistru (Tighina) sau Cetatea Albă. „Aceste trei măji peste tot să umble slobode și cu bună voie și ducându-se acolo și înapoi, iar vamă să nu plătească nicăieri, nici la târguri, nici la sate, nici în vre-o altă parte, sau la vămile vândute sau nevândute, fie că vor vinde, fie că vor cumpăra, sau la Chilia, sau la Dunăre (Galați), sau la Bălți, sau la Cetatea Albă și nici la Nistru, nici la Lăpușna, nici la Țoțora, nici la Iași, nici la Vadul Călugărilor, nici la Vaslui, nici altundeva, nici la cetăți, nici la porți. Pentru aceasta nici un boier al nostru sau vameș, să nu aibă a opri

¹² *Ibidem*, p. 370 și 371.

¹³ *Ibidem*, p. 370.

¹⁴ *Ibidem*, p. 320 și vol. I., sec. XVI, p. 2.

¹⁵ *Ibidem*, vol. I, sec. XVI, p. 37.

unde, căruțele mănăstirii, pentru nimic și nici vameșii de la Suceava”¹⁶.

În plus, peste toate acestea, călugării de la Neamț aveau în exploatarea lor iezorul Zagorna de la Nistru, cu balta Strâmba, iezorul Dubrovca, gârla Chișca și toate prisăcile din poienile hotarului iezorului Zagorna de la care adunau desetina de stupi¹⁷.

Beneficiile de care se bucura această mare comunitate religioasă, în timpul domniei lui Ștefan cel Mare, sunt fără îndoială o urmare a zelului călugărilor în toate domeniile de activitate.

Înzestrată cu 14 sate, iezere și prisăci, la Nistru și Bohotin, mănăstirea de la Neamț primise dreptul de a aduna dările de la oameni așezați în hotarele satelor, iezerele și prisăcilor încă sub nefericitul voievod Ștefan¹⁸, fiul lui Alexandru cel Bun, al cărui trup se și află îngropat în biserica acestei mănăstiri¹⁹, după tragicu-i sfârșit.

Pentru a înlătura complet amestecul funcționarilor domnești în administrarea averilor mănăstirești, călugării primesc dreptul de jurisdicțiune asupra satelor, cu latitudinea de a judeca toate crimele și delictele ce s-ar săvârși de țăranii satelor lor, și a încasa în folosul mănăstirii toate gloabele.

În materie comercială, carele ce vor merge după pește la Nistru, Dunăre și Prut, ori după miere și ceară de la prisăcile mănăstirești, primesc scutirile de vamă la toate vadurile râurilor, chiar dacă vămile sunt vândute ori nu.

Pentru ca privilegiile să fie depline, egumenul avea și dreptul de a lua de la preoții din satele mănăstirii dările cuvenite, în mod normal, episcopului. Pe scurt, mănăstirea de la Neamț era o instituție de sine stătătoare, care se bucura de toate privilegiile feudale posibile la acea vreme.

II. Privilegiile mănăstirii Sfântul Nicolae din Poiana Siretului, denumită și Pobrata sau Probota

O altă mănăstire a cărei existențe se urcă până în sec. al XIV-lea, este cea numită *Sfântul Nicolae de la Poiana Siretului*, cunoscută mai ales sub denumirea de Probota.

¹⁶ *Ibidem*, vol. I, sec. XIV – XV, p. 371.

¹⁷ *Ibidem*, p. 329, și II, p. 306. La 1500, martie 17, fiind egumen chiar Teoctist.

¹⁸ *Doc. Ist. Rom., A. Moldova*, I, sec. XIV-XV, p. 218-219.

¹⁹ N. Iorga, *Ștefan cel Mare și Mănăstirirea Neamțului*, în „Bul. Com. Mon. Ist.”, 1910, p. 103; G. Balș, *op. cit.*, p. 287-289.

Aici se odihneau osemintele doamnei Oltea, mama lui Ștefan cel Mare. Pentru aceasta, poate, dărnicia marelui Voievod s-a îndreptat, în chip deosebit, către acest sfânt locaș. Rând pe rând îi întărește satele Poiana și Oniceni pe Jijia²⁰, Bodești, Tătăruși și Iurcani pe Probota²¹, Verejani cu Ciulinești pe Prut cu 5 sălașe de tătari²² și Hăreștii²³, „uric cu tot venitul” pentru hrana călugărilor. Un privilegiu din 9 iulie 1466, acordă mănăstirii anual câte 10 butoaie de vin, două măji de pește, una de morun și alta de crap, jumătate din pietrele de ceară de la Tg. Frumos, toate berbințele de miel din desetina de stupi din prisăcile de la Botna, gura Bâcului și prisaca lui David de la Bâc, dreptul de a-și așeza pe Nistru, la gura Bâcului, două năvoade și pe tătărul Dumitru cu sălașul său²⁴.

Un alt privilegiu comercial scutea de vama de la Țoțora la 15 august 1471, carăle mănăstirii care vor merge la Chilia cu grâu sau miere de albine și vor aduce în schimb pește²⁵.

În sfârșit, prin documentele de la 8 iunie 1458²⁶ și 19 august²⁷, egumenul și ureadnicii lui primesc dreptul de a judeca oamenii din satele enumerate mai sus, a lua gloabele, deșegubinele și tretinele de la criminali și delicvenți, iar oamenii din sate să aibă „slobozie”, scutiți fiind de toate dările către domnie.

Având mai puține sate decât mănăstirea Neamț, numai 8 la număr, mănăstirea Probota se bucura însă de aceleași drepturi și beneficia de aceleași imunități ca și mănăstirea de la Neamț.

Adunând venitul și dările din satele dependente de ea, asupra cărora egumenul avea dreptul de jurisdicțiune, mănăstirea Probota se pare că avea în plus, față de cea de la Neamț, dreptul de a face comerț cu grâne, miere de albine și pește, scutită fiind la plata vămii.

Nu era mai prejos față de mănăstirea de la Neamț nici chiar când era vorba ca egumenul ei să încaseze de la preoții din satele mănăstirii tot venitul pe care aceștia ar fi trebuit să-l dea mitropolitului sau protopopului²⁸.

²⁰ *Doc. Ist. Rom., A. Moldova, op. cit.*, vol. I, sec. XIV-XV, p. 296, doc. din 1458, iunie 8.

²¹ *Ibidem*, p. 391, doc. din 1472, aug. 19.

²² *Ibidem*, II, p. 310-311, doc. din 1500, martie 30.

²³ *Ibidem*, sec. XVI, I, p. 44.

²⁴ *Ibidem*, sec. XIV-XV, I, p. 347.

²⁵ *Ibidem*, p. 380.

²⁶ *Ibidem*, p. 304.

²⁷ *Ibidem*, p. 391.

²⁸ *Ibidem*, p. 243. „Și de asemenea oricâți popi vor fi în aceste sate mănăstirești mai sus scrise, ei asemenea să

Era deci tot o mănăstire independentă din punct de vedere economic, juridic, cultural și spiritual.

III. Privilegiile mănăstirii de la Moldovița

Mănăstirea „Bunavestire” de pe apa Moldovița este cea dintâi ctitorie a lui Alexandru cel Bun, ea apărând în documente chiar în al doilea an de la urcarea pe tron a ctitorului²⁹.

Sub Ștefan cel Mare ea dispunea de mari averi în sate și case de comerț în Baia și Suceava.

Ștefan cel Mare îi întărește la 31 august 1458, satul Borhinești de la gura Brădățelului de pe Șomuz și dreptul de a-și face iazuri pe Frumoasa. Pentru muncă îi dă 4 sălașe de țigani³⁰. La 8 ianuarie 1473, i se întăresc satele Singureni din ținutul Chigheciu, Poiana și prisaca lui Brumar, Fântâna Mesteacănului, iezerul Bliscetul (Geamănul), cu iezeretele Bliscețelul, Budoele, Secriul, gârla Bulhacului de lângă podul de pe Prut (de la Fălciu), satul Bălțații la Cârlișura și Ostăpciani la Turia³¹. Satele Vaculinți, sub codru, Sașii pe Costina, satul Vama de pe Moldova cu vama de la vărsarea Moldoviței în Moldova³², îi sunt întărite la 15 noiembrie 1499, iar satele Provorotie și Oprișinți, dăruite de Săn Bârlici³³ încă i le întărește la 23 august 1503.

De la Ștefan cel Mare primește în dar satul Zvorâște cu mori pe Siret, cumpărat cu 400 zloți chiar de domn de la nepoții lui Giurgiu Zvorâște³⁴, la 12 martie 1488.

Ca privilegiu comercial mănăstirea de la Moldovița continuă să încaseze vama de la gura Moldoviței, de la negustorii care vor merge în Transilvania câte 1¹/₂ groși de grivnă, iar de la cei care se vor întoarce, câte 2 groși de fiecare povară³⁵.

---

asculte de hramul Sf. Nicolae, cu tot venitul, ori care-l au și-l dau mitropoliților și protopopilor”.

„Pentru aceasta, cine va fi mitropolit, în țara noastră, în scaunul nostru în Suceva sau protopop, să nu aibă nici o treabă și nici un amestec cu acești preoți, pentru că am dat acest venit hramului Sfântului Nicolae, pentru sănătatea noastră și pentru sufletul părinților noștri și fraților noștri”.

²⁹ *Ibidem*, p. 13. La 1402, oct. 31, mănăstirea Moldovița este dăruită cu mori, sladniță și 4 sălașe de tătari scutiți de slujbele domnești.

³⁰ *Ibidem*, p. 296.

³¹ *Ibidem*, p. 393.

³² *Ibidem*, p. 291.

³³ *Ibidem*, sec. XVI, vol. I, p. 31.

³⁴ *Ibidem*, sec. XIV-XV, vol. II, p. 88.

³⁵ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, București 1913, vol. II, p. 279.

În Suceava, i se scutesc de dări casele unde locuiește armeanca Stanca. „Să nu dea casele ei din Suceava, unde locuiește armeanca Stanca, nici un fel de dări domnești, nici mari, nici mici, de asemenea nici o piatră de ceară. De asemenea nu au să lucreze la morile domnești, nici nu vor plăti nici un fel de dări, nici nu vor face slujbe domnești”³⁶.

La Baia, în târg, însă, mănăstirea Moldovița se bucură de privilegii pe care nu le-am întâlnit până acum și nici nu vom găsi la vreuna din celelalte mănăstiri, afară de mănăstirea de la Bistrița. Afară de stăpânirea posadei de pe valea Moldovei³⁷, de la care vor lua tot venitul, călugării de la Moldovița primesc dreptul „să adune ceara de la Baia, din toate cârciumele”. Cine ar voi să facă cârciumă, să aibă a se scrie în catastif la călugări. „Iar cine nu se va scrie în catastiful lor, călugării au voie de la noi să-i ia băutura lui și încă să ia de la acel om 20 de zloți”. Șoltuzii și vornicii „să nu se amestece întru nimic”³⁸.

Dacă aruncăm o scurtă privire asupra privilegiilor mănăstirii de la Moldovița, vedem că ele se deosebesc în mare parte de cele ale mănăstirii Neamț și Probota. Afară de faptul comun tuturor, că este stăpână pe 11 sate și o serie de iezere și prisăci pe Prut în ținutul Chigheci, mănăstirea de la Moldovița dispune de o serie de privilegii comerciale pe care nu le-am găsit la celelalte două anterioare. În Baia – stăpânește posada de la valea Moldovei cu tot venitul, are în exploatare o parte din mori, o sladniță cu berărie și 4 sălașe de tătari ce o deservesc încă din vremea lui Alexandru cel Bun³⁹. Tot aici ea are dreptul de a ține catastihul cârciumilor și a aduna pietrele de ceară de la toate cârciumile din Baia.

La Suceava ea are case de comerț scutite de toate obligațiile fiscale față de domnie, în care-și desface produsele adunate din satele dependente de ea.

Ceea ce este și mai curios este dreptul călugărilor de a fi și vameși, adunând vama de la negustorii ce vor trece prin vadul de la gura Moldoviței.

[...]

IV. Privilegiile mănăstirii de la Humor

În același hotar și pe aceleași plaiuri împădurite, alături cu mănăstirea

³⁶ *Doc. Ist. Rom., A. Moldova, op. cit.*, I, p. 290 și 291, la 1457, aug. 12.

³⁷ *Ibidem*, p. 159.

³⁸ *Ibidem*, p. 297.

³⁹ *Ibidem*, p. 16.

de la Moldovița lui Alexandru cel Bun, și-a zidit mănăstire și Oană vornicul de Suceava⁴⁰, unul din cei mai mari și mai puternici boieri din aceste timpuri.

Zidită din lemn pe valea pârâului Humor, pe locul unde astăzi se află biserica zidită de logofătul Toader Bubuiog⁴¹, fratele lui Petru Rareș, se ridică, la începutul secolului al XVI-lea, mănăstirea de la Humor, cu hramul „Adormirea Sfintei Născătoare de Dumnezeu”.

Stăpână a plaiurilor munților Giumalăul și Muntele Mare⁴², confirmați la 26 octombrie 1491, împreună cu întregul hotar din jurul mănăstirii, în care intrau seliștea lui Dobrin, Seliștea și curtea lui Dieniș și satul Pârtești de la obârșia Solonețului, „unde au fost Tatomir și Pârtea”, mănăstirii de la Humor i se respectase dreptul de a lua venitul de la oamenii din satele Vorniceni de sub Dumbrava Înaltă, Stucenii, Glodenii, Pârteștii, Călugărenii de pe Jijia, ca și exploatarea muntelui Ostra cu Slatina, încă de la 25 aprilie 1475 și 26 noiembrie 1490⁴³.

Prisaca Zlătăroaia, de lângă satul Nourești, de la Bohotin, dăruită de Iurie Șerbici, i-a fost întărită la 11 septembrie 1467 și 25 aprilie 1475⁴⁴, iar ca dar i se dau anual „5 butii de vin”⁴⁵.

Ctitorie particulară, înzestrată cu sate chiar de vornicul Oană și fiii săi, mănăstirea de la Humor s-a bucurat sub Ștefan cel Mare numai de venitul adunat din cele 7 sate moștenite de la ctitorul ei. Nimic nu i s-a acordat din imunitățile de care beneficiau celelalte mănăstiri, ctitorii ale domnilor anteriori lui Ștefan cel Mare.

Abia asigurându-și hrana călugărilor din venitul adunat din satele dependente, mănăstirea de la Humor, nesprijinită de domnie, nu a jucat un rol important în istoria bisericii moldovenești.

Desigur că nici călugării de la Humor nu se vor fi prea străduit să facă ceva mai mult zilnic, decât rânduitele slujbe bisericesti și agonisirea celor necesare traiului. De aceea, nici domnia nu și-a îndreptat fața către ea. Datorită acestui fapt, mănăstirea de la Humor trece, în epoca lui Ștefan cel Mare, în rândul mănăstirilor care nu numai că au produs foarte puțin, dar au

⁴⁰ M. Costăchescu, *Neamul lui Oană Dvornic de Suceava și satele lui*, Iași 1929.

⁴¹ Kozak, *op. cit.*, cap. I; N. Iorga, *Studii și Documente*, VI, p. 608-609; N. Iorga, *Neamul românesc în Bucovina*, p. 69; N. Iorga, *Ist. Bis. Rom.*, I, p. 104.

⁴² *Doc. Ist. Rom., A. Moldova*, II, p. 319.

⁴³ *Ibidem*, I, p. 404 și II, p. 146.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 357 și 404.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 307.

și beneficiat foarte puțin de mila domnească.

V. Privilegiile mănăstirii de la Horodnic

Mănăstire de călugărițe, ca și cea a lui Iațco, din hotarul târgului Suceava, mănăstirea din satul Horodnic de pe Suceava, înzestrată cu satele Baloșinăuți cu moară pe Suceava, încă de Alexandru cel Bun și întărită în anii 15 iulie 1439⁴⁶ și 8 iulie 1453⁴⁷ în drepturile ei de Ștefan Voievod și Alexandru Voievod, primi de la Ștefan cel Mare un privilegiu la 17 aprilie 1475, în care domnul scutea de dări față de domnie pe toți locuitorii din satele Balosinăuți și „unde a fost curtea lui Petru Vrană”. În schimb îi obliga pe toți să lucreze la acea mănăstire⁴⁸.

Documentul este de mare importanță pentru istoria economică, nu atât că acorda imunități mănăstirii de călugărițe, cât pentru faptul că Ștefan cel Mare obliga oamenii din cele două sate ce ascultă de mănăstire „să lucreze” mănăstirii, ceea ce nu făcuse niciodată cu oamenii vreunui sat mănăstiresc sau boieresc. Iată cum glăsuiește documentul:

„Din mila lui Dumnezeu, noi Ștefan Voievod, domn al Țării Moldovei. Facem cunoscut cu această carte a noastră tuturor celor ce o vor vedea sau o vor auzi cetindu-se, că au venit înaintea noastră și înaintea boierilor noștri, călugărițele de la mănăstirea noastră de la Horodnic și ne-au arătat o carte de la părintele nostru Alexandru Voievod, pe care au avu-o pentru două sate, ca să lucreze la acea mănăstire, iar alt lucru să nu aibă niciunul.

Deci, noi, întărim cu bunăvoința noastră și cu inimă curată și luminată, această mănăstire, mai înainte spusă de la Horodnic și dăm acestei mănăstiri această carte a noastră pentru 2 sate, unde a fost curtea lui Petru Vrană și alt sat care iarăși ascultă de această mănăstire.

Și am dat acelor sate mai sus scrise această carte a noastră pentru aceia ca să nu ne plătească nouă nici dare, nici posadă, nici podvodă, nici iliș, nici la cetate să nu lucreze, nici la posadă, nici la strajă să nu meargă, nici la mori să nu lucreze, nici la oaste să nu meargă, nici globnicii, nici pripășarii să nu-i turbure și nici o slujbă de a noastră să nu aibă a ne sluji, nici să nu plătească, nici să nu lucreze, *ci să păzească această mănăstire și să lucreze acestei mănăstiri.*

⁴⁶ *Ibidem*, p. 164.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 265.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 403-404.

Iar dacă vor pierde ceva de al mănăstirii, sau dacă nu vor munci ce va fi de trebuință acelei mănăstiri [...] să ne dea de știre [...] acelor oameni care sunt acele sate mai sus scrise.

Iar cine va turbura pe oamenii din acele sate, fie pentru orice, cum este mai sus scris, acesta va vedea marea pedeapsă a domniei mele, deoarece am miluit acea mănăstire din mila noastră pentru sănătatea noastră cu ce ne-a dat Dumnezeu [...]”.

Mănăstire de călugărițe și beneficiind numai de venitul strict necesar traiului zilnic de la cele două sate amintite — și poate și din satul Horodnic, unde se afla zidită biserica ei –, mănăstirea de la Horodnic a fost înzestrată de Ștefan cel Mare cu aceleași imunități fiscale și judiciare pentru cele două sate ale ei, de care beneficia și mănăstirea de la Neamț și Probata. Firește că nu ne putem aștepta la mari lucruri de la o mănăstire de călugărițe stăpână numai a două sate. Ea era abia în stare să se administreze. De aceea și Ștefan cel Mare o pune la 6 martie 1490 sub administrația mănăstirii de la Putna cu tot cu satul Balosinăuți⁴⁹.

VI. Privilegiile mănăstirii de la Bistrița

Mănăstirea care s-a bucurat de cele mai mari privilegii în raport cu celelalte mănăstiri, este cea de la Piatra lui Crăciun sau, cum ne este cunoscută tuturor, mănăstirea de la Bistrița, cu hramul „Adormirea Preacuratei de Dumnezeu Născătoare”.

Zidită de Alexandru cel Bun, ea era gata la 7 ianuarie 1407 și pusă de Iosif mitropolitul sub igumenatul aceluiași kir Domențian, împreună cu mănăstirea de la Neamț⁵⁰. În forma în care o avem astăzi ea este opera lui Alexandru Lăpușeanu. Aici este îngropat însuși ctitorul și doamna Ana, soția lui⁵¹.

Bucurându-se, încă sub Alexandru cel Bun, de privilegii quasi-episcopale asupra preoților din cele 50 de sate din jurul ei⁵² și de a aduna chiar darea convenită episcopilor, cum este în cazul de la Lucăcești – Bacău – la 1459 mai 20⁵³, mănăstirea de la Bistrița, proprietară a peste 31 sălașe de

⁴⁹ *Ibidem*, II, p. 139.

⁵⁰ *Ibidem*, sec. XIV-XV, I, p. 15.

⁵¹ N. Iorga, *Inscripții*, I, p. 37 și urm.; N. Iorga, *Ist. Bis. Rom.*, I, p. 97.

⁵² *Doc Ist. Rom., A. Moldova*, I, p. 66.

⁵³ *Ibidem*, p. 305.

țigani⁵⁴ și 30 sălașe de tătari⁵⁵, avea dreptul de jurisdicțiune asupra tuturor satelor de sub ascultarea sa. Oamenii de la iezerile de pe Botna pe Nistru, ca și de la prisăcile de pe Nistru, de la care călugării adunau desetina din stupi, berbința din miere și încasau vama de pe apă și pe uscat, erau judecați de egumen sau ureadnicul lui, potrivit unui privilegiu dat de Ștefan cel Mare la 7 aprilie 1458⁵⁶.

În satele mănăstirești Slujești, Onești, Lăbăești, Fântâna Horgăi⁵⁷, întărite la 14 decembrie 1458, Zdvijinți, Sobolești, Vascăuți, Brașeuți, Bulgari, Mărățai, Dărmănești, Oprișani, Rădăicești, Tortorești, Caucelești, Mândrești, Fauri, satul lui Șerbu Răspopa, Stăucianii, Vâlcsănești, Lucăcești, Heciani, întărite la 15 septembrie 1462⁵⁸ și 3 februarie 1467⁵⁹, Hemeiani⁶⁰, Ilieșeuți, Dragomirești, Tâlvești⁶¹, Slugani, Chicoșești, Călienești, Lățcani⁶², Gâdinți, Bârai și Manuilești⁶³ nu puteau să intre niciodată dregătorii de ținut.

Toți oamenii aveau „slobozenie” să nu care podvoade, iar pârcălabii de la Neamț, sau judecătorii lor, sau globnicii lor, sau slugile lor, să nu cuteze să judece pe acești oameni mănăstirești.

„Nici gloabă să nu ia de la dânșii, nici pentru dușegubină mare, nici pentru urmărire, nici pentru tâlhărie, nici pentru furt, nici pentru răpire de fecioară, nici pentru rană sângerândă, nici pentru lovituri cu vânătași și nici pentru altceva, nici pentru vreo faptă, nici pentru faptă mare, nici pentru mică, să nu îndrăznească să-i judece pe acești oameni ai mănăstirii și nici să nu-i turbure, nici să nu ia gloabă de la dânșii, nici preț de-un groș, *ci călugării noștri de la Bistrița să judece ei singuri pe oamenii lor și gloaba s-o ia de la oamenii lor egumenul și cu călugării.*

Și pe alt județ să nu aibă asupra lor, pentru că am dat tot venitul ce va cădea, în aceste sate mănăstirești, să fie neclintit, mănăstirii noastre de la Bistrița, niciodată în veci.

Și deasemenea *pripasul* ce va cădea în satele lor, deasemenea să fie al

⁵⁴ *Ibidem*, p. 65 și II. p. 75.

⁵⁵ *Ibidem*, sec. XIV-XV, I, p. 321

⁵⁶ *Ibidem*, p. 294.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 301.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 320-321.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 355-356.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 375.

⁶¹ *Ibidem*, II, p. 298, cumpărate, toate trei cu 400 zloți de la nepoții lui Stan Bârlăci.

⁶² *Ibidem*, p. 307.

⁶³ *Ibidem*, p. 387.

mănăstirii de Bistrița”⁶⁴. Ca și mănăstirea de la Moldovița în nordul Moldovei, mănăstirea de la Bistrița avea în țara de jos privilegiul de a încasa vama de la Lucăcești pe Tazlău, veniturile morilor, pietrele de ceară, vama mică, numărătoarea și vama mare de la Bacău⁶⁵, prin privilegiile de la 8 septembrie 1457 și 23 aprilie 1460, așa cum încasa vama de la Bârlad prin privilegiul de la 1422 august 22⁶⁶, dat de Alexandru cel Bun.

Veniturile percepute în aceste două mari orașe de graniță erau foarte importante. Din privilegiul dat Liovenilor de Ștefan cel Mare la 1460, iulie 3, vedem că taxele percepute atingeau toate obiectele de comerț cumpărate, vândute sau în tranzit. Afară de venitul pentru vama principală, de 3 groși de grivnă la mărunțișuri, mănăstirea încasa pentru postav câte 2 zloți de carul încărcat ce va merge prin Bârlad și Bacău în Țara Românească sau Țara Turcească. Iar când carele se vor întoarce încărcate cu piper, lână sau altceva vor plăti tot 2 zloți de car. La fel pentru fiecare car ce va merge prin Bacău spre Transilvania încasa 2 zloți de car, iar pentru cei care aduceau mărfuri din Transilvania, 2 groși de povară (samar). De la negustorii cari cumpărau produse locale încasa de cal 4 groși, de 10 oi un groș, de 10 porci un groș, de 100 de piei de vită 10 groși, de 100 piei de miel 1 groș, de 100 de piei crude 2 groși.

Pentru peștele adus de la Chilia sau Brăila, încasa de car 1^{1/2} groș, iar de fiecare piatră de ceară câte un groș de piatră.

În Bacău mai încasa pentru jderii ungurești câte 1^{1/2} groș⁶⁷ și numărătoarea (PEREPIS)⁶⁸.

Dacă negustorii nu erau lioveni, ci brașoveni, călugării încasau vama de la postav, pânză sau bobou – de povară 4 groși, iar dacă postavul se vindea cu bucata și pânza și boboul cu cotul – de la o bucată de postav de Colonia încasau câte 12 groși, de la una de Leubia câte 18 groși, de la una de Buda câte 8, iar de Cehia câte 8 groși. De la negustorii de vite câte 2 groși de cap de bou⁶⁹.

Dintre toate mănăstirile moldovenești ale secolului al XV-lea, mănăstirea de la Bistrița este singura care a beneficiat de cele mai mari privilegii, deși sub aspectul cultural nu a depășit mănăstirea de la Neamț sau

⁶⁴ *Ibidem*, I, p. 355-356.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 291 și 310.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 52.

⁶⁷ I. Bogdan, *op. cit.*, II, p. 279-281.

⁶⁸ *Doc. Ist. Rom., A. Moldova*, I, p. 291.

⁶⁹ I. Bogdan, *op. cit.*, II, p. 265.

pe cea de la Putna. Stăpână a 32 sate cu dreptul de jurisdicțiune asupra lor, proprietară a peste 31 sălașe de țigani și a 30 sălașe de tătari și bulgari, de a căror muncă beneficia numai în favoarea ei, mănăstirea de la Bistrița avea venituri nu numai din produsele agricole ale satelor ori ale robilor. Desetina din stupi și berbințele de miere adunate de la prisăcile de la Nistru, vama de pe apă și uscat încasată de la iezerile de la Botna și Nistru, Tazlău, Bacău și Bârlad, ridică mănăstirea de la Bistrița în rândul marilor proprietari feudali ai epocii.

Dreptul egumenului de a încasa darea episcopescă de la oameni și mai ales acela de a judeca și încasa toate dările de la preoți din 50 de sate, ne arată că egumenul de la Bistrița avea drepturi quasi-episcopale. Acest drept ridică mănăstirea de la Bistrița într-o măsură oarecare pe picior de egalitate cu episcopiile de la Rădăuți și Roman⁷⁰.

În materie comercială ea depășește cu mult drepturile mănăstirești de la Moldovița și se așează chiar înaintea privilegiilor celei mai mari ctitorii a lui Ștefan cel Mare, mănăstirea de la Putna.

VII. Privilegiile mănăstirii lui Iațco din țarina Sucevei

O altă mănăstire de călugărițe, care s-a bucurat de privilegii sub domnia lui Ștefan cel Mare, este mănăstirea lui Iațco din țarina Sucevei, cu hramul „Adormirea Prea Sfintei Născătoare de Dumnezeu”.

Așezată pe hotarul târgului Suceava, mănăstirea de călugărițe primise sub Alexandru Voievod, la 23 februarie 1453, dreptul să-și întemeieze sat în jurul mănăstirii, cu oameni chemați din țară ori din Țara Leșască⁷¹.

Acest drept a fost respectat și confirmat de Ștefan cel Mare printr-un nou act. Uricul prin care Ștefan cel Mare acorda „slobozie” oamenilor ce se vor așeza pe hotarul mănăstirii nu ni s-a păstrat, ori încă nu a fost descoperit. Despre el știm însă că a fost emis de cancelarie, dintr-un uric de la Ieremia Movilă Voievod, dat acestei mănăstiri la 1597 septembrie 19⁷².

Ieremia Voievod, întărind hotarul mănăstirii cu tot locul și cu toți oamenii cari sunt în vatra satului de lângă mănăstirea lui Iațco, arată că hotarul satului merge „pe unde a dat și întărit Ștefan Voievod cel Bătrân”. Uricul dat de Ștefan cel Mare a fost deci prezentat lui Ieremia Movilă

⁷⁰ *Doc. Ist. Rom., A. Moldova*, II, p. 131-133

⁷¹ *Ibidem*, I, p. 260.

⁷² *Ibidem*, sec. XVI, vol. IV, p. 180.

Voievod.

Ce cuprindea acest privilegiu, putem lesne reconstitui din uricul de la 23 februarie 1453 și din cel de la 19 septembrie 1697. Căci în ambele este vorba de aceeași „slobozie” acordată oamenilor ce se vor așeza să facă sat în vatra mănăstirii, fie rus, leah, sârb sau grec și deci același conținut l-a avut și uricul dat de Ștefan cel Mare.

Dat fiind faptul că atât mănăstirea cât și oamenii chemați aveau loc de așezare în hotarul târgului Suceava, oamenii chemați aveau aceleași drepturi de folosință ca și târgoveții. Adică să are, să semene grâu și să cosească fân, ca și oamenii din târg.

Spre deosebire de locuitorii târgului însă, acești oameni, fie meșteri cojocari, sau ciubotari, sau curelari, nu vor da bir, nici iliș.

Nu vor executa podvoade, și la mori și cetății nu vor lucra. Vor fi scutiți de desetina din stupi și nici nu vor da desetina din vin. La fel, nu vor plăti vama, când vor face comerț, în nici un târg.

În ce privește delictele sau crimele comise de oamenii din jurul mănăstirii, ele vor fi judecate de stareța mănăstirii. Nu vor avea voie să-i asuprească nici un boier sau ureadnic, nici vornicii din Suceava, nici șoltuzii, nici pârgarii. Toate gloabele vor fi încasate de mănăstire. „Iar cui i se va părea strâmbătate de la acei oameni, acela să se pârască cu ei înaintea stareței sau înaintea domniei mele, iar alt judecător peste ei să nu aibă”.

Ca și mănăstirea de călugărițe de la Horodnic, sau ca aceea de la Humor, mănăstirea lui Iațco, fundație particulară, beneficiind doar de puținul venit agonisit de la meșterii pripășiți pe hotarul mănăstiresc, nu a devenit sub Ștefan cel Mare obiectul unor privilegii domnești ieșite din comun – decât doar dreptul de „slobozie” în hotarul târgului Suceava.

Pentru aceste motive ea rămâne în rândul mănăstirilor cu mai puține venituri, care-și făcea datoria simplă de instituție religioasă, dar totuși dăruită cu privilegii de Ștefan cel Mare.

Privilegiile ctitoriilor lui Ștefan cel Mare

VIII. Mănăstirea de la Putna

Cea dintâi mănăstire fondată de Ștefan cel Mare, este „Adormirea Prea Sfintei Născătoare de Dumnezeu” de la Putna, devenită mai apoi necropolă

domnească⁷³.

Analele de la Putna pun începutul zidirii ei la 4 iunie 1466⁷⁴, iar terminarea și sfințirea ei la 3 septembrie 1469, după înfrângerea tătarilor la Lipnic. Sfințirea a fost făcută de un sobor de 64 preoți și călugări având în frunte pe mitropolitul Teoctist, episcopul de la Roman, Tarasie, și pe arhimandritul Ioasaf de la Neamț⁷⁵.

Fundată nu atât pentru a deveni necropolă domnească, cât pentru a fi un centru de cultură model, mănăstirea de la Putna începu să fie înzestrată cu averi, îndată după ce i se așezase temelia. La 15 septembrie 1466 – deci numai la trei luni de la începutul zidirii – Ștefan cel Mare începu seria daniilor prin donarea satului Jicovul de Sus⁷⁶. După el a urmat satul Maneuți⁷⁷, 9 fâlcii de vie de la Hârâu⁷⁸, satele Balcăuți⁷⁹, Ostrița⁸⁰, morile de la târgul Siret și obroc anual de la 12 butii de vin⁸¹. Toate acestea au fost dăruite până la marea înclăștare a țării de la Valea Albă, unde turcii „bătură pe Ștefan Voievod și-i tăiară oastea”⁸².

Din perioada crizei politice prin care a trecut Moldova în anii 1474-1479, nu mai avem documente emise de cancelaria domnească, care să consemneze danii pentru mănăstirea Putna de la ctitorul ei.

Câteva documente particulare însă ne arată că ea a fost totuși subvenționată, în timpul mării crize din 1476, de marele vistiernic Iuga.

În 1476, ianuarie 25, acesta dă mănăstirii o candelă, un chivot de argint aurit de 13 some, 100 zloți ungurești și doi cai buni, pentru ca arhimandritul Ioasaf să-l treacă la pomelnic pe el, pe cneaghina sa Nastea, pe fiul său Mihul, ceașnic, și fiica sa Sofia, și să-i facă cât va trăi, duminică seara paraclis și luna liturghie. După moartea sa i se va cânta duminică seara parastas, iar luna liturghie⁸³. La 1 iunie 1476 o altă danie fu făcută de același Iuga vistiernic. Ea constă în o cădelniță de 12 some de argint, un chivot de 3 some de argint aurit, alți 100 de zloți ungurești, 100 oi și satul

⁷³ G. Balș, *op. cit.*, p. 146 și 273-277.

⁷⁴ *Letopisețul de la Putna*, la I. Vlădescu, *Izvoarele Istoriei Românilor*, București, ed. Cartea Românească, p. 117; N. Iorga, *Ist. Bis. Rom.*, I, p. 92.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 119.

⁷⁶ *Doc. Ist. Rom., op. cit.*, I, p. 350-351, cumpărate de la Ioachim și Simion Babici.

⁷⁷ *Ibidem*, I, p. 363, 1468, oct. 2 și II, p. 65, 1487, martie 7.

⁷⁸ *Ibidem*, I, p. 373, 1470, mai 28.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 381, 1471, sept. 10.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 387, 1472, aprilie 25.

⁸¹ *Ibidem*, p. 395, 1473, sept. 3.

⁸² *Letopisețul de la Putna, op. cit.*, p. 122.

⁸³ *Doc. Ist. Rom., A. Moldova*, II, p. 1.

Șirăuți, o vie la Hârlău⁸⁴, și încă o candelă de 10 some cu un chivot de 3 some și 100 de zloți ungurești la 29 iunie 1470⁸⁵.

Abia după trei ani de la invazia Moldovei, Ștefan cel Mare reîncepu seria daniilor ca să întărească economia acestei mănăstiri.

Primul document, emis de cancelaria domnească în acest scop, este dat la 17 mai 1479, pentru satul Tarnauca⁸⁶. Urmează apoi pe rând Jicovul de Jos cu vama și moara⁸⁷, o altă moară la Feredieni⁸⁸, satul Vicșani⁸⁹, pietrele de ceară, șase voștinari cu o sladniță de la târgul Siret, vama mică de la Jicov și satul Cozmin⁹⁰, al cărui codru avea să devină la 1497 cimitirul armatei polone.

Satului Grecii de lângă Siret⁹¹ îi urmează satele Frătăuți, Botășăni, Climăuți⁹², Clicicăuți, prisaca Comarna de la Bohotin, podul umblător de pe Siret din târgul Siret⁹³, Măcicăteștii cu moara și mănăstirea, mănăstirea de la Horodnic cu satele⁹⁴ ei Balosineștii și „unde a fost curtea lui Petru Vrana”⁹⁵, Voitinul cu 11 sălașe de țigani și Ștubeiul de pe Bașeu. La 24 noiembrie 1492, daniile se opresc⁹⁶ pentru ca să reîncepă abia peste nouă ani, la 14 decembrie 1501⁹⁷, cu satele Sinești și Onicicani⁹⁸. Iezerul Roșu cu satele Balinteștii, Seliștea lui Manea, Farcenii cu moară, Șcheia, Fântâna lui Maceș și „unde a fost Fălcin”⁹⁹ din ținutul Fălcui, dăruită la 2 iulie 1502, fură urmate de satele Camena, Tomești, Cupca, Stroinți, Urvicoleasa, dăruite la moartea lor de Iurii Cupcici și Simca¹⁰⁰.

În total 30 sate afară de vii, prisăci, mori, și iezere. Toate acestea au fost înscrise într-un ultim uric emis la 2 februarie 1503, prin care egumenul mănăstirii primește dreptul de jurisdicție asupra satelor, încasând și gloabele de pe urma judecăților.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 3.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 3-4.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 81, II, p. 15 – 1479, sept. 20.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 15 – 1479, sept. 20.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 17 – 1480, mai 12.

⁸⁹ *Ibidem*, p. 90 – 1488, martie 13.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 91-92, 1488, aprilie 8.

⁹¹ *Ibidem*, p. 96 – 1488, aprilie 6.

⁹² *Ibidem*, p. 113 – 1489, oct. 14.

⁹³ *Ibidem*, p. 137 – 1490, martie 16.

⁹⁴ *Ibidem*, p. 139 – 1490, martie 16.

⁹⁵ *Ibidem*, I, p. 403-404.

⁹⁶ *Ibidem*, II, p. 140 – 1490, martie 16.

⁹⁷ *Ibidem*, p. 182 – 1492, nov. 24.

⁹⁸ *Ibidem*, I, sec. XVI, p. 3.

⁹⁹ *Ibidem*, p. 25.

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 29.

Ca și celelalte mănăstiri de la Neamț și Probota, mănăstirea de la Putna primește privilegiul de a-și aduce trei măști de pește anual, scutite de vamă¹⁰¹, pentru hrana călugărilor și 150 drobi de sare din ocna de la Trotuș.

După cum se poate vedea din documentele analizate mai sus, toată strădania lui Ștefan cel Mare a fost de a-și înzestra ctitoria și a o ridica deasupra tuturor mănăstirilor existente. Din punct de vedere economic însă, mănăstirea de la Putna nu a putut depăși niciodată mănăstirea de la Bistrița, cu toate că și ea are privilegiile pe care le are și mănăstirea de la Bistrița, cum sunt, de exemplu, dreptul de a aduna vama de la Jicov de pe Suceava, brudina de la podul umblător de peste Siret, exploatarea venitului pietrelor de ceară, a sladniței și morilor de la Siret sau cum nu are mănăstirea de la Bistrița, 150 drobi de sare anual.

Sub aspectul spiritual-religios, mănăstirea de la Putna nu este cu nimic mai prejos de mănăstirea de la Bistrița. Egumenul arhimandrit de la Putna se bucură de aceleași drepturi de a încasa unele din dările cuvenite episcopilor, ca și cel de la Bistrița. „Și am dat mănăstirii pe toți preoții care sunt în toate bisericile, prin toate satele acelei mănăstiri, peste tot prin toată țara noastră, oricâte are această sfântă mănăstire, și câte i se vor mai adăoga și de acum înainte, toți să asculte de mai sus-zisa mănăstire și cu darea și cu tot venitul și să-i și judece egumenul de la Putna. Iar dregătorii vlădicești să nu aibă nici o treabă la acești popi în veci” – hotărăște porunca domnească¹⁰².

Privită sub aspectul cultural, mănăstirea de la Putna a depășit însă cu mult mănăstirea de la Bistrița. Călugării de la Putna, preocupați mai puțin de adunarea veniturilor bănești decât cei de la Bistrița, au rezervat mai mult timp pentru cultura românească¹⁰³. Mănăstirea de la Bistrița n-a ajuns niciodată un focar de cultură așa de mare ca mănăstirea de la Putna¹⁰⁴.

IX. Privilegiile mănăstirii de la Voroneț

O altă mănăstire zidită de Ștefan cel Mare, care a fost dăruită cu privilegii, este mănăstirea de la Voroneț.

Legenda povestește că aici, la Voroneț, ar fi găsit Ștefan cel Mare pe

¹⁰¹ *Ibidem*, sec. XV, II, p. 143 și I, sec. XVI, p. 29.

¹⁰² *Ibidem*, sec. XV, II, p. 134-135 – 1490, martie 15; I, sec. XVI, p. 27-29 – 1502, noiembrie 17 și 1503, februarie 2.

¹⁰³ D. Dan, *Mănăstirirea și Comuna Putna*, București 1905, cap. VIII, p. 69.

¹⁰⁴ Fr. Ad. Wickenhauser, *Geschichte der Klöster Woronez und Putna*, Czernowitz, 1886, p. 31-96.

bătrânul sihastru Daniil, căruia i s-a „spovedit”¹⁰⁵, după înfrângerea de la Războieni din 26 iulie 1476. Și că pe locul vechiului schit de lemn, ar fi ridicat mănăstirea, cu hramul „Sf. Gheorghe”, drept mulțumită pentru izgonirea turcilor din țară.

Dacă Ștefan cel Mare a fost pe la Daniil Sihastrul după bătălia de la Războieni, nu putem ști. Ceea ce știm însă sigur este că schimnicul Daniil, la care Ștefan cel Mare ar fi găsit mângâiere sufletească, nu mai este astăzi o figură legendară, ci o personalitate istorică, care a existat în realitate. Printre pietrele funerare de la Voroneț se află și o lespede pe care scrie că aici la Voroneț a trăit în adevăr un călugăr Daniil, care în mirenie se numea David¹⁰⁶. Iată cum glăsuiește inscripția de pe mormântul lui: „Acest mormânt este al părintelui nostru David – ca schimnic Daniil. Când a murit sihastrul Daniil, iarăși nu putem ști. Piatra funerară este pusă târziu de tot, după ce Ștefan terminase de zidit mănăstirea în 14 septembrie, anul 1488¹⁰⁷, dată când desigur Daniil nu mai era în viață de mult¹⁰⁸. Probabil că el nu mai trăia la 1471, când la schitul de lemn de la Voroneț era stareț Misail¹⁰⁹, și deci nu numai că nu a văzut mănăstirea nou zidită, dar nici cel dintâi privilegiu dat la 1482, ianuarie 22, de Ștefan cel Mare călugărilor de la umilul schit, prin care li se scutea de vamă două care ce vor aduce pește de la Chilia sau Iezere (Fălciu, pe Prut)¹¹⁰.

La 17 august 1488, se dăruiau mănăstirii satul Știlbicanii pe Suha Mare, toate poienele și muncelile, izvoarele, Rărăroaia, Ostra și Negrileasa și cu fânețele¹¹¹, la 14 martie 1499, satul Vlădeni de pe Siret, cu mori, stareț fiind acum Efre¹¹², iar la 26 noiembrie 1490, seliștea Poiana de la Gura Humorului¹¹³.

O prisacă la Cârlișura, cu o bucată de loc din hotarul satului Tomești, numită Lazul, îi fu adăugată la 22 ianuarie 1497¹¹⁴, iar la 1499,

¹⁰⁵ Ion Neculce, *Cronica*, ed. Al. Procopovici, Craiova 1936, v. I, p. 12.

¹⁰⁶ Dr. Eugen Kozak, *Die Insciriften aus der Bukowina*, I, Wien 1903, p. 205. Gh. Balș, *op. cit.*, p. 282; G. Turcu, *Daniil Sihastru*, în rev. „Studii și Cercetări Istorice”, Iași 1947, vol. XX, p. 246.

¹⁰⁷ Gh. Balș, *op. cit.*, p. 34.

¹⁰⁸ Vezi D. Dan, *Daniil Sihastru*, în rev. „Șezătoarea”, vol. VI, p. 153; Fr. Ad. Wickenhauser, *Geschichte der Klöster Woronwitz und Putna*, Czernowitz 1886, p. 6.; C. Turcu, *op. cit.*, p. 249, nota 1. Faptul că Daniil, persoană istorică, este îngropat la Voroneț, ne demonstrează că legenda cu Daniil Sihastru și fundarea mănăstirii Putna de către Ștefan cel Mare nu mai poate avea un adevăr istoric.

¹⁰⁹ Dr. Eug. Kozak, *op. cit.*, p. 206 și urmare N. Iorga, *op. cit.*, I, p. 95.

¹¹⁰ *Doc. Ist. Rom., A. Moldova*, vol. I, p. 385.

¹¹¹ *Ibidem*, vol. II, p. 98

¹¹² *Ibidem*, p. 110-111.

¹¹³ *Ibidem*, p. 146.

¹¹⁴ *Ibidem*, p. 261.

noiembrie 20, satul Milcinești la Cârligătura cu 5 fâlci de vie la Hârlău¹¹⁵.

Toate aceste privilegii au putut asigura călugărilor adunați în jurul noii mănăstiri o viață mai bună, oferindu-le posibilitatea să se ocupe și de probleme de cultură. Noile condiții de viață au făcut ca Voronețul să dea Moldovei în secolul al XVI-lea pe mitropolitul Grigore Roșca¹¹⁶. Nici un privilegiu însă nu a dat drepturi egumenilor de a sfinți preoți în sate și nici dreptul de judecător pentru oamenii dependenți de mănăstirea de la Voroneț.

X. Privilegiile mănăstirii de la Tazlău

A treia ctitorie a lui Ștefan cel Mare, care a beneficiat de privilegiu cu mult înainte de a i se clădi biserica – zidită abia la 1496-1497¹¹⁷, este mănăstirea de la Tazlăul Mare, cu hramul „Nașterea Sfintei Fecioare Maria”.

Intenționând să mai creeze încă un focar de cultură care să împrăștie razele lui binefăcătoare în părțile muntoase ale Țării de Jos, Ștefan cel Mare înzestrează mănăstirea de la Tazlău la 1 februarie și 12 martie 1481 cu satele Borilești, Drăgotești¹¹⁸ și Ursești¹¹⁹ din Câmpul lui Dragoș. Dar cu veniturile adunate din aceste sate sărăcicioase de munte, mănăstirea nu prea a progresat – după cât se vede –, căci după un interval de zece ani a fost din nou nevoie de intervenția domnească. De data aceasta, la 16 ianuarie 1491, ctitorul adaugă la hotarul mănăstirii, poiana de pe Tazlăul Mare, „unde a fost satul Micești, altă poiană la Pârâu și satul Florești cu moară cu tot, de pe Tazlăul Mare”¹²⁰. În primăvara aceluiași an, 20 aprilie 1491, o donație destul de substanțială avea să mărească simțitor veniturile mănăstirii de la Tazlău. Satele Zănești, Stolnicii cu șteze și gârle și Faurii, toate pe Bistrița, fură dislocate din hotarul ocolului de la Piatra împreună cu satul Bureștii, numiți și Funduri, cu loc de prisacă și bălți pe Siret, luat din ocolul curților de la Bacău și date în dependență față de mănăstirea Tazlău¹²¹.

Jumătate din satul de la Gura Orbicului, cu poiana Pintenul de la obârșia Nechidului, completează, la 15 octombrie 1491, întregul domeniu

¹¹⁵ *Ibidem*, p. 295.

¹¹⁶ I. Bogdan, *Evangheliile de la Humor și Voroneț din 1473 și 1550*, în *ARMSI*, tom. XXIX, nr. 16, p. 651; Cf. C. Turcu, *op. cit.*, p. 254; Mitrop. Grigore Roșca îngropat și el la Voroneț, era văr cu Petru Rareș.

¹¹⁷ G. Balș, *op. cit.*, p. 75.

¹¹⁸ *Doc. Ist. Rom., A. Moldova*, II, p. 25.

¹¹⁹ *Ibidem*, p. 26.

¹²⁰ *Ibidem*, p. 153.

¹²¹ *Ibidem*, p. 159.

mănăstiresc¹²².

Stăpână pe venitul adunat de la cele 8^{1/2} sate afară de poienile cu prisăci, șteze și bălți de pescuit, mănăstirea de la Tazlău va fi început o rodnică activitate culturală și socială în aceste părți ale țării de jos, din moment ce avea date în administrația ei mănăstirea din Huba și alta, de la Răcătău. Având un exemplu viu în concurența sa de la Bistrița, ea se va fi străduit să-și facă datoria așa cum și-o făceau și celelalte mănăstiri privilegiate. Tocmai această activitate depusă în părțile unde Moldova avea așa de mulți catolici trecuți din Transilvania, nu a convenit catolicismului ori coroanei maghiare. Așa se și explică probabil faptul că la 1519, în timpul domniei lui Ștefăniță Voievod, au năvălit secuii din Transilvania de au prădat toate averile mănăstirii, distrugându-i și toate uricele vechi de danie¹²³.

Firește că în asemenea condiții de viață și de luptă nu putea să ne rămână de la mănăstirea Tazlău obiecte de artă și cultură din epoca lui Ștefan cel Mare, cu care să se poată mândri și după care să o putem judeca.

[...]

Privilegiile mănăstirilor de pe Dobrovăț

XI. „Schimbarea la Față”, și XII. „Pogorârea Sfântului Duh”

XI. Mănăstirea „Schimbarea la Față” de pe Dobrovăț, unde era egumen Ioanichie, primește de la Ștefan cel Mare, în 26 noiembrie 1499, satele Rușii, „unde a fost curtea lui Stan Popovici”, Călugărenii, „unde a fost Giurgiu călugărul” și Dumești, „unde a fost Dadul”¹²⁴. În total trei sate fără nici un fel de imunități sau drepturi episcopale pentru egumen.

Ștefan cel Mare însă nu a zidit biserică pentru această mănăstire, care nu se știe precis unde a fost, dat fiind faptul că azi nu o mai avem. Ea era întreagă la 26 noiembrie 1499.

XII. Mănăstirea „Pogorârea Sfântului Duh” a lui Ioan Damianovici de la obârșia Dobrovățului, cumpărată de la Cristina, fiica Voislavei și nepoata

¹²² *Ibidem*, p. 163.

¹²³ *Ibidem*, vol. I, p. 141. doc din 1519, iunie 4. Plângerea egumenului Paisie de la Tazlău că „au venit Săcuii din Țara Ungurească și au stricat și au prădat mănăstirirea noastră de la Tazlău și au luat toată averea mănăstirească și odăjdiile și vasele bisericești și au tăiat și au rupt privilegiile ce au fost pe satele ce au ascultat de mănăstirirea de la Tazlău și ce au fost danie și întărire și cumpărătura a bunicului domniei mele Ștefan Voievod”.

¹²⁴ *Doc Ist. Rom., A. Moldova*, II, sec. XIV-XV, p. 301.

ei de soră, Nastasia, și vara lor, Vasutca, fiica Mihului, a fost înzestrată cu satele Fetești, Alexești, Munteni, Costiceni și Ostroveni, toate pe Dobrovăț¹²⁵, după ce fu rezidită¹²⁶. Pentru a-i asigura condiții de existență, Ștefan îi și dăruiește aceste cinci sate de pe Dobrovăț.

Privilegiul de danie însa se rezumă doar la donarea venitului din aceste sate, egumenul neavând drepturi quasi-episcopale ca cei de la marile mănăstiri.

Concluzii

Aruncând o privire retrospectivă asupra documentelor analizate mai sus, vedem că mănăstirile moldovenești nu se bucură de privilegii egale. Nu mai vorbim de marele număr de biserici clădite de Ștefan cel Mare, care nu s-au bucurat deloc de privilegii. De aceea, potrivit documentelor cunoscute, putem spune că există deosebire de la o mănăstire la alta, chiar când este vorba numai de mănăstirile privilegiate.

Nu vom putea pune niciodată alături mănăstirea de la Moldovița cu cele de la Dobrovăț și nici mănăstirea Bistrița cu Tazlăul. Făcând o scară ierarhică după averi, vom avea în fruntea mănăstirilor moldovenești, mănăstirea de la Bistrița, după care vin apoi cele de la Putna, Neamț, Moldovița, Probota, Tazlău, Humor și Voroneț.

Privite după drepturile spirituale, mănăstirile de la Bistrița, Neamț, Probota și Putna, stau pe picior de egalitate cu Episcopiile de la Rădăuți și Roman, cu singura deosebire că pe teren, domeniul Bistriței și al Putnei este de două și trei ori mai întins decât al mănăstirilor de la Neamț și Probota.

În ce privește drepturile de a încasa vămi, numărul mănăstirilor cu aceste privilegii se reduc la trei: Moldovița, Putna și Bistrița. Din aceste trei, cele mai mari drepturi le avea Bistrița.

De privilegiul scutirii de vămi când vor face comerț, ori vor aduce pește și miere de la prisăci, se bucurau mai multe mănăstiri. Erau scutiți de vamă chiar oamenii mănăstirii de călugărițe de la Suceava, a lui Iațco.

De dreptul de jurisdicție însă se bucurau numai mănăstirile de la Bistrița, Putna, Neamț și Probota, la care se mai adaugă și cele două mănăstiri de călugărițe, de la Horodnic și de la Suceava, ale lui Iațco. Tot

¹²⁵ *Ibidem*, I, sec. XVI, p. 40.

¹²⁶ G. Balș, *op. cit.*, p. 118.

aceste mănăstiri, la care mai adăugăm și pe cea de la Moldovița, se bucurau de scutiri de dări față de domnie pentru țărani dependenți. Mănăstirea de la Moldovița, având case de comerț la Baia și Suceava, beneficia de scutiri de dări pentru casele sale. Celelalte mănăstiri se bucurau doar de venitul satelor.

Pe scurt, privilegiile de care se bucurau mănăstirile în calitatea lor de stăpâni feudali sub domnia lui Ștefan cel Mare, erau:

1. Danii și confirmări de sate de la care adunau venituri în produse agricole.

2. Imunități fiscale, fiind scutiți de dări către vistierie oamenii din satele mănăstirești și dreptul călugărilor de a le încasa.

3. Imunități judiciare, care prevedeau că dregătorii domnești nu au dreptul să judece pe oamenii și preoții dependenți de unele mănăstiri pentru abaterile lor, fiindcă egumenii sunt înzestrați cu puteri judecătorești și chiar dreptul de a încasa gloabele și dușegubinele.

4. Imunități comerciale care constau, pe de o parte, din dreptul de a face comerț scutit de vămi și, pe de altă parte, dreptul de a încasa vama, cum încasau mănăstirea de la Moldovița, vama de la gura Moldoviței, Putna, vama de la Jicov și brudina de la podul umblător de la târgul Siret, iar Bistrița, vămile de la Tazlău, Bacău și Bârlad.

5. Drepturi pentru unele mănăstiri de a încasa de la preoții din satele mănăstirești dările vlădicești și dreptul de a-i judeca și lua gloaba, dacă încălcau canoanele.

Totalizând numărul satelor cu țărani dependenți aflate sub stăpânirea mănăstirilor, vom avea $125\frac{1}{2}$ sate în dependență de mănăstiri.

Numărul mare de sate confirmate de Ștefan cel Mare provine din danii domnești și particulare. Satele donate de Ștefan cel Mare provin însă, în majoritatea lor, din sate cumpărate de la alți feudali.

Din cele $125\frac{1}{2}$ sate dependente de mănăstiri, 47 sate, două jumătăți de sat și 2 seliști au fost cumpărate cu suma de 12. 492 zloți.

Din această mare sumă investită în satele cumpărate pentru Biserica Ortodoxă de Ștefan cel Mare, 5. 075 zloți au fost dați la cumpărarea celor 20 sate și 2 seliști donate mănăstirii Putna. Restul sumei, de la 5. 075 zloți până la suma globală de 12. 492, se împarte pe celelalte mănăstiri în felul următor: 400 zloți pentru satul Zvorâște, donat mănăstirii de la Moldovița, 400 zloți pentru satele Mogoșești și Băiceni, donate mănăstirii Neamț, 400 zloți pentru satele Ilișești, Dragomirești și Talvești, donate mănăstirii Bistrița, 985 zloți pentru satele mănăstirii de la Voroneț, 1. 470 zloți pentru

satele donate mănăstirii de la Tazlău, la care se mai poate adăuga suma de 150 zloți dați la cumpărarea mănăstirilor lui Huba și de la Răcătău, 390 zloți pentru satele mănăstirii „Schimbarea la Față” de la Dobrovăț și 1. 500 zloți pentru satele mănăstirii „Pogorârea Duhului Sfânt” de la obârșia Dobrovățului.

Scăzând din 15. 364 zloți – sumă cheltuită în toate satele cumpărate de la feudații laici – suma de 12. 492 zloți, investită numai în satele donate mănăstirilor, ne facem ideea clară că scopul principal urmărit de Ștefan cel Mare a fost acela de a slăbi puterea feudaților laici, întărind astfel și puterea economică a mănăstirilor.

Ajutorul în bani pe care-l găsea domnia – oricând țara avea nevoie – în vistierile mănăstirilor, credința politică neșovăielnică a episcopilor și egumenilor față de domn, cum și serviciile de ordin social, cultural și moral pe care-l aduceau mănăstirile ca instituții sprijinite de stat, țării, poporului întreg și domnului, l-au făcut pe Ștefan cel Mare să întărească puterea Bisericii și a domniei.

Singurul interes personal, pe care l-a urmărit atunci când a făcut donarea satelor, a fost acela de a impune fiecărei mănăstiri în parte obligația de a-l trece la marele pomelnic pe el, părinții săi, doamna și copiii săi și a i se cânta paraclis și liturghii cât va fi sănătos, iar după moartea sa, parastas și liturghii „cât va sta” mănăstirea.

Nerespectarea obligațiilor de ordin spiritual de către călugări, nu atrăgea decăderea mănăstirilor din drepturile oferite de privilegii, ci doar blestemul personal asupra capetelor călugărilor.

Situația creată de Ștefan cel Mare a durat o jumătate de secol după moartea sa. Cel dintâi domn care a zdruncinat Biserica moldovenească prin măsurile luate a fost Ilieș Rareș (Turcitul), după care a urmat, pentru scurtă vreme, confiscarea tuturor averilor mănăstirești sub Ioan Vodă cel Cumplit.

Sfânta Mănăstire Voroneț – biserica „Sfântul Gheorghe”

**DIN VEACURI
DE LA ȘTEFAN VODĂ**

A. CTITORII

I. CTITORII DOMNEȘTI

1. Mănăstirea „Adormirea Maicii Domnului”, Putna

– biserica, 1466-1469

„Binecredinciosul domn a toată țara Moldovei, Io Ștefan voievod, fiul lui Bogdan voievod, a zidit și a făcut mănăstirea aceasta întru numele Sfintei Născătoarei de Dumnezeu, în timpul arhimandritului Ioasaf, în anul 6989 (1481)” – pisanie târzie.

– turnul tezaurului, 1481, 1 mai

„Binecredinciosul domn a toată țara Moldovei, Io Ștefan voievod, fiul lui Bogdan voievod, a zidit și a făcut turnul acesta și zidul în jurul mănăstirii în anul 6989 (1481) luna mai, 1.”

– turnul de la intrare (astăzi numit „Turnul Eminescu”), 1481

2. Biserica Albă „Sfântul Gheorghe”, Baia, 1467

3. Biserica „Sfântul Procopie”, Milișăuți, 1481, 13 noiembrie

„În anul 6989 (1481), luna iulie, 8, în ziua Sfântului Mare Mucenic Procopie, Io Ștefan voievod, din mila lui Dumnezeu domn al țării Moldovei fiul lui Bogdan voievod, și cu prea iubitul săi fiu Alexandru, a făcut război la Râmnic cu Basarab voievod cel Tânăr, domn al Țării Românești, poreclit Țapaluș. Și a ajutat Dumnezeu pe Ștefan voievod și a biruit pe Basarab voievod; și a fost pieire (cădere) foarte mare printre Basarabi. De aceea Ștefan voievod a binevoit, cu a sa bunăvoință și cu gând bun, a zidi casa acesta întru numele Sfântului Mare Mucenic Procopie, în anul 6995 (1487); și s-a început în luna iunie, 8; și s-a sfârșit în același an, în luna noiembrie, 13.”

4. Biserica „Sfântul Nicolae”, Chilia, 1482

5. Biserica „Sfânta Cruce”, Pătrăuți, 1487, 13 iunie

„Io Ștefan voievod, domn al țării Moldovei, fiul lui Bogdan, a început să zidească casa aceasta întru numele cinstitei Cruci în anul 6995 (1487), luna iunie 13.”

6. Biserica „Sfântul Ilie”, Suceava, 1488, 15 octombrie

„Ioan Ștefan voievod, fiul lui Bogdan voievod, domn al țării Moldovei, au fost tencuiți și zugrăviți această casă întru numele Sfântului Prooroc Ilie; s-a început în anul 6996 (1488), luna mai, 1, s-a sfârșit în același an, octombrie 15.”

7. Biserica „Sfântul Gheorghe”, Voroneț, 1488, 14 septembrie

„Io Ștefan voievod, din mila lui Dumnezeu domn al țării Moldovei, Fiul lui Bogdan voievod, a început să zidească această casă în mănăstirea de la Voroneț, întru numele Sfântului și Slăvitului și Marelui Mucenic, purtător de biruință, Gheorghe, în anul 6996 (1488), luna 26, în luna după coborârea Sfântului Duh; și s-a sfârșit în același an, luna septembrie 14.”

8. Biserica „Sfântul Ioan”, Vaslui, 1490, 20 septembrie

„Io Ștefan voievod, din mila lui Dumnezeu domn al țării Moldovei, fiul lui Bogdan voievod, a zidit această casă întru numele Tăierii cinstitei cap al Sfântului Prooroc, Înaintemergătorului Ioan Botezătorul; și s-a început în anul 6998 (1490), luna aprilie, 27 și s-a sfârșit în același an septembrie 20.”

9. Biserica „Precista”, Bacău, 1491

„Cu voia Tatălui și cu ajutorul Fiului și cu desăvârșirea Sfântului Duh, binecinstitorul de Hristos iubitorul, Io Alexandru voievod, fiul lui Ștefan voievod, domn al țării Moldovei, a zidit această casă întru numele Adormirii Preacuratei Născătoarei de Dumnezeu și pururea Fecioarei Maria; și s-a sfârșit în anul 6999 (1491).”

10. Biserica „Sfântul Nicolae”, Iași, 1491-1492, 10 august

„În numele Tatălui și al Fiului și al Sfântului Duh, Ioan Ștefan voievod, din mila lui Dumnezeu domn al țării Moldovei, fiul lui Bogdan voievod, a voit a zidi această casă întru amintirea, pomenirea și întru ruga Sfântului ierarh și făcător de minuni Nicolae, pentru pomenirea celor adormiți unde „sunt” și părinții și fratele nostru, și pentru sănătatea domniei noastre și copiilor noștri, pe care am început a o zidi în anul 6999 (1491), luna iunie și s-au sfârșit în al 7000-lea an (1492), luna august, 10.”

11. Biserica „Sfântul Gheorghe”, Hârlău, 1492, 28 octombrie

„Binecredinciosul și de Hristos iubitorul, Io Ștefan voievod, din mila lui Dumnezeu domn al țării Moldovei, fiul lui Bogdan voievod, a zidit

această casă întru numele Sfântului și Slăvitului Mare Mucenic și purtător de biruință Gheorghe, care s-a sfârșit în același an, luna octombrie 28, iar al domniei sale, în anul 30 și șaselea curgător.”

12. Biserica „Adormirea Maicii Domnului”, Borzești, 1493 -1494, 12 octombrie

„Io Ștefan voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al țării Moldovei, și cu preaiubitul său fiu Alexandru, au zidit această casă, care este la Borzești pe Trotuș, a Adormirii Preasfintei Născătoarei de Dumnezeu, întru rugă sieși și întru amintirea (pomenirea) răposaiților înaintașilor și părinților lor, și care s-a început a se zidi în anul 7001(1493), luna iulie 9 și s-a sfârșit în anul 7002 (1494), iar al domniei lui anul al 30 și optulea curgător, luna octombrie 12.”

13. Biserica episcopală „Sfinții Apostoli Petru și Pavel”, Huși, 1495, 30 noiembrie

„Binecredinciosul și de Hristos iubitorul, Io Ștefan voievod, din mila lui Dumnezeu domn al țării Moldovei, fiul lui Bogdan voievod, a început a zidi această casă întru numele sfinților, slăviților și de toată lauda Apostoli fruntași, Petru și Pavel, care este în Huși pe Drâslivțe; și s-a sfârșit în anul 7003 (1495), iar al domniei sale anul 38 curgător, luna noiembrie 30.”

14. Biserica „Sfântul Nicolae”, Dorohoi, 1495, 18 octombrie

„Binecredinciosul și de Hristos iubitorul, Ioan Ștefan voievod, din mila lui Dumnezeu domn al țării Moldovei, fiul lui Bogdan voievod, a zidit această casă întru numele celui între Sfinți părintele nostru, Arhierarhul și făcătorul de minuni Nicolae; și s-a sfârșit în anul 7003 (1495), luna octombrie 18, iar al domniei lui anul al 30 și nouălea curgător.”

15. Biserica „Sfântul Nicolae”, Popăuți, 1496, 30 septembrie.

„Io Ștefan voievod, din mila lui Dumnezeu domn al țării Moldovei, fiul lui Bogdan voievod, a zidit această casă întru numele celui între sfinți Părintelui nostru Arhierarhul și făcătorul de minuni Nicolae, în anul 7004 (1496), iar al domniei sale anul al patruzecilea curgător, luna septembrie, 30.”

16. Biserica „Sfântul Mihail”, Războieni, 1496, 18 noiembrie

„În zilele binecredinciosului și de Hristos iubitorului domn, Io Ștefan voievod, din mila lui Dumnezeu domn al țării Moldovei, fiul lui Bogdan

voievod, în anul 6984 (1476), iar al domniei sale anul 20 curgător, s-a ridicat puternicul Mahmet, împăratul turcesc, cu toate puterile sale răsăritene; și încă și Basarab voievod, poreclit Laiotă, a venit cu el, cu toată țara sa băsârbească. Și au venit să prade și să ia țara Moldovei; și au ajuns până aici, la locul numit Pârâul Alb. Și noi, Ștefan voievod, și cu fiul nostru, Alexandru, am ieșit înaintea lor aci și am făcut mare război cu ei, în luna iulie 26; și cu voia lui Dumnezeu, au fost înfrânți creștinii de păgâni. Și au căzut acolo mulțime mare de ostași ai Moldovei. Atunci și tătarii au lovit țara Moldovei din partea aceea. De aceea, a binevoit Io Ștefan voievod cu buna sa voință a zidi această casă în numele arhistrategului Mihail și întru rugă sieși și doamnei sale Maria și fiilor săi Alexandru și Bogdan și pentru amintirea și întru pomenirea tuturor drept credincioșilor creștini care s-au prăpădit aici. În anul 7004 (1496), iar al domniei sale anul 40 curgător, în luna noiembrie 18.”

17. Biserica „Nașterea Maicii Domnului”, Tazlău, 1496 -1497, 8 noiembrie

„Io Ștefan voievod, din mila lui Dumnezeu domn al țării Moldovei, fiul lui Bogdan voievod, a zidit această casă în numele Preasfintei Născătoarei de Dumnezeu și curatei ei nașteri, să fie întru rugă sieși și doamnei sale Maria și fiilor săi Alexandru și Bogdan, care s-au început a se zidi în anul 7004 (1496) luna iulie, 4 și s-au sfârșit în anul 7005 (1497); iar al domniei sale anul 41 curgător, luna noiembrie, 8.”

18. Biserica „Înălțarea Domnului”, Mănăstirea Neamț, 1497, 14 noiembrie

„Doamne Hristoase, primește casa aceasta, pe care am zidit-o cu ajutorul tău, întru slava și cinstea sfintei și slăvitei Tale Înălțări de la pământ la cer; și Tu stăpâne, acoperă-ne cu mila Ta de acum și până în veac. Ioan Ștefan voievod, din mila lui Dumnezeu domn al țării Moldovei, fiul lui Bogdan voievod, a binevoit a începe și a zidi casa aceasta întru rugă sieși și doamnei sale Maria și fiului lor Bogdan și celorlalți copii ai lor; și a sfârșit-o în anul 7005 (1497); iar al domniei sale anul al 40 și unulea curgător, luna noiembrie 14.”

19. Biserica „Sfântul Ioan”, Piatra Neamț, 1497, 11 noiembrie

„Binecredinciosul și de Hristos iubitorul, Io Ștefan voievod, din mila lui Dumnezeu domn al țării Moldovei, fiul lui Bogdan voievod, a început a

zidi și a sfârșit casa aceasta în numele Nașterii cinstitului și Slăvitului Prooroc Înaintemergător Ioan Botezătorul, întru rugă sieși și doamnei sale Maria și prea iubitului lor fiu Bogdan; care s-a și început a se zidi în anul 7005 (1497), iulie 15 și s-a sfârșit în anul 7006 (1498), iar al domniei sale anul al 40 și doilea curgător, luna noiembrie, 11 zile.”

20. Turnul clopotniță cu paraclisul „Sfântul Ioan cel Nou”, Mănăstirea Bistrița, 1498, 13 septembrie

„Binecredinciosul și de Hristos iubitorul Ioan Ștefan voievod, din mila lui Dumnezeu domn al țării Moldovei, fiul lui Bogdan voievod, a zidit această clopotniță, și biserică în ea a făcut, întru numele Sfântului Mucenic Ioan cel Nou de la Cetatea Albă, întru rugă sieși și doamnei sale Maria și copiilor lor, în anul 7006 (1498); în același an s-a sfârșit, luna septembrie, 13 zile.”

21. Turn clopotniță al bisericii „Sfântul Ioan”, Piatra Neamț, 1499, 28 octombrie

„Io Ștefan voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al țării Moldovei, fiul lui Bogdan voievod a zidit această clopotniță împreună cu doamna sa Maria, fiica lui Radu voievod și cu prea iubit fiului lor Bogdan voievod, în anul 7007 (1499), iar al domniei sale al patruzeci și treilea curgător, octombrie, 28.”

22. Biserica „Coborârea Sfântului Duh”, Mănăstirea Dobrovăț, 1503-1504

„Binecredinciosul și de Hristos iubitorul Io Ștefan voievod, din mila lui Dumnezeu domn al țării Moldovei, fiul lui Bogdan voievod, a zidit această casă întru numele Coborârea Sfântului Duh, care s-a și început a se zidi în anul 7011 (1503), luna aprilie, ziua 27; și s-a sfârșit în anul 7012 (1504), iar al domniei sale anul al patruzeci și optulea curgător, luna...”

23. Biserica „Tăierea Capului Sfântului Ioan”, Reuseni, 1503, 18 septembrie

„În anul 7011 (1503), septembrie 8, Io Ștefan voievod, din mila lui Dumnezeu domn al țării Moldovei, a binevoit și a început să zidească casa aceasta întru numele Tăierii cinstitului cap al Cinstitului și Slăvitului Prooroc Înaintemergător, Ioan Botezătorul, pe acest loc unde a fost tăiat capul tatălui său Bogdan voievod. Și pe Ștefan voievod l-a ajuns moartea,

veșnica lui pomenire; iar fiul lui, Bogdan voievod, a înălțat cele începute de tatăl său și a sfârșit casa aceasta în anul 7012 (1504), luna septembrie 18.”

II. CTITORII DOMNEȘTI CU PISANII TÂRZII

24. Biserica „Sfânta Paraschiva”, Râmnicu Sărat

„Această sfântă și dumnezeiască biserică a căreia este hramul Sfânta prapa<domni> Paraschiva fost-au făcută de Ștefan Vodă cel Bun din Moldova. Și trecând mulți ani, s-au stricat. În zilele lui Io Constantin Basarab Brâncoveanu Voievod s-au îndemnat vecinătatea și au ajutat cine cu ce s-au îndurat și o au refăcut de la ferestre în sus. Și s-au făcut și slon căci n-au fost, fiind ispravnic Dumitrașco căpitan Bagdat vel agă. Și el cu a sa cheltuială s-au îndemnat de a au învelit și au făcut și stâlpii ușilor și o au și pardosit, pentru a tuturor vecinică pomenire septembrie, leat, 7312 (1704).”

25. Biserica „Sfântul Mihail și Gavriil”, Scânteia

„Acest sfânt locaș cu hramul sfinților mai mari voievozi Mihail și Gavriil, din temelie ridicat întâiul de fericitului întru pomenire de Ștefan voievod cel Mare și apoi de Duca voievod înfrumusețat, iar acum, în zilele de prea înălțatului domn Mihail Grigore Sturza voievod, din nou întocmit; și s-au împodobit din porunca Prea Fericitului Patriarh al Ierusalimului Chirie Chirio Chirii, fiind stăruitor și îngrijitor prea cuvioșia sa arhimandritul Paisie, Exarhu logofăt și cavaler, Alexandru Ghica, efor și comisul Panaite Papazoglu, epitrop asupra averilor sfântului mormânt în Moldova; la anul 1846, noiembrie 13.”

III. CTITORII RELIGIOASE

ALE BOIERILOR LUI ȘTEFAN CEL MARE, PRECUM ȘI ALE UNOR MEMBRI AI FAMILIEI SALE

26. Biserica „Precista Mare”, Bacău, 1491

„Cu voia Tatălui și cu ajutorul Fiului și cu desăvârșirea Sfântului Duh, binecinstitorul de Hristos iubitorul, Io Alexandru voievod, fiul lui Ștefan voievod, domn al țării Moldovei, a zidit această casă întru numele Adormirii Preacuratei Născătoarei de Dumnezeu și pururea Fecioarei Maria; și s-a sfârșit în anul 6999(1491).”

27. **Biserica Cuvioasa Paraschiva**, construită de Hatmanul Șendrea, Dolhești, 1485-1486

28. **Biserica Sfântul Nicolae**, construită de Logofătul Ion Tăutu, Bălinești, 1499, 6 decembrie

„Cu voia Tatălui și cu ajutorul Fiului și cu desăvârșirea Sfântului Duh, pan Ion Tăutu logofăt a început a zidi această casă întru numele celui între sfinți părintelui nostru, Arhierarhul și făcătorul de minuni Nicolae, în zilele binecinstitorului și de Hristos iubitorului domn Io Ștefan voievod, și s-a sfârșit în anul 7007 (1499), luna decembrie, 6.”

29. **Biserica „Tăierea Capului Sfântului Ioan Botezătorul”**, construită de Portarul Sucevei Luca Arbore, Solca de Jos, 1503, 29 august

„Cu voia Tatălui și cu ajutorul Fiului și cu săvârșirea Sfântului Duh, în zilele binecredinciosului și iubitorului de Hristos, domnul Io Ștefan voievod, din mila lui Dumnezeu domnul țării Moldovei, pan Luca Arbore, pârcălabil Sucevei, fiul bătrânului Arbure, pârcălabil Neamțului, a binevoit cu bunăvoința sa și cu inimă curată și luminată, și ajutorul lui Dumnezeu și cu ajutorul domnului său, a început să zidească hramul acesta, întru numele Tăierii capului cinstului și Slăvitului Prooroc, Înaintemergător, Ioan Botezătorul. Și s-a început în anul 7011 (1503) luna aprilie, 2, și s-a terminat în același an, luna august, 29.”

IV. CTITORII ATRIBUITE LUI ȘTEFAN CEL MARE

30. **Șcheia**, județul Suceava

31. **Florești**, județul Vaslui

32. **Cotnari**, județul Iași

33. **Stroiești**, județul Suceava

34. **Căpriană**, ținutul Lăpușna

35. **Bisericiani**, județul Neamț

V. CTITORII CĂRORA ȘTEFAN CEL MARE LE-A FĂCUT DOAR DANII

1. **Mănăstirea Probota**
2. **Mănăstirea Moldovița**
3. **Mănăstirea Humor**
4. **Mănăstirea Horodnic**

B. MANUSCRISE

1. **Apostol**, 1463

„*Slavă Domnului Dumnezeu în veci, amin. A scris acest **Praxiu**, mult păcătosul robul lui Dumnezeu, Mircea, așa-zisul diac, din poruncă, în zilele binecinstitorului domn Io Ștefan voievod, în anul 6971.*”

2. **Minei pe ianuarie**, 1466

„*În anul 6974, s-a scris această carte și s-a sfârșit în luna decembrie, 23. Atanasie arhimandrit.*”

3. **Minei pe ianuarie**, Mănăstirea Neamț, 1467

„*În anul 6975, cu darul și din porunca prea binecredinciosului și de Hristos iubitorul și încununatului de Dumnezeu domnului nostru, Ioan Ștefan voievod, domnul întregii țări a Moldovei, s-a scris acest **Minei ianuarie** pentru mănăstirea de la Putna.*

„*Și s-a scris în mănăstirea Neamțului, cu mâna mult păcătosului așa-zis ieromonah Ioanichie, fiind atunci arhieru în țara Moldovei preasfințitul mitropolitului kir Teoctist, fiind egumen la Putna, Ioasaf.*”

4. **Minei pe aprilie**, atelierul mănăstirii Putna, Mănăstirea Putna, 1467

„*În anul 1467, din porunca binecredinciosului domnului nostru Ioan Ștefan voievod, fiul lui Bogdan voievod, s-a scris acest minei pentru mănăstirea sa de la Putna, în vremea arhimandritului chir Ioasaf, cu mâna mult păcătosului monah Vasile, în anul 6980.*”

5. **Minei pe august**, Mănăstirea Putna, 1467

„Această lună august a scris-o Ștefan voievod, domn al țării Moldovei, cu mâna păcătosului Casian.”

6. **Minei pe noiembrie**, Mănăstirea Putna, 1467

„Casian a scris această lună, în anul 6975, domnul Io Ștefan voievod, domn al țării Moldovei.”

7. **Cuvântările Sfântului Ioan Gură de Aur**, Mănăstirea Putna, 1470

„Eu, mult păcătosul Chiriac, am scris acest **Zlataust** binecinstitorului domn a toată țara Moldovei, Ioan Ștefan voievod, în Mănăstirea zidită de dânsul anume Putna, în anul 6978, și s-a sfârșit în luna ianuarie, 30.”

8. **Psaltire**, aflată astăzi la St. Petersburg, 1470

„Din porunca domnului Ștefan voievod, domnul țării Moldovei, s-a scris această **Psaltire** cu mâna mult păcătosului Casian, zisul monah, în anul 6978.”

9. **Pravila lui Matei Vlastares**, Mănăstirea Neamț, 1472

„Jeromonahul Ghervasie a scris această carte pentru mănăstirea Neamț, în anul 6980, luna aprilie 28.”

10. **Leastvița**, Mănăstirea Putna, 1472.

„Din porunca binecredinciosului domnului nostru, Ioan Ștefan voievod, domnul țării Moldovei, fiul lui Bogdan voievod, s-a scris această **Scară** pentru mănăstirea sa din Putna, în aceiași mănăstire, în timpul arhimandritului chir Ioasaf, cu mâna mult păcătosului monah Vasile, în anul 6980.”

11. **Tetraevangheliarul de la Humor**, Mănăstirea Putna, 1473, 17 iunie

„Binecredinciosul și iubitorul de Hristos țar, Io Ștefan voievod, domn al țării Moldo-Vlahiei, a dat de scris acest **Tetraevanghel** cu mâna ieromonahului Nicodim și l-a dăruit mănăstirii care este la Humor, întru pomenirea sufletului său și a părinților săi și a copiilor lui și a celui ce era egumen atunci, popa Gheronie. S-a sfârșit în luna iunie, 17, în anul 6981.”

12. **Sbornic**, Mănăstirea Putna, 1474, 20 mai

„Binecredinciosul și iubitorul de Hristos, Io Ștefan voievod, din mila

lui Dumnezeu, domnul țării Moldovei, fiul lui Bogdan voievod, a poruncit să scrie acest Sbornic pentru mănăstirea sa de la Putna, în timpul arhimandritului Ioasaf egumenul, cu mâna mult păcătosului ieromonah Iacov, în anul 6982, mai 20.”

13. **Vechiul Testament**, Mănăstirea Neamț, 1475

„În anul 6983, Ghervasie ieromonahul a scris cartea aceasta, luna octombrie 26.”

14. **Tetraevanghel**, Lvov, 1477

„Ruga robului lui Dumnezeu, jupan Mihail logofăt al Moldovei și a fraților lui, pan Duma și pan Sica. S-a scris această Sfântă Evanghelie în Livov din porunca lor, pentru sănătatea trupească și pentru pomenirea răposaților părinților lor, cu mâna mult păcătosului Trif, așa zis diac Voloșin, în zilele marelui domn Cazimir, craiul Poloniei, în anul 6985, luna iulie 25.”

15. **Viața și Hexeimeronul Sfântului Ioan Zlataust**, Mănăstirea Putna, 1481

16. **Cuvântările Sfântului Ioan Gură de Aur**, 1481

„S-a scris acest **Mărgărit** în anul 6989.”

17. **Sbornic**, 1486

„Acest **Molitvenic** a ajuns la capăt. Anul 5994, luna august 5, monahul Asinkrit.”

18. **Tetraevanghel**, Mănăstirea Putna, 1488-1489

„Binecinstitorul domn Ion Ștefan voievod, domn a toată țara Moldovei, a făcut și a scris și a ferecat acest **Tetraevanghel** pentru mănăstirea sa de la Putna, în al 30 și 2-lea, an al domniei lui și în timpul arhimandritului Paisie Scurtul, cu mâna mult păcătosului așa-zis monah Paladie, în anul 6997, și s-a început în luna septembrie, 3, și s-a sfârșit în martie 23.”

„Acest **Tetraevanghel** l-a înnoit și l-a ferecat doamna Ruxandra din Argintul cel vechi de la bătrânul Ștefan voievod și l-a dat în mănăstirea Putna, unde este casa Adormirii Preacuratei Stăpânei noastre Născătoare de Dumnezeu, în anul 7078, septembrie, 21.”

19. **Tetraevanghel**, Mănăstirea Putna, 1489, 23 martie

„*Binecredinciosul domn Io Ștefan voievod, domnul a toată țara Moldovei, a făcut și a scris și a ferecat acest **Tetraevanghel** pentru mănăstirea sa de la Putna, în al 30 și doilea an al domniei lui și în timpul arhimandritului Paisie Scurtul, cu mâna mult păcătosului așa-zis monah Paladie, în anul 6997. Și s-a început în luna septembrie, 3 și s-a terminat în martie, 23.*”

20. **Minei pe septembrie**, 1489, 27 septembrie

„*Cu voia Tatălui și cu ajutorul Fiului și cu săvârșirea Duhului Sfânt s-a scris această carte întru ruga robului lui Dumnezeu, Io Ștefan voievod, domnul țării Moldovei, fiul lui Bogdan voievod, în anul 1489, luna septembrie 27 zile.*”

21. **Tetraevanghel**, 1490, noiembrie

„*Atotvăzătorului și preabunului Dumnezeu slavă și mărire, stăpânire și putere peste toți și peste toate, care i se dă după începutul faptelor bune, celor negrăite. În luna noiembrie s-a scris cu darul și cu porunca lui Ștefan voievod, domnul întregii țări a Moldovei, fiul lui Bogdan voievod. Și a dat-o întru pomenirea sa și a părinților săi ca să fie în (biserica) cu hramul Sfântului Mare Mucenic și purtător de biruință Gheorghe unde este Voroneții. S-a scris cartea aceasta, **Evanghelie**, de Pahomie monahul, în timpul mitropolitului a toată țara Moldovei, chir Gheorghe, în timpul egumenului Ghenadie și s-a sfârșit în anul 6998. Evanghelia aceasta este scrisă în timpul domniei lui Ștefan voievod.*”

22. **Tetraevanghel**, 1491

23. **Liturghier**, Mănăstirea Putna, 1492

„*Această Liturghie s-a scris de mâna păcătosului ieromonah Ghervasie din Putna.*”

24. **Tetraevanghel**, 1493

25. **Tetraevanghel**, Biserica din Pătrăuți, 1493, 30 septembrie

„*Cu bunăvoința Tatălui și cu ajutorul Fiului și cu săvârșirea Sfântului Duh, s-a făcut acest **Tetraevanghel**, în zilele binecredinciosului și iubitorului de Hristos domn, Io Ștefan voievod, domnul țării Moldovei, și a*

binecredincioasei sale doamne Maria, care, ea, cu dorință râvnind dragostea iubitoare a cuvintelor lui Hristos, cu evlavie a dat și l-a scris în anul 7001 și s-a terminat (în luna) septembrie, în 30 zile, de l-a dăruit întru rugă sie, în biserică în mănăstirea de la Pătrăuți, unde este hramul Înălțării cinstitei Cruci a lui Dumnezeu. Și s-a scris în cetatea Sucevei, cu truda mult păcătosului Toader diac, fiul lui Gavriil prezviterul.”

26. **Tetraevanghel**, Suceava, 1493, 30 septembrie

27. **Tetraevanghel**, atelierul mănăstirii Neamț, Hotin, 1493, 26 octombrie

*„Cu bunăvoința Tatălui și cu ajutorul Fiului și cu săvârșirea Sfântului Duh, io Ștefan voievod, din mila lui Dumnezeu, domnul țării Moldovei, fiul lui Bogdan voievod, a dat de a scris și ferecat aceste **Tetraevanghel** și l-a dăruit întru rugă sieși în biserica din cetatea Hotin, unde este hramul Adormirii Preasfintei Stăpânei noastre, Născătoare de Dumnezeu, în anul 7001, iar al domniei lui anul al 30-lea și 7 curgător, luna octombrie, 26. Și s-a scris cu truda mult păcătosului chir Teodor, fiul lui Mărișescul. S-a scris în mănăstirea Neamț.”*

28. **Tetraevanghel**, Biserica din Borzești, 1495, 3 noiembrie

*„Acest **Tetraevanghel** l-a cumpărat domnul Io Ștefan voievod, fiul lui Bogdan voievod și al Oltei și l-a așezat, pentru ruga sa în (biserica) cu hramul Adormirii Preasfintei Stăpânei noastre de Dumnezeu și pururea Fecioara Maria, în biserica de la Borzești, pe Trotuș, ca să-i fie lui pomenire neclintită cât va dăinui acest hram. Iar cine va tulbura și va clinti această pomană, fie episcop sau popă sau oricine ar fi, unuia ca acela să-i fie potrivnică Sfânta Născătoare de Dumnezeu în ziua Înfricoșatei Judecăți a lui Hristos. Iar anul domniei lui 38 curgător; în anul 7003, luna noiembrie, 3 zile.”*

29. **Sintagma lui Matei Vlastares**, Iași, 1495

*„Cu voia Tatălui și cu ajutorul Fiului și cu desăvârșirea Sfântului Duh, din porunca și prin fapta preabinecredinciosului și iubitorului de Hristos domn, Ioan Ștefan voievod, fiul lui Bogdan voievod, s-a scris această carte, **Pravila**, întru numele Sfântului Arhiereu și făcător de minuni Nicolae, care este în Iași. S-a scris cu mâna mult păcătosului, așa-zis grămatic, Damian, în anul 7003.”*

30. **Tetraevanghel**, atelierul mănăstirii Neamț, Moldovița, 1498

„Cu bunăvoința Tatălui, cu ajutorul Fiului și cu săvârșirea Sfântului Duh, binecredinciosul și iubitorul de Hristos, Io Ștefan voievod, din mila lui Dumnezeu, domnul țării Moldovei, fiul lui Bogdan voievod, a dat de a scris și a ferecat și a sfârșit acest **Tetraevanghel**, pentru ruga sa și pentru repausații săi părinți și l-a dăruit mănăstirii de la Moldovița unde este hramul Prea Sfintei Stăpânei noastre, Născătoare de Dumnezeu și Bunei Sale Vestiri, în anul 7006, iar al domniei sale în anul 40 și unul curgător și cu truda mult păcătosului Teodor monahul. Și s-a scris în mănăstirea Neamț și s-a sfârșit în luna ianuarie, în 24.”

31. **Tetraevanghel**, Neamț, 1500

32. **Apostol**, Mănăstirea Neamț, 1500, 14 iunie

„Cu bunăvoința Tatălui, cu ajutorul Fiului și cu săvârșirea Sfântului Duh, Io Ștefan voievod, din mila lui Dumnezeu, domnul țării Moldovei, fiul lui Bogdan voievod a dat de a scris acest **Praxiu** și l-a dăruit pentru ruga sa și a doamnei sale Maria și a copiilor lor în biserica mănăstirii Neamț, unde este hramul Sfintei Înălțări a Domnului Dumnezeu și Mântuitorul nostru Iisus Hristos, în anul 7708, iar al domniei sale în al 40 și patruzecea curgător. Și s-a sfârșit în luna iunie, 14 zile, cu truda mult păcătosului Theodor.”

33. **Tetraevanghel**, Mănăstirea Putna, 1502, 24 iunie

„Binecredinciosul și iubitorul de Hristos domn Ioan Ștefan voievod, din mila lui Dumnezeu, domnul țării Moldovei, fiul lui Bogdan voievod, care a râvnit pentru dragostea și iubirea cuvintelor lui Hristos, cu evlavie a dat de a scris și a ferecat acest Tetraevanghel și l-a dăruit, pentru ruga sa și a Doamnei lui Maria și a fiilor, în biserica din curțile sale cele de pe Bistrița unde este hramul Nașterii Cinstitului și Slăvitului Prooroc Înaintemergător și Botezător Ioan, în anul 7010, iar al domniei sale în anul al 40 și șaselea curgător. Și s-a terminat cu mâna mult păcătosului Spiridon ieromonahul, în mănăstirea Putna, luna iunie, 24 zile.”

34. **Minei pe iulie**, 1504

35. **Tetraevanghel**, Cetinje, 1504, 24 noiembrie

„Cu voia Tatălui și cu ajutorul Fiului și cu desăvârșirea Sfântului Duh și cu darul binecredinciosului și iubitorului de Hristos, domn, Io Ștefan

voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al țării Moldovei, care, aprins de dumnezeiesca dorință și fiind iubitor al cuvintelor lui Hristos, cu evlavie a dat și s-a scris aceasta. Și apoi l-a ajuns moartea, iar fiul său Bogdan voievod, din mila lui Dumnezeu, domnul țării Moldovei, a ferecat acest **Tetraevanghel** și l-a dat pentru pomenirea răposatului său părinte, Ștefan voievod și pentru sănătate și mântuire, unde este hramul Sfântului și Slăvitului Mare Mucenic al lui Hristos Gheorghe, în anul 7012, luna noiembrie, 24.”

36. Minei pe martie, atelierul mănăstirii Putna, 1504, 25 februarie

„Cu voia Tatălui și cu ajutorul Fiului și cu desăvârșirea Sfântului Duh s-a început și s-a săvârșit această carte în Mănăstirea Putna, în zilele binecredinciosului și iubitorului de Hristos domn Ioan Ștefan voievod, domnul țării Moldovei, fiul marelui Bogdan voievod și în timpul arhimandritului kir Spiridon, în anul 7012. Și apoi domnul Ioan Ștefan voievod a dat această carte în mănăstirea zidită de el, anume unde este hramul Sfintei și nedespărțitei Troițe, să-i fie întru pomenirea lui și a copiilor lui. Și atunci era egumen și ieromonah Pahomie. Și s-a scris cu mâna mult păcătosului Paisie așa zis monah și cântăreț, luna februarie, 25.”

37. Minei pe noiembrie, atelierul mănăstirii Putna, Rădăuți, 1504, 1 iunie

„Mărire săvârșitorului Dumnezeu în veci. Amin. S-a început și s-a sfârșit această carte în zilele binecinstitorului și iubitorului de Hristos domnului nostru, Io Ștefan voievod, domnul țării Moldovei, prin stăruința și binecuvântarea și dania arhiepiscopului de Rădăuți, Kir Ioannichie, cu mâna mult păcătosului popa Ignat, în slăvitul sat Coțmani, în anul 7012, luna iunie, 1.”

38. Minei pe noiembrie, 1504

39. Minei pe ianuarie, Dobrovăț, 1504

„Binestitorul și de Hristos iubitorul domn, Io Ștefan voievod, din mila lui Dumnezeu domn al țării Moldovei, fiul lui Bogdan voievod, a dat de s-a scris acest **Minei pe luna ianuarie** și l-a dăruit întru rugă sieși, în biserica care este zidită de el în mănăstirea Dobrovăț, în anul 7012; iar al domniei sale al 40 și optulea curgător, luna mai 18. Și s-a scris cu mâna lui Dumitru diacul.”

40. **Tetraevanghel**, Mănăstirea Putna, 1504-1507

„Cu bunăvoința Tatălui și cu ajutorul Fiului și cu săvârșirea Sfântului Duh, binecredinciosul și iubitorul de Hristos domn, Io Ștefan voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al țării Moldovei, care, arzând de dumnezeiască dorință și fiind iubitor al cuvintelor lui Hristos, cu evlavie a început acest **Tetraevanghel** pentru Mănăstirea sa Putna, unde este hramul Adormirii Preasfintei Născătoarei de Dumnezeu. Și apoi l-a aflat moartea și nu a ajuns să-l termine, iar apoi, fiul său, Bogdan voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al țării Moldovei, l-a ferecat și l-a terminat întru pomenirea răposatului său părinte, Ștefan voievod și pentru sănătatea și mântuirea sa.”

„Io Bogdan voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al țării Moldovei, a ferecat acest **Tetraevanghel** pentru mănăstirea sa Putna, unde este casa Adormirii Născătoarei de Dumnezeu, întru pomenirea răposatului părintelui său Ștefan voievod și pentru sănătatea și mântuirea sa, în anul 7015, mai 5.”

41. **Miniatură dintr-un Tetraevanghel**, sec. XV

42. **Vechiul Testament**, Mănăstirea Neamț, sec. XV

43. **Tetraevanghel**, Mănăstirea Neamț, sec. XV

44. **Octoih I**, Mănăstirea Neamț, sec. XV

45. **Octoih II**, Mănăstirea Neamț, sec. XV

46. **Minei pe decembrie**, Mănăstirea Neamț, sec. XV

47. **Minei pe mai**, Mănăstirea Neamț, sec. XV

48. **Cuvântările Sfântului Grigorie Teologul**, Mănăstirea Neamț, sec. XV

49. **Miscellaneu de vieți de sfinți și cuvântări bisericești**, Mănăstirea Neamț, sec. XV

50. **Vechiul Testament**, scrier apocrife, Mănăstirea Neamț, sec. XV

51. **Leastvița lui Ion Sinaitul**, sec. XV
52. **Ceaslov și calendar bisericesc**, sec. XV
53. **Minei pe mai**, Dobrovăț, sec. XV-XVI
54. **Psaltire**, Mănăstirea Putna, prima jumătate a sec. XVI

C. OBIECTE DIN ARGINT

1. **Cădelniță**, Mănăstirea Putna, 1470, 12 aprilie
„Această cădelniță este făcută de Ioan Ștefan voievod, domnul țării Moldovei, în anul 6978, aprilie, 12 zile.”
2. **Ferecătură pentru Evanghelie**, Mănăstirea Putna, 1487, 20 noiembrie
*„Io Ștefan voievod, din mila lui Dumnezeu, domnul țării Moldovei, fiul lui Bogdan voievod, a ferecat această **Evanghelie** în mănăstirea de la Humor, în anul 6995, noiembrie 20.”*
3. **Ferecătură pentru capul Sfântului Ierarh Ghenadie**, Mănăstirea Putna, 1488, 1 mai
„Io Ștefan voievod, din mila lui Dumnezeu, domnul țării Moldovei, a ferecat acest cap al Sfântului Ghenadie și l-a pus în mănăstirea de la Putna în anul 6996, mai 1.”
4. **Ripidă**, Mănăstirea Putna, 1497, 14 ianuarie
„Io Ștefan voievod, din mila lui Dumnezeu, domnul țării Moldovei, fiul lui Bogdan Voievod a făcut această ripidă în mănăstirea de la Putna, unde este hramul Adormirii Preasfintei Născătoarei de Dumnezeu, în anul 7005, ianuarie 14.”
5. **Ferecătură pentru Evanghelie**, 1498
„Robul lui Dumnezeu Isac vistierul a ferecat acest Tetraevanghel mitropoliei din Feleac, în anul 7006, decembrie.”
6. **Ferecătură pentru Evanghelie**

7. Panaghiar, Mănăstirea Putna, 1502, 18 decembrie

„Io Ștefan voievod, din mila lui Dumnezeu, domnul țării Moldovei, fiul lui Bogdan Voievod, a făcut acest panaghiar în mănăstirea sa Neamț, în anul 7010, luna decembrie, 18.”

„Mai cinstită decât heruvimii și mai slăvită fără de asemănare decât serafimii, care fără stricăciune pe Dumnezeu Cuvântul ai născut, Născătoare de Dumnezeu, pe Tine te laudăm.”

8. Panaghiar, Biserica „Precista”, Bacău

„Io Alexandru voievod, fiul lui Ștefan cel Mare, domnul Moldovei, a făcut acest panaghiar să fie în biserica sa din Bacău.”

„Mai cinstită decât heruvimii și mai slăvită fără de asemănare decât serafimii, care fără stricăciune pe Dumnezeu Cuvântul ai născut, ceea cu adevărat, Născătoare de Dumnezeu, pe Tine te laudăm.”

D. BRODERII

1. Epitrahil, Mănăstirea Putna, 1469, 15 iunie

„Ioan Ștefan voievod, domnul țării Moldovei, a terminat acest epitrahil în anul 6977, luna iunie, 15 zile.”

2. Acoperământul de mormânt al Doamnei Maria de Mangop, Mănăstirea Putna, 1477, 19 decembrie

„Acesta este acoperământul mormântului roabei lui Dumnezeu, binecredincioasa și iubitoarea de Hristos Doamnă a lui Io Ștefan voievod, Domnul țării Moldovei, Maria, care s-a și strămutat spre lăcașurile de veci în anul 6985, luna decembrie, 19, în ceasul al cincilea din zi.”

3. Văl liturgic, Mănăstirea Putna, 1481, 20 martie

„Ioșif cel cu bun chip, de pe lemn a luat prea curatul tău trup, înfășurându-l cu giulgiu curat și cu miresme acoperindu-l, l-au pus în mormânt nou. Io Ștefan voievod, din mila lui Dumnezeu domnul țării Moldovei a făcut acest Aer în anul 6989, martie 20.”

4. Procovăț pentru disc, Mănăstirea Putna, 1481

„Luați, mâncați, acesta este Trupul Meu, care se frânge pentru iertarea păcatelor voastre.”

5. Văl liturgic – Panaghia, Mănăstirea Putna, 1481

6. Procovăț pentru potir, Mănăstirea Putna, 1481

„Beți din acesta toți, acesta este Sângele Meu, al legii celei noi, care pentru voi și pentru mulți se varsă spre iertarea păcatelor.”

7. Epitaf, Mănăstirea Putna, 1484, 15 mai

„Iosif cel cu bun chip a luat de pe lemn trupul Tău preacurat, L-a înfășurat cu giulgiu curat și cu miresme acoperindu-L, L-au pus în mormânt nou. Dar după trei zile Doamne ai Înviat dând lumii mila cea mare. O, răstignire! Acest aer s-a făcut în timpul egumenului popa Anastasie, în anul 6992, mai, 15.”

8. Dvera Adormirii Maicii Domnului, Mănăstirea Putna, 1485, 5 mai.

„Această zavesă a făcut-o Io Ștefan voievod, cu mila lui Dumnezeu domn al țării Moldovei, fiul lui Bogdan voievod, în mănăstirea de la Putna, în anul 6993, 5 mai.”

9. Epitaf, Mănăstirea Putna, 1490

„Cu voia Tatălui și cu ajutorul Fiului și cu săvârșirea Sfântului Duh, Io Ștefan voievod și cu binecredincioasa lui doamnă Maria și cu preaiubiții săi copii, Alexandru și Bogdan-Vlad au făcut acest aer, în Mănăstirea de la Putna, unde este hramul Adormirii Preasfintei Născătoarei de Dumnezeu și pururea Fecioara Maria, în anul 6998.”

10. Epitrahil, Mănăstirea Putna

„Ștefan voievod”, „Alexandru, fiul lui Ștefan voievod.”

11. Dvera Bunei Vestiri, Mănăstirea Putna.

„Această dveră a făcut-o Io Ștefan voievod, fiul lui Bogdan voievod, în mănăstirea de la Putna, iunie, 13.”

12. Dvera Răstignirii, Mănăstirea Putna, 1500, 10 august

„Io Ștefan voievod, fiul lui Bogdan voievod și Doamna sa Maria, fiica lui Radu voievod, a făcut această dveră Mănăstirii sale Putna, în anul 44 al domniei sale, în anul 7008 (1500), august, 10.”

13. Acoperământ de Tetrapod, 1502, 2 decembrie

„Io Ștefan voievod, din mila lui Dumnezeu domn al țării Moldovei, fiul lui Bogdan voievod, a făcut acest acoperământ și l-a dat pentru rugă sieși în biserica de la Mănăstirea Putna, în anul 7010, iar al domniei sale în anul al 40 și 6-lea curgător, luna decembrie 25.”

14. Acoperământ pentru Sfânta Masă, Mănăstirea Putna, 1502, 25 decembrie

„Io Ștefan voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al țării Moldovei, fiul lui Bogdan voievod, a făcut acest acoperământ și l-a dat pentru rugă sieși în biserica de la Putna, în anul 7010 (1502), iar al domniei sale în anul al 40 și 6-lea curgător, luna decembrie, 25.”

15. Acoperământ pentru Tetrapod, Mănăstirea Putna, 1504, 20 noiembrie

„Acest acoperământ de Tetrapod l-a făcut doamna lui Io Ștefan voievod, fiica lui Radu voievod și l-a dat pentru rugă sieși în biserica zidită de el la Mănăstirea Putna, în anul 7012, (1504), luna noiembrie 20.”

16. Epitrahil, Mănăstirea Putna, 1504

„Ștefan voievod a făcut acest epitrahil Mănăstirii sale de la Putna și Maria, doamna sa. Bogdan voievod.”

17. Acoperământul de mormânt al Doamnei Maria, soția lui Radu voievod, Mănăstirea Putna

„Acest grobnic (este al) Mariei, doamna domnului Radul voievod.”

18. Acoperământul de mormânt al lui Ștefan cel Mare, Mănăstirea Putna, 1504, 2 iulie

„Io Bogdan voievod, din mila lui Dumnezeu domn al țării Moldovei, a împodobit și acoperit cu acest acoperământ mormântul tatălui său, Io Ștefan voievod, care a domnit în țara Moldovei 47 de ani și trei luni și care a trecut la veșnicul locaș în anul 7012 (1504), luna iulie, în ziua a doua, marți, la ceasul al patruzecea din zi.”

19. Acoperământ de Tetrapod, 1504, 20 noiembrie

„Acest acoperământ de tetrapod l-a făcut roaba lui Dumnezeu Maria, doamna lui Io Ștefan voievod și l-a dat pentru rugă sieși în biserica zidită de el la Mănăstirea Putna, în anul 7012, luna noiembrie 20.”

20. Dveră, Mănăstirea Putna, 13 iunie

„Această dveră a făcut-o Io Ștefan voievod, fiul lui Bogdan voievod, în mănăstire de la Putna, iunie 13.”

21. Dvera Adormirii Maicii Domnului, Mănăstirea Putna, 1510, 15 august

„Dreptmăritorul și de Hristos iubitorul, Io Bogdan voievod, cu mila lui Dumnezeu domn al țării Moldovei, fiul lui Ștefan voievod, nepotul lui Radu voievod, a făcut această dveră pentru biserica zidită de părintele său, în mănăstirea Putna, unde este hramul Adormirii Preacuratei Maici a lui Dumnezeu, în anul 7018, între al șaselea și al șaptelea an al domniei sale, luna august 15.”

22. Acoperământul pentru mormântul Doamnei Maria Voichița, soția lui Ștefan cel Mare, Mănăstirea Putna, 1513, 30 ianuarie

„Acest acoperământ l-a împodobit Io Bogdan voievod, din mila lui Dumnezeu domn al țării Moldovei, fiul lui Ștefan voievod, nepotul lui Radu voievod și l-a pus pe mormântul întru sfințenie răposatei sale mame, Maria, doamna lui Ștefan voievod, în anul 7021 (1513), ianuarie 30.”

23. Văl de tâmplă, sec. XV-XVI

24. Văl de tâmplă, sec. XV-XVI

25. Rucaviță, Mănăstirea Putna, sec. XV-XVI

26. Epitrahil, sec. XVI

„Acest epitrahil este făcut de Matei și Teodosia întru pomenirea lor.”

27. Văl de tâmplă, începutul sec. XVI

28. Acoperământ de mormânt, sec. XV

29. Acoperământ de mormânt, sec. XV

30. Epitrahil, Mănăstirea Putna, sec. XV

31. Acoperământ de pistol, sec. XV

32. **Epitrahil**, Mănăstirea Putna, sec. XV

„Io Ștefan voievod și doamna Maria.”

33. **Epitrahil**, Mănăstirea Putna, sec. XV

„Ștefan voievod a făcut acest epitrahil Mănăstirii sale de la Putna și Maria, doamna sa.”

34. **Epitrahil**, Mănăstirea Putna, sec. XV

35. **Epitrahil**, Mănăstirea Putna, sec. XV

36. **Epitrahil**, Mănăstirea Putna, sec. XV

„Io Ștefan voievod și doamna Maria.”

37. **Omofor**, Mănăstirea Putna, sec. XV

E. CLOPOTE

1. **Clopotul „Buga”**, Mănăstirea Putna, 1484

„Acest clopot, anume Buga, al mănăstirii Putna, la anii de la Hristos, 1484, s-au făcut de ctitorul ei, fericitul Ștefan voievod cel vestit, iar la anii 1760 s-a stricat și mănăstirea cu ajutorul mitropolitului Iacov Putneanul l-au prefăcut și la anii 1793 iarăși s-au stricat și la anul 1818 prin silința egumenului Filaret Vendevschi, cu ajutorul boierilor Ilie Ilschi, Dimitrichi Costan și Vasile Vasilco iarăși de iznoavnă s-au prefăcut. Auzi Doamne glasul lor.”

2. **Clopot (1)**, Mănăstirea Voroneț, 1488, 5 mai

„Ștefan voievod, din mila lui Dumnezeu domnul țării Moldovei a făcut acest clopot în anul 6996, mai 5.”

3. **Clopot (2)**, Mănăstirea Voroneț, 1488, 5 mai

„Ștefan voievod, din mila lui Dumnezeu domnul țării Moldovei a făcut acest clopot în anul 6996, mai 5.”

4. **Clopot**, Mănăstirea Putna, 1490

„Ștefan voievod, domnul țării Moldovei a făcut acest clopot pentru

mănăstirea sa de la Putna, în timpul arhimandritului Paisie cel mic, în anul 6998.”

5. Clopot, Mănăstirea Bistrița, 1494, 25 iulie

„Io Ștefan voievod, din mila lui Dumnezeu, domnul țării Moldovei, fiul lui Bogdan Voievod a făcut acest clopot în anul 7002, iulie 25, iar al domniei sale al 30 și optulea curgător.”

F. SPADĂ

1. Spadă, Eski-Serai, Istanbul

„Io Ștefan voievod, domn al țării Moldovei.”

G. PIETRE DE MORMÂNT

1. Mormântul Doamnei Ana, soția lui Alexandru cel Bun, Mănăstirea Bistrița, 1418, 2 noiembrie

„Io Ștefan voievod, din mila lui Dumnezeu, Domnul țării Moldovei, fiul lui Bogdan voievod, a înfrumusețat acest mormânt al Doamnei Ana, Doamna lui Alexandru voievod, mama lui Ilie voievod, care s-a strămutat la locașurile de veci în anul 6026 (1418), luna noiembrie, 2, în vremea egumenului Grigore.”

2. Mormântul domnitorului Ștefan al II-lea, Mănăstirea Neamț, 1447, 16 iulie

„Acest mormânt l-a înfrumusețat Ioan Ștefan voievod, din mila lui Dumnezeu, Domnul țării Moldovei, fiul lui Bogdan Voievod, unchiului său Ștefan voievod, fiul bătrânului Alexandru voievod, care a murit și a fost îngropat în anul 6955 (1477), luna iulie, 16.”

3. Mormântul doamnei Oltea, mama lui Ștefan cel Mare, Mănăstirea Probota, 1465

„Acesta este mormântul robei lui Dumnezeu Oltea, mama domnului Ștefan voievod, care a murit în anul 6973 (1465), noiembrie 4.”

4. Mormântul doamnei Evdochia, soția lui Ștefan cel Mare,

Biserica „Mirăuți”, 1467

„Acest mormânt l-a făcut ... strămutat la lăcașul de veci în anul 6975 (1467), septembrie, 4 zile.”

5. Mormântul Doamnei Maria de Mangop, soția lui Ștefan cel Mare, Mănăstirea Putna, 1477

„În anul 6985 (1477), luna decembrie, 19, a murit binecredincioasa roabă a lui Dumnezeu, Maria, Doamna binecredinciosului Ioan voievod, Domnul țării Moldovei, fiul lui Bogdan voievod.”

6. Mormântul mitropolitului Teoctist, Mănăstirea Putna, 1478

„Binecredinciosul domn al țării Moldovei, Io Ștefan voievod, fiul lui Bogdan voievod, a înfrumusețat acest mormânt al părintelui nostru, Mitropolitul Sucevei, preasfințitul chir Teoctist, care a murit în anul 6984 (1478), luna noiembrie, 18.”

7. Mormântul lui Roman I, Rădăuți, 1479, 15 decembrie.

„Din mila lui Dumnezeu, binecredinciosul domnul nostru Io Ștefan voievod, Domnul întregii țări a Moldovei, fiul lui Bogdan voievod, Domnul țării Moldovei, a înfrumusețat acest mormânt al străbunicului său, Io Roman voievod, Domnul țării Moldovei, în anul 6987 (1479), luna decembrie, 15.”

8. Mormintele fiilor lui Ștefan cel Mare, Bogdan și Petru, Mănăstirea Putna, 1479

„Acesta este mormântul robilor lui Dumnezeu, Bogdan și Petru, fiii lui Io Ștefan voievod, care au murit: Bogdan în anul 6987 (1479), luna iulie, 27; Petru în anul 6988 (1480), noiembrie, 21.”

9. Mormântul lui Bogdan, bunicul lui Ștefan cel Mare, Rădăuți, 1480, 25 ianuarie

„Binecredinciosul și iubitorul de Hristos, Io Ștefan voievod, domnul țării Moldovei, fiul lui Bogdan voievod, a înfrumusețat acest mormânt al bunicului său, Io Bogdan voievod, fratele lui Alexandru voievod, în anul 6988 (1480), luna ianuarie, 25 zile. Întru veșnica lui pomenire.”

10. Mormântul lui Bogdan, fiul lui Alexandru cel Bun, Rădăuți, 1480, 30 ianuarie

„Binecredinciosul și iubitorul de Hristos, Io Ștefan voievod, domnul țării Moldovei, a înfrumusețat acest mormânt al unchiului său Io Bogdan voievod, fiul lui Alexandru voievod, în anul 6988 (1480), luna Ianuarie, 30.”

11. Mormântul lui Bogdan I, Rădăuți, 1480, 27 ianuarie

„Din mila lui Dumnezeu, io Ștefan voievod, Domnul țării Moldovei, fiul lui Bogdan voievod, a înfrumusețat acest mormânt al străbunicului său, bătrânul Bogdan voievod, în anul 6988 (1480), luna ianuarie 27.”

12. Mormântul lui Lațcu voievod, Rădăuți, 1480, 20 ianuarie.

„Binecredinciosul și iubitorul de Hristos, Io Ștefan voievod, domnul țării Moldovei, fiul lui Bogdan voievod, a înfrumusețat acest mormânt al străbunicului său, Io Lațcu voievod, în anul 6988 (1480), luna ianuarie, 20, în timpul episcopului de Rădăuți, Ioanichie.”

13. Mormântul doamnei Maria, soția lui Șendrea și sora lui Ștefan cel Mare, Dolheștii Mari, 1486

„Acest mormânt este al roabei lui Dumnezeu Maria, cneaghina lui pan Șandrea portarul ... care s-a strămutat la locașul de veci și a fost înmormântată aici în anul 6994, luna martie 27, luni, după Paști.”

14. Mormântul lui Ștefan I, Rădăuți, 1488, 20 mai

„Binecredinciosul și iubitorul de Hristos, Io Ștefan voievod, domnul țării Moldovei, fiul lui Bogdan voievod, a înfrumusețat acest mormânt al străbunicului său Ioan Ștefan voievod cel bătrân, care a bătut pe unguri la Hindău; în anul 6988 (1488), luna mai, 20.”

15. Mormântul unui necunoscut, Biserica „Precista”, 1494

„Io Alexandru voievod, fiul lui Ștefan voievod, domn al țării Moldovei, a împodobit acest mormânt ... care s-a strămutat la locașul de veci în anul 7002, luna septembrie, 16.”

16. Mormântul lui Petru, fiul lui Tăutul logofătul, Biserica din Bălinești, 1494

„Pan Ioan Tăutu logofătul a împodobit acest mormânt fiului său Petre care s-a și strămutat la lăcașul de veci în anul 7002, luna septembrie, 20.”

17. Mormântul lui Teodor, fiul lui Tăutul logofătul, Biserica din

Bălinești, 1494

„Pan Ioan Tăutul logofătul a împodobit acest mormânt fiului său Teodor, care s-a și strămutat la locașul de veci în anul 7002, septembrie 22.”

18. Mormântul lui Anjincu vameșul, Biserica din Părhăuți, 1494

„Acest mormânt este al robului lui Dumnezeu, pan Anjincu vameșul, care s-a strămutat la lăcașul de veci – veșnica lui pomenire. în anul 7002, luna noiembrie, 4.”

19. Mormântul pârcălabului Micotă, Mănăstirea Neamț, 1495

„Acesta este mormântul robului lui Dumnezeu, pan Micotă pârcălabul de Neamț și l-a înfrumusețat Io Ștefan voievod, Domnul țării Moldovei. A murit și a fost îngropat aici în anul 7003 (1495), luna octombrie, ziua, 1.”

20. Mormântul Vasilichii, Biserica din Bălinești, 1495

„Acest mormânt este al roabei lui Dumnezeu, Vasilica, fiica lui Tăutul logofătul care a murit în anul 7003, luna septembrie 18 – veșnica ei pomenire; l-a făcut și l-a împodobit Ion Tăutul logofătul.”

21. Mormântul lui Micotă, Mănăstirea Neamț, 1495

„Acesta este mormântul robului lui Dumnezeu, pan Micotă pârcălabul de la Neamț, și l-a împodobit Io Ștefan voievod, domn al țării Moldovei; și a murit și a fost îngropat aici în anul 7003, luna octombrie, ziua 1.”

22. Mormântul Anastasiei, fiica lui Lațcu I, Rădăuți, 1497, 11 aprilie.

„Io Ștefan voievod, Domnul țării Moldovei, în anul 7005 (1497), luna aprilie 11, a înfrumusețat acest mormânt al străbunicii sale, cneajna Anastasia, fiica lui Lațcu voievod care a dăruit Coțmanul acestui (sfânt) locaș. Ea a murit în anul 6928 (1420), luna martie, 26.”

23. Mormântul unui sas, Baia, 1497

„Aici zace robul lui Dumnezeu Bartolomeu sasu, 1497.”

24. Mormântul Mariei, mama lui Dragotă al lui Tăutu, Biserica din Bălinești, 1499

„Acest mormânt l-a împodobit Dragotă al Tăutului mamei sale, cneaghina Maria, care s-a strămutat la lăcașurile de veci în anul 7007, martie 23.”

25. Mormântul lui Dumșa Postelnicul, fiul Sorei, sora lui Ștefan cel Mare, Mănăstirea Probota, 1500

„Acest mormânt este al robului lui Dumnezeu pan Dumșa Postelnicul, fiul Sorei, sora lui Ștefan voievod, care s-a și strămutat la lăcașul de veci în anul 7008, ianuarie 10.”

26. Mormântul Magdei, fiica logofătului Ion Tăutu, Biserica din Bălinești, 1500

„Acest mormânt este al roabei lui Dumnezeu, Magda, fiica panului Tăutul logofătul, care s-a și strămutat la lăcașul de veci, în anul 7008, septembrie 29.”

27. Mormântul lui Luca Arbore, Biserica „Arbore”, 1503

„Acest chivot și l-a făcut pan Luca Arbore, pârcălabul Sucevei, fiul lui Arbure cel bătrân, pârcălabul Neamțului, în anul 7011, aprilie 29.”

28. Mormântul Iulianeii, Biserica „Arbore”

„... roaba lui Dumnezeu, Iuliana, care s-a și strămutat la lăcașurile de veci.”

29. Mormântul unui copil, Biserica „Arbore”

„Acest mormânt l-a împodobit pan Luca Arbure pârcălab...”

30. Mormântul lui Toader, Biserica din Bălinești

„Acesta este mormântul lui Toader a lui Dragotă pisarul, care s-a strămutat în lăcașul de veci în anul 6...luna....”

31. Mormântul lui Șendrea hatmanul, Biserica din Dolheștii Mari

32. Mormântul schimnicului Daniil, Mănăstirea Voroneț

„Acesta este mormântul părintelui nostru David, schimnicul Daniil.”

33. Mormântul lui Bogdan al II-lea

„Acesta este mormântul robului lui Dumnezeu, Bogdan voievod, tatăl ... octombrie 15.”

H. CETĂȚI

1. CETATEA ALBĂ

Istoric

- ridicată pe urmele vechiului oraș-cetate grec Tyras.
- a aparținut Imperiului Bizantin, purtând numele: „Asprocastron” și „Maurocastron”.
- a fost, apoi, ocupată de genovezi, punându-i-se numele de „Moncastron”.
- după aceea, a aparținut cumanilor.
- mai târziu, a fost ocupată de tătari.
- la sfârșitul sec. al XIV- lea, cetatea aparține Moldovei.
- în 1421, lucrau la cetate podolii conduși de Ghedigold, trimiși de Alexandru cel Bun de Vitold, marele duce al Lituaniei.
- 1440: Ștefan al II-lea termină zidul și poarta celei de a doua incinte.
- 1454: se întregește construcția și se dotează cetatea cu tunuri.
- 1476: Ștefan cel Mare adaptează cetatea la tactica din vremea lui, bazată pe artilerie: se construiește poarta cea mare.
- 1479: se termină construcția celui de-al treilea zid de incintă,
- 1484: 4 august, turcii cuceresc cetatea. Ei fac lucrări, în secolele al XVI-lea și al XVII-lea, la zidul incintei exterioare, construiesc o gîmie și un minaret.
- 1572: ocupată, vremelnic, de Ioan vodă cel Cumplit.
- 1774: ocupată de ruși, dar este retrocedată turcilor prin pacea de la Kuciuc Kainargi.
- sec. XVIII: întreg complexul este inclus într-o cetate după sistemul Vauban, care, probabil, acoperă, în mare parte, construcțiile din secolul al XV-lea.
- 1806: cucerită de ruși.
- 1812: este părăsită și începe să se deterioreze.
- 1880: se iau măsuri de conservare.
- 1928-1930: „Comisia monumentelor istorice” restaurează poarta mare, zidul celei de-a doua incinte și turnul de pază al acesteia.

Descriere

Cetatea este așezată pe un teren stîncos, lângă țărmul abrupt al limanului Nistrului, dominînd fața lacului, de la o înălțime de, aproximativ,

30 de metri.

Nucleul cetății îl formează vechea citadelă, poate genoveză, de plan, aproape, pătrat (35 x 37 m), prevăzută la colțuri cu turnuri rotunde. Aceasta rămâne în extremitatea nordică a celei de a doua incinte, de formă vag trapezoidală, cu latura de nord-est formând baza mică.

Incinta se lărgeste către zidul de sud-vest (baza mare), în care se găsește și poarta, vegheată de singurul turn, de plan pătrat, al acestei incinte. Rezistența turnului este sporită de contraforți masivi. În curtea astfel formată, se mai află și ruinele unei cazarme.

Din pânza de ziduri din vremea lui Ștefan cel Mare s-a mai păstrat numai poarta cea mare. Aceasta este cu două etaje, de tip Zwinger, cu două porți, una exterioară și alta interioară, cu câte două canaturi fiecare.

Etajul este boltit, bolta fiind susținută de trei arcade în ogivă.

În ziduri se află deschideri pentru tunuri.

Avea pod mobil, peste șanțul ce înconjoară cetatea.

Clădirea porții este astăzi cuprinsă în incinta din sec. al XVIII-lea.

Ruinele gîmiei și minaretului mai sus amintite, se află în curtea exterioară.

Pisanii

„În anii de la Întruparea Domnului 6984 (1476) s-au sfârșit marea poartă, în zilele binecredinciosului Io Ștefan voievod și în zilele panului Luca și panului Herman.”

„În zilele binecredinciosului și de Hristos iubitorului și de Dumnezeu dăruitului și de toată lauda vrednicului Ioan Ștefan voievod, domn a toată țara Moldovei, fiul lui Bogdan voievod, a început și a sfârșit acest zid, în timpul pârcălabilor Duma și Hărman.”

2. CETATEA CHILIA

Istoric

- a aparținut Imperiului Bizantin.
- a fost apoi, ocupată de genovezi.
- 1465: cucerită de Ștefan cel Mare.
- 22 iunie – 6 iulie 1479: Ștefan întărește cetatea folosind 800 de meșteri și 17.000 de salahori.
- 1484: Chilia este cucerită de Imperiul Otoman.

Descriere

Cetatea lui Ștefan, ale cărei urme se văd și azi, avea un zid de incintă cu patru turnuri la colțuri, unele pătrate, altele rotunde și era împrejmuită cu un șanț.

În interior, se afla o mică fortăreață, care reprezenta, probabil, prima formă a cetății.

3. CETATEA NEAMȚULUI

Istoric

– cea mai veche parte a cetății, fortăreața centrală, datează din vremea lui Petru I Mușatinul. Primul document care o amintește este din 3 februarie 1395.

– Ștefan cel Mare construiește a doua pânză de ziduri precum și podul mobil și umple crenelurile vechii cetăți.

– Ștefan cel Mare înalță zidurile cetății.

– Petru Rareș cere bistrițenilor un meșter care să lucreze aici.

– Alexandru Lăpușeanu încearcă să o distrugă. (Grigore Ureche).

– Vasile Lupu o transformă în mănăstire, poate numai formal, fiind folosită drept loc de depozit al tezaurului domnesc. Există încă și este reutilizată ca fortificație la sfârșitul sec. al XVII-lea, când Sobieski abia o poate cuceri.

– 13 ianuarie 1718: Mihai Racoviță o aruncă în aer.

– opera de distrugere este continuată de oamenii din parte locului, care folosesc cetatea drept carieră de piatră.

– 1866: este declarată monument istoric.

– a fost consolidată în anii 1953 și 1954.

Descriere

Cetatea este situată la circa 2 km N-V de Târgul Neamț, pe o culme abruptă, dominând valea Neamțului și supraveghind drumul spre Suceava.

Ea se compune mai întâi din vechea citadelă de la Petru I Mușatinul, de formă rectangulară, cu ziduri de șist verde, susținute de 15 contraforți. În colțuri are patru turnuri pătrate, interioare. În interior, pe laturile de est, vest și sud, se află, azi ruinate, clădirile din cetate. La nord-est se ridică turnul porții.

Ștefan cel Mare adaugă acestui nucleu o pânză de ziduri spre nord, singura parte mai expusă. Din celelalte trei părți, cetatea este inaccesibilă.

Această a doua pânză de ziduri este prevăzută cu patru puternice bastioane semicirculare, adaptate tirului artileriei și este construită din gresie cenușie și bolovani de râu.

Tot de această construcție se leagă podul care unea platoul de nord cu fortificația. Podul are nouă picioare de zid de piatră, înalte de circa 8 m., late de 4,5 m și groase de peste 2 m. Astăzi se mai văd doar patru din ele, destul de ruinate.

4. CETATEA ORHEI

Istoric

– 1470: apare pentru prima oară în documente un pârcălab de Orhei.

Descriere

Urmele existente pe peninsula joasă formată de apele Răutului, la 15 km est de actualul oraș Orhei, permit ipoteza că cetatea Orhei (Orheiul Vechi) s-ar fi găsit între satele Trebujeni și Butuceni, într-o poziție prielnică apărării.

Peninsula era traversată de un val de zidărie și două de pământ care închideau limba de pământ spre uscat; din celelalte trei părți, adâncimea albiei Răutului și conformația râpoasă a malului înalt puneau cetatea la adăpost de atac.

Se mai disting, înăuntrul incintei, intrările unor depozite subterane, dar nici o altă construcție. Cele două valuri de pământ sunt adăugate într-o epocă posteroară domniei lui Ștefan cel Mare.

5. CETATEA NOUĂ – ROMAN

Istoric

– orașul Roman apare pentru prima dată într-un act emis la 30 aprilie 1392 de voievodul Roman I Mușatinul, care i-a dat și numele.

– inițial a existat aici o cetate din lemn, de mici proporții, căreia ungurii, în vremea luptelor din 1467, i-au dat foc, distrugându-o.

– pârcălabii de Cetatea Nouă (Novograd sau Sedorova) sunt menționați în documente cu începere de la 15 septembrie 1466.

– 1483: Ștefan cel Mare ridică în stânga Siretului cetatea de piatră din care nu se mai păstrează decât câteva ruini de ziduri, pa albia râului. Ea a jucat un rol important mai ales în vremea voievodului care a construit-o,

decăzând însă sub urmașii acestuia.

– Dimitrie Cantemir credea că ar fi fost dărmată chiar de Petru Rareș.

6. CETATEA SUCEAVA

Istoric

– a fost construită în prima treime a secolului al XIV-lea în timpul domniei lui Petru I Mușatinul.

– 1449: cetatea este ocupată de polonezi.

– Ștefan cel Mare zidește pânza exterioară de ziduri (20 de metri distanță de vechea cetate), mult mai groase decât cele vechi și întărite cu turnuri de plan semicircular, care îngăduiau ușoara manevrare a tunurilor împotriva atacanților.

– s-a săpat un nou șanț, prevăzut cu o contraescarpă.

– Ștefăniță (1517-1527) a întărit zidul incintei interioare, a construit clădirile alipite acestuia, a refăcut pavajul și a deschis o poartă.

– 1538: cetatea s-a predat sultanului Soliman, suferind, ca și orașul, o cumplită devastare.

– 1564, Alexandru Lăpușneanu și-a mutat reședința la Iași. Curând după această dată nu se mai întâlnesc „portari de Suceava”, pentru a reapărea între anii 1641-1660, de data aceasta numai cu rosturi pur administrative.

– în vremea lui Istrate Dabija, a funcționat în cetate o monetărie.

– 1675: Dumitrașcu Cantacuzino începe să dărâme cetatea.

– în timpul lui Duca Vodă un cutremur desăvârșește distrugerea, risipind ultimul turn rămas în picioare, pe care localnicii îl numeau „Neboisa” („Nu se teme!”).

– 1777: guvernatorul austriac al Bucovinei, permitea armenilor din Gherla, stabiliți la Suceava, să ia pietre din cetate pentru a-și construi locuințe.

– 1897-1903: K.A. Romstorfer ia măsuri de consolidare a părților amenințate.

– 1951: lucrări de consolidare parțială.

Descriere

Așa cum a fost zidită de Petru I Mușatinul, cetatea cuprindea între patru ziduri groase (1,50–2 m), o incintă rectangulară, citadela de mai târziu.

Incinta era prevăzută cu turnuri și cu un șanț ce o înconjura pe trei laturi. A patra latură, cea din nord, era apărată de o pantă abruptă naturală.

În interiorul incintei erau dispuse toate clădirile necesare reședinței domnului și curții domnești.

Zidurile exterioare, de o grosime ce ajunge până la aproape 4 metri, au socluri puternic proeminente și, în unele locuri, ating încă, în stare de ruină, 15 metri înălțime deasupra fundului șanțului.

Șanțul de apărare are o lățime de 30-40 m și avea, probabil, inițial, o adâncime de, aproximativ, 15 m

Accesul în cetate se făcea prin poarta situată în colțul de N-E la care conducea un pod, în parte mobil, sprijinit pe piloni de zidărie și protejat de lucrări speciale.

S-au păstrat capiteluri de coloane și chei de boltă decorate cu motive animale, vegetale și heraldice, sculptate în piatră, ornamente din ceramică.

Pisani

„Io Ștefan voievod, domn al țării Moldovei, fiul lui Bogdan voievod, am făcut ... în anul 6985 (1477), luna septembrie, 8.”

„† Io Ștefa[n voievod, din mila lui Dumnezeu domn al țării Moldovei, fiul lui Bogdan voievod...zidu]rile cetății aceasta [în anul 7000 (1492)] † iar a ... sa ... în anul ... și ... spre ... curgător, luna septembrie, 14.”¹

I. CURȚI DOMNEȘTI

1. CURTEA DOMNEASCĂ DIN BACĂU

Istoric

– 1462: emisiuni de documente din orașul Bacău. Acestea urcă vechimea curții până la mijlocul sec. al XV-lea.

– 1491: prima atestare documentară, într-un act emis la Suceava.

– reședința lui Alexandru, fiul lui Ștefan, care, în 1488, scrie de aici brașovenilor.

¹ C. Bălan, Șt. Olteanu, în *Stema cu pisanie din vremea lui Ștefan cel Mare descoperită la Cetatea de Scaun a Sucevei*, în **BCMI**, an XXXIX, 1970, nr. 1, p. 59 și Ștefan S. Gorovei, *Stema Moldovei și a voievozilor ei (secolele XIV - XVI)*, rev. „Herb”, I (VI), 1999, nr. 1-2, Institutul Român de Genealogie și Heraldică „Sever Zotta”, Iași, p. 19-20.

Descriere

Astăzi nu se mai păstrează, din vechile construcții, decât urme neînsemnate de fundații și fragmente de piatră profilată.

2. CURTEA DOMNEASCĂ DIN COTNARI

Istoric

- 1448: o mențiune.
- încă din veacul al XV-lea, exista faima acestui important centru viticol.
- domnul și marea boierime își vor fi avut aici, din cele mai vechi timpuri, reședințe temporare, legate de proprietățile lor.
- în tot cursul veacului al XV-lea, se emite din Cotnari, doar un singur document, la 25 aprilie 1454.

Descriere

S-au păstrat numeroase pivnițe, dintre care una, lungă de 50 m. Dintre acestea e posibil ca unele să fie din a doua jumătate sec. al XV-lea.

3. CURTEA DOMNEASCĂ DE LA HÂRLĂU

Istoric

- 1496: Ștefan cel Mare reconstruiește curtea domnească de la Hârlău, care data din veacul al XV-lea.
- Una din reședințele principale ale lui Ștefan cel Mare, mai ales, spre sfârșitul domniei sale.
- 1624: Radu Mihnea s-a mutat la Hârlău.
- 1727: Scarlat Ghica o vizitează. (construcția era încă în picioare).
- sec. al XIX-lea: localnicii au dărmat-o pentru a-și construi case din materialul ei.

Descriere

Astăzi se păstrează numai fundațiile, din care se poate deduce planul dreptunghiular al unei incinte înconjurată cu puternice ziduri.

Pe latura de est se păstrează încă vaste pivnițe, cu bolți de piatră și cu bolți de cărămidă, sprijinite pe stâlpi. La sud, o mică încăpăre de plan octogonal era „feredeul domnesc”.

S-au descoperit plăci de sobă, plăci de decor interior, plăci pavimentare smălțuite și decorate cu figuri în relief (Sfântul Gheorghe,

scene de luptă).

Misionarul Bandini, care a văzut în 1636 palatul de la Hârlău, îl socotea drept o operă de stil italian. Aspectul său impunător îl făcea să-l numească „insigne palatium”.

Pisanie

„Binecinstitorul și de Hristos iubitorul, Io Ștefan voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al țării Moldovei, fiul lui Bogdan voievod, a făcut aceste case, care s-au început a se zidi în anul 6994 (1486), luna...20 și s-au sfârșit în același an, septembrie, 15.”

4. CURTEA DOMNEASCĂ DIN HUȘI

Istoric

- curtea a fost folosită și de Bodan al III-lea.
- în sec. al XVII-lea era în stare de ruină.

Descriere

Doar o pivniță a mai rămas până astăzi, situată sub actualul palat episcopal.

5. CURTEA DOMNEASCĂ DIN IAȘI

Istoric

– 1408: Iașul, menționat ca punct de vamă pe unul din marele drumuri moldovenești.

– 1434: prima mențiune a unei curți domnești.

– Ștefan mărește reședința, construind un ansamblu de locuințe și clădiri auxiliare, așezate într-o incintă fortificată, întărită cu turnuri, ce cuprindea și biserica „Sfântul Nicolae Domnesc.” Curtea era situată pe locul actualului Palat al Culturii, pe un mic platou.

– Devenită reședința principală a domnitorului odată cu statornicirea capitalei la Iași, în timpul lui Alexandru Lăpușeanu.

Descriere

La sfârșitul sec. al XIX-lea, s-au descoperit o parte din zidurile de incintă ale vechii curți, cu turnuri de plan pătrat și zidul porții.

6. CURTEA DOMNEASCĂ DIN PIATRA NEAMȚ

Istoric

– 1491: prima datare documentară.

Descriere

S-a păstrat până astăzi pivnița palatului. Ea este împărțită în travee prin patru arcade de piatră sprijinite pe stâlpi.

Încăperea de acces era acoperită cu o boltă semicilindrică din cărămidă și comunica cu coridorul printr-o ușă prinsă în stâlpi de piatră.

Coridorul, lung de 11 m, era acoperit și el cu o boltă de cărămidă.

Zidul de incintă, zidit poate mai târziu, dar, imediat posterior domniei lui Ștefan cel Mare, a fost prevăzut cu metereze și a dăinuit până spre sfârșitul secolului trecut.

S-au mai găsit plăci de teracotă ornamentale, din timpul voievodului.

7. CURTEA DOMNEASCĂ DIN SUCEAVA

Istoric

– a doua reședință domnească din oraș.

– a fost construită, probabil, în a doua jumătate a sec. al XV-lea.

– refăcută după distrugerea ei de turci, în 1485.

– pierde foarte mult din importanță în secolul următor, în urma mutării capitalei la Iași.

– în timpul Movileștilor și a lui Vasile Lupu, curtea cunoaște iarăși, a perioadă de strălucire.

–1675: cetatea este dezafectată, odată cu distrugerea cetății de către Dumitrașcu Cantacuzino; acum ea este menționată în stare de părăsire și ruină.

Descriere

Au fost descoperite ziduri de incintă, materiale ceramice (în sectorul curții) din epoca lui Ștefan: plăci de sobă smălțuite, decorate cu figuri de cavaleri.

8. CURTEA DOMNEASCĂ DIN VASLUI

Istoric

– a fost zidită de Ștefan cel Mare.

- 1435: cea mai veche mențiune despre așezare.
- 1464: primul act emis de Ștefan din acest oraș. Faptul că actele emise din acest oraș sunt cele mai numeroase decât toate cele datate din alte curți domnești (în afară de Suceava) denotă că aici se afla una din reședințele preferate ale domnitorului.
- curtea a fost abandonată de urmașii lui Ștefan.
- în sec. al XVII-lea, curtea era dezafectată și ruinată.
- 1635: Vasile Lupu interzice folosirea pietrei pentru zidirea unei biserici.

Descriere

Astăzi se mai păstrează doar resturi de fundații printre care și un fragment de sculptură ornamentală (capitel de marmură, decorat cu scuturi).

Ansamblul de clădiri trebuie să fi fost destul de important, de vreme ce Paul de Alep vorbește, în veacul al XV-lea, de palate, baie și „promenade”.

J. PODURI

1. PODUL DE LA BORZEȘTI

Situare

Pe șoseaua Adjud-Onești.

Descriere

Podul este din piatră brută, legată cu mortar de var gras; are o arcadă în plin centru (deschidere: 5,8 m), sprijinită pe două culee înalte de aproape 2 m.

Izvoare

O placă comemorativă din timpul lui Mihai Sturza (1834-1849), azi dispărută, amintește de acest pod.

2. PODUL DE LA IAȘI

Situare

Orașul Iași.

Descriere

– 1827: un document, reproducând știri din 1765, situează podul lui Ștefan cel Mare „la gura Căcainii ot mahalaua Trapezănească”

– odată cu pavarea Iașilor, în sec. al XIX-lea, s-a pierdut urma acestui pod.

Izvoare

Miron Costin înregistrează construcția unui pod de piatră la Iași.

K. DANIILE SFÂNTULUI ȘTEFAN CEL MARE CĂTRE SFÂNTUL MUNTE ATHOS

MĂNĂSTIREA ZOGRAFU

– Apostol, 1463

*„Cu bunăvoința Tatălui și cu ajutorul Fiului și cu săvârșirea Sfântului Duh, binecredinciosul și iubitorul de Hristos domn, Io Ștefan voievod, din mila lui Dumnezeu domn al țării Moldovei, a dat de a scris acest **Praxiu** Mănăstirii sale Zograf, în Sfântul Munte Athos, în anul 1463.”*

– instituie în 1466 un mertic anual de 100 de galbeni ungurești

– în 1471 a reparat bolnița

– începând din 1471, adaugă încă un mertic anual de 500 de aspri

– în 1475 a construit un „turn de corăbii” (un fel de far)

– *Cuvinte pustnicești ale Avvei Dorotei, 1475*

*„Cu bunăvoința Tatălui și cu ajutorul Fiului și cu săvârșirea Sfântului Duh, binecredinciosul și iubitorul de Hristos domn, Io Ștefan voievod, din mila lui Dumnezeu domn al țării Moldovei, care arzând de dumnezeiască dorință și râvnă și fiind iubitor al cuvintelor lui Hristos, cu evlavie s-a început această carte numită **Avva Dorotei**, pentru mănăstirea sa Zograf, în Sfântul Muntele Athos, unde este hramul Sfântului Gheorghe și a dat-o pentru sănătatea și mântuirea sa, în anul 6983.”*

– icoana Sfântului Mare Mucenic Gheorghe, 1476

– ripide (2 bucăți), astăzi sunt în Insula Patmos, 1488, 30 iulie

„Io Ștefan voievod, din mila lui Dumnezeu, domnul țării Moldovei, fiul lui Bogdan voievod, am făcut această ripidă a mea la mănăstirea Zografu, cu hramul Marelui Mucenic Gheorghe, a Sfântului Munte, iulie, 30, leatul 6996.”

– zidește trapeza, 1493

– steag de luptă, 1500

„O răbdătorule de patimi și purtătorule de biruință, Mare (Mucenice) Gheorghe, care ești apărător grabnic și bun ajutor în nevoi și nenorociri

și bucurie nespūsă (aduci) celor necăjiți, primește de la noi și această rugăciune a smeritului robului tău, Ioan Ștefan voievod, din mila lui Dumnezeu, domnul țării Moldovei. Păzește-l neatins în acest veac și în cel viitor, cu rugăciunile celor ce te cinstesc, ca să te proslăvim în veci, amin. S-a făcut în anul 7008, iar al domniei sale, anul 43.”

– Tetraevanghel, 1502, 23 aprilie

„Io Ștefan voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al țării Moldovei, fiul lui Bogdan voievod și iubitor al cuvintelor lui Hristos, pentru a cărui dragoste a tânjit și cu evlavie a dat de a scris acest **Tetraevanghel** și l-a ferecat și l-a dăruit pentru ruga sa și a doamnei sale Maria și a fiului lor Bogdan la Sfântul Munte, în biserica sa, în mănăstirea Zograf, unde este hramul Sfântului și Slăvitului Mare Mucenic și purtător de biruință Gheorghe, în anul de la zidirea lumii 7010 iar al domniei lui în anul al patruzeci și șase-lea curgător, luna aprilie, 23. S-a scris cu mâna celui mai păcătos dintre oameni Filip monah și iertați dacă nu după toată cuviința (s-a scris) căci de la Dumnezeu după puțină toate (sunt).”

– a refăcut mănăstirea în 1502

„După ce din pizmă, papa Romei a ars și pe aceasta ca și pe multe alte mănăstiri și biserici ale Sfântului Munte, deoarece nu i s-au închinat, domnul Moldovei, Ștefan voievod, a refăcut-o în anul 7010 (1502) de la facerea lumii și este pictat în exteriorul bisericii spre aducere aminte.” (Proschinatarul lui Ioan Comnen din anul 1701)

– Tâlcuirea Cărții lui Iov, 1503

„S-a scris această carte Iov cu mâna lui Visarion, ucenicul lui Theoctist, mitropolitul Sucevei, din porunca Preasfântului mitropolit al aceleiași cetăți, chir Gheorghe, în Sfântul Munte Athos, în mănăstirea Zograf, în anul 7011, din izvod sârbesc. De aceea iertați cele greșite.”

– steag de luptă

„Ca un izbăvitor al celor robiți și apărător al celor săraci, doctor al neputincioșilor, ajutor al împăraților, purtătorule de biruință, Mare Mucenice Gheorghe, roagă pe Hristos Dumnezeu să mântuiască sufletele noastre.” (avers)

„În Iordan botezându-te Tu Doamne, închinarea Treimii s-au arătat (și) glasul Părintelui au mărturisit Ție, Fiu iubit numindu-Te pe Tine, și Duhul în chip de porumb a adeverit întărirea cuvântului. Cel ce te-ai arătat, Hristoase Dumnezeule și lumea ai luminat, slavă ție.” (revers)

– fântână (canal pentru aducerea apei)

MĂNĂSTIREA HILANDAR

- *Faptele Apostolilor*, 1463

MĂNĂSTIREA GRIGORIU

- renovată „din temelie”: 1497, 1500 și 1502
- construiește un turn, 1500

MĂNĂSTIREA VATOPEDU

- construiește arsanaua pentru corăbii, 1472
- pisanie cu chipul voievodului

MĂNĂSTIREA RUSSICON

- vâl liturgic

MĂNĂSTIREA COSTAMONITU

- în 1493, face o danie de 5.000 de aspri și a 500 de aspri celui ce va veni în fiecare an să ridice suma

MĂNĂSTIREA SF. PAVEL

- renovată
- în 1500 „i-a dăruit banii cuveniți pentru a se aduce apă la mănăstire prin conductă și a pus să se zidească o fântână și un baptisteriu”

REȘEDIȚA KINOTITEI

- cumpără vechea chilie a Sfântului Trifon de la Karies cu 24.000 de aspri

NOTĂ

CUVINTE DE PREAMĂRIRE

1. NESTOR, Mitropolit al Olteniei, *Cuvânt de preamărire la canonizarea Binecredinciosului Voievod Ștefan cel Mare și Sfânt*, ed. Mitropoliei Olteniei, 1992
2. IORGA, N., *Istoria lui Ștefan cel Mare pentru poporul român*, ed. pentru literatură, București, 1966, p. 7-8.
3. BRATULESCU, Victor, și colaboratorii, *Ștefan cel Mare binecredincios domn și apărător al dreptei credințe*, în **BOR**, LXXII (1954), nr. 7, iulie, p. 701-742
4. TEOCTIST, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, *Cu prilejul împlinirii a 500 de ani de la înscăunarea lui Ștefan cel Mare și Sfânt*, **BOR**, LXXV, nr. 5, București, 1957
5. IUSTIN, Mitropolit al Moldovei și Sucevei, *Popas la cinci veacuri*, în **MMS**, XLII (1966), nr. 7-8, iulie-august, p. 424-427
6. MOISESCU, Gheorghe (Pr.), *Prefață la Mănăstirea Putna. La 500 de ani de la întemeiere 1466-1966*, ed. Parohiei ortodoxe române din Viena, Viena, 1966
7. ADRIAN, Botoșăneanul (episcop), *Ștefan cel Mare în evlavia moldovenilor*, în **MMS**, (LV) 1979, nr. 7-8, iulie-august, p. 500-502
8. TEOCTIST, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, *La 475 de ani de la trecerea din viață a voievodului Ștefan cel Mare*, în **MMS**, LV, 1979, nr. 7-8, iulie-august, p. 492-499.

VIAȚA ȘI ORGANIZAREA BISERICII

9. ȘIMANSCHI, Leon, *Fost-au acestu Ștefan Vodă...*, în **MMS**, LVIII (1982), nr. 3-4, martie-aprilie, p. 227-234
10. MANOLACHE, Teodor, *Ștefan cel Mare și viața religioasă din vremea sa*, în **BOR**, LXXV (1957), nr. 5, mai, p. 414-437
11. BOLDUR, Alexandru V., *Biserica în timpul domniei lui Ștefan cel Mare*, în **BOR**, LXXXII (1964), nr. 7-8, iulie-august, p. 717-729
12. GONȚA, Alexandru I., *Mitropolia și episcopiile ortodoxe moldovenești în secolul al XV-lea*, în **MMS**, XXXIV (1958), nr. 1-2, ianuarie-februarie, p. 21-36.

13. PORCESCU, Scarlat (Pr.), *Locul Mănăstirii Putna în viața Bisericii Ortodoxe Române*, în **MMS**, XLII (1966), nr. 7-8, iulie-august, p. 583-594
14. GOROVEI, Ștefan S., *Biserica de la Volovăț și mormântul lui Dragoș Vodă*, în **MMS**, XLVII (1971), nr. 5-6, mai-iunie, p. 374-383
15. PIMEN, Suceveanul (Arhiepiscop), *Cuviosul Părintele nostru Daniil Sihastrul*, în **MI**, XXVI (1992), nr. 6 (303), iunie, p. 9
16. POPOVICI, Gh. I. (Pr.), *Viața Sfântului Daniil Sihastru*, în **MMS**, LX (1984), nr. 1-3, ianuarie-martie
17. TURCU, Constantin, *Literatura bisericească în timpul lui Ștefan cel Mare*, în **MMS**, XLII (1966), nr. 7-8, iulie-august, p. 550-556
18. MIHAIL, Paul (Pr.), *Relațiile externe bisericești ale lui Ștefan cel Mare*, în **MMS**, XXXIII (1957), nr. 3-4, martie-aprilie, p. 228-241
19. GĂINĂ, Alexandru, *Legături bisericești și culturale între Transilvania și Moldova în timpul lui Ștefan cel Mare (1457-1504)*, în **MA**, Sibiu, 1975, XX, nr. 11-12, p. 865-874
20. GONȚA, Alexandru I., *Domeniile feudale și privilegiile mănăstirilor moldovenești în timpul lui Ștefan cel Mare*, în **BOR**, LXXV (1957), nr. 5, mai, p. 438-455

ABREVIERI

AIIAI = Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”, Iași

ARMSI = Academia Română. Memoriile Secțiunii Istorice

BCMI = Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice

BOR = Biserica Ortodoxă Română

CI = Cercetări Istorice (ambele serii)

MMS = Mitropolia Moldovei și Sucevei

Rsl = Romanoslavica

SCIA = Studii și Cercetări de Istoria Artei

SCȘI = Studii și Cercetări Științifice, Iași

CUPRINS

<i>Predoslovie</i>	7
CUVINTE DE PREAMĂRIRE.....	9
Nestor, Mitropolit al Olteniei, <i>Cuvânt de preamărire la canonizarea Bincredinciosului Voievod Ștefan cel Mare și Sfânt</i>	10
Nicolae Iorga, <i>Istoria lui Ștefan cel Mare (Prefață)</i>	24
Victor Brădulescu și colaboratorii, <i>Ștefan cel Mare binecredincios domn și apărător al dreptei credințe</i>	26
Teoctist, Patriarh al Bisericii Ortodoxe Române, <i>Cu prilejul împlinirii a 500 de ani de la înscăunarea lui Ștefan cel Mare și Sfânt</i>	29
Iustin, Patriarh al Bisericii Ortodoxe Române, <i>Cinci sute de ani de la fondarea Mănăstirii Putna (iulie 1466 – iulie 1966)</i>	32
Gheorghe Moisescu, <i>Mănăstirea Putna la 500 de ani de la întemeiere 1466-1966</i>	36
Adrian Botoșăneanu, Episcop, <i>Ștefan cel Mare în evlavia moldovenilor</i>	38
Teoctist, Patriarh al Bisericii ortodoxe Române, <i>La 475 de ani de la trecerea din viață a voievodului Ștefan cel Mare</i>	42
VIAȚA ȘI ORGANIZAREA BISERICII	51
Leon Șimanschi, <i>„Fost-au acestu Ștefan vodă”</i>	52
Teodor Manolache, <i>Ștefan cel Mare și viața religioasă din vremea sa</i>	61
Alexandru V. Boldur, <i>Biserica în timpul domniei lui Ștefan cel Mare</i>	89

Alexandru I. Gonța, <i>Mitropolia și episcopiile ortodoxe moldovenești în secolul al XV-lea</i>	104
Pr. Scarlat Porcescu, <i>Locul Mănăstirii Putna în viața Bisericii Ortodoxe Române</i>	122
Ștefan S. Gorovei, <i>Biserica de la Volovăț și mormântul lui Dragoș Vodă</i>	135
Pimen, Arhiepiscop al Sucevei și Rădăuților, <i>Cuviosul Părintele nostru Daniil Sihastrul</i>	147
Pr. Gh. I. Popovici, <i>Sfântul Daniil Sihastrul (†1496)</i>	149
Constantin Turcu, <i>Literatura bisericească în timpul lui Ștefan cel Mare</i>	158
Preot Paul Mihail, <i>Relațiile externe bisericești ale lui Ștefan cel Mare</i>	166
Alexandru Găină, <i>Legături bisericești și culturale între Transilvania și Moldova pe timpul lui Ștefan cel Mare (1457-1504)</i>	183
Alexandru I. Gonța, <i>Domeniile feudale și privilegiile mănăstirilor moldovenești în timpul domniei lui Ștefan cel Mare</i>	197
DIN VEACURI DE LA ȘTEFAN VODĂ.....	221
<i>Ctitorii</i>	222
<i>Manuscrise</i>	229
<i>Obiecte din argint</i>	237
<i>Broderii</i>	238
<i>Clopote</i>	242
<i>Spadă</i>	243
<i>Pietre de mormânt</i>	243
<i>Cetăți</i>	248
<i>Curți domnești</i>	253
<i>Poduri</i>	257
<i>Daniile Sfântului Ștefan cel Mare către Sfântul Munte Athos</i>	258
NOTĂ	261
ABREVIERI	263
CUPRINS.....	264

